

Boban Batrićević

BOG NAŠEG NACIONALIZMA

Recepcija, reinterpetiranje i korišćenje Njegoševa
lika i djela u političkoj propagandi i diskursu vlasti
u Crnoj Gori od 1851. do 2013. godine

Izdavač
Fakultet za crnogorski jezik
i književnost – Cetinje

Biblioteka
Posebna izdanja
Knjiga br. 44

Urednik
Aleksandar Radoman

Recenzenti
Adnan Čirgić
František Šistek
Sanjin Kodrić
Saša Knežević

Naslov prvoga izdanja
Boban Batrićević:
BOG NAŠEG NACIONALIZMA
Recepcija, reinterpetiranje i korišćenje Njegoševa
lika i djela u političkoj propagandi i diskursu vlasti
u Crnoj Gori od 1851. do 2013. godine

2018 © Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

ISBN 978-9940-40-073-6
COBISS.CG-ID 22445060

FCJK

BOBAN BATRIĆEVIĆ

Bog našeg nacionalizma

Recepcija, reinterpetiranje i korišćenje Njegoševa lika i djela
u političkoj propagandi i diskursu vlasti u Crnoj Gori
od 1851. do 2013. godine

drugo izdanje

J

GETINJE, 2022.

Predgovor	9
UVOD	13
1. Vladar i pjesnik – Nacionalno-politička koncepcija u Njegoševu djelu i njezine refleksije	17
2. Teorijsko-metodološki okviri proučavanja upotrebe Njegoševa lika i djela	40
KAKO JE SVE POČELO – Korišćenje Njegoša za vrijeme Danila I Petrovića	49
PRETAPANJE IDEJA U FIŠEKE – Njegoš u ideologiji i propagandi Nikole I Petrovića	65
OD SRPSKOGA OCA TROIMENOGA NARODA DO OCA JUGOSLAVIJE – Njegoš u međuratnome periodu	87
„ISTRAGA POTURICA“ U DRUGOME SVJETSKOM RATU – Njegoš kod kolaboratora i okupatora	121
CRVENI NJEGOŠ – Reinterpretacije lika i djela Petra II kod crnogorskih komunista	131
POSTKOMUNISTIČKI NJEGOŠ – Od simbola srpstva do evropskog putokaza Crne Gore	171
Epilog	209
ZAKLJUČAK	215
Citirana literatura	219
Internet izvori	231
Indeks imena	233

„A mnogi od Njegoša hoće samo bradu.“

RADOSLAV ROTKOVIĆ

„Nalazimo se u prisustvu mrtvog pjesnika, leša koji je opasan jer njegov prestiž daje utisak da se još mrda, a iza takvih leševa, ne samo kod nas i ne samo danas, kreće se opasna gomila seoskih učitelja, političara, akademika i ostalih lešinara koje glad i ambicija vuku od vašara do vašara.“

STANKO CEROVIĆ

Predgovor

„Slavimo NJEGOŠA kao književnog genija, ali ga naročito slavimo kao Boga našeg nacionalizma“, napisao je kolumnista lista *Crna Gora* u ljeto 1925. Posmrtni ostaci crnogorskog vladike, vladara i pjesnika Petra II Petrovića-Njegoša (1813–1851) upravo su tih dana u okviru jedne velike državne svečanosti, u kojoj je lično učestvovao i jugoslovenski kralj Aleksandar Karađorđević, ponovo sahranjeni na Jezerskom vrhu, odakle su privremeno izmješteni nakon što je kapela u kojoj je Njegoš počivao oštećena u Prvom svjetskom ratu tokom osvajanja lovćenskog masiva austrougarskom vojskom. Navedeni citat lapidarno i tačno pogađa suštinu posmrtnih instrumentalizacija Njegoša u crnogorskom društvu od sredine 19. vijeka sve do današnjih dana. Zadnji teokratski vladar i prvi moderni pjesnik svoje zemlje tradicionalno se smatra za najveću ličnost cjelokupne crnogorske istorije. U savremenoj Crnoj Gori, bez obzira na činjenicu da sve dublje ulazimo u 21. vijek sa njegovim globalnim izazovima, odgovori na današnje probleme najčešće se traže u prošlosti. U okviru crnogorskih diskursa, kontroverza i polemika o kolektivnom identitetu, odlučujuća uloga sekularnog sveca i vrhovnog arbitra u važnim pitanjima kolektivnog identiteta još uvijek najčešće pripada upravo Njegošu. U Crnoj Gori Njegoš i dalje zauzima centralno mjesto u imaginarnom nacionalnom panteonu: on je i danas faktički tretiran kao „Bog našeg nacionalizma“.

Kolumnista lista *Crna Gora* sigurno nije mogao ni naslutiti da će njegove riječi, zapisane zbog trenutne političke potrebe i vjerovatno uskoro zaboravljene, gotovo jedan vijek kasnije doživjeti reciklaciju u jednom sasvim drugom vremenu i kontekstu. Odavno zaboravljeni citat, koji je na kraju upotrijebio i kao naslov monografije koju ste upravo otvorili, pronašao je pored mnogih drugih podataka tokom svog nekolikogodišnjeg istraživanja građe o „posmrtnom životu“ i političkoj upotrebi Petra II Petrovića-Njegoša u Crnoj Gori mladi cetinjski historičar Boban Batrićević (1988). Ova knjiga predstavlja njegovu prvu naučnu monografiju koja je nastala, kao što je kod književnih prvijenca ovog tipa obično slučaj, kao prerađena verzija njegove doktorske disertacije odbranjene 2017. Dr Batrićević je stručnoj i široj javnosti u Crnoj Gori već neko vrijeme poznat kao autor naučnih studija o raznim aspektima moderne crnogorske političke i kulturne historije, kao pisac komentara za dnevnu štampu, univerzitetski predavač, popularizator nauke, urednik, kulturni radnik i društveni aktivist.

Monografija Bobana Batrićevića *Bog našeg nacionalizma. Recepcija, reinterpretiranje i korišćenje Njegoševa lika i djela u političkoj propagandi i diskursu vlasti u Crnoj Gori od 1851. do 2013. godine* obuhvata jedan relativno dug vremenski period, počevši od Njegoševe smrti sve do dvjestogodišnjice njegovog rođenja. Knjiga se tematski svrstava u sve bogatiju stručnu literaturu, posvećenu „posmrtnom životu“ nacionalnih junaka, problematici kolektivnog pamćenja i političkoj instrumentalizaciji historijskih ličnosti. U centru autorove pažnje nalazi se diskurs crnogorske vlasti o Njegošu, njegovo korišćenje, kontinuitet i promjene. Fenomen vlasti autor shvata u širem smislu riječi: ne fokusira se samo na politički diskurs nego i na sferu kulture i društvenog života. Jedino ovakav složeni pristup, uostalom, omogućava da se na pravi način rekonstruiše crnogorska realnost 19. i 20. vijeka, jer, kao što je poznato, u Crnoj Gori, tačnije u crnogorskom javnom prostoru čiji su tragovi sačuvani u arhivima i bibliotekama, izvan kontrole vlasti praktično ništa nije postojalo, bez obzira na tip režima koji je trenutno vladao.

Batrićević u prvih nekoliko poglavlja analizira genezu Njegoševa kulta. Njegove glavne konture se formiraju u drugoj polovini 19. vijeka, odnosno

još prije Prvog svjetskog rata, nestanka crnogorske nezavisnosti i nastanka prve jugoslovenske države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zadnjih sto godina (od 1918. do 2018) predstavljalo je u Njegoševoj posmrtnoj karijeri nacionalnog sveca jednu neprekidnu i vrtoglavu avanturu, kada je njegov kult doživio bezbroj utilitarnih aproprijacija i pragmatičnih reinterpretacija sa strane sukcesivnih političkih generacija, ideologija i režima. Boban Batrićević jasno i precizno, ponekad sa distancom, ponekad sa neskrivenom ironijom, pokazuje kako se imaginarni Njegoš tokom 20. i 21. vijeka mijenja prema mjeri i potrebi svakoga vremena.

Nakon raspada Jugoslavije i obnove nezavisnosti, primjetno je da u crnogorskoj sredini više ne postoji jedna dominantna, obavezna i opšte-prihvaćena slika Njegoša. Umjesto nje, imamo veći broj uzajamno suprotstavljenih, nacionalno drugačije obojenih verzija iste istorijske ličnosti koje se poklapaju samo djelimično. Njegoš nije više „bog našeg nacionalizma“ nego „bog naših nacionalizama“ u pluralu. Ukoliko se složimo da Njegoš još uvijek predstavlja nešto poput nacionalnog „boga“, onda sigurno ne liči na jednog monoteističkog boga kako ga zamišljaju vjernici koji pripadaju jednoj od četiri religije koje današnja crnogorska država zvanično priznaje i podržava (pravoslavlje, islam, katoličanstvo, judaizam) nego mnogo prije na jedno hinduističko božanstvo sa beskrajnim brojem sasvim različitih lica koje zadovoljavaju individualnu maštu i potrebu svakog sljedbenika.

Bog našeg nacionalizma nije konvencionalna monografija o Njegošu, bez obzira na činjenicu da se njegovo ime najvjerovatnije pojavljuje na svakoj njenoj strani od početka do kraja. Ovo je prije svega knjiga o Crnogorcima i crnogorskoj vlasti nakon Njegoša. Ovo je knjiga o potomcima njegovih podanika, bez obzira na to da li su sami sebe u prošlosti shvatali ili još uvijek shvataju kao etničke Crnogorce, Srbe, Jugoslovane ili drugačije. Batrićević u svom radu prikazuje kako je imaginarni Njegoš, koji je nastao kao produkt kolektivne imaginacije, idealizacije, glorifikacije i političke instrumentalizacije, postao toliko dominantan da je zasjenio ne samo Njegoša kao realnu istorijsku ličnost nego bukvalno i sve ostale ličnosti crnogorske prošlosti i sadašnjosti. Uvijek mi se činilo da u onom unikatnom, neprikosnovenom i

dominantom položaju koji je Njegoš stekao u okviru crnogorskih kao i nekih srpskih diskursa o identitetu, istoriji i kulturi na račun svih ostalih političara, književnika, umjetnika, ratnika, naučnika, pomoraca, sportista, biznismena, humanitarnih radnika i drugih koji su se rodili u istoj zemlji prije njega i poslije njega, ima nešto tužno i bolesno. Njegoš nije samo sahranjen na Lovćenu, on je prije svega sahranjen pod gomilom riječi koje su o njemu izgovorene i zapisane nakon njegove smrti. Imaginarni Njegoš, koji je nastao kao rezultat kulta koji je postepeno građen već od sredine prethodnog vijeka, danas sve primjetnije blokira kreativnu energiju crnogorskog društva i kontraproduktivno utiče na tekuće debate o savremenom kolektivnom i kulturnom identitetu. Knjiga Bobana Batrićevića *Bog našeg nacionalizma* predstavlja jedan značajan doprinos nužnoj i neophodnoj dekonstrukciji upravo takvog Njegoša. Iz tradicionalističkih i konzervativnih pozicija, knjiga će vjerovatno izazvati različite primjedbe. S obzirom na činjenicu da se njen autor bavi jednim vrlo dugim i kompleksnim periodom kao i jednom ličnošću koja je već odavno postala predmet samostalne discipline – njegošologije, kritičari će u knjizi naići na propuste i formulacije koje im se neće sviđati. To je, uostalom, sudbina svake ambiciozne knjige koja pokušava da iz novog ugla sagleda neku veliku, važnu i kontroverznu temu. Uprkos tome, vjerujem da je naučna dekonstrukcija Njegoševog kulta upravo u onom pravcu koji nam je pokazao Boban Batrićević jedan od preduslova za jasno razdvajanje istorijskog Njegoša, čovjeka svog vremena i velikog pjesnika čiji su stihovi dan danas živi u svakodnevnom govoru Crnogoraca, od onog imaginarnog, diskursivnog, političkog, rigidnog, klerikalnog, autoritativnog, vještačkog i sveprisutnog Njegoša koji guši potomke svojih nekađašnjih podanika kao vampir.

Dr FRANTIŠEK ŠISTEK, Institut za istoriju Češke akademije nauka,
Fakultet socijalnih nauka Karlovog univerziteta u Pragu

Uvod

Mnoge umove intrigiralo je pitanje – kako je moguće da pjesnička imaginacija artikulirana u stihovnom iskazu stara vijek i po, koja opisuje imaginarni historijski događaj situiran vijek i po od trenutka nastanka spjeva, ima toliku moć da krajem XX vijeka inspiriše genocidne horde da izvrše egzoduse i pokolje muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini za vrijeme jugoslovenskoga građanskog rata? Baveći se tim pitanjem slovenački filozof Slavoj Žižek pravi distinkciju između tkača tih stihova i onih koji su te stihove shvatali na način koji je zadovoljavao njihove *superego* političke motive.¹ Govoreći o Radovanu Karadžiću i njegovu „blizancu“ iz Ruande, Hasanu Ngazeu, autoru djela *Kangura* koje poziva na genocid protiv Tutsija, Žižek je zapazio da nacionalistički pjesnici stvaraju svojevrсни *poetic-military complex*.² U svakome nacionalističkom programu koji stvaraju i personifikuju loši pjesnici, kakvi su npr. Karadžić i Ngaze, Žižek vidi i uvrštavanje pjesnika i pisaca iz ranijih perioda koje nacionalisti prepoznaju i slave kao „velike“ ili „autentične“. Za konačnu dehumanizaciju masa i „anesteziranje“ osećanja o patnji Drugoga, pored religijske identifikacije, nacionalisti svoje sljedbenike nadahnjuju anahronističkim tumačenjem stihova svojih velikih pjesnika – tako borba protiv neistomišljenika dobija oreol „višega ci-

---

1 Slavoj Žižek, „Notes on a poetic military complex“, *Third text, Volume 23, Issue 5*, september 2009, str. 503–504.

2 Isto, str. 505.

lja“.³ Nije teško zaključiti da je Radovanu Karadžiću i njegovim saradnicima taj proces omogućavalo frivolno tumačenje djela Petra II Petrovića-Njegoša. Poistovjećujući svoju stvarnost s vremenom s kojim nema nikakvih dodirnih tačaka, oni su u toku mobilizacije masa za „konačno rješenje srpskih nacionalnih problema“ iskoristili *Gorski vijenac*, jedno od najznačajnijih djela nastalih na južnoslovenskome prostoru.

Na osnovu toga morbidnog primjera otvaramo kapiju mikrokosmosa koji možemo nazvati – *upotreba Njegoša*. Pod tim se može podrazumijevati više nivoa, od pukog stavljanja Njegoševa lika ili stihova na priveske i suvenire koje mala privreda nudi turistima koji nam dođu u posetu do stvaranja *paravana-Njegoš* iza kojeg se kriju najanimalnije i najprimitivnije ubilačke pobude ksenofobičnoga nazora. Malo je ličnosti u južnoslovenskoj, osobito crnogorskoj i srpskoj istoriji, za koju je vezano više kontradiktornih stavova kao što je slučaj s Njegošem. Na prostoru koji svjetskoj mapi oduzima tek neznatnu površinu Njegoš i njegovo djelo prošli su sve vrste kanonizacije, beatifikacije, sakralizacije, fanatizacije, fetišizacije, satanizacije; s njima se išlo u rat, slavio mir; mirili i svađali hrišćanstvo i islam, dočekivalo na svijet i pratilo s njega. Njegovi spomenici podizani su širom bivše Jugoslavije, potom rušeni;⁴ njegovim imenom imenovane su i preimenovane škole, trgovi, ulice, parkovi, institucije, organizacije, udruženja; njegovi stihovi učeni su napamet i povlačeni iz školskih programa.

Bibliografija Njegoš broji skoro 40.000 jedinica, a kad u *Google* pretraživač unesete „Njegoš“ dobijete preko 890.000 rezultata što će reći da bi za prikupljanje, pregledanje i iščitavanje svih tih jedinica i linkova bile neophodne decenije. Iza nas je od Njegoševe smrti sto šezdeset šest godina. U tome intervalu interpretiranje značaja njegove ličnosti i djela doživljavali su brojne transformacije i kao što je već navedeno – korišćene u najrazličitije svrhe. Zato se, da bismo pokušali steći širu perspektivu o tome *zašto i kako je upotrebljavan Njegoš*, nameće nekoliko fundamentalnih pitanja – ko je

---

3 Isto.

4 O spomenicima Njegošu, vidjeti: Predrag Malbaša, „Spomenici Petru II Petroviću Njegošu“, *Matica*, br. 55, jesen 2013, str. 255–314.

Petar II Petrović-Njegoš? U kojem vremenu je živio, vladao i stvarao? Kako je ideološki uokvirio svoju vladavinu i stvaralaštvo i kakve je reperkusije ta ideologija imala na južnoslovenski prostor? Kad odgovorimo na ta pitanja, možemo konceptualizovati sljedeća: kako su se crnogorski i južnoslovenski prostor razvijali u *postnjegoševskom* dobu? Zašto je od toliko velikana baš Njegoš bio najpogodnija persona za inkluzivne i sukcesivne programe? Kako to da su se ideologije i države koje su uspostavljane na južnoslovenskome prostoru u drugoj polovini XIX i tokom XX vijeka mijenjale, smjenjivale i nestajale, a da je opet svaka od njih nudila svoje „novo čitanje“ Njegoša i od njegove ličnosti pravila nacionalnoga pjesnika? Kako su vlasti koristile Njegoša?

Ova knjiga će pokušati odgovoriti na neka od njih, ali iz crnogorskoga rakursa. Takav zahvat čini se prirodnim budući da je Njegoš vladao Crnom Gorom i da je on bez sumnje prvjenstveno crnogorski pjesnik. Mnoge komponente crnogorskoga iskustva korišćenja Njegoša zajedničke su s procesima u ostalim južnoslovenskim krajevima, imajući u vidu praksu stvaranja, ali i razaranja Jugoslavije. Akcenat je stavljen na političku propagandu i diskurs vlasti u Crnoj Gori koje su upotrebljavale Njegoša, od njegove smrti do naših dana te recepciju lika i djela Petra II u njihovim ideologijama.

NJEGOŠ, Anastas Jovanović
litografija 1852.

1. Vladao i pjesnik – Nacionalno-politička koncepcija u Njegoševu djelu i njezine refleksije

RADIVOJE RADE PETROVIĆ (1813–1851), poznat i kao Petar II, a najpoznatiji kao Njegoš, bio je crnogorski vladika, vladar i pjesnik.⁵ Na vladičanskom tronu u Crnoj Gori tada mnogo manjoj od njezinih današnjih granica, naslijedio je svojega strica Petra I. Sa svega sedamnaest godina upuštao se u avanturu koja će budućim vremenima udariti široki ram. Iako mu se često pripisuju državničke manjkavosti iza njega će ostati znatno drugačija Crna Gora no što je zatekao kad je došao na vlast. Za dvije decenije uspio je osnovati prve čvršće državne i represivne institucije u novovjekovnoj Crnoj Gori – Senat i Gvardiju, centralizovati vlast, spriječiti plemensku anarhiju, otpočeti s prikupljanjem poreza i reformisati državne finansije, razgraničiti se s Austrijom i predstavnicima osmanske vlasti u Hercegovini, čvršće vezati okolna crnogorska plemena za Crnu Goru, uspostaviti osnovne škole i štampariju, oživjeti izdavačku djelatnost, privući veliki broj uticajnih plemića i ličnosti iz inostranstva koji su evropskome javnom mnjenju širili pozitivne slike o Crnoj Gori i Crnogorcima, aktuelizovati crnogorski ekskluzivitet među ostalim Južnim Slovenima, intenzivno raditi na okupljanju južnoslovenskih naroda za oslobođenje od stranih imperija. I da nije bio pjesnik, Njegoš bi u kasnijim tumačenjima zasigurno nosio epitet značajne

---

5 Viđeti: Jevto Milović, *Petar II u svom vremenu*, CANU, Univerzitetska riječ, Titograd, 1984; Vojislav P. Nikčević, *Mladi Njegoš*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011; Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, posljednji vladika crnogorski*, Knjigopечатnja A. Pavića, Novi Sad, 1882; Jevto Milović, *Njegoš u slici i riječi*, Grafički zavod, Titograd, 1974; Đoko Pejović, *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*, Narodna knjiga, Beograd, 1981; Pavle Rovinski, *Petar II (Rade) Petrović Njegoš – vladika crnogorski*, Obod, Cetinje, 1967; Petar Aleksejevič Lavrov, *Petar II Petrović Njegoš*, ICJK, Podgorica, 2013; Vladimir Jovanović, *Petar II Petrović Njegoš, arhimandrit i mitropolit Crnogorske pravoslavne crkve (1830–1831)*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2016.

ličnosti. Ipak, Njegoš državnik čini se nerazdvojivim od Njegoša pjesnika. Poznati crnogorski i srpski historičar književnosti Nikola Banašević se odlično zapitao u kojoj je to mjeri pjesnik nadahnuo vladara, a u kojoj vladar pjesnika.⁶ Njegov učenik Michel Aubin, svojom reprezentativnom studijom *Njegoš i istorija u pesnikovom delu* pokazuje da je gotovo čitavo Njegoševo pjesništvo protkano okolnostima u kojima je živio i kojima je upravljao. Tokom te epohe u Evropi jačaju nacionalni pokreti; nacionalizam se shvata kao oslobodilačka snaga. U postnapoleonovskoj stvarnosti, de konzervativne članice Svete alijanse i njihovi lideri nastoje održati „novo/staro“ stanje i spriječiti svako talasanje, ispod stega uspostavljenih opresorskih instrumenarija bujaće romantizam – nova kultura koja je nadahnjivala nacionalno sazrijevanje.⁷ To je s jedne strane doba političke filozofije apsolutizma Klemensa Metternicha, ali i doba Lorda Byrona, Chateaubrianda, Lamartina, Victora Hugoa, Getea, Puškina, Delacroixa, Goye, Beethovena, Chopina i Verdia s druge strane. I Balkansko je poluostrvo bilo jedan od punktova romantičarsko-nacionalnoga preporoda – ustanci u Srbiji i Grčkoj, pojava *ilirizma* u Hrvatskoj, jačanje južnoslovenskih osećanja među stanovništvom koje je živjelo pod Osmanskim Carstvom i Austrijom i dr. znatno su uticali na preobražaj kulturnih i političkih prilika. Jedan od glavnih nadahnjivača i promotera nacionalnog oslobođenja balkanskih Slovena bio je Njegoš, koji je tokom svoje karijere drugovao, radio, vodio korespondenciju, sarađivao i savjetovao se s najvažnijim akterima i nosiocima tih novih razmišljanja, a, što je najvažnije, posvetio im je gotovo čitav svoj književni opus. Za razliku od njih Njegoš je imao ekskluzivitet vladara jedne faktički nezavisne zemlje. Kako je zapazio crnogorski historičar Živko Andrijašević, ipak Njegoš kao vladar nije stvorio sopstveni politički program, već je on zapravo tvorac jedne prepoznatljive nacionalno-političke koncepcije koju je iskazao kroz svoje književno djelo.⁸ Prije osvrta na njegova djela, bitnog jer nam otkriva

6 Nikola Banašević, „Vladar u Njegošu pesniku“, *Letopis MCCCCXXIII*, Novi Sad, 1930, str. 204.

7 Videti: Čedomir Popov, *Građanska Evropa I-II*, Matica srpska, Novi Sad, 1989.

8 Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Narodna knjiga, Podgorica, 2016, str. 321.

neke transformacije Njegoševih ideoloških i političkih gledišta budući da se kroz te faze prepliću crnogorstvo, srpstvo, južnoslovenstvo i slovenstvo, valjalo bi iznijeti Aubinovu opservaciju o tim koncepcijama koje je uočio u *Gorskome vijencu*, najvažnijem Njegoševu djelu, a koja nam se čini kao dominantna uopšte kad je ovaj pjesnik u pitanju: „Proučavanjem *Gorskog vijenca* ukazuju se tragovi tri koncepcije nacionalne zajednice: Javlja se pomalo apstraktna ideja o jednom narodu čije se jedinstvo zasniva na jeziku i na junačkim predanjima. Osećanje srpskog zajedništva vrlo je snažno izraženo. Ono je još i naglašeno posvetom Karađorđu. Ispoljava se i ideja manje o jednoj naciji, a više o državi koja bi oko Crne Gore okupila susedne oblasti. Mogli bismo se začuditi što se, uprkos snažnom nacionalnom osećanju, predmet tog osećanja čini tako neprecizan. Ali i mnogo kasnije još, neće li se Crnogorac, ako treba da se opredeli, kolebati da se izjasni kao Jugosloven, kao Srbin ili kao Crnogorac? U Njegoševu doba nacionalizam je bio oslobodilačka snaga u odnosu na tuđinsko gospodstvo. Nacija i država bile su još dva odvojena pojma. Njegoš se osećao solidaran sa Srbima i sa Hrvatima. Ali je ta solidarnost bila delom i promišljena, a delom i nagoniska. Pošto je bio vladika Crne Gore, interesi njegove zemlje nisu mogli da ne utiču na njegovu misao. Nacionalna ideologija u njega je srpsko-južnoslovenska, a državna ideologija srpsko-crnogorska.“⁹ Od Crne Gore ka srpskom i južnoslovenskom objedinjavanju Njegoševa koncepcija nije polazila od najranijih faza crnogorske ili južnoslovenske istorije, već je vezana za tzv. Srpsko carstvo i njegov slom na Kosovu 1389. godine. Iako je u tome trenutku Zeta (kako se tada naziva jedan dio današnje teritorije Crne Gore) bila nezavisna oblast pod dinastijom Balšića te odbila učešće u Kosovskoj bici, a potom nastavila svoj kontinuitet pod dinastijom Crnojevića, za Njegoša prava istorija Crne Gore počinje od Kosova, jer je to jedini nepokoreni dio tzv. Srpskog carstva koji je sačuvao slobodu i nezavisnost. Kao čuvar tog kontinuiteta ona borbom protiv Turaka brani svoju slobodu i žrtvuje se za oslobođenje i ujedinjenje Srba i restauraciju nekadašnje države. Crnogorski narod u tom smislu kao jedini slobodan, najelitniji je dio srpstva, i

9 Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, Beograd, 1989, str. 227–228.

to ne samo zbog sačuvane slobode no i zbog porijekla. Naime, Njegoš je uobličio mit o tome da su poslije poraza na Kosovu srpski plemići i vitezozi u crnogorskim brdima našli pribježište od Turaka i tu nastavili „svetu misiju“ obnove carstva.¹⁰ Taj mit do Njegoševe pojave nije bio prisutan u crnogorskoj usmenoj književnosti. Crnogorski istoričar Zvezdan Folić uvidio je da je kosovski mit kod Njegoša stavljen u funkciju borbe s Turcima i naznačen nizom simbola. Herojstvo i izdaja personifikovani Milošem Obilićem i Vukom Brankovićem predstavljaju trajne simbole tih osobina, jer se prvi slavio bezgranično, a drugi bio sinonim narodnog izdajstva. „Trebalo je, dakle, podstaći osvetničku strast prema osmanskoj vlasti, organizovati ratnike tipa Obilića, i tako se osloboditi tuđinske uprave. Otuda je Njegoš u ‘Gorskom vijencu’, uzdigao Miloša Obilića do grandioznih razmjera, do paradigme svih viteških vrlina. Nesporno je da je Njegoš u svojim djelima nastojao da izgrađuje i afirmiše antiosmansku politiku i da tako podstiče oslobodilačke pokrete. Stoga je uopštavao istorijske simbole težeći da oživi arhetipske slike srednjovjekovnog ratnika, ali i da svoje sunarodnike pripremi za veće vojne poduhvate.“¹¹

To su dakle najdominantije postavke Njegoševa nacionalno-političkoga koncepta prisutne u njegovu stvaralaštvu, ali nikad jasno omeđene i definisane, ovđe posebno izdvojene zbog činjenice da će odigrati veliku ulogu u budućnosti i poslužiti mnogim nacionalistima da pozivanjem na Njegoša kite svoje velikodržavne ideologije. Međutim, to nijesu bile jedine Njegoševe vizije daljih tokova crnogorske, srpske i južnoslovenske budućnosti. Kao i svaka koncepcija i ova ima svoju genezu i paralelne tokove, zato je neophodno osvrnuti se na njegovo stvaralaštvo, ali i na njegova pisma, kako bismo osvijetlili pojedine segmente koji će biti ključni u kasnijim političkim i ideološkim interpretacijama struktura koje su upotrebljavale Petra II u svojim programima.

---

10 O programskim načelima državničke politike vidjeti još: Živko Andrijašević, „Njegoševa vladavina i politička misao“, *Njegoševi dani* 2, zbornik radova sa naučnog skupa, 2009, str. 393–411.

11 Zvezdan Folić, „Kosovski mit u političkim projekcijama XX vijeka“, *Njegoševi dani* 2, zbornik radova sa naučnog skupa, 2009, str. 423.

Na Njegoševo stvaralaštvo najviše je uticala usmena književnost, veoma razvijen oblik umjetničkoga izraza u tadašnjoj Crnoj Gori. Sakupljači tih pjesama u XIX vijeku isticali su njihovu određenu tematsku i stilsku zasebnost u odnosu na ostale južnoslovenske krajeve. U crnogorskoj usmenoj epici dominirale su istorijske teme („deseteračka historiografija“), koje su pjevale i slavile crnogorsku borbu za slobodu, ali i govorile o narodnim običajima te životu na crnogorskoj i teritoriji susjednih crnogorskih plemena pod osmanskom vlašću. U djelima nepoznatih i poznatih pjesnika-pjevača pored bojeva govorilo se o unutrašnjim problemima kod Crnogoraca, krvnoj osveti, međusobnim ubistvima i pljačkama. Nerijetko se u njima govori o odnosu Crnogoraca s predstavnicima osmanskoga svijeta i nerijetko su u njima iskazane pozitivne predstave o Drugom, o susretu i prožimanju različitih sociokulturnih kodova pa su nezaobilazan etnološki izvor za pomenuti period. Međutim, od početka XIX vijeka, a naročito od Njegoševa doba, njihova tematska disperzivnost polako će se unificirati usmjeravajući se uglavnom ka opjevanju crnogorsko-osmanskog ratovanja. Znajući propagandnu ulogu usmenog pjesništva i njen komunikacijski domet putem guslarskog izvođenja, Njegoš će se truditi da svojim stvaralaštvom, ali i redakcijom prikupljene usmene epike, promoviše svoju državnu politiku.¹² Gotovo svako Njegoševo djelo ima različitu publiku, od one „prostonarodne“ i guslarske, prije svega crnogorske, do one šire – južnoslovenske, balkanske i evropske. Oгледа se u tim djelima i uticaj različitih prilika, različitih osoba i svjetonazora. Do svog prvog putovanja u Rusiju, kad je još pod uticajem lokalnih domena crnogorskoga nasljeđa, u prvome redu stvaralaštva svojih prethodnika na crnogorskome tronu, Njegoš u pjesmama istorifikuje crnogorsko ratovanje s Turcima. Studija Michela Aubina poslužiće nam kao osnova za dalju analizu. U Njegoševim pjesmama koje je u svoju zbirku *Pjevanija* (1833) uvrstio Simo Milutinović slavi se crnogorsko junaštvo s tendencijom osnaživanja jedinstva i borbenosti zemlje – dvije od šest pjesama u svom imenu imaju direktan plemenski predznak – *Crmnici* i *Bjelice*, jed-

12 Novak Kilibarda, „Odnos Njegoša – državnika i političara prema crnogorskoj usmenoj epici“, In: *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj epici*, Podgorica, ICJK, 2012, str. 163–169.

na opisuje crnogorsku pobjedu na Martinićima i podvige Bjelopavlića i Pipera, dok *Nova pjesna cernogorska o vojni Rusah i Turakah početoj 1828-u godu* slavi ruski sukob s Osmanskim Carstvom. Dakle, jasno je da je mladi Njegoš sabijen u crnogorski vidokrug, okrenut zajednici i narodu kojim upravlja, neopterećen problemima srpstva, već u globalnim crtama okrenut problemima slovenstva. Evidentan je uticaj Petra I na prve Njegoševe pjesme, za kojega Aubin kaže da pravi distinkciju između crnogorske i srpske teritorije: „Često imamo utisak da Petar I jednako gleda na Srbe izvan Crne Gore i na Ruse, kao na braću, kao na Slovene, ali ne kao na sunarodnike. I za jedne i za druge služi se istim stereotipnim kvalifikativom: jednovjerni i jednoplemeni. On jasno razlikuje srpsku otadžbinu od crnogorske. Jednog Srbina koji je na smetnji on razdražen šalje ‘neka ide u Šumadiju da čudesa čini i da s Turcima ratuje’“.¹³ Apostrofiranje i glorifikacija ruske uporedo s crnogorskom borbom isticanje je privrženosti Crne Gore Rusiji i otisak njene materijalne vezanosti. Pozitivne predstave o Rusima s nešto manjim intenzitetom ispoljene su i u nekoliko narednih pjesama, od kojih nam je za uporednu analizu najzanimljivija *Glas kamenštaka*, koju je Njegoš napisao 1833. pred polazak za Rusiju. Naime, dvije godine kasnije Njegoš će objaviti spjev *Svobodijada*, u kojem u potpuno drugačijem ruhu ponavlja pripovijest o bitkama već opjevanim u *Glasi kamenštaka*. „Smenjivanje Rusa Srbima i ruske intervencije u *Glasi kamenštaka* srpskim nacionalnim osećanjem *Svobodijade* predstavlja glavni element nove Njegoševe istorijske vizije. Ona se izražava već na početku spjeva, kad se, poslije evokacije Kosovske bitke, crnogorski ustanak prikazuje kao plod nacionalnog buđenja svih Srba. Sećamo se da je *Glas Kamenštaka* Kosovskom boju poklonio tek jedan pomen, a pesma *Zarobljen Crnogorac od vile* nijedan.“¹⁴ Začetke Crne Gore Njegoš u *Svobodijadi* situira na Kosovu, a borbe s Turcima više ne prikazuje kao odgovor na poziv Rusije da otpočnu neprijateljstva, već ih pjesnički slika kao borbu za sebe i druge Srbe. Onu crnogorsku „izolovanost“ iz *Glasi Kamenštaka* zamjenjuje borba za opštu pobjedu „srpstva“ – pa je važno pomenuti još jednu dimenziju:

---

13 Oben, str. 31.

14 Isto, str. 113.

identitet. Slično kao u pjesmi *Srbin Srbima na časti zahvaljuje* koju je spjevao nakon dolaska iz Rusije kad se na tom putu sreo s mnogim Srbima i Južnim Slovenima koji su živjeli na prostoru tadašnje Austrije i boravio kod njih, Njegoš promovise tezu o nebitnosti religije kao činioca srpske nacionalnosti.¹⁵ U toj pjesmi je nastojao povezati „Srbe katolike“ i „Srbe pravoslavce“, dok u ovom spjevu to radi s pravoslavicima i muslimanima – „Ali Bošnjak, Hercegovac – / Srb je turske vjere zbiljski“.¹⁶ Zajedničke etničke korijene s muslimanima slovenskoga porijekla Njegoš će potencirati i u mnogim svojim pismima, naročito onim koja je slao Ali-paši Stočeviću i Osman-paši Skopljaku.¹⁷ No, riječ o Njegoševu identitetu bila bi nepotpuna ukoliko se ne bismo podrobnije osvrnuli na poimanje „srpstva“ kod Njegoša pošto se kroz istoriju s tom kategorijom veoma manipuliralo. O tome su vrijedne zapise ostavili crnogorski filolog Vojislav P. Nikčević i filozof Slobodan Tomović. Nikčević je uočio tri nivoa kod Njegoševa „srpstva“ koje ne svrstava u etnikum i nacion – to su prije svega importovani modeli klasifikovani ovako: pravoslavno „srpstvo“, filološko-monogenetsko štokavsko „srpstvo“ i verifikatorsko „srpstvo“ kao metričko-ritmički element.¹⁸ Tomović pojmove „Srbin“ i „srpstvo“ veže za konfesionalno-politički smisao još od doba srednjovjekovne Srbije, koji je sačuvao aktuelnost u Crnoj Gori (ranije Zeti) pošto je izuzetno promovisan iz redova crkvenih velikodostojnika. Od dolaska Osmanlija ti pojmovi dobijaju dodatno značenje – oni su sinonim za pripad-

15 Pored Aubina, tezu da je Njegošev odlazak za Rusiju i povezivanje s glavnim protagonistima „srpstva“ dalekosežno uticao na njegova nacionalno-ideološka gledišta, podrobno je argumentovao istoričar Dragoje Živković. Viđeti: Dragoje Živković, *Istorija crnogorskoga naroda*, tom II, DP „Montex“, Cetinje, 1992, str. 404–405.

16 Oben, str. 119.

17 Razdvajanje muslimana na one slovenskoga i one neslovenskoga gena za Njegoša je jedan od načina slabljenja Osmanskoga Carstva i približavanja Južnih Slovena; jer vjera kao vjera za Petra II nije značila mnogo, naročito ne vjerski obredi i običaji, po čijem je nepoštovanju bio prava atrakcija među pravoslavnim duhovnicima zbog čega je izuzetno kritikovan od Rusa.

18 Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski jezik*, tom II, Matica crnogorska, Podgorica, 1997, str. 397. Viđeti još: Vojislav P. Nikčević, „Srpstvo u Crnoj Gori“, *Monitor*, br. 36, 28. jun 1991, str. 36–38.

nost široj slovensko-hrišćanskoj zajednici, te je u romantičarskom načinu artikulacije postao glavna spona sa medievalnom državnom tradicijom.¹⁹ Filološko-monogenetsko štokavsko „srpstvo“ Njegoš je prenio u Crnu Goru zahvaljujući tezama Vuka Karadžića koje su se razvile na osnovi koju je krajem XVIII vijeka postavio Čeh Josef Dobrovský. Po Karadžiću – svi Južni Sloveni koji se služe štokavskim narječjem su pripadnici „srpskog naroda“, bez obzira na konfesionalnu pripadnost.²⁰ Što se tiče versifikatorskog „srpstva“ kao metričko-ritmičkog elementa, Nikčević izvorno utemeljeno na osnovu uporedne analize Njegoševih stihova pokazuje kako su termini „Srbini“, „Srpstvo“ i „srpski“ više odgovarali metrici i rimi u Njegoševim pjesmama, budući da su kraći od „Crnogorac“, „Crnogorstvo“ i „crnogorski“.²¹ Veliki doprinos proučavanju ovoga segmenta Njegoševa „srpstva“ dao je najpoznatiji crnogorski istoričar umjetnosti Pavle Mijović, koji se time bavio u studiji posvećenoj etničkoj pripadnosti kroz metričku versifikaciju.²²

Za Njegoša kao nekoga ko se trudi da prikaže istoriju svojega naroda ne važe pravila iznošenja istorijskih činjenica, objektivnosti ili pak poštovanja hronologije. Sve je stavljeno u funkciju antiosmanske i oslobodilačke borbe s akcentuiranjem crnogorskoga herojstva.²³ Ključno djelo koje nam na više

19 Slobodan Tomović, *Komentar Gorskoga vijenca*, Univerzitetska riječ & Partizanska knjiga & Izdavačko-publicistička djelatnost, Nikšić – Beograd, 1986, str. 383.

20 Nikčević, str. 407–417.

21 Isto, str. 418–423.

22 Pavle Mijović, „Etnička pripadnost kroz metričku versifikaciju“, In: *Njegoševe „tužne harmonije“*, Crnogorski centar P.E.N., Cetinje, 1992, str. 143–162.

23 Reprezentativnu monografiju, koja zapravo predstavlja njegovu doktorsku disertaciju o nacionalizovanju crnogorske usmene tradicije početkom XIX vijeka, odbranjenju u Nottinghamu, napisao je srpski intelektualac Aleksandar Pavlović. U njoj se kroz stvaralaštvo Petra I Petrovića, Vuka Karadžića i pjesnika-pjevača Đura Milutinovića pokušava pokazati koliki je značaj usmena pjesma odigrala u uspostavljanju nacional-romantičarskih ideja kod nas. Knjiga ne samo da nije opterećena nacionalizmom, što često zna biti slučaj kad su u pitanju studije sličnog karaktera, već nudi širok spektar terorijsko-metodoloških postavki koje se mogu primijeniti na ostatak bogatog usmenoga nasljeđa na ovim prostorima. Viđeti: Aleksandar Pavlović, *Epika i politika. Nacionalizovanje crnogorske usmene tradicije u prvoj polovini XIX veka*, Beograd, XX vek, 2014.

načina otkriva funkcionalizaciju pjesme u svrhe političkog praksisa i njenu instrumentalizaciju jeste *Ogledalo srbsko*, koje je Njegoš 1846. godine štampao u Beogradu. U pitanju je izbor šezdeset jedne epske pjesme od kojih su pedeset dvije crnogorskoga porijekla, a preostalih devet slave Prvi srpski ustanak. Njegoš je uredio i stilski dočerao te pjesme, izvršio i redakciju pojedinih, mijenjajući njihov izvorni oblik. Upravo u tim izmjenama nalazimo pečate politike i ideologije. Ponajbolji poznavalac crnogorske usmene kniževnosti Novak Kilibarda govoreći o pjesmi *Osveta Batrića Perovića* uvrštenoj u *Ogledalo srbsko* ističe da Njegoš ne saopštava kako je došao do nje, niti obznanjuje ko ju je kazao zapisivicu, a zaobilazi njezinu umjetnički uspjeliju verziju *Perović Batrić* koju je spjevao Đuro Milutinović Crnogorac, a objavio Vuk Karadžić u svojoj zbirci *Srpske narodne pjesme*.²⁴ Za Kilibardu nema sumnje da pjesma iz Vukove zbirke nije odgovala Njegošu budući da otvoreno govori o nemilim odnosima između tzv. Stare Crne Gore i susjednih crnogorskih plemena koja su bila pod Turcima. „U pjesmi pjesnika-pjevača Đura Milutinovića, pjeva se o Crnogorcima koji ne razlikuju imovinu pravoslavnoga od imovine islamskoga življa i, s druge strane, govori se o raji koja saraduje s Turcima.“²⁵ Njegošu dakle treba varijanta đe razlike između Crnogoraca iz plemena pod njegovom upravom i Crnogoraca u plemenima koja to nijesu – ne postoje. Ne treba zaboraviti činjenicu da je Njegoš imao mogućnost redakcijskoga upliva. O tome nas informiše i crnogorski filolog Adnan Čirgić u svojoj analizi verzija pjesama posvećenih Batriću Peroviću: „Njegoševa se varijanta pjesme umnogome razlikuje od Milutinovićeve i one koju je Vuk Popović poslao Karadžiću. Nesumnjivo, varijanta koju je Njegoš objavio jedino je odgovala političkim ciljevima dinastije Petrović. U njoj nema lika Panta od Tupana, koji zapravo, ubija Batrića u Milutinovićevoj verziji što ju je objavio Karadžić. Verzija koju je Karadžić dobio od Popovića, a koju nije objavio, još slikovitije predstavlja surovost hajdučije na ovim prostorima. Sveteci Batrića, njegov brat (u ovoj verziji Vuk, a ne Radule) ubija ne samo Osmana, no i 34 birana Banjanina, ali mu nijedan

24 Kilibarda, str. 165.

25 Isto.

od njih nije dovoljan za bratsku osvetu, pa ubija i pobratima Marka Kovačevića s Grahova. Sigurno je, katunski hajdučki upadi na pravoslavne teritorije Banjana i Grahova, koji su bili pod osmanskom upravom, o kojima svjedoči Milutinovićeva varijanta i druga varijanta koju je Karadžiću poslao Vuk Popović, nijesu mogle odgovarati ni Njegošu kao pjesniku romantizma ni Njegošu kao državniku koji pokušava objediniti crnogorske teritorije u borbi za nacionalno oslobođenje. (...) U Njegoševoj varijanti nema ničega što bi bačilo šen na idealističku sliku odnosa katunskih junaka s okolnim tzv. hercegovačkim plemenima.²⁶ Odličnu paralelu između pjesama objavljenih u *Pjevaniji* i *Srpskim narodnim pjesmama s Ogledalom srbskim* pravi i Aubin: „Naglašena je solidarnost brđanskih plemena s Crnom Gorom. U varijantama u *Srpskim narodnim pjesmama* (VIII, br. 14) i *Pjevaniji* (br. 42) Petru Boškoviću (pesma X) pomažu iznad njegovog plemena, samo Piperi. U *Ogledalu*, njima se pridružuju i Pješivci, a istinski mu je spasilac vojvoda Draško Popović, junak s Čeva, u Staroj Crnoj Gori. Isto tako, u verziji pesme *Plać tri tavničara* (pesma LX) u *Srpskim narodnim pjesmama* kad se spasao smrti na mukama koje su mu Turci pripremali, junak se vraća pravo Rovčanima, svome plemenu. U varijanti u *Pjevaniji* (br. 10) on ide pravo u Crmnicu. U *Ogledalu*, pre nego se vrati kući, prolazi ne samo kroz Crmnicu nego i kroz Čevo. Crnogorci i vladika pominju se u pesmi XLVIII, u jednom boju Pipera, gde ih nema u varijanti u *Pjevaniji* (br. 50). (...) Mnogobrojni su primeri da pesme u Milutinovićevoj ili Vukovoj zbirci ne znaju za odrednicu ‘srpski’, dok njihove varijante u *Ogledalu* koriste, često izobilno. U tom je pogledu osobito rečito poređenje pesme XXX (*Klorinda srpska*) i njene varijante u *Pjevaniji* (br. 174), jer su te dve varijante veoma bliske, a mnogi su im stihovi čak istovetni. Ipak, pesma XXX više puta naziva borce iz Brda ‘Srbima’, dok je ta oznaka potpuno odsutna u *Pjevaniji*.²⁷ U pjesmama iz *Ogledala srbskog* vidan je porast negativnije karakterizacije likova Turaka, a izrazitije glorifikacije junaštva crnogorskih ratnika. Motivski ove pjesme

26 Adnan Čirgić, „Đuro Milutinović“, In: Đuro Milutinović (Adnan Čirgić, pr.), *Pjesme*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016, str. 12-13.

27 Oben, str. 166.

više odudaraju od starijih epskih u kojima su se opisivali pohodi Crnogoraca radi posjedovanja stoke; akcije postaju manje prizemne i više okrenute kolektivnoj solidarnosti protiv Osmanlija. Uvrštavanje devet pjesama koje slave srpsko oružje i koje potpuno razbijaju dotadašnju koncepciju treba posmatrati kao Njegoševu težnju da otvori proces približavanja Crnogoraca i Srba; da prikaže kako i Srbi imaju slavnih bitaka u zajedničkom nastojanju oslobođenja. *Ogledalo srbsko* ima svrhu popularno-propagandnoga djela – to je primjer i uzor ratničkih i herojskih vrlina koji narodu treba da posluži za nacionalni ponos. Iako često pjesme nemaju izvorno utemeljenje, Njegoš ih predstavlja kao istoriju: „U njima je sadržana istorija ovoga naroda“, kaže u predgovoru. On svojoj publici želi da prikaže povijesnu epopeju srpskoga naroda i nadahne je na akciju protiv Turaka. Ne smijemo zaboraviti da se repertoar *Ogledala srbskog* izvodio na guslama, što je omogućavalo veoma brzu i efikasnu distribuciju njegova sadržaja među publikom, koja nije morala biti pismena da bi saznala njegov tekst.

Godine 1847. iz štampe u Beču izlazi Njegoševu remek djelo *Gorski vijenac*, do danas na južnoslovenskome prostoru najviše glorifikovano i najviše osporavano književno dostignuće. O nekim njegovim komponentama kao što je nacional-politička koncepcija već je bilo riječi. Bitno je osvrnuti se i na još neke segmente toga djela. U predvečerju velikoga vrenja 1848. godine Njegoš ide u jedan od evropskih centara da štampa svoje najvažnije djelo – cilj je postići jači eho u javnosti van Crne Gore. *Gorski vijenac* obiluje narodnom kulturom, prepun je pjesnički modifikovanih poslovice, pjesama i anegdota živih u narodu. Pjesnikov stil najčešće je poslovičan – likovi crnogorskih junaka, serdara i vojvoda u djelu liče na prekaljene oficire i vojnike koji bez ličnih ambicija slave i prizivaju borbu za oslobođenje srpstva od Osmanskoga Carstva. Ne čudi onda njegova velika popularnost u kasnijim ratovima na Balkanu, budući da je *Gorski vijenac* postao knjiga ratovanja, škrinja herojskih izreka. Njegošolog Stanko Cerović govoreći o spjevu iznosi odlično zapažanje o Njegošu: „Njegoš je pjesnik akcije, to znači u najdubljem smislu te riječi: pjesnik politike.“²⁸ Njegoš želi akciju, zato na početku

28 Stanko Cerović, *Njegoševе tajne staze*, Montenegropublic, Podgorica, 1996, str. 26.

Gorskoga vijenca piše posvetu Karađorđu, vođi srpskog ustanka protiv Turaka. Ali radnju djela smješta vijek unazad od Karađorđeve akcije, kao da želi podsetiti da je u Crnoj Gori ustanak za oslobođenje srpstva buknuo znatno ranije. U njemu opisuje pripremu imaginarnoga historijskog događaja, tzv. „istragu poturica“ prema kojoj su Crnogorci kojima je tada vladao vladika Danilo, rođonačelnik dinastije Petrović, izvršili pokolj muslimanskoga stanovništva koje je živjelo na teritoriji Cetinja i okolnih krajeva. Da se radi o mitu i izmišljenom događaju pokazano je u brojnim studijama, od kojih je svakako najvažnija monografija Vojislava P. Nikčevića *Istraga poturica, mit ili stvarnost*.²⁹ Na to da se radi o romantičarskoj konstrukciji upućivao je još 1897. godine začetnik srpske kritičke historiografije Ilarion Ruvarac, koji je utvrdio da se u historijskim izvorima o tome događaju počinje govoriti tek pred kraj vladavine Petra I Petrovića.³⁰ I veoma važno ime srpske historiografije u međuratnome periodu Vladimir Ćorović osporavao je historičnost *istrage* u mjeri u kojoj su je iznosili neki crnogorski autori, svodeći taj događaj na neki potpuno nebitan. U svojoj *Istoriji Srba* kaže: „Petar II Petrović Njegoš dao je ovom događaju širi značaj nešto da proslavi prvog svog saplemenika na cetinjskoj vladličanskoj stolici, kome je dao mnogo svojih ličnih crta i shvaćanja, i zatim za opomenu Crnogorcima koji su njemu samom oko 1846/47. godine zadavali mnogo glavobolje svojim vezama sa skadarskim pašom.“³¹

Ipak, Njegoševa riječ s početka *Gorskoga vijenca* da se radi o historijskom događaju s kraja XVII vijeka, toliko je jaka da i danas postoje oni koji više vjeruju pjesniku nego historijskim izvorima. „Istraga“ kao „istraga“ nama je važnija zbog kasnije refleksije koju je imala – ona će biti korišćena kao motivacija za velike zločine koji će se desiti na južnoslovenskom prostoru u budućim ratovima. U spjevu nema prikaza bitke i pokolja, čitav spjev je

29 Vojislav Nikčević, *Istraga poturica, mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001.

30 Iscrpan pregled historiografije o „Istrazi poturica“ načinio je Živko Andrijašević. Viđeti: Živko Andrijašević, „Istoriografija o istrazi poturica“, In: Vojislav P. Nikčević, *Istraga poturica, mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001, str. 5–22.

31 Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, Beograd, 1993, str. 471–472. Citirano prema: Živko Andrijašević, „Istoriografija o istrazi poturica“, str. 16.

„kao neko bubrenje, znojenje, napinjanje strasti do eksplozije koju nećemo vidjeti, ali nam je jasno da, poslije tako neminovnog napinjanja, do eksplozije zaista dolazi: na kraju ‘Gorskog vijenca’ ječe gore od neke strašne bitke.“³² Sama činjenica da se u *Gorskom vijencu* „ništa ne dešava“, odnosno da nema prikaza borbi tokom „istrage“, već da opjevava pripremu akcije – cerovićevski rečeno – govori nam u stvari da je *Gorski vijenac* politička pjesma koja priprema političku akciju. On je samo refleksija Njegoševe stvarnosti prenešena na prošlost. Još je filolog Milan Rešetar zapazio da je Njegoš naslikao sebe u liku vladike Danila,³³ a sličnost dvojice vladika očituje se i na litografiji koja ukrašava originalno izdanje djela – toliko je upadljiva da su mnogi mislili da se radi o Njegoševu portretu.³⁴ Snaga toga spjeva i njegova mađijska djelotvornost leži u alhemijskome talentu njegova kreatora da opiše mentalitet, kulturu i prošlost jednoga naroda, pa je njegov uticaj prevazišao granice književnosti. Njegoš je ovom „enciklopedijom narodnog života“ dešifrovao kulturni kod svojega naroda darivajući ga štivom koje se lako pamti koje navire na usne u trenucima borbe ili neke druge životne situacije. Snagu *Gorskoga vijenca* dobro je ilustrovao Milovan Đilas iz lične perspektive: „Još u osnovnoj školi bio sam pročitao većinu narodnih pjesama, ponavljajući često mnoge od njih seljacima. No oni su najradije slušali ‘Gorski vijenac’ od Njegoša, Vladike Rada, i to ne samo što su bili čuli da je to najveći srpski spjev, iako su i na to bili surevnjivi, nego što su u njemu nalazili iskazan svoj način mišljenja i osjećanja, a još više od toga – suštinu stoljetne borbe koju su morali, i kao da će još morati, da vode oko opstanka i oko časti i imena, na ovom tlu, jalovom u svemu sem u ljudima. Bile su to, u ‘Gorskom vijencu’, neke više istine, ali njihove, od njih već naslućene, kazane na njihov, ali jezgrovitiji i uzvišeniji način. Trebalo je samo otpočeti neko mjesto (...) pa da neko od njih odmah prihvati i nastavi (...) Nijesu ih zbunjivala ni ona misaona mjesta – na svoj način su i njih oni poimali kao

32 Cerović, str. 53.

33 Milan Rešetar, „Život i rad Petra Petrovića Njegoša“, In: Petar Petrović Njegoš, „*Gorski vijenac*“, Obod, Cetinje, 1962, str. 42.

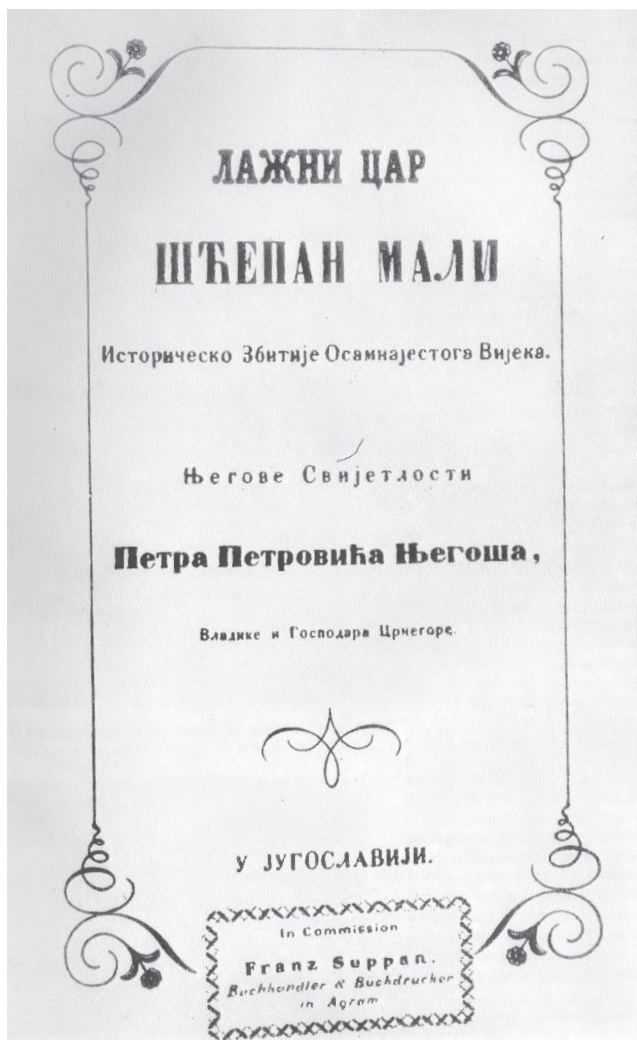
34 Oben, str. 198. Francuski intelektualac pravi izvanrednu paralelu između okolnosti iz doba vladike Danila i Njegoša. Viđeti strane: 198–201.

svoju sliku svijeta i života. Mnogi izrazi i naslućivanja, oko kojih su se mučili učeni tumači, njima su bili jasni već po tome što su iscijeđeni iz znanog im života i kazani baš kao što bi i to učinili i oni kad bi samo – umjeli. Dok su svako drugo štivo, pa i narodne pjesme, primali kao nešto lijepo rečeno, kao poeziju, ‘Gorski vijenac’ su doživljavali kao nešto sasvim drugo, istovremeno uzvišenije i običnije: uzvišenije – jer je to bilo rečeno svakodnevnim jezikom, mada riječima tako odabranim i poređanim da se ono što se željelo reći iskazalo snažno i potpuno, kao da nije ni izgovoreno, nego da takvo postoji samo od sebe (...) Za Bibliju jedva ako su i znali: za njih bi ‘Gorski vijenac’ mogao da bude neka takva knjiga.“³⁵ Nije ni čudo što je kasnije svojatan s najudaljenijih ideoloških obzora.

Posljednje od velikih Njegoševih djela pojavilo se nakon velikih nereda 1848. godine. U pitanju je spjev, takođe s predznakom istorijske zbilje, *Lažni car Šćepan Mali*. Ono je takođe značajno zbog nekih ideoloških postavki. Istorijske činjenice nam kazuju da se Njegoševo početno rusofilstvo polako gasilo tokom godina vlade i trzavica koje je imao s tom najvećom slovenskom imperijom. Viđeli smo da je to prenio i na stvaralaštvo, u *Gorskom vijencu* Rusiju uopšte ne pominje, osim velikih vojskovođa Suvorova i Kutuzova u posveti Karađorđu. U *Lažnome caru Šćepanu Malome* prisutan je hladniji i kritičkiji ton prema Rusiji u kazivanjima njegovih likova. Njegoš se opet okreće crnogorstvu, ali ne u smislu nesrpskog, već u smislu proklamovanja borbe kao osnovnog razloga opstanka Crne Gore – „Srpska Crna Gora iz *Gorskog vijenca* rodila se iz Kosova, a Crna Gora u *Lažnome caru Šćepanu Malom* opstoji samo kroz svoj sukob sa Turcima“.³⁶ Ono što će kasnije biti veoma popularno jeste činjenica da se u predgovoru ovom spjevu štampanom 1851. prvi put pominju izrazi „Jugoslavija“ i „jugoslovenstvo“. Nema sumnje da je Njegoš time izrazio solidarnost s Južnim Slovenima koje su sve više pritiskale talijanske, mađarske i austrijske ambicije. Ali ona je više retorička nego konceptijska jer znamo da Njegoš nigđe nije iznio neke

35 Citirano prema: Vasilije Kalezić, „Memoarski spisi Milovana Đilasa“, In: Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd, 1990, str. 12–13.

36 Oben, str. 253.

LAŽNI CAR ŠĆEPAN MALI, *naslovnica*;

Ovo je prva knjiga na kojoj piše da je štampana u Jugoslaviji.

konkretne doktrine o stvaranju državne zajednice. Iako je 1847. godine napisao poznatu pjesmu *Pozdrav rodu svojemu na Novo ljeto* u kojoj ističe južnoslovensku bliskost, a na korici *Lažnog cara Šćepana Maloga* zapisao da je štampano „U Jugoslaviji“ te umnogome radio na zblizavanju balkanskih Slovena, Njegoš je bio svjestan da je „jugoslovenstvo idealna riječ koja samo praznijem glasom lijepo zvoni“.³⁷ Ovu misao iznio je nakon srpskih i hrvatskih neuspjeha 1848. godine, smatrajući da neki Jugosloveni ne znaju što znači „dična sloboda“ i da se zbog toga prepuštaju vladavini tuđina.³⁸ Zato je on uvijek okrenut Crnoj Gori i njenoj borbi koju predstavlja kao idealan tip južnoslovenskog slobodarstva. Zanimljive su i slike sveštenstva u *Gorskom vijencu* i *Lažnome caru Šćepanu Malome*. Iako su glavni likovi u oba djela sveštena lica i mudraci, predstava običnoga sveštenstva je negativna, dakako komična i groteskna. U posljednjem spjevu Njegoš je ponovio i svoja ubjeđenja da religija nije kohezivni faktor „Ne pita se ko se kako krsti / no čija mu krvca grije prsi“.

Jedino veliko vladličino djelo će ideologija i politika nemaju dominantan upliv jeste *Luča mikrokozma*, epos u kome dominiraju filozofska gledišta crnogorskoga vladara. Po S. Tomoviću *Luča* je inspirisana klasicima književnosti i filozofije, starim epovima velikih naroda, mitologijom i religioznom literaturom, učenjima antičkih i medievalnih filozofa, ali stvorena pod neposrednim uticajem narodnih naučnih saznanja i filozofskih poimanja Njegoševa vremena.³⁹ Spjev obiluje pogledima na božansko, na boga kao upravitelja kosmosa, ali znatno udaljenije od pravoslavne dogme; stihovi su protkani deizmom, u njemu se Isus Hrist pominje svega dvaput, Bogorodica nijednom. Poznati srpski germanista Pero Slijepčević napravio je utemeljenu paralelu između nekih motiva iz *Luče* i Njegoševa političkog djela – napori da se Crna Gora uvede u stanje harmonije istovjetni su bož-

---

37 Novica Rakočević, „O jugoslovenskoj misli u Crnoj Gori do Prvog svjetskog rata“. Link: http://www.historiografija.hr/hz/1976/HZ_29-30_40_RAKOCEVIC.pdf (pristupljeno 14. 4. 2016).

38 Isto.

39 Slobodan Tomović, *Komentari*, Kultura „Veljko Vlahović“ & Narodni muzej Crne Gore, Beograd – Cetinje, 1990, str. 141.

anskoj u kosmosu – vladika na zemlji, bog na nebu.⁴⁰ Budući da je glavni lik *Luče Bog*, u kasnijim ideološkim interpretacijama ultrapravoslavne provenijencije, to djelo će se tumačiti kao „Njegoševa Biblija“ i njime će se nastojati dokazati Njegoševa privrženost vjeroispovijesti, iako do nje, kao što smo više puta naglasili, nije mnogo držao.

Navedena djela imala su najveću ideološku upotrebljivost nakon Njegoševe smrti. Njihov pjesnički kvalitet nesumnjiv je i po mnogo čemu revolucionaran, o čemu nam svjedoče kasnije recepcije. Razloge za toliki njihov uticaj i rasprostranjenost treba tražiti u više ravni. Aktivni Njegoš, „tada i tamo“, dakle u svom vremenu i prostoru našao se na temporalnoj granici. I svijet i Balkan i Crna Gora u toku Njegoševe vladavine i stvaralaštva doživljavaju preobražaje, kopaju se stari procesi i nastaju novi, moderniji tokovi. Njegoš se svojom genijalnošću nakačio na njih, vješto ih transponujući kroz svoj pjesnički iskaz na prostoru koji mu je bio blizak jezikom i mentalitetom; on će zažditi balkanski plamen slobodarstva. Zemlja kojom je upravljao zbog svojih dotadašnjih istorijskih fenomena bila je uzor mnogim slovenskim nacijama u njihovoj borbi za nacionalnu slobodu. O njoj su stihove i riječi hvale pisali velikani poput Byrona, Puškina, Voltairea ili Tennysona, a Crna Gora bila je zanimljiva sredina mnogim putopiscima, naročito Česima, koji su tokom svog nacionalnog preporoda bili fascinirani crnogorskim junaštvom, gledajući na nju kao na prazvor slovenskoga načina života neokaljana modernom civilizacijom.⁴¹ Među Srbima, Hrvatima, Slovencima koji su živjeli na teritoriji dva velika carstva Njegoš je imao širok krug obožavalaca, prijatelja i istomišljenika, koji su njega i Crnu Goru u dobu romantizacije slavili kao iskru slobodarstva i herojskih vrlina. Fizička pojava crnogorskoga vladike još za njegova života kvalifikovana je natprirodnom ljepotom, dok su umni kapaciteti poređeni s genijalnošću. Sam Njegoš hvalisavo je govorio o svojoj moći djelovanja na sagovornika u predgovoru svog potonjeg spjeva, istakavši da je čuvara tršćanskih arhiva-

40 Pero Slijepčević, „Odras života u ‘Luči Mikrokozma’“, *Zbornik radova SAN X, IPK I*, Beograd, 1951, str. 308–311.

41 František Šistek, *Naša braća na jugu: češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2009.

lija „zamađijao“ svojim književnim i filozofskim znanjem. Nesumnjivo da su i te vrline učinile mnogo na popularizaciji njegove ličnosti. No, kao što rekosmo, Njegoševa epoha bila je međaš po mnogo čemu, a on će sveukupnom svojom djelatnošću stvoriti svojevrsno *njegoševsko nasljeđe* za kasnije generacije. I lik i njegovo djelo kasnije će kroz mnoge prakse popularizatora njegove persone biti utiskivan u kolektivnu memoriju prostora mnogo šireg od Crne Gore – putem obrazovanja, putem kulture šecanja, raznih periodizacija na *prednjegoševsko* i *postnjegoševsko doba*, zatim političkim diskursom vlasti – Njegoš je poslije smrti nanovo „stvaran“, a njegovo nasljeđe reaktuelizovano na razne načine. Pošto se bavio razmatranjem opštih tema kao što su sloboda, duh, borba, pravda, antitiranija, hrabrost itd. na način i jezik narodne kulture, slikajući i objašnjavajući ove pojmove ličnostima i događajima poznatim narodu, Njegoš je uspio stvoriti zaseban etički i estetički sistem koji je u kasnijim interpretacijama nuđen kao enciklopedija ponašanja i vrednovanja. Uzvišene misli iskazane narodnom leksikom činile su se jednoj zaostaloj zajednici kao najveća mudrost koja se pojavila u njihovoj dotadašnjoj istoriji. Svjesni snage koju Njegoš ima za narodni kod, koji se neopisivo brzo pali čim uho čuje njegove stihove, mnogi ideolozi i političari znaće veoma vješto da ga iskoriste. Nivo ostalih Njegoševih dostignuća često je istican kao revolucionarni, o čemu nam govori mnogo činjenica – za primjer možemo uzeti osnivanje škola – budući da je Njegoš u novovjekovnoj Crnoj Gori osnovao prvu osnovnu školu, taj će slučaj biti uziman kao početak crnogorskog školstva, iako se zna da je u srednjem vijeku na teritoriji današnje Crne Gore postojao veliki broj obrazovnih ustanova, pa i čuvena *Gramatikalna škola* u Kotoru koja je imala licejski karakter; i tako u nedogled – Njegoš kao prvi crnogorski turista, Njegoš kao prvi Jugosloven, Njegoš kao prvi uspostavitelj državnih finansija... Njegoševa vladavina često je prikazivana kao početak istorije, a ni njegova prisutnost u vanknjiževnim umjetnostima nije zanemarujuća, on će biti inspiracija mnogih slikara, vajara, muzičara, filmskih režisera, strip autora.

Svako doba sa sobom je donosilo „novoga“ Njegoša, Njegoša koji će najčešće biti sušta suprotnost onog izvornog. Ono što je omogućavalo toliku

produkciju „Njegoša“ vječna je aktuelnost problema, simbola i motiva koje je konceptualizovao u svojim razmišljanjima. Njegoš je svojim djelom i djelovanjem dovoljno ambivalentan da je otvoren svakojakim projekcijama te svaka epoha u njemu nalazi ono što želi – za nekoga je Njegoš ženskar i liberal, za druge svetac i duhovnik, Crnogorac, Jugosloven, Srbin, tipičan ili sasvim atipičan Crnogorac svojega vremena. Na njegove postavke domaći mentalitet mogao je kalemiti najrazličitija dalja tumačenja. Njegoš za sobom nije ostavio dokument s konkretnim planom akcije, programskim načelima i ideološkim okvirom. On je pjesnik-vladar koji koncepciju politike artikuliše pjesničkim jezikom, u njegovim djelima sve je nadahnuto, ništa zazidano – on politički nazor ispoljava stihovima – često je pod različitim uticajima i nestalan je – često mijenja svoja gledišta, ali njegove osnove su uhvatljive, zadiru na prostor koji bi se objasnio efektom pada kamena u vodu i stvaranjem talasa. Mjesto će krš upada u vodu, će je njegova težina i oblik najviše transformišu u stvari je Crna Gora, čija borba predstavlja izvor daljih kretanja. Od te transformacije najizrazitiji i najintenzivniji talas stvara se u neposrednoj blizini – to bi bila Srbija i srpstvo koji su zahvaljujući Njegošu dobili nacionalnu snagu; onaj treći stepen difuzije će talas nema ubojitu snagu, ali se i dalje emituje i transformiše površinu, bio bi južnoslovenski prostor.

Slavista Andrew B. Wachtel zapazio je da većina istočnoevropskih nacija u traganju za svojim identitetom u njegovoj samopotvrdi, zapravo u njegovu konstruisanju, ima nacionalnu književnost i nacionalnog pjesnika, prateći metod koji je u XIX vijeku uspostavio Herder.⁴² Mađari tako imaju Sándora Petőfia, Poljaci Adama Mickiewicza, Rusi Aleksandra Puškina. Kad su Južni Sloveni u pitanju slična je situacija – Franc Prešeren kod Slovenaca, Ivan Mažuranić kod Hrvata, Petar II Petrović kod Crnogoraca, stvarali su književne spomenike koji su pomogli proces samoidentifikacije. Njihova najveća snaga ležala je u sposobnosti da izraze kolektivni identitet. Ali ono što komplikuje situaciju kod balkanskih Slovena jeste situacija

42 Andrew B. Wachtel, „How to use a classic: Petar Petrović in Twentieth Century“, In: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, Ed. John Lampe, Mark Mazower, 2004, p. 131.

u kojoj se Mažuranić ne smatra samo hrvatskim pjesnikom, no i *ilirskim* i proto-jugoslovenskim, a istorija je potvrdila da je Njegoš nacionalni pjesnik i kod Srba, i kod Jugoslovena i kod Crnogoraca.⁴³ Uzrok tome treba tražiti u političkim procesima na Balkanu od sredine XIX vijeka naovamo, procesima nacionalnoga oslobođenja, potom ujedinjenja, pa razjedinjenja, ponovnog ujedinjenja i ponovnog razjedinjenja Južnih Slovena. Crna Gora, koja je u početku tih kretanja dala Njegoša i imala faktičku nezavisnost, bila je jedna od najvažnijih kopčji južnoslovenske inkluzije. Začeci proto-jugoslovenskog nacionalizma iz sredine XIX vijeka razlikovali su se od viđenja jugoslovenstva na kraju XIX vijeka. Od ideje koja nije priznavala vjerske i kulturne razlike i koja je naciji pristupala kolektivistički – ističući zajedništvo (čak i s Bugarima) ona će se pretvoriti u jednu vrstu kohezije opterećene frojdovskim „narcizmom“ malih razlika. U velikom identitetu pokazaće se više manjih identiteta – hrvatski, slovenački, bošnjački, makedonski, srpski i crnogorski, koji je opet specifičan zbog svog „srpskog“ ideološkog predznaka u tome periodu, zbog programskih načela crnogorske političke elite koja je nastojala ovladati srpstvom i potom preuzeti ulogu južnoslovenskog Pijemonta. Zato je upotreba Njegoša najinteresantnija u Crnoj Gori, budući da se u njoj prepliću tri identiteta – crnogorstvo, srpstvo i jugoslovenstvo. U kontinualnom sagledavanju srpske i jugoslovenske prošlosti crnogorska teritorija dopunjavala je „rupe“ koje su nastajale usljed diskontinuiteta. Njen prostor od sredine XIX vijeka postaje interesantan svim sukcesivnim programima na Balkanu, a uz Crnu Goru redovno je išao i Njegoš kao jedna od njenih personifikacija – onaj ko je posedovao Njegoša posedovao je Crnu Goru.

Zapažamo da je svaka vlast u Crnoj Gori od Njegoševe smrti do danas, bilo domaća bilo okupatorska, koristila Njegoša u svom promovisanju. Nekad je ta upotreba bila simboličnog, nekad neposrednog karaktera, ali konstantna. Crna Gora Danila I (1851–1860) i Nikole I Petrovića (1860–1916) koristila ga je u nekolike ravni – njime je potvrđivala crnogorsku nezavisnost i isticala crnogorski ekskluzivitet među Južnim Slovenima; srpska okupatorska vlast uspostavljena rušenjem crnogorske države 1918. rastočila je

---

43 Isto, str. 132.

Njegošev srpski identitet po novostvorenoj zajednici Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i kanonizovala ga kao nacionalnog pjesnika tih naroda – odnosno jugoslovenskoga naroda nakon 1929. godine. Komunisti nakon 1945. takođe su kanonizovali Njegoša, preokrenuvši ključ tumačenja. Od 1989. godine, kad je srušena komunistička paradigma te krenuo proces raspada Jugoslavije, Njegoš će u „krnjoj“ Jugoslaviji biti personifikacija srpstva Crne Gore i Srbije. Od obnove nezavisnosti crnogorske države 2006. godine Njegoš će biti interpretiran kao stub crnogorske nacionalne kulture i crnogorskoga nacionalnog identiteta. Interesantno je da je svaka od navedenih vlasti nastajala na pepelu prethodne, posebno slavila Njegošev borbeni humanizam predstavljajući njegove stihove kao neku vrstu jerihonskih trubačiji ton ambisava zidine tirjanstva prethodne vlasti. U toku dva svjetska rata okupatorske vlasti i njihovi eksponenti takođe će naći prostora da u svom saobraćanju s crnogorskim stanovništvom preko Njegoša pronađu kontakt. Njegošev i put Crne Gore kroz posljednjih više od vijek i po reflektuje se i u djelima istaknutih promotera zvanične državne ideologije za svaku pomenutu epohu – gotovo svi oni su napisali pozamašan broj tabaka posvećenih Petru II: Lazar Tomanović⁴⁴ bio je jedan od glavnih popularizatora ideologije dinastije Petrović-Njegoš, naročito Nikole I, napisao je 1896. monografiju *Njegoš kao vladalac*; U Srbiji 1911. Nikolaj Velimirović⁴⁵ sačinjava knjigu *Njegoševa religija*, koja će biti veoma popularna i polazno štivo za interpre-

44 Lazar Tomanović (Lepetani, 1845 – Herceg Novi, 1932) bio je crnogorski intelektualac, publicista, političar i predsjednik crnogorske vlade. Studirao je pravo u Budimpešti i Gracu đe je stekao zvanje doktora pravnih nauka. Iza sebe je ostavio veći broj istoriografskih monografija, a uređivao je *Glas Crnogorca* i više crnogorskih kulturnih časopisa.

45 Nikolaj Velimirović (Selo Lelić kod Valjeva, 1880 – Libertvil, SAD, 1956) bio je srpski vladika i nacionalista, veliki kritičar humanizma, evropske civilizacije i materijalizma. Smatra se osnivačem *svetosavskog nacionalizma*, a mnogi navode da je duhovno inspirisao kolaboracionistički pokret Dimitrija Ljotića. Nerijetko je kritikovan zbog antisemitskih stavova. Dolaskom Njemaca u Kraljevinu Jugoslaviju, stavljen je u kućni pritvor, potom odveden u logor Dahau, odakle je vraćen kako bi pomogao pregrupisanje antikomunističkih snaga. Poznat je po tome što je odlikovan Gvozdenim krstom od strane Adolfa Hitlera. Nakon rata prebjegao je u Ameriku đe je i umro. Srpska pravoslavna crkva ga je proglasila za sveca.

tiranje pjesnikova značaja u Srbiji, a potom u Kraljevini SHS/Jugoslaviji u duhu isticanja Njegoševa pravoslavlja; jedan od istaknutijih crnogorskih komunista, književnik Radovan Zogović⁴⁶ protumačio je Njegoševo djelo u potpuno komunističkom ključu, a čak je i neprikosnoveni ideolog jugoslovenskoga komunizma Milovan Đilas, napisao dvije knjige o Njegošu; godine 2011. potpuno u duhu novih političkih kretanja u Crnoj Gori izašla je iz štampe knjiga *Njegoš i crnogorska nacija* književnika Milorada Popovića.⁴⁷

Da se zaključiti da je svaka vlast u Crnoj Gori iz bogatog i širokog *njegošovskog nasljeđa*, u svojim programskim načelima, ali i dnevno-političkim manevrima otkidala dio koji joj odgovara, a potom ga umetala u svoj sistem vrijednosti i tako ga plasirala javnosti. Zanimljivo je da je kod iste vlasti Njegoš nekoliko puta znao biti reinterpretiran i čitan nanovo – kod Nikole I prije 1878. *Gorski vijenac* se slavio kao Biblija oslobodilačkog rata protiv Turaka, da bi nakon priznavanja nezavisnosti, a naročito nakon 1913. godine, kad je u crnogorskoj državi počeo da živi veći broj muslimana, Njegoš bio tumačen u ravni suživota i nekoga ko nije priznavao narodnu podjelu na hrišćane i muslimane; isti je slučaj sa srpskim nacionalizmom – dok je Crna Gora bila predvodnica balkanskih oslobodilačkih pokreta Petrovići su nje govali Njegoševo „srpstvo“, a čim su se inkluzivni procesi ubrzali ka ujedinjenju južnoslovenstva i primat počela preuzimati Srbija, Nikola I će se, ističući svoje prvijenstvo, pozivati na Njegoševe ideje

46 Radovan Zogović (Mašnica, Andrijevića, 1907 – Beograd, 1986), poznati je crnogorski književnik. Bio je član KPJ od 1935. godine pa je više puta hapšen. Učesnik je NOR od 1941. te član Politodjela Prve proleterske brigade. Uređivao je *Borbu*. Nakon rata radio je u Agitpropu CK KPJ. Zbog prihvatanja rezolucije IB isključen je iz partije. Objavio je više romana i zbirki pjesama, a u svome radu poznat je po zalaganju za crnogorsku nacionalnu emancipaciju.

47 Milorad Popović (Lipa Cucka, 1957) crnogorski je književnik nagrađivan s više međunarodnih nagrada. Godine 2017. dobio je *Njegoševu nagradu* za književnost za roman *Čovjek bez lica*. Od prvih svojih publicističkih tekstova s kraja osamdesetih godina XX vijeka zalagao se za odbranu crnogorskog identiteta. Bio je veliki protivnik politike Slobodana Miloševića i ratnih dještava Crnogoraca u toku raspada Jugoslavije zbog čega je proganjan. Objavio je više zbirki pjesama i dva romana te veći broj polemičkih knjiga o crnogorskoj kulturno-identitetskoj zbilji.

zajedništva. U Kraljevini SHS imamo tri procesa – aneksija Crne Gore od strane Srbije pravdana je Njegoševim „srpstvom“, a na globalnome jugoslovenskom nivou Njegoš će od oca troimenog naroda postati otac jednoimenog. Komunisti će držati do Njegoševa jugoslovenstva i crnogorstva, budući da je crnogorski predznak onemogućavao srpsko-hrvatske raspre; do 1948. Njegoš je tumačen kao rusofil, kako bi se opravdala prosovjetska politika, od 1948. Njegoš je predstavljan kao „rob petrogradskih ćudi“ itd. Od 1989. kad Njegoš postaje „preteča“ Slobodana Miloševića, Njegoš će dospjeti do evropskog preteče crnogorskog puta nakon 2006. godine; dakle, kad je vlast u Crnoj Gori voljela Srbe, volio ih je i Njegoš i obratno; kad je vlast mržela Hrvate, mrzio ih je i Njegoš i obratno; kad je vlast voljela muslimane, volio ih je i Njegoš, i obratno.

2. Teorijsko-metodološki okviri proučavanja upotrebe Njegoševa lika i djela

Sve ovo činilo se zanimljivim za proučavanje. Iako je Njegoš prisutan na širem prostoru od Crne Gore, zahvat da se paralelno analizira s iskustvom u okolnim zemljama čini se preambicioznim. Zato smo se odlučili za crnogorski prostor i vlasti koje su u njoj uspostavljane od Njegoševe smrti do 2013. godine. Godina početka 1851. izabrana je jer već tada detektujemo prvo pozivanje na Njegoša kako bi se pribavio legitimitet stupanja na vlast Danila I Petrovića-Njegoša, a godina kraja uzeta je zbog velike državne proslave upriličene povodom 200 godina od Njegoševa rođenja, kad je Njegoš treći put (prvi 1925, drugi 1947. godine) kanonizovan kao nacionalni pjesnik. U tome velikom vremenskom rasponu od sto šezdeset dvije godine Njegošev lik i djelo našli su primjenu u svim ideološkim postavkama koje su važile u Crnoj Gori, naročito u političkom diskursu i propagandi. Imajući u vidu slučaj da gotovo da ne postoji Crnogorac koji bar jednom nije citirao Njegoša, da je njegov lik rezbaren i utiskivan na najrazličitijem propagandnome materijalu, da je o njemu nastao veliki broj muzičkih i filmskih ostvarenja, da je njegov grob mjesto s posebnim simboličkim značajem, da spomenici podignuti njemu u čast često nadilaze umjetnički značaj, da je u njegovu čast organizovano na desetine najvećih državnih proslava, našli smo se pred velikim izazovom sortiranja i odabiranja građe za našu analizu. Manevar Petera Burkea koji je zbog širine termina kulturna istorija predložio da se definisanje kulturne istorije načini prebaćanjem pažnje s objekta na metode samoga proučavanja,⁴⁸ činio nam se spasonosnim za slučaj s Njegošem. Zato možemo reći da je ovo istraživanje bilo nadahnuto metodologijom koja izlazi iz okvira klasičnoga zanata istoričara – neka od djela koja ćemo navesti nijesu citirana u radu, ali je njihov uticaj na cjelokupni proces istraživanja bio izrazit. Da bi se što jasnije pri-

---

48 Berk Piter, *Osnovi kulturne istorije*, Clio, Beograd, 2011, str. 7.

kazala recepcija Njegoševa djela posezalo se za izvorima u kojima je najvidljivije bilo traganje za „stereotipizovanim mentalnim uzbuđenjem“⁴⁹ (Charles Beard) koje je izazivalo reinterpetiranje Njegoševa djela u određenom dobu, kao i za samim „strukturama osećanja“⁵⁰ (frazza Raymonda Williamsa) – tragalo se dakle za frazama i konstrukcijama o Njegošu koje su koristili predstavnici vlasti u Crnoj Gori kako bi utisak onoga što kažu u javnosti bio žešći. Zatim se hermeneutički – posmatranjem i dubljim iščitavanjem spisa i slika, uz postupak „analize diskursa“ i konstruisanjem verbalnih šema pokušala dokučiti diskurzivna upotreba Njegoša u političkim govorima i objavama odnosno, kritičkim osvrtom na te izvore preispitivano je da li su određeni spis ili slika bili namijenjeni da podstaknu posmatrača ili čitaoca na neko djelanje; posebna pažnja bila je usmjerena na stereotipe koje su onima kojima vladaju propagirale crnogorske vlasti i kako se često aktuelizovala „savremenost nesavremenog“⁵¹ (Ernst Bloch); rezultati istorijske antropologije veoma su obogatili pristup izvorima – Bourdieuove prakse:⁵² prihvatanje svakodnevnih praksi kao prihvaćenih improvizacija u okviru šema koje kultura putem obrazovanja utiskuje u um i tijelo (slučaj sokolskih društava); potom „kulturno šećanje“, „mjesto šećanja“⁵³

49 Iako se ovaj termin Charlesa Bearda iz studije *The Rise of American Civilization* (1927) odnosi na širenje urbanih vrijednosti pojavom nove tehnologije, nama se činio pogodnim da opiše ono što je korišćenje Njegoša u propagandi izazivalo kod onih kojima se predstavlja.

50 Budući da se Raymond Williams bavio društvenom istorijom drame, a da su Njegoševa djela predstavljana u formi dramskoga iskaza, i ovaj termin nam se činio pogodnim za upotrebu. Viđeti: Raymond Williams, *The Long Revolution*, Chato & Windus, London, 1961.

51 Kovanica njemačkog filozofa Ernsta Blocha iznijeta u njegovu djelu *Nasleđe našeg vremena* (*Heritage of Our Times*, Cambridge, 1991).

52 O „kulturnom kapitalu“ i „kulturnoj reprodukciji“. Viđeti: Dragan Koković, „Kulturni kapital i nadoknađujuće obrazovanje“, In: *Nasleđe Pjera Burdijea*, zbornik radova, Beograd, 2006, str. 39–49.

53 Norino djelo još nije prevedeno s francuskoga na CHSB jezike. Citirano prema: Dubravka Stojanović, „Istorija uzvraća udarac – Nova istorija savremene Evrope“, In: Grupa autora, *Dometi srpske i evropske historiografije u poslednje dve decenije (1990–2009)*, Udruženje nastavnika „Dositej Obradović“, Beograd, 2010. str. 203.

(Pierr Nora) i „teritorizacija šećanja“⁵⁴ (Anthony D. Smith). Odlasci i česte Njegoševe sahrane na Lovćen posmatrani su kroz prizmu „rituala inicijacije“⁵⁵ (Ruth Harris) i „performansa“. Veliku pomoć u rekonstruisanju nekih od tih postupaka pružio je i teatrološki postupak u kulturnoj istoriji (Clifford Geertz).⁵⁶ „Istorija predstavljanja“ i „istorija Drugog“⁵⁷ ponegde su iskorišćeni, jer se tragalo za binarnim opozicijama koje je u svojem djelu konstruisao Njegoš, a koje su crnogorske vlasti kasnije reinterpretirale i podređivale svojim potrebama. Činilo nam se zanimljivim predstaviti i samorecepciju crnogorskih vlasti kroz Njegoševo djelo, odnosno kako su to one stvarale sliku o sebi onima koji vladaju, postavljajući Njegoševo djelo kao ogledalo. Jedan od akcenata u ovome radu stavljen je na „stvaranje Njegoša“, analiziralo se kako je i kad je to Njegoš predstavljen na nekim spomenicima, skulpturama, slikama, periodici, pjesmama, pričama – dakle, na sve ono što je stvaralo javnu sliku o Njegošu, u zavisnosti od epohe do epohe. Bilo je od koristi primijeniti Jakobsonovu šemu o funkcijama jezika – da li je preko Njegoša tražen kontakt između pošiljaoca i primaoca (političke) poruke? Nastojale su se, dakle, uočiti i dekonstruisati određene šeme koje su primjenjivane prilikom korišćenja Njegoša. Važno je napomenuti da je nastanku ovih redova pomogla studija istaknute bugarske intelektualke Marie Todorove koja se u svojem glasovitom djelu *Bones of contention: the living archive of Vasil Levski and the making Bulgaria's national hero*,⁵⁸ bavila posthumnom sudbinom bugarskoga nacionalnog heroja i jednoga od simbola bugarske nacije – Vasila Levskog. Između Njegoša i Levškoga postoje broj-

54 Viđeti: Anthony D. Smith, *Chosen peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford and New York Press, 2003.

55 Viđeti: Ruth Harris, *Lourdes: Body and spirit in a Secular age*, Penguin compass, New York, 1999.

56 Geertz je ovaj postupak koristio u svom kulturnom članku „Borba kokota na ostrvu Bali“. O članku detaljnije: Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost*, CID & Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica – Nikšić, 2011, str. 375.

57 Ove termine upotrijebio je Edvard Said u kapitalnom djelu *Orijentalizam*. Viđeti: Edvard Said, *Orijentalizam*, XX vek, Beograd, 2008.

58 Maria Todorova, *Bones of contention: the living archive of Vasil Levski and the making Bulgaria's national hero*, Budapest, CEU, 2009.

ne paralele – obojica su igrali izuzetnu antiosmansku ulogu i promovisali nacionalno oslobođenje, obojica su umrli prije četrdesete godine, Levski je jedan dio života proveo kao svešteno lice, ali je crkvu napuštio i nije živio monaški; obojica su proglašavani za svečeve, kosti obje ove ličnosti više su nego obični posmrtni ostaci, ali što je najvažnije – nakon smrti Vasil Levski postaje bitan gotovo svim kasnijim bugarskim vlastima. Kako uočava Todorova, on je postao jedina ujedinjujuća i nesporna figura koju je prihvatio čitav niz međusobno neusaglašenih stranaka, institucija, pokreta i ideologija. Bio je evociran kao krajnji autoritet i nalazio se na svakom katarištu: vjernika i ateista, republikanaca i monarhista, konzervativaca i radikala.⁵⁹ Levski je za Bugare odigrao ulogu metaforičkog „ljepila“ koji je u simboličkoj ravni kohezirao naciju. I ono što posebno povezuje Njegoša i Levskoga jeste činjenica da za obojicu postoji ono što je uočila Todorova na primjeru svog junaka: „neuobičajena koncentracija konkurentnih i osporavajućih diskursa i aproprijacija za istu figuru“.⁶⁰ Jednostavno, toliko su bili bitni za izgradnju vlastitih nacija da je njihov post mortem „život“ morao biti politički instrumentalizovan.⁶¹

Pomenute metodološke konstrukcije i načini, iako nekad udaljeni od primordijarne teme, otvarali su nove horizonte preispitavanja – ili se njima konceptualizovalo neko pitanje te time dat prostor da se na njihovoj bazi prodube dosadašnji rezultati – ili su upotrijebljene u nekoj konkretnoj studiji slučaja. Međutim, arhitekturu ovoga rada nijesmo posložili u ravni te-

59 Isto, str. XIV.

60 Isto, str. XII.

61 Da slučaj s Njegošem nije izolovana pojava govori podatak da je o „posmrtnom životu“ i političkoj instrumentalizaciji značajnih ličnosti nastala obimna produkcija. Neke od nama zanimljivim svakako su: Avner Ben-Amos, *Funerals, Politics, and Memory in Modern France, 1789-1996*, Oxford, 2000; Grzegorz Rossolinski-Liebe, *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide*, Verlag Stuttgart, 2014; Joep Leerssen, „When was romantic nationalism? The onset, the long tail, the banal“, *Nise essays 2*, Antwerp, 2014, p. 5-44. Kad su u pitanju pjesnici-pisci važno je pomenuti zbornik koji su uredili holdandski stručnjaci: Joep Leerssen & Ann Rigney (ed.), *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centerary Fever*, Palgrave Macmillan, 2014.

matske metodologije, đe bismo dobili poglavlja „Njegoševa grobnica – simboličke komponente“, „Recepcija Njegoševa djela u građenju ideoloških programa“, „Njegoš na propagandnim plakatima“ ili pak „Njegoš u javnome diskursu“. Naprotiv, odlučili smo se za klasičan pristup hronološkoga izlaganja geneze korišćenja Njegoševa lika i djela zbog naše osnovne motivacije – pikazati tu genezu u jednome intervalu kako bismo jasno pratili njen razvoj, od povojnice do već u današnjem vremenu neuhvatljivih nivoa upotrebe budući da se svijet propagande izuzetno usložio. I zbilja možemo reći da se radi o „panoramskome radu“ (Umberto Ecco) o jednome vremenu i prostoru đe glavni subjekt fotografisanja nije živa osoba, već mrtvi veliki pjesnik koji kao šen utiče na njen izgled. Trudili smo se da za svaku epohu sortiramo ono što je najkarakterističnije, jer je veliki vremenski luk uveliko to diktirao, nastojeći da odgovorimo na pitanja postavljena na početku ove knjige i pokažemo da je Njegoš ovđe vječno živ u političkome diskursu i propagandi vlasti, da u korišćenju njegova lika i djela postoji jasan i neprekidan kontinuitet u potonjih više no vijek i po. Mnogi segmenti te upotrebe ostaće neosvijetljeni, jer se pored vlasti ugao posmatranja može podesiti na čitavu političku klasu, da ne govorimo o daljim mogućnostima proučavanja koja bi uzela u obzir propagandu u najširem smislu njenoga značenja – marketing, Facebook, ili pak Njegoša u popularnoj kulturi. Tako bi se od studija poput „Citiranje Njegoša u crnogorskome parlamentu“ moglo doći do studija poput „Njegoš kao reklamni logo“, budući da se danas može naići i na ćevabdžinice koje nose pjesnikovo ime. Zanimljivo bi bilo ispitati „sliku Njegoša“ u crnogorskim muzejima, ili se baviti njegovim spomen-mjestima, zastupljenosti u školskome programu, udžbenicima istorije i crnogorskoga jezika. Sve u svemu, nadamo se da će knjiga skromno doprinijeti otvaranju novih polja njegošologije.

Kad je riječ o već objavljenim radovima koji su slično propitivali korišćenje Njegoševa lika i djela vrijedno je pomenuti nekoliko studija, članaka i autora. Prije toga smatramo važnim napomenuti da je naše istraživanje znatno olakšano štampanjem kapitalnoga izdanja *Bibliografija Njegoš*. Najobimnija do sad objavljena bibliografija o Njegošu koju je objavio Institut za

crnogorski jezik i književnost/Fakultet za crnogorski jezik i književnost u pet tomova ima preko 3200 stranica.⁶² Tolika produkcija članaka, tekstova, radova i monografija potvrđuje nam da su teme koje proučavaju Njegoša veoma aktuelne i naučno-istraživački provokativne.

Jedan od prvih autora koji se bavio Njegošem s aspekta pogrešnoga korišćenja njegova lika i koji je prvi upozoravao na zloupotrebu u propagandne svrhe te na pogrešna tumačenja i posljedice koje takvi postupci mogu proizvesti bio je Savić Marković Štedimlja.⁶³ On je već tridesetih godina XX

62 Tom 1 „Njegoš u južnoslovenskim kulturama: Njegoševa djela i djela o Njegošu“ (Ljiljana Đorđević) posедуje 8409 bibliografskih jedinica; tom 2 „Njegoš u crnogorskim periodičnim publikacijama i zbornicima 1835–2012“ (Lidija Kaluđerović) čak 11700; tom 3 „Njegoš u južnoslovenskim periodični publikacijama i zbornicima 1833–2012“ (Petar Krivokapić & Nada Drašković) – 12256; tom 4 „Njegoš na stranim jezicima“ (Anđelka Martinović) – 1761; tom 5 „Njegoš u godini jubileja: 2013“ (Lidija Kaluđerović) – 2371.

63 Savić Marković (Stijena piperska, 1907 – Zagreb, 1971) bio je crnogorski publicista i književnik s jednom od najuzbudljivijih crnogorskih biografija. Kao omladinac priključio se redovima koji su se borili protiv komitskih četa, protivnika bezuslovnoga ujedinjenja Crne Gore i Srbije 1918. Potom prelazi u redove lijevo orijentisanih intelektualaca, očaran Sovjetskim Savezom. U međuratno-me periodu piše članke u kojima brani napade na Miroslava Krležu. Postepeno je od ljevičara postajao nacionalista. Pred Drugi svjetski rat objavljuje knjige o crnogorskoj naciji i bori se protiv srpskog pannacionalizma. Drugi svjetski rat proveo je u NDH pod Pavelićem đe rukovodi Crnogorskim nacionalnim komitetom, odnosno Crnogorskim uredom. Radi na zbrijavanju Crnogoraca, Jevreja i pravoslavaca od ustaškoga terora koji su mu se obraćali za pomoć. Jedan je od idejnih tvoraca osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve. Nakon propasti NDH bježi u Austriju đe ga hapse pripadnici Crvene Armije i odvođe u sovjetske logore đe će ostati deset godina. Nakon povratka u komunističku Jugoslaviju odveđen je u Staru Gradišku i Goli otok đe provodi još četiri godine. Od UDB-e dobija zadatak da napiše antisovjetski roman pa tako nastaje njegovo djelo *Deset godina u gulagu*. Pošto je izašao iz logora oduzeta su mu sva građanska prava. Ipak, nastavlja da piše zapažene radove, naročito o Njegošu, pod pseudonimom Ljubica Klančić, kako se zvala njegova žena. Nakon što je i Ljubici zabranjeno da objavljuje radove koristi ime svoga rođaka Tomaša Markovića, učitelja. Štedimlja je pod njegovim imenom objavio *Istoriju školstva i prosvjete u Crnoj Gori* (1969) koja je nagrađana najvećim crnogorskim priznanjem – Trinaestojulskom nagradom. Pred smrt aktivno podržava izgradnju mauzoleja na Lovćenu.

vijeka uočio pogrešnosti u tumačenju Njegoševih djela i značaj korišćenja Njegoša u dnevno-političkom diskursu, pa se povodom toga počeo kritički oglašavati u nekim svojim člancima poput: *Rehabilitacija Lovćena*⁶⁴; *Degradiranje Njegoša*⁶⁵; *Ko kleveta Njegoša*⁶⁶; I nakon Drugog svjetskog rata Štedimlija, iako *persona non grata*, pisao je radove o Njegošu na slične teme. Zanimljivo je istaći da je taj autor sudbinu Njegoševa djela upoređivao sa sudbinom filozofije Friedricha Nietzschea koju su zloupotrijebili nacisti u svojoj ideologiji *natčovjeka*.

Do raspada socijalističke Jugoslavije u crnogorskoj naučnoj javnosti Njegoš će biti izuzetno zastupljena tema, đe posebno izdvajamo polemiku oko podizanja mauzoleja na Lovćenu. Tada će nastati ogromna produkcija članaka i tekstova koji se donekle bave značajem lika i djela Petra II u političke svrhe na simboličkoj ravni. Dio tih tekstova biće publikovan u dva različita zbornika (čiji su urednici djelovali s potpuno različitih ideoloških polazišta, što je izuzetno interesantno).⁶⁷ Ipak, posljednjih decenija javiće se nekolike studije kojima je prevashodni cilj tumačenje reinterpretiranja i korišćenja Njegoševa lika i djela u ideološkim i političkim programima. Reprezentativnu studiju o tome napisao je češki historičar František Šitek – *Njegoševa grobnica na Lovćenu, promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih, političkih i nacionalnih projekata, 1845–2010*.⁶⁸ Šitek se u njoj bavi značajem Lovćena za Crnu Goru i Crnogorce kao „spomen-mjesta“, „mjesta šecanja“, ali i značenjem te planine nakon stapanja s Petrom II za cijeli južnoslovenski prostor. Krenuvši „od samoga početka“ odnosno od Njegoševe želje da se onđe sahrani, češki historičar uviđa da će od toga trena

64 Savić Marković Štedimlija, „Rehabilitacija Lovćena“, *Zeta*, 10. decembar 1933.

65 Savić Marković Štedimlija, „Degradiranje Njegoša“, *Zeta*, 8. mart 1936.

66 Savić Marković Štedimlija, „Ko kleveta Njegoša“, *Zeta*, 15. nov. 1936.

67 Blažo Kilibarda (ur.), *Lovćen, Njegoš, Meštović. Projekt Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i njegova realizacija (1952–1974)*, Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Matica crnogorska 2004; Lazar Trifunović (ur.), *Sumrak Lovćena. Dokumenti i prilozi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu 1845–1971*, Beograd: Zadužbina Kosova, Glas Crkve, 1989.

68 Videti: Šitek, *Narativi o identitetu, izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015, str. 103–143.

pa do danas svaka vlast koja je bila u Crnoj Gori ili koja je vladala crnogorskom teritorijom reinterpretirati značaj Njegoševa groba u skladu sa svojim ideološkim potrebama. Česta seljenja Njegoševih kostiju, sagradnje i rušenja njegova groba, hodočasnički odnos prema njemu, postale su tokom istorije svojevrstan paradigmatičan čin svih vlasti i svih ideologija. Simbolika i Njegošev značaj bjesomučno su mijenjani za potrebe politike. Šistek je s velikom pažnjom proučio relevantne domaće izvore, naročito se posvetivši medijskome „ratu“ koji je vođen krajem 60-ih i početkom 70-ih u crnogorskim i srpskim glasilima između protivnika i zagovornika izgradnje mauzoleja. Serioznom analizom pokazao nam je da narativno interpretiranje prije svega zavisi od ideološke volje političkih struktura na vlasti. Time je Šistek otvorio veliki prostor za dalja proučavanja. Od stranih autora koji su se bavili reinterpetacijama Njegoša u XX vijeku važno je pomenuti Andrewa B. Wachtela i njegov rad „How to Use a classic: *Petar Petrović Njegoš in the Twentieth Century*“⁶⁹; i rad Vladimira Dulovića – „Mount Lovćen and Njegoš between ‘Aleksandar’s chapel’ and ‘Meštrović’s Mausoleum’: Symbolic Orientation and Re-Orientatation of Montenegro in Socialist Era“.⁷⁰ Proslavom dvjestote godišnjice Njegoševa rođenja bavio se slovenački antropolog Bojan Baskar u svom radu „Njegoš med dvema svetništvoma: slavljenje nacionalnega pesnika in vladarja ob dvestoti obletnici njegovoga rojstva“.⁷¹ Od crnogorskih autora koji su za cilj imali direktno predstavljati značaja upotrebe Petra II u ideologiji i političkom diskursu crnogorskih vlasti, treba navesti radove Dragutina Papovića – „Njegoš u socijalističkoj i nacionalnoj ideologiji 1945–1989“ i esej Šerba Rastodera objavljen u dnev-

69 John Lampe & Mark Mazower (Ed.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Europe*, Budapest – New York, CEU, Press, 2004.

70 Vladimir Dulović, „Mount Lovćen and Njegoš between ‘Aleksandar’s chapel’ and ‘Meštrović’s Mausoleum’: Symbolic Orientation and Re-Orientatation of Montenegro in Socialist Era“, In: Ulf Brunnbauer & Hans Hannes Grandits (ed.), *New and Ambiguous Nation – Building in Southeastern Europe*, Munchen: Oldenbourg, 2013.

71 Bojan Baskar, „Njegoš med dvema svetništvoma: slavljenje nacionalnega pesnika in vladarja ob dvestoti obletnici njegovoga rojstva“, In: Marijana Dović (ur.), *Kulturni svetniki in kanonizacija*, Založba ZRC, Ljubljana, 2016.

nim novinama *Vijesti*: „Ima li razloga za novo čitanje Njegoša?“. U radovima ostalih crnogorskih historičara i intelektualaca pominjane su i analizirane kontekstualizacije i reinterpretacije Njegoševa lika i djela za potrebe dnevne politike, od kojih naročito treba izdvojiti nekoliko imena: Vojislava P. Nikčevića, Pavla Mijovića, Radoslava Rotkovića, Adnana Čirgića, Zvezdana Folića, Živka Andrijaševića, Vladimira Jovanovića, Milorada Popovića, Aleksandra Radomana, Danila Radojevića i dr. Njihovi rezultati i gledišta umnogome su pomogli nastanku ovoga rada.

KAKO JE SVE POČELO – KORIŠĆENJE NJEGOŠA ZA VRIJEME DANILA I PETROVIĆA

Početak korišćenja NJEGOŠA u političkome pragmatizmu crnogorskih vlasti vezujemo za njegova nasljednika – Danila Stankova Petrovića (1851–1860). Lik i djelo(vanje) Petra II bilo je presudno za Danilovo preuzimanje vlasti. Prije svega Njegoševa posljednja volja iskazana u testamentu omogućujući će Danilu da porazi svoje suparnike. Zato se već na početku borbe za crnogorski tron mnogo puta pozivao na Njegoševu odluku koja mu je pribavljala legitimitet. Njegoš je u tome dokumentu jasan: za „nasljednika mojega ostavljam Danila, Stankova sina, a mojega sinovca, kojemu ostavljam vladичество kako je od starine uzakonjeno u Crnu Goru. Istome Danilu svekoliko moje dvižimo imuće što imam u Crnu Goru, ostavljam i preporučujem mojemu bratu Peru, da Danila u svačemu, kako svojega sina, nastavlja, doklena se Danilo učini sposoban narodom upravljati“.⁷² Takva odluka nije bila po volji Njegoševu bratu Peru Tomovu, predsjedniku crnogorskoga Senata i trgovačkome magnatu koji je poslije Njegoša bio politički i finansijski najmoćnija figura Crne Gore. Česti Njegoševi boravci u inostranstvu faktički su od Pera Petrovića učinili crnogorskoga upravitelja koji je tako stekao autoritet među glavarima i članovima državne uprave – oni su u njemu videli način da se aktuelna struktura koja je imala brojne eko-

---

72 Lazar Tomanović, *Petar Drugi Petrović-Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896, str. 211.

nomske privilegije održi na vlasti. Po njegovoj logici testamentalna volja ne bi se ugrozila ukoliko bi Danilo Petrović otišao u Rusiju da završi mitropolitsko školovanje, na koje ga je već Njegoš bio poslao, kako bi nakon sticanja zvanja mogao upravljati crkvenim pitanjima, dok bi se on s druge strane proglasio za gospodara i na sebe preuzeo odgovornost prvoga čovjeka Crne Gore.⁷³ Takvo rezonovanje uzburkalo je političku situaciju u zemlji. Crna Gora bila je na ivici stranačkih sukoba između Danilovih i Perovih pristaša. Ulogu pomiritelja između zavađenih strana preuzeli su predstavnici ruske diplomatije u Beču i Dubrovniku, koji su vještim akcijama nastojali da smire novonastalu situaciju i Danilu Petroviću omoguće dolazak na vlast. Vijest o Njegoševoj smrti Danila je zatekla u Beču, 8. novembra 1851. godine, odakle se spremao ići u Rusiju na školovanje.⁷⁴ Po prijemu depeše odmah se pismeno obratio ruskim predstavnicima u tome gradu i zatražio dozvolu da otputuje u Petrograd kako bi o svemu što može snaći Crnu Goru obavijestio ruskoga cara. Upravo tim Danilovim pismom Mejendorfu otpočinje kovanje duge istorije upotrebe Njegoševa lika – Danilo se, ne znajući da postoji testament koji mu potvrđuje nasljeđe, poziva na Njegoševe riječi iz 1850. godine, prema kojima je vladika saopštio senatorima da priznaju Danila za nasljednika.⁷⁵ Da bi dodatno potkrijepio i dokazao svoje nasljedničko pravo Danilo je istakao da je od „sedam do evo prošlih mojih 24 godine kod mogega preminuvšeg strica i Vladike pitomcem bio“.⁷⁶ Nekoliko dana kasnije Mejendorf je Danilu pokazao sadržaj testameta, na osnovu kopije koju mu je poslao ruski diplomata Jeremija Gagić iz Dubrovnika, koji je čuvao

73 Samo nekoliko dana nakon smrti Petra II Pero Tomov organizovao je „narodnu skupštinu“ na kojoj je donešena odluka da se on proglasi za gospodara Crne Gore, o čemu je izvijestio predstavnike ruske diplomatije u Dubrovniku koji su budno pratili novonastalu situaciju, strahujući za moguće neredu u Crnoj Gori. Rusima je posebno odgovarao mir na crnogorsko-turskoj granici. Detaljnije: Branko Pavićević, *Knjaz Danilo*, Književne novine, Beograd, 1990, str. 36–37.

74 Dragoje Živković, *Istorija crnogorskoga naroda*, tom III, Matica crnogorska, 1998, str. 10.

75 Pavićević, str. 38.

76 Isto.

taj Njegošev dokument. Dobivši konačnu pravnu legitimaciju Danilo piše pismo ruskome caru u kojemu moli za priznavanje njega kao nasljednika kako bi se ispoštovala Njegoševa posljednja volja.⁷⁷

Ruski car dao je potvrđan odgovor a Danilu je sugerisano da se vrati u Crnu Goru, preuzme vlast i tek onda otputuje za Petrograd radi rukopoloženja za vladiku. Do Danilova povratka iz Rusije Crnom Gorom bi upravljao Pero Tomov. Ne znajući za te okolnosti, novembra 1851. godine predsjednik crnogorskoga Senata organizovao je narodnu skupštinu na kojoj je Pero Tomov proglašen za svjetovnoga gospodara, a Danilo Njegoševim nasljednikom na vladličanskome tronu.⁷⁸ Ta odluka nije se sviđela Rusima, ne zato što se tu uobličila ideja o sekularizaciji Crne Gore jer je taj scenario već neko vrijeme razmatran,⁷⁹ već zbog dezavuisanja Njegoševe nedvosmislene odluke da za crnogorskoga vladara imenuje Danila Petrovića. Ruski poslanik pri bečkome dvoru Mejendorf snabdio je Danila zvaničnim dokumentima koji su potvrđivali legalitet njegovu izbora za Njegoševa nasljednika i riješenost ruskoga Imperatora i vlade da priznaju Danila kao novoga gospodara Crne Gore te ga uputio za Cetinje.

Danilov dolazak na Cetinje decembra 1851. godine bio je sudbonosan za Crnu Goru. Hladan doček od strane crnogorskih prvaka i senatora nije ga pokolebao. Okupivši pratnju od pedesetak ljudi, zajedno s bratom Mirkom pošao je pravo u Njegoševu rezidenciju – Biljardu, kako bi se suočio sa svojim konkurentom. Pobliza saznanja o toj raspravi koja se desila između Danila Stankova i Pera Tomova pružaju nam memoarski spisi Nikole I Petrovića, koji je kao desetogodišnjak prisustvovao tome događ-

77 Dušan Vuksan, „Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Stupanje na presto i prva godina vladé“, *Zapisi*, Cetinje, 1931, str. 195.

78 Živko Andrijašević, „Političko djelovanje i vladarska ličnost knjaza Danila Petrovića“, In: Knjaz Danilo Petrović Njegoš, *Politički spisi* (priredio Živko Andrijašević), Podgorica, 2016, str. 12.

79 O razmatranjima podjele crkvene i svjetovne vlasti u Crnoj Gori vidjeti: Rade Turov Plamenac, *Memoari*, Podgorica, 1997, str. 337; *Crnogorsko-ruski odnosi 1711–1918*, tom I, Podgorica – Moskva, 1992, str. 260; Pavle Rovinski, *Crna Gora*, III, 1994.

aju.⁸⁰ Za nas je taj zapis posebno značajan jer nam otkriva na koji se način Danilo pozivao na Njegoša; u njemu nalazimo i jedan simboličan gest koji je s psihološke ravni posebno djelovao na prisutne crnogorske prvake u Biljardi – „svak opet sjede na svoje mjesto, a stolice za Danila nema. On se prošeta po sobi dva-tri puta, pa opazivši stolovaču pokojnoga Vladike, oko koje je bio obavijen crni veo, hitro priđe k njoj, ščepa veo i raskide ga, pa sjede na stolovač. ‘E sad nije prazna ova stolica. Gospodo senatori i ostala braćo i gospodo, žalim i nikada ne mogu prežaliti mojega velikoga strica, mojega Gospodara i predšestvenika i vazda ću žaliti, što se nijesam ovđe namjerio kad se upokojio. I mojim tu prisustvom šćahu se izbjeći mnoge nepromišljenosti, koje su od smrti njegove nastupile’“.⁸¹ Epizoda iz Biljarde, iako o njoj saznajemo preko svjedoka koji ju je zapisao nekoliko decenija kasnije, a znajući preko drugih izvora za Danilovu prgavu i osionu prirodu, govori nam nedvojbeno da je Njegošev nasljednik veoma bio svjestan simboličnoga značenja sijedanja na vladčinu stolicu. Iako je stolica bila korotno opremljena, ona je predstavljala crnogorski tron koji je Njegoševom smrću ostao upražnjen. To što Pero Tomov i pored sve podrške koju je imao među crnogorskim prvacima nije sio na nju i na taj način dočekaio Danila pokazuje koliko je bio nesiguran u svoj izbor. Danilo se toga nije libio – smakavši korotni veo s Njegoševe stolice riješio je dilemu crnogorskoga nasljednika demonstrirajući pritom odlučnost pred prisutnima. A prisutnih nije bilo malo no je po riječima očevica bila okupljena „mnozina vojvoda i serdara u velikoj sali Biljarde“, dok je samo s Danilove strane bilo najmanje „pedeset ljudi“, što je već rečeno. Sve to zajedno – brojna a podijeljena publika, dva pretendenta na vlast i naoružana pratnja obojice, u situaciji đe je mala

---

80 Ove spise možemo smatrati relevantnim izvorom, uz naravno svu neophodnu opreznost kad je u pitanju korišćenje memoarske građe. To dodatno potvrđuje činjenica da se na njih pozivaju dva crnogorska historičara Branko Pavićević i Živko Andrijašević u svojim monografijama o knjazu Danilu. Vidimo da se i historičar Dragoje Živković u trećem tomu svoju kapitalne sinteze *Istorije crnogorskoga naroda* (koja je faktički monografija o Danilu) naslanja na Nikolin izvještaj.

81 Nikola I Petrović Njegoš, *Autobiografija, Memoari, Putopisi*, Obod, Cetinje, 1969, str. 26-27.

„stvar falila, jedna dlaka, pa da se nečuvana krv prospe i junak na junaka ne zakolje“,⁸² čitavome mikrodogadaju daju dramsku komponentu, što nam dozvoljava da u toj „analogiji s dramom“, kako je govorio Clifford Geertz, posmatramo sudbinu cijele Crne Gore.⁸³ Sijedanje na Njegoševu stolicu bio je svojevrstan dramski obrt nakon kojeg će uslijediti aristotelovska katarza – pošto je prisutnima kristalizovao svoje namjere, pozvao je Pera Tomova da razgovaraju nasamo. Po okončanju žučne rasprave došlo je do „pročišćenja“, zemlja je spašena unutrašnjega sukoba, a Pero je prihvatio Danila za novoga crnogorskog gospodara. Zanimljivo je pomenuti da je ta „drama“ imala „prolog“, veoma interesantan za našu analizu. Naime, prije ulaska u Biljardu Danilo je pošao do Cetinjskoga manastira, đe je Vladika prvobitno bio sahranjen, da poseti Njegošev grob. Prema Nikolinu kazivanju Danilo je tu „dugo vremena klečao“. Taj postupak nam u metaravni otkriva početke nečega što će kasnije postati praksa svih crnogorskih vlasti – poseta Njegoševu počivalištu⁸⁴ poprimila je ritualni karakter, dimenziju inicijacije, ulogu miropomazanja pred primanje krune. „Analogija s dramom“ osvjetlila nam je u ovome slučaju dva važna simbola – Njegošev tron (stolicu) i Njegošev grob, koje je Danilo veoma vješto iskoristio u trenucima preuzimanja vlasti.

Danilo Petrović koristio je Njegoša i u propagandi. Ako propagandu posmatramo kao jedan od značajnih oblika društvene komunikacije u kojoj je propagator motivisan da njenim konzumerima pošalje ili nametne određene ideje s određenim ciljem, u konkretnome slučaju – sticanje podrške među senatorima i crnogorskim narodom – nalazimo da je Njegoševo nasljeđe za Danila odigralo jednu od ključnih uloga. U toku izlaganja svojega političkog programa na kojemu se trebalo temeljiti njegovo državničko dje-

82 Isto, str. 26.

83 Jer da je napetost prerasla u krvoproliće, sukob iz Biljarde prenio bi se na čitavu zemlju, a Crna Gora zapala u duboku političku i unutrašnju krizu, i to baš u trenucima kad je Osmansko Carstvo spremalo kaznenu ekspediciju Omer-paše Latasa.

84 Naročito nakon izdizanja groba na Lovćen, o čemu će više riječi biti u nastavku teksta.

lovanje, Danilo je pred senatorima i okupljenim narodom objelodanio da sav kapital koji je Njegoš čuvao u evropskim bankama neće uzeti za sebe, već ga proglasiti „narodnim“, odnosno državnim. Od toga novca obećao je izgradnju i popravku puteva, podizanje škola, otvaranje štamparije, popravku crkava,⁸⁵ pomoć sirotinji i povećanje plata državnoj administraciji.⁸⁶ Pragmatičan populistički manevar donio je Danilu veliku popularnost, o čemu nam govore i neki inostrani izvori. *Srpske novine* u Beogradu izvijestile su da se crnogorski narod „obradovao“,⁸⁷ dok je ruski poslanik u Beču, Mejen-dorf, u izvještaju državnome ruskome kancelaru Neseljrodeu istakao:

‘Odlučnost koju je pokazao kako u Senatu tako i u prisustvu stanovništva iz raznih djelova zemlje (...) da upotrijebi imetak koji je vladika zavještao (...) izvršila je snažan uticaj na duhove i stvorila mu mnoge prijatelje.’⁸⁸

Danilo je „Njegoševim parama“ kupio popularnost i zahvaljujući njima imao osnov da krene u realizaciju svojih strateških nastojanja i velikih državničkih vizija. Od situacije koju nam je opisao Nikola đe Danilu prilikom dolaska na Cetinje dok je šetao, prije scena iz Biljarde, na njegovo „Dobar večer“ od prolaznika „neko odgovara, a neko ne odgovara“,⁸⁹ Danilo je veoma brzo došao do situacije koja mu je „stvorila mnoge prijatelje“. Koliku je političku i propagandnu dimenziju imala odluka o proglašenju „Njegoševih para“ za državne, vidi se po tome što je ta odluka i zvanično potvrđena nekoliko mjeseci kasnije, na narodnoj skupštini održanoj na Cetinju septembra 1852. godine, na kojoj su sve starješine i članovi državne administracije

---

85 B. Pavićević nam donosi zanimljiv izvor đe nalazimo da je jedan ruski izaslanik „sa žaljenjem mogao da konstatuje da je crkveni život u Crnoj Gori za Njegoševe vladavine bio skoro ‘zamro’, da su crkve potpuno ‘zapuštene’, da u nekim crkvama ‘jedva ako postoje po jedna ili dvije ikone’, da se sama Cetinjska mitropolija ‘nalazi u žalosnom stanju’“. Viđeti: Pavićević, str. 44.

86 Isto.

87 Viđeti: *Srpske novine*, Beograd, 16/28. II 1852, str. 20.

88 Pavićević, str. 44.

89 N. Petrović, str. 25.

– od senatora do perjanika, položile zakletvu knjazu Danilu.⁹⁰

U vladarskome smislu nastavak Njegoševa puta za Danila značio je dalju etatizaciju, centralizaciju i jačanje državnih institucija. Knjaz Danilo je nekoliko godina nakon preuzimanja vlasti uspio izvršiti niz značajnih reformi koje su Crnu Goru znatno modernizovale – preuredio vojsku, uređio crkvu, odredio poreze, obnovio rad osnovne škole, suzbio plemensku anarhiju te maja 1855. godine donio Zakonik⁹¹, koji je jedan od najvažnijih pravnih spomenika novije crnogorske istorije. U spoljno-političkome pogledu uspio je aktuelizovati crnogorsko pitanje i uticaj proširiti na okolno pravoslavno stanovništvo koje je živjelo pod Osmanskim Carstvom i Austrijom. Pošto se knjažev ideološki koncept o priznavanju crnogorske nezavisnosti i teritorijalnome proširenju dijelom bazirao na potpirivanju pobuna među stanovnicima Osmanske Imperije i širenju mreže povjerenika na austrijskoj teritoriji koja je u srednjemu vijeku pripadala Crnoj Gori, monarhije su se pribojavale njegovu jačanja. B. Pavićević uviđa da su južnoslovenski narodi pod turskom vladavinom od novoga crnogorskog knjaza očekivali mnogo i bili ubijeđeni da će „proglašenje crnogorske knjaževine podstaći radnje na oslobađanju“ te da je od toga posebno strahovao vodeći srpski političar Ilija Garašanin, otac velikodržavnoga programa *Načertanije*, shvatajući da je Danilo u stvari glavna nada ustanički motivisanoga stanovništva.⁹² O knjaževim akcijama pisala su tada mnoga bosanska, hrvatska i srpska glasila, a visoku ocjenu o značaju oslobodilačkoga pokreta Crnogoraca za balkanske Slovene pedesetih godina XIX vijeka dao je i Nikolaj Gavrilovič Černiševski. Knjaz Danilo i te kako je bio svjestan svoje i pozicije Crne Gore u očima sušeda – zato se odlučio da i u simboličkoj

90 O uzimanju knjaževske titule i toj narodnoj skupštini, Viđeti: Andrijašević, str. 15–16.

91 Danilov Zakonik jedan je od stubova crnogorske pravne tradicije. U samome njegovu uvodu ističe se da nijedna država nema sreće, napretka i uvažavanje pred svijetom ukoliko nema zakonika koji će garantovati pravnu zaštitu svima. Zakonik je imao 95 članova, a o njemu je nastala zavidna pravno-istorijska literatura. Viđeti: Jovan Bojović, *Zakonik knjaza Danila*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1982.

92 Pavićević, str. 69.

ravni pokaže crnogorsku nezavisnost, a njima podari nacionalni orijentir. Na dominantnome masivu ovoga dijela Jadrana – Lovćenu i na visini od 1750 m, Danilo će 1855. godine sahraniti Petra II Petrovića-Njegoša.⁹³ U analizi značenjskih komponenti ovoga čina veoma pogodnim nam se čine pojmovi Pierra Nore „mjesto šećanja“ koji se bavio spomen mjestima (lieux de memoire), materijalnim ili ne, na kojima se kristalisalo šećanje nacije⁹⁴ i Anthony D. Smitha, koji je na tragu Norrinih istraživanja ispitivao prisvajanje djelova prirode za potrebe nacionalnih diskursa nazvavši ih – „teritorijalizacija šećanja“, „istorizacija“ i „naturalizacija“ prirode.⁹⁵ Sjedinivši Lovćen s Njegošem, „humaniziranjem“ planinskoga vrha koji se veoma dobro vidi s mora, s jadranske obale Boke Kotorske i iz kompletne oblasti Skadarskoga jezera i ševerne Albanije te Cetinja, novovjekov-

93 Lovćen je za crnogorski prostor i prije Njegoša u kolektivnoj imaginaciji predstavljao jednu vrstu sakralnoga predjela jer se po narodnoj mitologiji vjerovalo da na njemu živi vila koja utiče na vremenske prilike (Šistek). Usmena književnost potvrđuje vjerovanje da je Lovćen stanište vila, a Lovćen je tokom istorije predstavljao i neku vrstu „drevnog“ svetišta, na koje su kasnije iznošeni krsti na Trojčindan, a to pominje i Njegoš u *Gorskome vijencu*. Poseban značaj Lovćenu u XIX vijeku podariće Njegoš koji će na njegovoj najvišoj tački 1845. godine podići crkvicu posvećenu njegovu prethodniku Petru I Petroviću. Prema austrijskim izvještajima kamena kapela trebala je služiti kao „vizuelni simbol vladičine zemlje“, faktički nezavisne od Osmanskoga Carstva duže od vijeka. František Šistek zapaža da je „pravoslavna kapela, vidljiva i s kopna i s mora“ trebala između ostaloga „da na neriješeno crnogorsko pitanje privuče pažnju inostranstva, dok je za domaće stanovništvo trebalo da bude uočljiv simbol pravoslavlja koje se u specifičnim mjesnim uslovima sasvim stapalo s nacionalnim i de facto već državnim identitetom“ te da je na odluku da kruniše planinu crkvom nesumnjivo imao Njegošev romantizam. Izvor: František Šistek, „Njegoševa grobnica na Lovćenu. Promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih političkih, ideoloških i nacionalnih projekata, 1845–2010.“, In: *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015.

94 Citirano prema: Dubravka Stojanović, „Istorija uzvraća udarac – Nova istorija savremene Evrope“, In: Grupa autora, *Dometi srpske i evropske istoriografije u posljednje dve decenije (1990–2009)*, Beograd, 2010, str. 201.

95 Anthony D. Smith, *Chosen peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford and New York Press, 2003, p. 134–136.

noga prijestonog grada Crne Gore, knjaz Danilo je okolnome stanovništvu u kolektivnu kognitivnu mapu usadio kotu koja je simbolizovala Crnu Goru i njenu nezavisnost, što je na kulturnu memoriju zajednice odigralo neviđenu ulogu. Između stanovništva i Lovćena uspostavljena je idiosinkratičnost velikih razmjera, pa će od sredine XIX vijeka do danas, kako je uočio F. Šistek, u vezi „s promjenama političkih režima, državnih granica i ideologija te kristalizacijom novovremenih južnoslovenskih identiteta postepeno“ dolaziti do „znatne diversifikacije i konfliktnih tumačenja značenja Njegoševe grobnice. S obzirom na veliki značaj Lovćena i samoga Njegoša za Crnogorce, Srbe i ostale Jugoslovane ova grobnica je u toku 19. i 20. vijeka u više navrata postala predmet pokušaja aktuelizovanih reinterpretacija“, na što će se u nastavku (naročito za period XX vijeka) posebno obraćati pažnja.⁹⁶

O velikoj ceremoniji koja je pratila Njegoševo sahranjivanje na Lovćenu 1855. godine nije sačuvano mnogo izvora, od domaćih gotovo nijedan, s obzirom na to da su naredbe ovakvoga tipa najvjerojatnije izdavane usmenim putem te činjenicu da Crna Gora toga doba nije imala zvanična glasila. Ali na osnovu informacija koje crpimo iz nekoliko inostranih izvora i dubljim iščitavanjem od onog koji je primjenjivan u dosadašnjim studijama koje su tretirale drugu Njegoševu sahranu, možemo skopčati sliku koja nam potvrđuje Danilovu svjesnost simbolike toga čina. Kontekstualizacija s nekim događajima i procesima u tome nam dodatno može pomoći. Dakle, Njegoš je pred kraj života iskazao želju da bude sahranjen blizu crkve koju je podigao na Lovćenu, što je učinjeno nekoliko godina kasnije. U prvome redu zbog loših vremenskih prilika, ali i rata s Turcima 1852/53. („prva Omer-pašina godina“) jer su Crnogorci strahovali da bi zbog nebranjene kapele u toku ratnoga stanja osmanski vojnici mogli prodrijeti do Lovćena i odnijeti Njegoševu glavu sultanu kao ratni trofej.⁹⁷

Zahvaljujući radu S. M. Štedimlije koji je prikupio većinu novinskih izvještaja austrijskoga i srpskoga porijekla saznajemo da je svečanome

96 Šistek, str. 104–105.

97 Isto, str. 109.

prenošenju Njegoševih ostataka na Lovćen 1855. godine prisustvovao veliki broj ljudi.⁹⁸ Najčešće riječi u tim tekstovima koje se pominju pri opisu pogreba jesu: „svečanost“, „velika svetkovina“, „velika svečanost“ potvrđuju nam da se radilo o dobro pripremljenome događaju. Bitnost informacije za strane medije očitava se i po tome što je neposredno prije i poslije prijenosa kostiju granica između Austrije i Crne Gore bila zatvorena zbog pojave kolere, a vijest se ipak probila.⁹⁹ Prema navodima iz *Agramer Zeitung* „s velikom pompom (...) su sahranjeni posmrtni ostaci (...) Pedeset sveštenika, svi velikodostojnici Crne Gore i preko 2000 osoba sačinjavali su pratnju“, dok je na osnovu izvještaja poslatoga s Cetinja *Srpski dnevnik* zabilježio da se od rane zore počeo prikupljati narod, a da su „dva arhimandrita i dvadeset sveštenikah i dva đakona“ čitali molitve u Cetinjskome manastiru.¹⁰⁰ U daljem tekstu dobijamo podatak da je priređena topovska pratnja, da su potom Njegoševe ostatke Crnogorci iznijeli na Lovćen za „3 i po sata“ a da je nakon polaganja u raku zapucalo „1000 pušakah“ po dva puta, odakle se „sva vojska“ spuštila na Ivanova Korita. Svjesni nepouzdanosti novinskih izvora kad je u pitanju utvrđivanje tačne brojke prisutnih, ipak na osnovu ovih opisa zaključujemo da je to bio izuzetno pošećen skup. Brojka koja se pojavljuje za vojnike „1000 pušakah“ vrlo je vjerovatna ako znamo da je knjaz iste te godine vojnom reformom podijelio crnogorsku vojsku na desetine i stotine, što će reći da nije bilo teško izvesti do Lovćena deset vojnih jedinica, s obzirom na to da je maksimalnom mobilizacijom Crna Gora mogla podići 20.000 ljudi na oružje. Iste godine je osnovana i Garda koja je brojala 400 ljudi, pa je moguća varijanta da se i cijela Garda našla na toj svečanosti. Prvi izvor navodi da je u pratnji bilo „2000 osoba“ pa je vjerovatna opcija da se pored hiljadu vojnika na Lovćenu našlo još hiljadu osoba, naročito ako računamo crkvene velikodostojnike, članove državne administracije i građane kojih je nesumnjivo bilo. Iscrpljivanje ovih podataka bilo nam je neophodno zbog kreiranja „predstave o realnom“ za čije je osiro-

98 Ljubica Klančić (Štedimlijin pseudonim), „Drugi Njegošev pogreb“, *Istorijski zapisi*, Godina XV, knjiga XIX, sv. 2, Titograd, 1962.

99 Risto Dragičević, Članci o Njegošu, Narodna knjiga, Cetinje, 1949, str. 117.

100 Klančić, str. 299.

mašenje Michel Foucault krivio historičare. A ona će nam pomoći da procesiju s Lovćena promatramo očima Ruth Harris koja je ispitivala hodočašće u Lurd, i njenim premetanjem u politički kontekst zapravo objasnila da se radilo o „nacionalnom pokretu pokajanja“, nastalom kao odgovor na poraz Francuza u ratu s Pruskom 1871. godine.¹⁰¹

Ako lovcenski skup prebacimo u politički kontekst onda nam je slika mnogo jasnija – imamo prisutnu cijelu državnu hijerarhiju, od vladara preko velikodostojnika i vojske do naroda. Knjaz Danilo izvršio je Njegoševu sahranu tek nakon što je bio siguran da je njegova vlast veoma stabilna – do 1855. godine uspio je posredstvom Austrije i Rusije spasiti Crnu Goru od Omer-pašina napada; reformisati vojsku, sudstvo, izmijeniti članove Senata; uglavnom, obračunati se s opozicijom i izvršiti dvije kaznene ekspedicije u Piperima i Bjelopavličima, plemenima koja su se opirala centralizaciji crnogorske vlasti; te kao zenit prvoga dijela svoje vladavine donijeti Zakonik. Svijetu i Crnoj Gori trebalo je staviti do znanja da je uspostavljen funkcionalan sistem i da se zemlja kreće putevima osavremenjenja. U toku Njegoševе sahrane evropsku političku scenu opterećivao je Krimski rat; austrijske novine dok pišu o sahrani u istome izvještaju ističu kako dvije trećine Crnogoraca nije htjelo povjerovati u pad Sevastopolja;¹⁰² austrijsko javno mnjenje na neki je način opominjalo Danila da se ne miješa u taj sukob. S druge strane, knjaz je spajanjem Njegoša i Lovćena – stvaranjem simbola crnogorske suverenosti, prije pojave televizije i bilborda, stavio do znanja velikim silama da želi priznavanje crnogorske nezavisnosti i da je on jedan od faktora na Balkanu na koji moraju računati, dok je okolnim Južnim Slovenima pokazao svjetionik oko kojega trebaju orbitirati. Sahrana na Lovćenu bila je demonstracija moći domaćim sumnjičavcima – prvi put uniformisane jedinice crnogorske vojske¹⁰³ stajale su kao Pretorijanci prvome svjetovnome crnogorskome vladaru u novovjekovnoj istoriji. Nacija je preko toga pejzaža trebala percepirati

101 Viđeti: Ruth Harris, *Lourdes: Body and spirit in a Secular age*, 1999.

102 Klančić, str. 295.

103 *Krstonosna vojska* uvedena 1855. Svaki je njen pripadnik na kapi morao nositi krst.

kohezivne sile koje su počele da melju plemensku samovolju, iznad koje sada postoji mašinerija državne administracije. Važno je naglasiti da je tokom 1855. godine, kao i prethodne godine, Crnu Goru zadesila glad,¹⁰⁴ te da je ova procesija mogla odigrati ulogu „narodnoga spektakla“. Šteta je što o drugome Njegoševu pogrebu nije sačuvano domaćih pisanih tragova koji bi nam prezentovali posmrtno govore s Lovćena ili eventualno recitovanje Njegoševih poezija, čija bi diskurzivna analiza još upečatljivije razotkrivala procesiju. Ipak, dimenzije recepcije toga događaja možemo naslutiti pukom matematikom – ako je na Lovćenu bilo „2.000 ljudi“ to znači da je od ukupno 93.000 Crnogoraca koliko je pobrojano na prvome državnom popisu,¹⁰⁵ 2.1% stanovništva prisustvovalo prenošenju kosti. No, na osnovu kasnijih događaja prilikom političkih poseta uviđamo da se drugom Njegoševom sahranom rodilo političko hodočašće na Lovćen.

— Sam čin sahrane na brdu jedan je svojevrstan raskid s tradicijom sahranjivanja u Crnoj Gori, nešto potpuno novo. Prije Njegoša nijedan novovjekovni crnogorski vladar nije sahranjen na vrhu nekoga brda. To je očigledno bilo nešto moderno i romantičarsko, mada je osećaj diskontinuiteta u načinu sahranjivanja vjerovatno ublažen time što je na Lovćenu postojala kapela i što je prema riječima Njegoševih savremenika pjesnik izrazio da se kopa pored crkve. —¹⁰⁶

Koliko su na simboličkoj ravni Danilovi potezi najavljivali agilnije korake pokazuju nam dalji tokovi istorije. Tzv. Hercegovina će planuti krajem 1857. godine, a Crnogorci uzeti učešća u tome, potpirujući i pomažući ustanike, a potom i direktnim manevrima svoje raspoložive vojne sile, što će kulminirati sredinom 1858. kad će crnogorska vojska na Grahovcu odnijeti veliku pobjedu nad osmanskim trupama. Posljedica cijele te kampanje bila je Carigradska konferencija na kojoj su se razgraničili Crna Gora i Osmansko Carstvo. Crnoj Gori je priznato pravo na dio hercegovačkih oblasti čime je

---

104 Pavićević, str. 207.

105 Andrijašević, str. 40.

106 „Njegošev mauzolej“, *Matica*, ljeto 2012, br. 50, str. 649.

njezina teritorija proširena za oko 1.500 km².¹⁰⁷ Danilova koncepcija borbe za nezavisnost i proširenje državne teritorije nije odgovorala Njegoševim zamislama, jer je on na mnogo realnijim i praktičnijim temeljima vidio ostvarivanje međunarodnoga priznanja svoje zemlje. „Obnova Ivanbegovine“¹⁰⁸ bila je bliža vizijama vladike Vasilija nego projekcijama dva Petra, dok je pripajanje teritorija koje su u srednjem vijeku pripadale dinastiji Crnojevića bilo izglednije u knjaževim očima od „topljenja u srpske nesreće“. Prema mišljenju B. Pavićevića, Danilo se u ideološkim pogledima ipak nije odrekao Njegoševe nacionalno-političke misli, već je „shvatao na identičan način; u vladichinoj nacionalnoj ideologiji vidio je pravi put za svoj preporod i za obnovu stare historijske slave.“¹⁰⁹ A Njegošev negdašnji odnos prema nekim crnogorskim plemenima knjazu će izuzetno valjati za opravdavanje svojih učinaka. Naime, nakon gušenja pobune u plemenu Kuči 1856. godine zbog antidržavne i proosmanske politike njihova jednog dijela evropska se javnost zainteresovala za taj događaj budući da je moglo doći do narušavanja mira između Crne Gore i Osmanskoga Carstva, jer je pobunu Kuča potpirivao skadarski paša. Knjaz je tvrdio da Kuči pripadaju Crnoj Gori, a evropske su diplomate pokazivale razumijevanje za njegove zahtjeve kako ne bi došlo do oružanoga sukoba na tursko-crnogorskoj granici. Jedino se Austrija držala rezervisano tvrdeći da Kuči pripadaju Skadarskome pašaluku. U protestnome pismu koje je knjaz Danilo poslao austrijskome konzulu Mamuli vidimo da je politika Petra II prema Kučima bila njegov glavni argument u dokazivanju kučke pripadnosti Crnoj Gori: „knjaz je isticao da je ovo pleme još od kraja XVII i početka XVIII vijeka otpočelo da ratuje zajedno s Crnogorcima protiv Turaka, da su kroz čitav XVIII vijek to nastavili, da su zajedno s Crnogorcima opsijedali Spuž (...) i što je najvažnije, nikada nijesu Turcima plaćali danak, a da su knjaževu prethodniku, Petru II Petroviću Njegošu, tu državnu obavezu redovno ispunjavali“.¹¹⁰ I u pismu Konstantinu Petkoviću, novome ruskome konzulu u

107 Živko Andrijašević & Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 191.

108 O koncepciji „Obnova Ivanbegovine“ vidjeti: Isto, str. 185.

109 Pavićević, str. 412.

110 Isto, str. 235.

Dubrovniku, dvije godine kasnije (1858) Danilo će svoju akciju u Kučima (a usputno i u Piperima i Bjelopavličima) pravdati Njegoševom praksom:

‘Pod vladom blaženopočivšeg Vladike Petra II. god. 1847. Vezir Skadarski Osman Paša, podbuni mitom novcem i svakojakom robom, kako Kuče i Pipere, tako i Bjelopavliće i Nahiju Crmničku, radeći da ih prisvoji pod oblast Tursku; ovi pak zbog mita tako i učine, neki prime darove i odvoje se od Crnegore ne priznavši ni Crnogorce ni Turke, dokle ih Vladika na skoro silom oružja sebi potčini.’¹¹¹

Iznijeti primjeri korišćenja Njegoša nesumnjivo dokazuju da je knjaz Danilo političko-propagandnom praksom naslutio njegov značaj te prvi otvorio široke horizonte te upotrebe. Za razliku od kasnijih epoha, zbog interregnuma u izdavačkoj djelatnosti nakon zatvaranja Njegoševe štamparije za vrijeme Omer-pašina napada na Crnu Goru i pretapanja olovnih slova u fišeke, nemamo izvora za otkrivanje Njegoševe „javne slike“ u Danilovo doba – ne možemo saznati kakvu je recepciju imalo Njegoševo djelo, u kojemu pravcu je analizirano i da li je korišćeno u sklopu kakvih kampanja vlasti. Na osnovu dimenzija upotrebe Njegoša iz perioda Danilova nasljednika Nikole I Petrovića, kad već imamo obilje dokaza o stvaranim „stereotipima o Njegošu i njegovu djelu“ za određenu akciju, ali i na osnovu Danilovih simboličnih i direktnih pozivanja na Petra II, možemo naslutiti da su se interpretativne mogućnosti i svijest o njima počele začinjati. Mnogo je drugačija slika javnoga mnjenja u društvu bez novina i naučno-kulturnih publikacija – komunikacija na liniji „vlast – oni kojima se vlada“ zasniva se na objavama, preko posrednika ili direktno na javnim skupovima. A Danilo je na svim važnijim javnim skupovima koje smo navodili pominjao Njegoša, pozivao se na njega ili priređivao nešto njemu u čast, pritom promovišući sebe i svoju politiku. Njegoševa poezija zasigurno je bila živa nakon njegove smrti, a činjenica da su gusle igrale jednu od presudnih uloga u stvaranju

---

111 Knjaz Danilo Petrović Njegoš – Konstantinu Petkoviću, ruskom konzulu u Dubrovniku (Cetinje, 12. 8. 1858. godine), In: D. Petrović, *Politički spisi*, Matica crnogorska, 2013, str. 286.

javnoga mnjenja i bile osnovni kulturni sadržaj crnogorskoga društva toga perioda bez dvojbe nas navode na zaključak da je Njegoševa ideološka misao iskazana u *Ogledalu srpskome*¹¹² i te kako bila živa u epohi knjaza Danila, budući da se taj repertoar izvodio na pomenutom najpopularnijem crnogorskom muzičkom instrumentu. Iako je stepen pismenosti crnogorskoga društva bio na najnižim mogućim skalama, „zna se pouzdano“ da je to „bila vrlo popularna knjiga u Crnoj Gori, toliko popularna da su njezini primjerci dostizali zapaženu cijenu“.¹¹³ Ideološka težina toga djela i njegov mobilizatorski potencijal odgovarali su Danilovoj antiosmanskoj i oslobodilačkoj politici, jer bi u suprotnome zabranio izvođenje tih pjesama na guslama.

Danilova veoma uspješna vladavina okončaće se njegovim ubistvom avgusta 1860. godine.¹¹⁴ Upotreba Njegoša koju je on prvi uspostavio, za vrijeme njegova nasljednika dobiće mnogo šire gabarite.

---

112 O ideološkoj težini toga Njegoševa djela, detaljnije u uvodnom poglavlju knjige.

113 Novak Kilibarda, *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*, ICJK, Podgorica, 2012, str. 167.

114 O ubistvu knjaza viđeti: Momčilo Šaletić, *Ubiše knjaza*, Matica crnogorska, Podgorica, 2007.

PRETAPANJE IDEJA U FIŠEKE – NJEGOŠ U IDEOLOGIJI I PROPAGANDI NIKOLE I PETROVIĆA

Ako je tokom OMER-PAŠINA napada na Crnu Goru 1852. godine Njegoševa štamparija pretopljena u olovo da bi se Crna Gora odbranila, onda je tokom vladavine Nikole I Petrovića (1860–1916) Njegoševo štivo proizvodilo municiju koja je imala znatno ofanzivniji karakter. Začeci upotrebe Njegoševa lika koje smo registrovali za vrijeme knjaza Danila u Nikolinu periodu dobiće opipljiviju formu i mnogo šire dimenzije. Nikolina državna administracija, tadašnji zvanični ideolozi i on sam pokušavaće da preko Njegoševa lika i misli popularizuju svoje političke aspiracije. Nikolinu vladavinu možemo podijeliti u tri perioda koji na svoj način reprezentuju različite epohe crnogorske istorije: od 1860. do 1878; od 1878. do 1905; i od 1905. do 1918. godine,¹¹⁵ ali i različite poglede na Njegoša.

Prvi period karakterisaće ratni sukobi s Osmanskim Carstvom (1862), pregovori s Portom oko razgraničenja (gotovo deceniju nakon rata iz 1862) i pripreme za novi rat (vojne reforme 1865, 1871) koji će Crnoj Gori donijeti priznanje nezavisnosti 1878. godine. U programskome i ideološkome pogledu za crnogorsku elitu Njegoševa epska nadahnuća o oslobođenju „srpstva i južnog slovenstva“ bespoštednom borbom protiv Turaka koju

---

115 Ž. Andrijašević, „Sedam Petrovića“, *Matica*, br. 51–52, jesen/zima 2012, str. 261.

će pokrenuti Crna Gora postala su osnovna načela političkog rezonovanja. Nakon oslobođenja i ujedinjenja prema tim projekcijama na zajednički južnoslovenski prijesto trebala je da zašedne dinastija Petrović, koja je imala najdužu tradiciju nezavisnoga vladanja.¹¹⁶ Zato je u javnome diskursu koristila naslijeđenu romantičarsku retoriku, mitove i Njegoševu slavu. Pošto je Osmansko Carstvo bilo glavni crnogorski neprijatelj i pošto je mnjenje trebalo pripremati za rat, počela se u propagandi forsirati teza o istorijskoj opravdanosti crnogorskoga osvetničkog rata protiv Turaka. Mit o Kosovu (i Milošu Obiliću) koje je u praktično političko djelovanje uveo Njegoš knjazu će poslužiti kao legitimitet za spoljnopoličke apetite. Godine 1867. Nikola uzima Njegošev pseudonim Drago Dragović i objavljuje svoju poznatu pjesmu „Onamo, ’namo“.¹¹⁷ Ta je pjesma nastala kao knjažev odgovor na nedoumice Njegoševa vladike Danila iz *Gorskoga vijenca* o pokretanju sveopšte borbe za oslobođenje, a kako uviđa crnogorski istoričar književnosti Danilo Radojević, njome je Nikola iskazao punu spremnost da krene u boj.¹¹⁸ U njoj autor govori o negdašnjoj prijestonici Dušana Nemanjića – Prizrenu i o svojoj namjeri da ga osvoji. Narod je te

---

116 Da je svoju ideologiju sveo na „crnogorstvo“, Nikola se nikada ne bi mogao nadati proširenju granica van crnogorske opne. U prvome dijelu njegove vladavine, predstave o istorijskome trajanju Crne Gore u ideološkome diskursu nijesu sezale dalje od Nemanjića, pa su zato crnogorski ideolozi umjesto promovisanja istorijskoga ekskluziviteta dinastije Vojislavljević i restauracije dukljanskoga nasljeđa sebe predstavljali kao „nasljednike srpskoga carstva“. Suštinski, takve računice više dokazuju teritorijalne aspiracije kojima je težila crnogorska elita nego njihovo nacionalno opredjeljenje. O ideološkome narativu za vrijeme Nikole I Petrovića detaljnije videti: Šistek, „Narativi o istoriji, temporalnosti i identitetu u Crnoj Gori 1905–1945“, In: *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015, str. 21–43. O srpstvu kao ideološkoj konstrukciji kod Crnogoraca, videti: Andrijašević, „Srpstvo u Crnoj Gori“, digitalna biblioteka Montenegrina, dostupno na: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpstvo_u_cg.htm

117 Objavljena u *Orliću*, str. 60–61.

118 Danilo Radojević, „Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole“, *Njegoševi dani 1*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, 2009, str. 65.

stihove prihvatio kao svoju borbenu himnu.¹¹⁹ Godinu ranije arhimandrit Nićifor Dučić objavljuje tekst „Krštenje poturčenjakah u Vasojevićima od 1825. do 1857. godine“,¹²⁰ u kojem iznosi kratku istoriju islamizacije u tome crnogorskom plemenu, jasno aludirajući na negativitet toga procesa koristeći Njegoševe stihove „Isturči se plahi i lakomi“. Za Dučića je sveta dužnost vraćanje „poturčenih“ u hrišćansku vjeru te je slučaj dobrovoljnoga prelaska nekih Vasojevića u prvoj polovini XIX vijeka veoma važan događaj za „crkvenu historiju“.

Svojestveno romantičarskome duhu u kojem dominira miješanje mitova, istorijskih legendi, medievalnih motiva, epske tradicije s aktuelnim političkim pitanjima i pragmatičnim državničkim praksisom, istorija za crnogorsku elitu počinje igrati ono što je Jirgen Koka definisao kao „vrlo efikasnu političko-ideološku funkciju u procesu stvaranja i snažnog samoprikazivanja“ države.¹²¹ Proces stereotipizacije predstava o prošlom koje su za cilj imale buđenje ratnih poriva kod Crnogoraca vršene su umetanjem njegoševskih stihova, misli ili imena u poželjne dnevno-političke narativne konstrukcije, te je Njegoš tako postajao glavni izvor istorijske istine i rekonstrukcije. To najbolje vidimo na primjeru nekoliko tekstova koje je objavio dvorski istoričar Marko Dragović u zvaničnome državnom glasilu *Glas Crnogorca*, samo nekoliko mjeseci uoči tzv. Hercegovačke bune, juna 1875. Taj će ustanak, s prvobitnom ekonomskom pozadinom, u svom drugom talasu (jul, avgust) biti logistički potpomognut i koordiniran

119 Zvezdan Folić, „Kosovski mit u političkim projekcijama XX vijeka“, *Njegoševi dani 2*, Zbornik radova s naučnog skupa, 2009, str. 423–424. Dalje kaže: „Romantičarsku tradiciju, koju je nesumnjivo nadahnjivalo i Njegošovo književno djelo, nastavljaju i crnogorski pjesnici poslije 1878. godine, kada često uzimaju Kosovo kao motiv svojih sastava. Nakon ‘Veljeg rata’ (1876–1878), Maksim Šobajić je 1879. godine, dao naslov svojoj zbirci epskih pjesama – ‘Kosovska osveta’, s jasnom namjerom da crnogorskom ratovanju imputira samo osvetnički karakter“.

120 Nićifor Dučić, „Krštenje poturčenjakah u Vasojevićima od 1825. do 1857. godine“, *Orlić*, Cetinje, 1866, str. 21–28.

121 Jirgen Koka, *O istorijskoj nauci*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994, str. 7.

s Cetinja, što će biti uvod u Velji rat čijim je ishodom postignuto međunarodno priznanje crnogorske suverenosti. Započevši svoj tekst Njegoševim stihovima koji promovišu junaštvo kao cara „zla svakojega“, Dragović pripovijeda o dvovjekovnoj istoriji Crne Gore – od pada pod osmansku vlast do pojave prvoga vladara iz dinastije Petrović, vladike Danila, glavnoga junaka *Gorskoga vijenca*, kojega izdiže na pijedestal povijesnice kao pokretača „istrage poturica“.¹²² Prelazak Staniše Crnojevića, mlađega brata potonjega crnogorskoga gospodara Đurđa Crnojevića, u islam i njegov odlazak u Tursku autor karakteriše kao izdajstvo roda svoga i otpadništvo od vjere te ponovo svoje izlaganje impregnira Njegoševim stihovima kako bi njegovo nizanje događaja dobilo što upečatljiviji karakter:

„Ljuta kletva pade na izroda!
Prokle mati od nevolje sina,
To kneginja Ivanbegovica,
Prokle Mara svog sina Stanišu,
Progrize joj sisu u posanje (...)
Staniša je obraz ocrnio,
Pohulio na vjeru Hristovu (...)
Obuka se u vjeru krvničku,
I bratske je krvi ožednio.“

Simboli koje je Njegoš koristio u svojim pjesničkim nadahnućima: majka, sisa, obraz, konvertitsvo i bratoubistvo, Dragoviću su ovđe poslužili da dramatiizuje sukobe između Ivanovih nasljednika i u skladu s potrebama trenutka izanalizira jedan veoma značajan momenat iz crnogorske istorije. Samo što Dragović, kao apologeta teze koja počiva na mitu o vjekovnoj nezavisnoti, ne navodi da je Crna Gora za vrijeme Đurđa pala pod osmansku vlast, već naprotiv, kao direktnu posljedicu Stanišina i islamiziranja njegovih pristalica zabrinuto vidi porast broja muslimana na crnogorskoj teritoriji: „veći dio poturčenijeh Crnogoraca (...) se vrata natrag u

---

122 Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875), str. 3.

Crnu Goru će su i prije živjeli (...) oni nijesu ostavili turski zakon, nego i dalje ostanu u njemu, pa su ga poslje i svojoj đeci davali. Takvijem načinom Turci se malo po malo počnu sve većma umnožavati“.¹²³ Na stranu činjenica da Dragovićeви Crnogorci koji su primili islam u par redaka postaju „Turci“, što u doba kad je taj tekst nastao redovima daje konotacije s posebnom političkom težinom, bitnost toga članka očituje se u njegovoj refleksiji jedne šematizovane, linearne predstave o prošlosti, sačinjene od binarnih opozicija „islamizirani Crnogorci (Turci)“ i „hrišćanski Crnogorci“; Staniša i Đurđe; izdaja i vrlina, zlo i dobro, negativno i pozitivno. Istrebljivanje zla i pobjeda dobra, toliko prisutni motivi kod Njegoša, u tome periodu izdizani su na nivo vrhovne narodne etike: „Mladi i odvažni Danilo, videći opasnost koja može doći Crnoj Gori od poturčenjaka koji se svakijem danom umnožavaju, namisli da za svagda očisti Crnu Goru od toga gada i izroda ljudskoga“.¹²⁴ Naslov teksta „Posmrtna slava“ i njegov glavni motiv – promovisanje knjaza Danila i „vitezova koji su prvi udarili na Turke domaće“ nije ništa drugo do stvaranje poželjne povijesne slike koja je mnjenje trebala pokrenuti na neki čin – u ovome slučaju pripremiti ga za rat protiv Turaka, koji je od „Podgoričkoga pokolja“¹²⁵ iz 1874. godine visio u vazduhu. Naime, podgoričku aferu Crnogorci su htjeli iskoristiti kao povod za otpočinjanje neprijateljstava s Osmanskim Carstvom – samo dva broja prije Dragovićevih tekstova knjaz Nikola u zvaničnome državnom glasilu obavještava civilne i vojne starješine da Crna Gora nije dobila potrebno zadovoljenje, zbog čega će ukoliko to brzo ne bude ostvareno, sama krenuti u njegovo ostvarivanje.¹²⁶

123 Isto, str. 4.

124 Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875), str. 4.

125 „Podgorički pokolj 1874. godine“ – Ubistvo sedamnaest Crnogoraca koje je uslijedilo nakon ubistva Jusa Mučina Krnjića, 7. oktobra 1874. od strane Pera Popovića, rođaka vojvode Marka Miljanova. Povodom ovoga slučaja odnosi između Crne Gore i Osmanskoga Carstva su se zaoštrili, a knjaz Nikola je o ovome događaju obavijestio velike sile Evrope. O tome detaljnije vidjeti: Milo Vukčević, *Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874–1876*, Obod, Narodna knjiga, Cetinje, 1950.

126 Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš*, str. 466. Vidjeti još: *Glas Crnogorca*, br. 1 (6. 1. 1875), str. 1.

Na tragu hipoteze Erica Hobsbawma da su nacije u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka konstruisale svoje tradicije, odnosno da su tradicije „koje se čine ili za koje se tvrdi da su stare često vrlo skorašnje i ponekad izmišljene“,¹²⁷ zaključujemo da je crnogorska elita, na ovaj način, lansiranjem izmišljene „istrage“ imala namjeru ojačati kolektivni identitet crnogorske zajednice. A Dragović nam napominje da je „6. o. m. (Badnji dan kod pravoslavaca, kada se po *Gorskome vijencu* krenulo u ‘istragu’ – B. B.) posmrtna slavna uspomena Nj. Sv. knez Nikola I, dostojno poštujući i uvažavajući junačka djela starijih Crnogoraca, a osobito onijeh koji su očistili Crnu Goru od izroda poturčenjaka crnogorskih, odredio je da se svake godine čini uspomena njima (...) te se u ona stara mučna vremena sačuvala sloboda i nezavisnost Crne Gore“.¹²⁸ Time se implicira da knjaz Nikola I kao baštinik tradicije i zaostavštine vladike Danila Petrovića te neko ko uspostavlja memorijal na „junake“ koji su sačuvali nezavisnost Crne Gore (kad je gotovo čitav južnoslovenski prostor bio porobljen) živi je dokaz te nezavisnosti i neko kome pripada prvi mač konačnoga oslobođenja i restauracije tzv. Dušanova carstva. A to nam potvrđuje i treći nastavak „Posmrtno slave“: „Svi spomenici koji se mogu napraviti iz ma kakvog metala (...) nijesu ništa sprema spomenika kojega su ostavili nakon sebe ovi sokolovi. Taj njihov spomenik jest današnja Crna Gora. (...) Da nije bilo vladike Danila i ovijeh sokolova, ne bi možda bilo nikada ni Crne Gore, a da nije Crne Gore bilo ne bi bilo živoga spomena srpskom narodu. Srpski narod bi se spominjao kao kakav davno prošli san, ali koji se je već počeo zaboravljati.“¹²⁹ Sve svoje tekstove Dragović će proštepiti Njegoševim stihovima u kojima se slavi i opisuje borba protiv „poturica“, a tokom rekonstrukcije toga događaja osnovni istorijski izvor biće *Gorski vijenac*.¹³⁰ Njegoš i njegovo djelo tako su poslužili kao mobilizator nacije, propagandni žurnal prepun predstava o nužnosti i etičnosti borbe „dobra

127 Viđeti: Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije, XX vek*, Beograd, 2011.

128 Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875), str. 3.

129 *Glas Crnogorca*, br. 6 (10. 2. 1875), str. 1.

130 Viđeti još: *Glas Crnogorca*, br. 5 (3. 2. 1875), str. 3–4.

protiv zla“, te je na taj način njegov dualizam direktno stavljen u kontekst političke satisfakcije crnogorske elite.¹³¹

Nekoliko mjeseci kasnije, juna 1875. godine, izbio je ustanak u Hercegovini motivisan teškim ekonomskim prilikama. Videći u njemu posebnu snagu knjaz će odlučiti da ustanike stavi pod svoju neposrednu kontrolu. Zato će početkom avgusta (po novome kalendaru) na Lovčenu okupiti hercegovačke prvake kako bi im saopštio da Crna Gora preuzima vođenje ustanka, a nepunu godinu kasnije doći će i do rata protiv Osmanskoga Carstva. Ono što pada u oči jeste knjažev proglas Crnogorcima u kojemu nakon nadahnjujuće tirade „kosovskom zavještanju“, obrazlaže ulazak u rat te upozorava i poziva Crnogorce da s ljubavlju i bratski dočekuju braću muslimane, jer će poslije rata živjeti zajedno.¹³² Ubrzo je objavio proglas i Hercegovcima, rekavši im da ima namjeru da ih oslobodi ropstva, ali opominjući pravoslavce „da ih tokom rata ne smije ponijeti osvetnički zanos prema muslimanima, već da duh bratstva i pomirljivosti mora da zavlada među njima“,¹³³ dok je muslimanima obećao da će njihova vjera i imovina ostati zaštićeni. Crnogorska politička elita i te kako je bila svjesna poruka koje šalje u propagandi – dok joj je trebao rat u svome oficijelnom mediju ispoljavala je negativan odnos prema islamu i muslimanima, podgrijavajući i podmazujući atmosferu revanšističkim i konstrukcijama koje su pozivale na svođenje istorijskih računa s Turcima, a nakalemljene Njegoševim stihovima dobijale su dodatni romantizovani i martristički impuls, čime je utisak pojačavan. Kad je već ušla u rat, imajući na umu senzitiv-

131 Koliko je sagledavanje *istrage* kao istorijskog događaja bilo bitno crnogorskoj intelektualnoj eliti pokazuje čitava plejada autora toga doba koja ga nijednoga trena u svojim radovima nije dovodila u sumnju. Pa i kad je Ruvarac u *Montenegrini* ogolio postavke na kojima je počivala ta nacional-romantičarska teza, Lazar Tomanović će svim silama dokazivati da je predanje zbiljsko. „Na Ruvarčevu tvrdnju da bi Turci vojnički reagovali na masovni pokolj muslimana u Crnoj Gori da ga je uistinu bilo, Tomanović je dao ‘originalan’ odgovor: Turci nijesu reagovali na ovaj pokolj, jer su to smatrali kao ‘čisto unutrašnju stvar’ Crne Gore“. Izvor: Andrijašević, „Istoriografija o istrazi poturica“, str. 13.

132 Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš*, str. 472.

133 Isto.

nost novoga procesa i znajući da su oči međunarodne javnosti uprte u svaki njezin korak, ona se predstavljala kao veoma otvorena za konfesionalnu različitost. U tome dvogodišnjem ratu crnogorska vojska postići će mnoge uspjehe, pa će velike sile na Berlinskome kongresu 1878. godine priznati njezinu nezavisnost i skoro dvostruko uvećanje teritorije. Naredne decenije obilježiće nastojanja crnogorskoga društva da se modernizuje.

Iako je Crna Gora na kongresu u Berlinu dobila priznanje nezavisnosti od Porte i zemalja koje do tada to nijesu učinile, a Srbija stekla nezavisnost, Njegoš će u tome periodu, pa gotovo do kraja Nikoline vladavine i dalje biti interpretiran u smislu nedovršene srpske i južnoslovenske borbe, budući da je dobar dio teritorija na koje su te dvije zemlje računale ostao pod dominacijom Austrougarske i Osmanskoga Carstva. I crnogorski i južnoslovenski intelektualci pišaće o Lovćenu, *Gorskome vijencu* i Petru II kao o stubovima – nosiocima oslobođenja i ujedinjenja. *Male Novine* iz Budimpešte pisale su: „Obrnimo poglede, gdje orlovi s munjama druguju, obrnimo poglede svetome grobu, na vrh Lovćena, sa koga i blag vjetarac i oluja i danas poslije pedeset godina razvija na sve strane Srpstva svjež i snažan duh ‘Gorskoga Vijenca’. Obrnimo poglede onamo gore Lovćenu i uzdajmo se, jer su ovakvi duhovi proročki“.¹³⁴ Novosadski *Branik* takođe je isticao integralističke horizonte Njegoševe: „Sa Lovćenskijeh visina, gdje neumrli Njegoš boravi vječiti sanak, šire se po cijelom Srpstvu zraci velikog duha Vladičina, ozaruju svojom božanskom svjetlošću sve djelove raskomadnog Srpstva i spajaju ih danas u jednu veliku duhovnu zajednicu (...) Veliki naši ljudi, kao što je neumrli Vladika, jaka su kopča, koja nas spaja u jednu nerazdvojnu duhovnu cjelinu“.¹³⁵ Počinje se stvarati konstrukcija o Njegošu kao arhetipu patriote, nekome ko je prvi suštinski shvatio značaj patriotizma te time izuzetno nadahnuo oslobodilačke pokrete. List *Dubrovnik* vladiku vidi kao savršenoga patriotu – „Sve što je god mislio i djelao, djelao je i mislio kao veliki i prosvijećeni patriota, sve od početka do kraja, od prvoga do posljednjega momenta njegovoga javnoga

---

134 *Glas Crnogorca*, br. 44 (27. 10. 1901), str. 3.

135 Isto.

rada. U svom državnom radu, u svojim književnim djelima, u manjim i nevažnijim manifestacijama svojega duha, u govorima prostim i običnim (...) svuda je ostajao čovjek odan svojem rodu, vjeran svojem rodoljublju. Njegova književna djela jesu jevanđelje patriotizma. Ko hoće da pozna, šta je pravi široki, veliki, prosvijećeni patriotizam neka Njegoševa djela čita; druga mu ne služe“.¹³⁶ Sve te objave južnoslovenskih medija prenosio je fragmentarno *Glas Crnogorca*, jer su njegovi urednici razumjeli značaj tih napisa za crnogorsko javno mnjenje, a zvaničnoj je Crnoj Gori imponovala činjenica da jedan Petrović simbolizuje oslobađanje i ujedinjavanje Južnih Slovena. O nacionalno-mobilizacijskome potencijalu Lovćena pisao je Lazar Tomanović, po čijem je mišljenju podlovćenski kraj sačuvao šecanje na slavne srednjovjekovne dane, a time i slavu „Srpske carevine“.¹³⁷ On u jednome tekstu čak pripovijeda o svojem izletu na Lovćen, prenoseći čitaocima utiske o nevjerovatnosti Njegoševa groba. Opisujući „neumrlag“, „velikog“ i „najvećeg“ vladiku i pjesnika, Tomanović navodi što se sve golim okom otud može vidjeti: Prokletije, Skadarsko jezero, Morača, Boka Kotorska, Perast, Strp, Gospa od Škrpjela i Sv. Đorđe.¹³⁸ Zapažamo da najveći dio pobrojanih lokaliteta u trenutku dok Tomanović ovo zapisuje ne pripada Crnoj Gori, što nas navodi na razmišljanje da je autor veoma suptilno ispoljio teritorijalne želje svoje države, jasno aludirajući da nad ovim krajolikom dominira Lovćen (odnosno Crna Gora). Kad je kasnije, tokom krize oko balkanskih ratova, počelo da se spekulise da Austrougarska zahtijeva da joj se ustupi Lovćen, strateški region presudan za njenu fortifikaciju u Boki, *Glas Crnogorca* štampao je zapise Ljuba Nenadovića objavljene 1878. godine o toj planini, koji možda najbolje opisuju značaj Lovćena za Crnogorce.¹³⁹

136 Isto.

137 *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860–1910*, Cetinje, 1910, str. 3.

138 Lazar Tomanović, „Dan na Lovćenu“, *Nova Zeta*, sv. VII, 1889, str. 260–263.

139 Dio Nenadovićevid zapisa: „Hoću da vam govorim o Lovćenu, o lepom crnogorskom bregu. Prvo što putniku pred oči iziđe, to je on; prva crnogorska reč koju čuje, to je njegovo ime; prva stopa crnogorske zemlje na koju stane, to je kamen od Lovćena. Kud se god maknete, vidite ga; to je polarna zvezda za »

Recepcija Njegoševa djela uticaće i na rezonovanje knjaza Nikole – kako

Crnogorce. Po njemu poznaju se lepi dani i bure, o njega lome se gromovi i oluje, a on većito stoji’.

‘Lovćen je zajazio Jadransko more da ne teče dalje, on ga je zaustavio da ne roni obale srpske. Kao Herkul ustavio se, i stoji na većitoj straži. Hiljade godina udaraju o njega talasi tuđega mora i tuđega jezika, a njemu se ništa ne poznaje’.

‘Crnogorac, kad pogleda Lovćen, njegovu srce ojača, lice mu se razvedri i veselo poviče: ‘Ništa nas ne može srušiti’ – Crnogorac, kad polazi u tuđ, dalek svet, posljednji kamen što vidi od svog zavičaja, to su vrhovi Lovćena; on podigne svoju kapu i sa teškim uzdisajem rekne: ‘Zbogom, Lovćene, zbogom, kućo moja!’ – I kad više ne može da vidi Lovćen, on, od želje, gleda oblake nad njim. Laki brodovi nose ga u sve strane sveta; kud god prođe, vidi klisure i planine, ali sliku svoga Lovćena nigde ne vidi; on, planinski sin ni u jednoj tuđoj zemlji ne nalazi divote.’

‘Lovćen je osobit i svojim izgledom; car među bregovima krunisan je Gorskim vijencem. – Dugo sam negda stajao i, čuteći, s nekom pobožnošću gledao čuveni Parnas; ali, da to ne beše breg na kom je prošlost označila bistre izvore svih nauka, prošao bih pored njega kao pored svakog običnog brda. Uzalud sam na Parnasu tražio da vidim čuda i lepote što su poeziju Jelina i svih naroda na sebe privukli; nema ih. Lovćen je drukčiji: kao magnet privlači vas k sebi; s vašim pogledom i dušu vašu podiže na svoje visine. Ni jedan putnik neće pored njega morem proploviti, a da se ne osvrne i upita: Kakav je ovo breg? – Prve i poslednje sunčane zrake na njemu se vide; prvi oblaci, gromovi od njega se kreću; posle bure i oluje, prvi komad vedrog neba njemu se javi. Noću, mislite da se plavo nebo na njega naslonilo; rekli biste da su zvezde po vrhu njegovom popale; kad Mesec izlazi, učini vam se da o njegove vrhove udari i tu se zdrobi i ugasi. Kameniti vrh njegov izgleda kao kruna, kao crkva bez zvonika, kao grobnica belim platnom pokrivena. A i šta je drugo taj lepi vrh Lovćena, nego najveća, najčudnija grobnica na celoj ovoj zemlji! Tu je grob pesnika neuveloga Gorskog vijenca. Tu, na toj visini, u toj strahovitoj samoći, sahranjen je Rade (Petar II), vladika i gospodar Crne Gore. Gromovi i gorski vetrovi jedini su koji tu tišinu potresaju. On je i grobom svojim nadvisio druge. Lovćen je uzdigao njegov grob više svih grobova na svetu, a njegov grob uzdigao je Lovćen više svih slovenskih bregova; pretvorio ga u Olimp, u hram gde se srpske vile skupljaju. Na dnu Lovćena on je ugledao ovaj svet; na vrhu Lovćena gleda ga ovaj svet. To je planina njegovog detinjstva, njegove mladosti, njegove poezije... Na mnogo godina pre svoje bolesti, u potpunom zdravlju, vladika je pomišljao na smrt. Jednog letnjeg dana, hodajući po vrhu Lovćena, zaustavio se na sredini. Odatle na sve strane pogled pun divote. I more i gore, Cetinje sa svojom uzanom ravnicom, Skadar sa celim svojim jezerom; stolica Ivanova Žabljak, planinske kamenite pustinje i lepa naseljena Boka Kotorska – sve se vidi. Tu je vladika neko vreme, čuteći, stajao. »

je zapazio Danilo Radojević – njemu će njegoševski motivi poslužiti za odbranu od medijske kampanje koju je protiv njega vodila zvanična Srbija. Naime, nakon rata u kome su bile saveznice Crna Gora i Srbija postaće suparnice. Nikola je shvatao da polako gubi prvijenstvo u „srpstvu“, dok su srpske vlasti intenzivnom negativnom kampanjom željele uniziti njegov ugled. Knjazu je spočitavan „egoizam“ i „izdaja srpstva“, te se on morao pravdati „da nije pobornik opstanka posebne crnogorske države, već da je za oslobođenje i ujedinjenje tzv. ‘srpstva’, ali da u toj novoj državi Crna Gora mora imati mjesto koje je opravdala usamljenom borbenom tradicijom, u čemu je glavni nosilac zasluga dinastija Petrović-Njegoš.“¹⁴⁰ U epu *Pjesnik i vila* (1892), na čije je sastavljanje motivski uticao Njegoš pjesmom *Zarobljen Crnogorac od vile*, knjaz Nikola u težnji da dokaže ravnopravnost sa Srbijom „ponavlja legendu o ‘preseljavanju’ u Crnu Goru junaka poslije kosovskog boja: ‘Kosovo je tvoje gore / naselilo junacima / ranjenijem i slavnijem / preživjelim ostacima’. On se ovđe pridržava poznatog mjesta iz *Gorskog vijenca*, ali se Njegoševi stihovi odnose na trenutak kada Ivan Crnojević napušta svoju prijestonicu Žabljak i uza nj se narod preseljava iz Zetske ravnice u planinske dijelove Crne Gore“.¹⁴¹ Radojević smatra da je čitav ovaj ep u osnovi bila knjaževa namjera da politički djeluje, pošto je znao da na njegov književni rad gledaju u Crnoj Gori, a i van nje „kao na literariziran oblik političkog programa, te da se njegovi stihovi uče napa-

Ko zna kakve su ga misli toga trenutka zanimale! Najedanput kucne štapom o kamen i rekne: ‘Kad umrem, ovđe ćete me zakopati!’ – Vojvode što su bile oko njega začuđeno zglede se; to je protiv crkvenog i narodnog običaja da njegov grob leži u planini, u pustinji. Svaki se episkop sahranjuje u svojoj crkvi. Posle kratkog ćutanja upitaju ga: ‘Zboriš li to ozbiljno, gospodare?’ – Vladika opet kucnu štapom o kamen i ponovi: ‘Kad umrem, ovđe ćete me sahraniti!’ Više se o tome nije govorilo. Crnogorci su ispunili njegovu želju; on tu danas počiva. Većega i postojanijega spomenika nema; piramide, grobovi egipatskih kraljeva, šta su drugo nego malene gomile kamenja prema Lovčenskom vrhu, prema tome vladčinom spomeniku.“

„I kad na ovome svetu nestane bregova i ljudi, meni se čini, još će trajati dva crnogorska kolosa: Lovćen i vladika...“

140 Radojević, „Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole“, str. 68.

141 Isto, str. 66.

met (...) Do sada je u kritici rečeno da je Nikola bio podstaknut da napiše taj ep odlukom Berlinskoga kongresa da u Bosni i Hercegovini zavede red Austro-Ugarska, te zbog poremećenih hrvatsko-srpskih odnosa. Zašto u kritici nije jasnije isticana i lična, primarna, pjesnikova motivacija: ugroženost dinastije Petrović-Njegoš od pijemontskih planova srpskog Dvora i vladajućeg srpskog sloja.¹⁴²

Još ranije su, kako bi napravili distinkciju od Srbije koja je od sloma Uroševe srednjovjekovne države pa sve do 1878. godine bila pod Osmanskim Carstvom, crnogorski intelektualci isticali teze o vjekovnoj nezavisnosti Crne Gore, posebno apostrofirajući „istragu poturica“ koju je opisao Petar II, kao jedan od glavnih temeljaca crnogorske, odnosno „srpske“ suverenosti. Zato će učitelj i etnolog Andrija Jovičević napisati panegirični tekst o „značaju Badnje večeri 1702. godine u povjesnici Crne Gore“ i predstaviti ga kao najvažniji događaj novije istorije „srpstva“.¹⁴³ Interesantno je zapaziti da je crnogorska elita na svaki način pokušavala dokazati prvijenstvo u odnosu na Srbiju, pa čak i kad su jezička pitanja posrijedi. Godine 1884. književnik Jovan Sundečić priredio je u *Crnogorki* s komentarom Njegoševu pjesmu „Srbin Srbima na čast zahvaljuje“. Priređivač se divi vladici crnogorskome što je za razliku od srpskih vladika „koji su po Vojvodini i Kneževini Srbiji, strahovitu hajku dizali“ na jezičku reformu Vuka Karadžića, pisao narodnim jezikom.¹⁴⁴

Karakteristično je da će tokom ovih mirnih decenija crnogorske vlasti inicirati jačanje „kulture šećanja“ na Njegoša. O tome nam svjedoči poziv profesora Jovana Nikolića svim učiteljima, sveštenicima i ljudima od knjige da prikupljaju podatke i građu te usmena kazivanja o Njegošu, kako bi se što više saznalo o njegovu političkome, književnome i religioznome (filozofskome) radu.¹⁴⁵ Lazar Tomanović objaviće u nastavcima istoriografsku

142 Isto.

143 Andrija Jovičević, „Značaj Badnje večeri 1702. godine u povjesnici Crne Gore“, *Luča*, sv. VII i VIII, 1895, str. 418–424.

144 Petar II Petrović Njegoš, „Srbin Srbima na čast zahvaljuje (s komentarom Jovana Sundečića)“, *Crnogorka*, br. 26, 9. 8. 1884, str. 117.

145 Jovan Nikolić, „Petar II (Rade) Petrović Njegoš, vladika crnogorski“, *Glas Crnogorca*, br. 15, 7. 4. 1890, str. 4.

rekonstrukciju vladčina života i vladanja, u kojoj će, pozivajući se na izvore domaće i strane provenijencije, Njegoša predstavljati kao velikoga državnika i diplomatu.¹⁴⁶ Docnije će Tomanović objaviti i monografiju o vladčinu životu.¹⁴⁷ Cetinjski srednjoškolci prirediće 1891. godine prvo izvođenje predstave *Gorski vijenac*¹⁴⁸, dok će nekoliko godina kasnije na Cetinju, pod pokroviteljstvom princa Mirka Petrovića, biti osnovano istoimeno kulturno-prosvjetno društvo.¹⁴⁹ Iako je imalo više kulturni no vojni predznak, prvu predsjedničku funkciju vršio je ministar vojni Ilija Plamenac, koji je povodom njegova osnivanja izjavio: „Lakše je Vama đeco, prosipati mastilo po karti, no što bješe nama starijema ljucku neprijateljsku krv“. Članovi društva „Gorski vijenac“ podučavali su se pjevanju, igranju, mačevanju i gimnastici (učiteljski odjel), a pokrenuli su i društveno-kulturni list, takođe nazvan po Njegoševu djelu – *Luča*.¹⁵⁰ Osnivanje društava takvoga tipa bilo je prisutno u devetnaestovjekovnoj Evropi i imalo je karakter jačanja nacionalne i patriotske svijesti. Zato i ne čudi što su pokretači tu asocijaciju nazvali po najpoznatijem i najvažnijem djelu Petra II, koje je u sebi nosilo esencijalnost romantičarskoga zanosa. Šedište društva bilo je u Zetskome domu, a imalo je i svoj poseban klub đe su se okupljali pošetioći. *Gorski vijenac* je okupljao mnoge tadašnje značajne ličnosti, a njegove prostorije krasili su portreti knjaza i njegove supruge koje je knjaginja Milena poklonila društvu.¹⁵¹ Bilo je i prijedloga da se Gimnazija na Cetinju preimenuje u Gimnazija Petar II.¹⁵² Začetke pojave Njegoševa lika u popularnoj kulturi nalazimo upravo u tome periodu. Akademski slikar Milo Vrbica izradio je reprodukciju Njegoševa portreta 38x28 centimetara koja se prodavala za 3

146 Viđeti: Lazar Tomanović, „Do četrdeset osme godine: Petar II Petrović Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore i Pjesnik srpski“, *Nova Zeta*, br. 2, 1891, str. 43–52; br. 3, str. 65–75; br. 4, str. 114–120; Lazar Tomanović, „Petar II Petrović-Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore“, *Grlica*, br. 8, 1893, str. 40–52.

147 Lazar Tomanović, *Petar Drugi Petrović-Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896.

148 *Glas Crnogorca*, br. 28, 1891, str. 4.

149 *Luča*, sv. I, 1895, str. 64.

150 Isto.

151 Viđeti: *Luča*, sv. VI, 1896, str. 288; sv. VII, str. 336; sv. VIII, str. 384.

152 *Glas Crnogorca*, br. 50 (25. 10. 1913), str. 4.

krune. Urednici *Književnoga lista* će je objavljena vijest o portretu zaključuju da „bez ove slike ne bi trebalo da bude nijedna srpska kuća“,¹⁵³ dok će u Mostaru prilikom proslave pedeset godina od Njegoševe smrti biti izdate dopisne karte s njegovim likom.¹⁵⁴ Jedan autor će pišući o zdravstvenome stanju Crnogoraca, da bi narodu približio značaj higijene i zdravoga načina života koristiti Njegoševe stihove o Mlecima koje u *Gorskome vijencu* izgovara vojvoda Draško.¹⁵⁵ *Glas Crnogorca* promovisao je bitnost koju Njegoš ima među pukom: „U prostome narodu ima ih mnogo koji po nekoliko stranica iz njega napamet znaju, ima ih i koji ga znadu čitava od korica do korica, a među učenim ljudima pišu se o njemu čitavi članci i rasprave“.¹⁵⁶ Iako je procenat pismenih bio na niskome nivou,¹⁵⁷ tradicija usmenoga prenošenja pjesme bila je dio načina crnogorskoga života. Za taj period sa sigurnošću se zna da u Crnoj Gori postoje kafane i gostionice, a one su po Habermasu jedan od ključnih prostora će se stiču stereotipi o društvu i politici. Čitanje vijesti naglas pred punom kafanom, nešto je što se i danas srijeće u Crnoj Gori, a u periodu o kojem je riječ u kome ne postoje elektronski mediji svakako je bilo zastupljenije, te je postojao komunikacijski kanal na relaciji vlast – narod. Tako se polako izgrađivao kult Petra II koji će u kasnijem periodu, nakon odlaska Petrovića, ostati da živi u različitim oblicima. O Njegošu se počinje govoriti kao o svetome čovjeku, ovozemaljskome božanstvu, proroku i mesiji koji je otkrio tajne postojanja, iako pravoslavna crkva u Crnoj Gori nije imala u planu da ga proglasi za hrišćanskoga sveca. Petar II

153 *Književni list*, sv. XII, 1901, str. 454.

154 *Glas Crnogorca*, br. 42 (13. 10. 1901), str. 3.

155 R, „Kratki pregled na zdravlje kod naših naroda“, *Učiteljski list*, br. 4, 1905, str. 59. Vojvoda Draško opisuje Mletke kao nezdrave, blijede, fizički nerazvijene u odnosu na Crnogorce, za što posebno krivi venecijanski način života.

156 *Glas Crnogorca*, br. 46 (18. 11. 1900), str. 3–4.

157 „Prema popisu iz 1909. godine u Crnoj Gori je pismeno bilo 42% muškoga i 4,5% ženskoga stanovništva. Najveći procenat nepismenosti bio je u Crnogorskom primorju, a najmanji u Katunsko-riječkoj oblasti. Od crnogorskih gradova najveći procenat pismenosti bio je, što je i razumljivo, na Cetinju (89% muških i 39% ženskih), a najmanji u Ulcinju (35% muških i 9% ženskih).“ Izvor: Andrijašević & Rastoder, str. 234.

predstavljan je kao čovjek u toku čijeg je podizanja „Tvorcju Neveskome bilo ugodno“, a veoma je bilo popularno i citiranje riječi srpskoga teologa i vladike Nikolaja Velimirovića, autora „Njogoševe religije“ izašle 1911. koji je isticao da nema te riječi s kojom bi se Petar II mogao pozdraviti kad bi prošao pored nas. Mitropolit Crnogorske pravoslavne crkve Mitrofan Ban prebacivao je sebi što uopšte govori o Njogošu – u govoru povodom 100 godina od pjesnikova rođenja rekao je: „Ja moram sebe strogo osuditi, kako sam se mogao osmjeliti, da danas govorim o znamenitome velikanu, današnjem slavljenuku. Prema ovome smjelost moja velika je, a uloga moja u ovome – slobodno mogu reći da naliči na nevješta tehničara, koji bi preduzeo, da bez dovoljnog znanja i bez kompasa, pronade dubine i širine jednog prostranog okeana – što je ustvari nemoguće. Zato u mome skromnome govoru, ja se ne smijem usuditi u duboko more širokog znanja i velikih djela Vladike Rada“. ¹⁵⁸ Predsjednik Cetinja, Konstantin Lučić, prilikom posete kapelici na Lovćenu izgovoriće da nesigurnom stopom i drhćućim glasom ponizno pristupa svetinji groba Njogoševa. ¹⁵⁹

Dva važna Njogoševa jubileja – pedeset godina od smrti (1901) i sto godina od rođenja (1913) biće posebne prilike za crnogorske vlasti da dodatno promovišu aktuelnu politiku i ideologiju pomoću Petra II. Kako kaže srpski sociolog Todor Kuljić: „Organizovano sećanje je stalno ponovno tumačenje sadašnjosti u terminima prošlosti, da bi se odlučivalo o budućnosti“. ¹⁶⁰ Situiranje pomenutih svečanosti u Kuljićev kontekst otkriva nam nove prostore tumačenja. U prigodničkome tekstu o Njogošu povodom pedeset godina od njegove smrti, u kome je vladika predstavljen kao meteor koji je pao na slovenski jug kako bi „rasvijetlio groznu savremenost“ između ostalog se kaže:

„Kontrast između prošlosti i sadašnjosti potiče poklič na jedinstvo politički potlačenog i reliogozno razbraćenog naroda; i okle se taj poklič mogao prirodniiji i jači podići nego sa visine Lovćenske, sa ove po-

158 *Glas Crnogorca*, br. 52 (9. 11. 1913), str. 2–3.

159 Isto, str. 5.

160 Citirano prema: Marko Špadijer, „Na margini Njogoševih jubileja“, *Matica*, br. 55, jesen 2013, str. 557.

sljednje stope nepokorene srpske zemlje, gdje – *Nepokorni Srb se miče, da slobodni vazduh srka* – gdje je – *Kovčeg osta Lazarovih amaneta* – u odbranu kojih – *U mukama na kamenu, s vagančićem gole čorbe, nije gorštak tvoj se nikad odkanjiva svete borbe!* (Pjesnik i vila) I taj je poklič podigao vladika Rade...“¹⁶¹

Autor, dakle, veoma vješto značaj Njegoševe borbe potkrepljuje stihovima knjaza Nikole, što možemo posmatrati kao inovaciju (budući da su se obično koristili Njegoševi stihovi) te na nekoliko mjesta ističe Njegoševu nepartikularnost po pitanju religija „koje Srpstvo mrcvare groznije od političkih granica“, hvaleći posebno njegovu viziju srpstva koje čine – pravoslavlje, katolicizam i islam. Njegoš je „spasonosno oružje u novoj kulturno-političkoj borbi“.¹⁶² Petar II maksimalno je poslužio zvaničnoj propagandi da ispromoviše Nikolu I. Nikolini uspjesi prikazivani su kao realizacija Njegoševih ideja, nastavak borbe koju je započeo vladika, ali koja je rezultirala udvostručenjem teritorije i „jevropskim priznanjem. Grahovačka i Vučedolska bitka potvrdile su staru slavu junaštva crnogorskoga, a Njegov Potomak na prestolu udostojio se, da Ga Car bratske nam Rusije proglasi ‘Jedinim Svojim Vjernim Prijateljem’, i Dinastija Petrović-Njegoša danas je u vezama s Vladalačkim Kućama (...) dok su Njemu vladalačke počasti bile javno odane u inostranstvu samo ono jednom u Napulju ratnim brodovljem novoga svijeta na sjevernoameričke republike!“¹⁶³

Iako po obimu skromnija od budućih trocifrenih Njegoševih godišnjica, prva takvoga tipa u Crnoj Gori obilježena je 1913. godine. Organizatori proslave potrudili su se da ukrase Cetinje, posebno osvjetle simbole crnogorske nezavisnosti – prijestonicu, tablju i Lovćen.¹⁶⁴ Govori i priredbe držani su na Njegoševu grobu, u crkvi, Vladinu i Zetskome domu.¹⁶⁵ Dekoracija enterijera oslikava i percepiranje Njegoševa nasljeđa. U centralnoj sali Vladi-

161 *Glas Crnogorca*, br. 42 (13. 10. 1901), str. 1.

162 Isto.

163 Isto.

164 *Vjesnik*, br. 86 (6. 11. 1913), str. 3.

165 *Glas Crnogorca*, br. 50 (25. 10. 1913), str. 1.

na doma na zidovima su bili okačeni vojni štitovi, a na njima ispisani nazivi Njegoševih djela, što samo po sebi svjedoči o shvatanju njegova stvaralaštva kao pokretača borbe i odbrane identiteta. Pored Njegoševa portreta stajali su portreti kraljevskoga para, s tim što je kraljičin bio ukrašen Njegoševim stihovima „Zna Dušana rodit Srpkā, zna dojiti Obilicē“.¹⁶⁶

Aktuelni politički procesi baš te 1913. godine bili su više nego kompleksni. Crna Gora izašla je iz balkanskih ratova ranjena, ali teritorijalno proširena. Skadarski basen i dio Kosova te šever današnje Crne Gore, poprište ofanzivnih operacija crnogorske vojske tokom 1912/13, bili su svojevrsna kompenzacija za onemogućene teritorijalne aspiracije koje su Petrovići dugi niz decenija ispoljavali prema Hercegovini, pošto je Austrougarska od tzv. Aneksione krize okupirala taj dio Osmanskoga Carstva i crnogorskim vlastima stavila do znanja da je to njena teritorija. Izuzev nekih panegiričnih govora koji su slavili Petra II na tome jubileju, možemo reći da je čitava proslava protekla u znaku tekućih političkih dešavanja. Poljuljan dinastički ugled i velika društvena kriza izazvana crnogorskom pogibijom u balkanskim ratovima zahtijevali su opravdavanje akcija crnogorskih vlasti u toj kampanji i predstavljanje tih žrtava kao nastavak „svete“ borbe koju je otpočeo Njegoš a završio Nikola I. Konstantin Lučić u Vladinu domu kaže:

„Tvoj bogodani duh, tvoje plemenite ideje razbuktao je dostojni ti zamjenik na prijestolu Crne Gore naš uzvišeni Gospodar i Kralj Nikola I. I njegova pjesma širom Srpstva voljena i daleko čuvena. I njegova je dobrota svuda znana i od svakoga sina ove zemlje priznana, ali baš ova- ga puta njegova se sablja najdalje čula i najvećma proslavila. Ti si, veliki Gospodaru, Malene Crne Gore nekada čeznuo za Lesendrom, nekada čeznuo za malim Lesendrom na domak ti samoga Cetinja a Njemu iza prvog topa, koji opali (...) širom se otvoriše vrata Pečke Patrijaršije bogate Metohije, silne Đakovice i ljutoga Plava i Gusinja; poklonio mu se i pitomi grad Vukašina Kralja, ali mu ga silni i lakomi na tuđe nepravedno uzeše... Sretni i neumrli barde, dosta si iz ovog ledenog ali slavnog

groba tamo na istok pogled upirao; tamo je složna ruka srpskih sinova tvoj zavjet ispunila; Dušanovo je obnovljeno carstvo i prestalo vrijeme da 'munar dubi na krst razdrobljeni'. Ded okreni se mirne duše onamo, onamo ka zapadu, koji te sad više potrebuje, a željno i na nas žive pogleduje da nas čas prije u zagrljaj primi i dobrodošlicom pozdravi."¹⁶⁷

Obraćajući se Njegošu, govornik je prezentovao državne rezone – pošto su Srbija i Crna Gora osvojile Kosovo i spojile državne granice u Sandžaku, ratovanje na istoku moglo se smatrati završenim – zato Lučić „savjetuje Njegoša“ da svoj prst usmjeri ka zapadu – ka Hercegovini – i glavnome konkurentu – Austrougarskoj. Osvajanje Kosova, sam kralj Nikola predstavio je kao rođendanski poklon svojemu pretku: „Kao lav iz grmena (...) izletio je moj stric Rade da srpski svijet potkrijepi u njegovim idealima i dužnosti za izvršavanje velikog narodnog zadatka. U dušu mu je vjeru ulijevao za uspjeh, sablju mu je oštrio, a pjesmom ga zagrijao. Naš mu se (...) narod divno odazvao. Kosovo, ranu njegovog velikog srca, mu je izliječio, jer u dane stogodišnjice od njegova rođenja taj mu je narod Kosovo osvetio. Jedan duhom veliki narod nije se mogao ljepše odužiti...“¹⁶⁸ Lujo Vojinović nadahnuto je, tumačeći Njegošev značaj kao pjesnika i ujedinitelja Južnih Slovena, svoj govor završio „odom“ kralju: „A Vaše Veličanstvo, nakon tolikih ispolinskih napora, može danas istinski da se raduje ovoj rijetkoj slavi. Jer ste Vi, Gospodaru, iz drhtavih ruku blijedoga genija prihvatili u jednu ruku luču poezije, a u drugu sveto i 'jedino-spasavajuće' načelo narodnog Jedinstva! To su one dvije zvijezde koje su i još jače zasjale u ovoj sudbonosnoj i slavnoj godini, kad ste sopstvenom rukom ispisali jednu od dvije bijele stranice 'Pjesnika i Vile', stranice, koje su, proročkim natpisom, oduševljavale i sokolile naše mlade duše! I ove će dvije zvijezde srpskom narodu produžiti da obasjavaju carski drum koji vodi novim pobjedama“.¹⁶⁹

Ekspanzijom je Crna Gora dobila oko 160.000 muslimana, te se javni diskurs morao prilagođavati novonastaloj situaciji i čistiti od nepoželjnih

---

167 *Glas Crnogorca*, br. 52 (9. 11. 1913), str. 5.

168 Isto, str. 2.

169 Isto, str. 4.

konstrukcija. To nam potvrđuju ove činjenice. Gotovo svi govornici naglašavali su Njegoševo načelo narodnosti ispred konfesije, koje je kako smo videli već bilo aktuelno ranije. Mada su potrebe za tim sad bile izraženije. Prilagođavanje njegove ličnosti svim mogućim situacijama, odnosno interpretativna rastepljivost njegova djela najočiglednija je na primjeru veze Njegoš – muslimani. Jedan od pećkih muslimanskih prvaka u novoosvojenoj oblasti, Safedin-beg Mahmutbegović, takođe je držao govor na proslavi. Njegovo poimanje značaja Petra II svjedoči o novoj politici crnogorskih vlasti prema muslimanima, nastavku prakse nakon Veljega rata, kojih je nakon balkanskih ratova bilo znatno više u državi nego ranije. Za Safedin-bega nema sumnje da muslimani i Crnogorci imaju iste pretke. Počevši svoj govor Njegoševim stihovima o Ivan-begu i ljutome zčaju vojvodi Urošu¹⁷⁰ (za koga kaže da je njegov predak), on naglašava: „Njegova znamenita riječ: ‘brat je mio koje vjere bio’, izraz je vjerske snošljivosti kojom nas hrišćanska braća Crnogorci danas susrijećaju. Ta je riječ za nas muslimane jednaki zavjet Velikog Gospodara, Velikog Sveštenika Srpskog, zavjet koji nas obavezuje da se međusobno ljubimo, zajednički i ukupno radimo za slavu, dobro i čast Crne Gore naše junačke otadžbine. Ja, poklonik Svete Meke a posljedovač Velikog Proroka, slaviću u slobodi moju vjeru među braćom Crnogorcima, a s njima ću vjerovat u vjeru zajednice, vjeru ljubavi k opštoj domovini Crnoj Gori. Ja se ponosim što sam Crnojević, ponosim se što sam slobodan muslimanin crnogorski, gotov poginuti za domovinu kao koji god moji sugrađani koji se krste i jednako odan i vjeran Kralju Gospodaru mome.“ Nastup je završio Njegoševim stihovima „Mlada kosa na groblje junačko / Sipaće se bulah ka’ Srpkinjah“.¹⁷¹ I tokom završne manifestacije povodom proslave jubileja – igranja pozorišne predstave *Gorski vijenac* u Zetskome domu odnos prema muslimanima pokazuje izuzetnu tolerantnost i svijest crnogorskih vlasti o situaciji u kojoj se nalaze. Zahvaljujući izvorima koje je objavio Luka Milunović, saznajemo da je profesor Lazo Popović, organizator priredbi, izvršio odre-

170 Najvjerovatnije da se radi o Đurđu, bratu Ivana Crnojevića koji je u usmenoj književnosti prozvan Urošem.

171 *Glas Crnogorca*, br. 52 (9. 11. 1913), str. 5.

đena skraćenja teksta za izvedbu predstave, a u napomeni toga dokumenta dao komentar: „zbog naših prisutnih muhamedanaca“.¹⁷²

Sljedeće godine Crna Gora će stupiti u rat koji će je poslati u propast. Zajedno sa svojim saveznicima suprotstavila se agresiji Centralnih sila i sve do 1916. godine odolijevala ratnim teškoćama. Nakon proboja lovcenskog fronta od strane Austrougara crnogorska vojska morala je položiti oružje pred mnogo jačim neprijateljem.¹⁷³ Kralj Nikola bio je primoran da napušta Crnu Goru kako ne bi pao u zarobljeništvo i kako bi iz inostranstva radio na oslobođenju svoje države i svoga naroda. Ipak, to će biti posljednji put da vidi zemlju kojom je njegova porodica vladala preko dva vijeka. Kako rat bude odmicao, a sile Antante napredovale, tako se položaj Crne Gore pogoršavao, iako je od prvoga dana bila na strani Saveznika. U projekcijama nove Evrope na balkanskoj mapi nije bilo mjesta za staru nezavisnu državu Crnu Goru, već je planirano stvaranje jedne velike slovenske države na ruševinama Austrougarske i Osmanskoga Carstva. Predstavници srpske politike koji su proklamovali ujedinjenje južnoslovenskih naroda i za taj plan uglavnom imali podršku velikih sila, pripremali su teren za srpsku dominaciju u toj novoj zajednici. Oni nijesu imali dileme da crnogorsku državu treba izbrisati, njenu dinastiju svrgnuti, a teritoriju pripojiti,

---

172 Špadijer, str. 564.

173 O Crnoj Gori u Prvome svjetkom ratu viđeti: D. Vujović, *Ratna saradnja Crne Gore i Francuske 1914–1916*, Podgorica, 1994; A. Drašković, *Mojkovačka bitka*, Beograd, 1991, Podgorica, 1996; „Crna Gora u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik radova sa okruglog stola Istorijskog instituta Crne Gore*, knj. 2, Podgorica, 1998; D. Vujović, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije 1918. godine*, Titograd, 1962; D. Vujović, *Podgorička skupština 1918*, Zagreb, 1989; M. Šuković, *Podgorička skupština 1918*, Podgorica, 1999; Ž. Perić, *Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji*, Podgorica, 1997; V. Vučković, *Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore*, 1959; D. Živojinović, *Crna Gora u borbi za opstanak 1914–1922*, Beograd, 1996; D. Živojinović, *Italija i Crna Gora 1914–1925, Studija o izneverenom savezništvu*, Beograd, 1998; Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije*, Zbirka dokumenata I–IV, Bar, 1997; D. Živojinović, *Nevoljni saveznici 1914–1918*, Beograd, 2000; Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu I–II*, Podgorica, 2004, Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje, 1969; Radoslav Rotković, *Velika zavjera protiv Crne Gore*, Podgorica, 2001...

zašto su uostalom svoje pristalice pronašli u Crnoj Gori među kraljevim oponentima.¹⁷⁴ Taj scenario odigrao se 1918. godine, kad je stvorena Velika Srbija koja se ubrzo ujedinila s tvorevinom Slovenaca, Hrvata i Srba u zajedničku, novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Odluke o pripajanju Crne Gore Srbiji donijete su na Podgoričkoj skupštini, pa je kao reakcija na taj čin izbio Božićni ustanak januara 1919. godine, koji su organizovale pristalice kralja Nikole i crnogorske vlade u egzilu. Oni su se zalagali za ujedinjenje južnoslovenskih naroda, ali na ravnopravnoj osnovi i vraćanje dinastije Petrović, kojoj su saveznici blokirali povratak u Crnu Goru. Predstavnici legalne crnogorske vlade pisali su mnoga pisma i objave kako bi međunarodnu zajednicu upoznali s progonom crnogorskoga naroda od strane srpskih trupa i molili zaustavljanje nasilnog anektiranja njene teritorije. U egzilskome *Glasi Crnogorca* povodom božićnih čestitki 1919. godine kralj Nikola će ponoviti svoje zahtjeve Saveznicima, a svome narodu objasniti kako je njemu i ministrima onemogućeno da se vrate u Crnu Goru.¹⁷⁵ To će ujedno biti i potonji put da se kralj Nikola u javnim istupima poziva na Njegoševo zavještanje. Tvrdeći da ni on niti bilo ko od njegove vlade nije protiv ravnopravnoga ujedinjenja i poštovanja narodne volje, Nikola ističe da je protiv takvoga, „mučkog i lupeškog“ ulaska u južnoslovenski hram, kome je Crna Gora udarila temelj i nad kojim je ona prva zavijorila barjak Dušana Nemanjića, čije je gnijezdo vjekovima bilo samo na Lovćenu. Način ujedinjenja koji je sprovela Srbija nije u skladu s onim zašto su se borili on i njegovi savremenici, nastavljajući put vladike Rada.¹⁷⁶ Nažalost, moć Crne Gore bila je slomljena i Velike sile su svjesno prećutale njenu sudbinu ukalupljajući je u novu Evropu. Kralj Nikola I umrijeće 1921. godine u izgnanstvu, ostavljen od Saveznika i izdat od svojih najbližih saradnika. Nikad mu nije dozvoljeno da se vrati u Crnu Goru i još jednom vidi Lovćen. Nasljednicima njegove politike u izgnanstvu ostalo je da evropsku javnost upozoravaju na odnos Srbije prema Crnoj Gori. Jedan

174 Pravoslavna crkva u Crnoj Gori ukinuta je 1920. godine. Od tada su crkveni poslovi u Crnoj Gori pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve.

175 Nikola I Petrović Njegoš, „Crnogorci“, *Glas Crnogorca*, br. 62 (2. 1. 1919), str. 1.

176 Isto.

od takvih pokušaja ogleda se u činu Vladimira Popovića – ovaj značajni Crnogorac i ličnost s veoma zapaženom političkom karijerom snimio je 1922. u Italiji film koji nosi naslov po jednom Njegoševu stihu – „Voskrsenja ne biva bez smrti“, u kome je nastojao alarmirati svjetsko mnjenje povodom crnogorskoga pitanja i sudbine crnogorske Kraljevine.¹⁷⁷

Nestankom Petrovića Crne Gore završava se jedna zasebna epoha crnogorske istorije i počinje novo doba s potpuno novim vrijednostima i okolnostima. Ipak, valja naglasiti da se u periodu dugogodišnje vladavine Nikole I kad je Njegoš u pitanju, rađa odnos prema Njegošu kao neospornom autoritetu. Sam Nikola doprinio je stvaranju kulta jer je kao što smo videli bio inspirisan Njegošem koji mu je po mnogo čemu bio uzor, pa i po modelu „vladar i pjesnik“ koji je uspostavio Petar II. Rađanje kulnog tretiranja Njegoša počelo je već krajem XIX vijeka, ali ne samo zahvaljujući crnogorskim intelektualcima i vlastima. Navodi iz necrnogorske, zapravo srpske štampe pokazuju nam da su i srpski intelektualci u tome imali udjela, mada u samoj Srbiji Njegoš još nije bio postao neosporni autoritet za sve tamošnje krugove. Od kritike prema dinastiji Petrović koju su iznosili njeni neljubitelji (i među nezadovoljnim emigrantima iz same Crne Gore) Njegoš još nije bio izuzet. Ali će onaj dominatniji odnos s konca XIX vijeka pripremiti ono što će biti karakteristično za najveći dio XX vijeka kad Njegoš postaje „larger than life“, više od života, autoritet u koji se ne sumnja i koji sve legitimizuje. Vlast koja je upravljala crnogorskom teritorijom nakon Petrovića odmah je shvatila značaj takvih pogleda na velikoga pjesnika.

---

177 Viđeti: Ratko Đurović, „Vladimir Popović, prvi crnogorski sineast“, *Stvaranje*, 12, Titograd, 1973.

OD SRPSKOGA OCA TROIMENOGA NARODA DO OCA JUGOSLAVIJE – NJEGOŠ U MEĐURATNOME PERIODU

Stvaranje nove države na Balkanu nakon Prvoga svjetskog rata, Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, u koju je ušla Crna Gora bez ranijih atributa nezavisnosti, odraziće se i na nova tumačenja Njegoša. Kao jedan od ključnih promotera ideje jugoslovenstva i objedinjavanja Južnih Slovena, u novim političkim kretanjima Petar II morao je biti tumačen u ključu koji se razlikovao od onih devetnaestovjekovnih, mada između međuratnih i nekih prethodnih trendova u tumačenju postoji izvjestan kontinuitet pošto će se novi interpretatori puno oslanjati na djelo Nikolaja Velimirovića. Zvanična vlast u Beogradu i srpska dinastija na čelu južnoslovenske tvorevine, postajale su svjesne unutrašnjih raznolikosti svoje države, te je koncept Njegoša kao protosrbina – ono na čemu se između ostaloga temeljio srpski nacionalizam prije Prvoga svjetskog rata, morao biti rastakan na širem prostoru. Kako je uočio František Šistek „Njegošev identitet je bio smješten u tri koncentrična kruga. Najuzi od njih bio je onaj crnogorski (...) ali njegov crnogorski identitet ni u kom slučaju nije bio shvatan kao etnički, već samo kao specifična varijanta šireg srpskog identiteta. Njegoševo srpstvo i pansrpsko poslanje činili su drugi, valjda najviše isticani krug njegovog identiteta. Posljednji koncentrični krug bio je situiran u širi južnoslovenski kontekst koji je u vezi s nedavnim nastankom jugoslovenske države bio aktuelan. Njegoš je (...) bio uzdizan kao prethodnik i prorok ‘oslobođenja i ujedinjenja

naroda Srba, Hrvata i Slovenaca¹⁷⁸. Andrew B. Wachtel o reinterpetiranju Njegoša u jugoslovenskoj državi Karađorđevića veli da se *Gorski vijenac* kao središnje djelo romantičarskoga unitarnog kulturnog projekta u XIX vijeku morao retumačiti s jugoslovenskoga stanovišta, posebno naglasivši odnos prema pripadnicima muslimanske vjeroispovijesti, kojih je sada bilo preko 10% u novoj državi.¹⁷⁹ Prema njegovu mišljenju vlasti su morale ponuditi nove strategije iščitavanja Njegoša kako bi ga učinile prihvatljivim, a najočiglednija je bila ona da se izbjegava sve neprijatno, što je bilo naročito pedesno za sastavljanje antologija i čitanki za đecu – pažnja čitalaca odvrćala se od esencijalne teme *Gorskoga vijenca* na „vantekstualne informacije“ koje se mogao naći pregršt jugoslovenski profilisanog materijala.¹⁸⁰ Zato se u prvi plan protežira Njegoševa prepiska s Osman-pašom Skopljakom i Ivanom Mažuranićem, njegov odnos s Husein-pašom Gradaševićem, Matijom Banom i ostalim prvacima južnoslovenske misli. Pošto Petar II nije potencirao unisonost pravoslavlja, to je omogućavalo tumačima da njegov lik kontekstualizuju u datosti trenutka i u granicama nove države, što je dovodilo čak i do ovakvih konstrukcija: „nadahnut velikom mišlju o slobodi svoje nacije i njenom priključivanju velikoj, prosvijećenoj, slobodnoj otadžbini, Njegoš je bio podjednako vezan za Beograd, Zagreb, Travnik, Dubrovnik, Skadar i Mostar.“¹⁸¹ U svijetu ideja Njegoš je bio temeljac za novostvorenu državu. Crna Gora, iako nestala rođenjem južnoslovenske zajednice, zbog svoje pređašnje uloge u tome procesu zahtijevala je još senzitivnije konstrukcije i tumačenja, budući da se na njezinoj teritoriji organizovano desio ustanak protiv načina ujedinjenja, koji će nakon početnoga intenziteta u slabijoj varijanti trajati narednu deceniju. Trenutak je zahtijevao sve moguće analogije i dinastičkoga i kulturno-nacionalnoga tipa kako bi se aneksiji Crne Gore pribavio legitimitet. Ubrzo nakon tzv. Podgoričke skupštine i prvodecembarskog akta o ujedinjenju nove vlasti su otpočele s upotrebom Njegoševa

178 Šistek, str. 115.

179 Endru Baruh Vahtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Stubovi kulture, Beograd, 2001, str. 126.

180 Isto, str. 127.

181 Nikola Škerović, „Njegoš i jugoslovenstvo“, *Nova Evropa* 11, broj 1, 1925, str. 3.

lika. U cetinjskome režimskom glasilu *Novo doba*, već 4. decembra 1918. na naslovnoj strani nalazimo tekst u kome se regent Aleksandar Karađorđević direktno povezuje s Njegošem:

„Proviđenju je najmilije bilo, da prije 30 godina u podnožju *gordog Lovćena a pod okriljem neumrlog Njegoša* ugleda sunca svjetlost Veliki Unuk besmrtnog Karađorđa, Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Prestolonašljednik Aleksandar. Cetinje!... Budi svjesno, da se je iz tvog gnijezda izlegao soko, kojemu ‘sve prepone na put bjehu’ i ipak ‘k cilju dospje velikome’; da je iz tvog grmena izašao laf, koji narodu svom ‘varvarske lance sruši’; da se iz tvoje kolijevke iznjihao muž koji ‘dunu život srpskoj duši’ i ‘dade Srbu stalne grudi’, Cetinje!... Diči se i ponosi, što si ti rodno mjesto Najvećeg muža na Slovenskom Jugu. Najvećeg i po patnjama, Najvećeg i po slavi. Cetinje!... Veseli se i zaori gromko ispod Lovćena da odjekne Avala, Velebit i Šarplanina: Neka živi Otac *Velike Srbije*, Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Prestolonašljednik Aleksandar!“¹⁸²

Iz ove apoteoze srpskome regentu mogu se definisati osnovne postavke programskih nacerta nove vlasti: nepostojanje partikularizma u Njegoševoj romantičarskoj misli (prevashodnost oslobođenja srpstva/slovenstva u odnosu na oslobođenje Crne Gore) omogućiće tadašnjoj propagandi da preko njegovih stihova Aleksandra Karađorđevića predstave kao jedinoga dostojnog ujedinitelja Južnih Slovena. Pravo na to mu daju: rođenje na Cetinju pod Lovćenom (koje ima ulogu djevičanske oaze slobodarstva) i rođačke veze s dinastijom Petrović-Njegoš (unuk po majci kralja Nikole I), istina izbjegavanjem njihova pomena i isključivim pominjanjem vladike („a pod okriljem neumrlog Njegoša“). Svjesna činjenice da kontroverzno ujedinjenje Crne Gore i Srbije može izazvati dublju političku krizu u zemlji, nova vlast preko Njegoša pokušava retorički amortizovati novonastalo stanje. Montažom vladičinih stihova između redova dnevnopolitičkih potreba ostalim Južnim Slovenima poslata je poruka da je dinastija Karađorđević

182 *Novo doba*, 4. decembar 1918, br. 31, str. 1.

jedina bila kadra da „varvarske lance sruši“ te to Srbiji omogućava paternalizam u toku potpuno novih političkih procesa. Mimikrija uz Njegošev lik olakšavala je izgradnju kulta ličnosti vladara u novonastaloj zajednici. Pa i nekoliko godina kasnije u parlamentu KSHS Njegoševo „zavještanje“ koristiće se kao argument u političkim diskusijama povodom ujedinjenja. Kad se poslanik Crnogorske federalističke stranke,¹⁸³ koja je bila protivnik bezuslovnog ujedinjenja, Risto Popović, u jednome govoru u Skupštini osvrnuo na 1918. i istakao da „ujednjenje“ Crne Gore i Srbije nije bilo pravilno, radikal Tomo Oraovac, takođe Crnogorac rođenjem, odbrusio mu je da je ujedinjenje počelo još otkad je pukla prva puška nakon Kosova za oslobođenje, a onda počeo dokazivati Njegoševo srpstvo i Njegoševu privrženost ujedinjenju. Godinu 1918. predstavio je kao logičan nastavak Njegoševih političkih htijenja, a potom dodao: „Ko je bio vladika Rade-Petar II? Jedan od najvećih apostola ujedinjenja, on je bio toliko veliki Srbin da je i na vjeru gledao sporedno, pa mu je krv i jezik bio sve.“¹⁸⁴

Jedan od prvaka crnogorskih „ujedinitelja“ Marko Daković, član Izvršnoga Narodnog odbora koji je trebao sprovesti odluke Podgoričke skupštine, tokom prve posete Cetinju nakon detronizacije Petrovića, u javnome govoru kazuje da je „veliki Srbin i najveći naš pjesnik Vladika Rade Petrović“ najbolji dokaz narodnoga ujedinjenja.¹⁸⁵ Priliku je iskoristio da ocrni ostatak Njegoševe porodice, pritom iznoseći neistinite optužbe da su „njegovi krvni potomci“ dozvolili da narod „izruče trogodišnjem robovanju i da grob ovog našeg velikog genija nestane s ponosnog Lovćena, da ga spuste i zabace u cetinjske jame“. Znajući simboliku Lovćena za Crnogorce, zvanična propaganda trudila se predstaviti kao neko ko ispravlja istorijske prepreke ujedinjenja oličene u kralju Nikoli, te su u more fabrikovanih poturanja i optuživanja da je napuštio zemlju, izdao crnogorsko oružje, šurovao s

183 Crnogorska (federalistička) stranka bila je politička partija osnovana 1925. ali faktički u političkom životu prisutna od 1919. godine. Zalagala se za ravnopravnost Crne Gore u novoj državi, a početke neravnopravnog odnosa videla je u Podgoričkoj skupštini i načinu ujedinjenja. Stranka je kritikovala centralizam i unitarističko uređenje, zalažući se za federalni princip.

184 *Crna Gora*, br. 41 (22. 6. 1923), str. 1.

185 *Novo doba*, 11. decembar 1918, br. 38, str. 2.

Austrougarskom, umetali i razaranje Njegoševa groba. Navodi iz tadašnje štampe samo što Nikolu direktno ne optužuju za rušenje kapele – u proglasu ujediniteljske omladine apeluje se na Podgoričku skupštinu da otkrije krivce „sramne“ crnogorske kapitulacije i ne dozvoli da „ljaga padne na (...) simbol crnogorski Lovćen – čiji je vrh do dana kapitulacije kitio grob najvećeg srpskog pjesnika.“¹⁸⁶ *Cetinjska omladina* bila je još izričitija – zahtijevala je od Podgoričke skupštine da se „dostojno oduži krvnicima“ za „sramno prodati Lovćen“, simbol svih Crnogoraca.¹⁸⁷ A što se zapravo dogodilo? U toku osvajanja Lovćena 1916. austrougarska artiljerija oštetila je kapelu, pa su više od pola godine Njegoševi ostaci ležali u ruševinama.¹⁸⁸ U julu 1916. godine, guverner Veber, koji je bio prva ličnost Crne Gore pod novim režimom, izvještava mitropolita Mitrofana Bana „o namjeri da se ekshumiraju Njegoševi ostaci, i da se pohrane na vizuelno manje eksponirano mjesto u Cetinjskom manastiru.“¹⁸⁹ Poslije epizodnih neslaganja predstavnika pra-

186 *Novo doba*, 15. novembar 1918, br. 13, str. 2.

187 *Novo doba*, 12. novembar 1918, br. 9, str. 2.

188 Proboj Lovćena značio je mnogo za austrougarsku ratnu propagandu – predstavljena je kao izuzetan vojni poduhvat koji je odjeknuo među njenim saveznicama, „a naišao je i na priznanje među našim neprijateljima“. Viđeti: *Cetinjske novine*, br. 1 (17. 8. 1916), str. 5. U avgustu 1916. godine, glavni ljekar austrougarske vojske na Cetinju dr Adolf Palmrih objaviće vijest da je osnovana „Lovćen zaklada“, humanitarna, dobrovoljna zalagaonica koja je imala zadatak da prikuplja sredstva za udovice i siročad vojnika koji su poginuli od avgusta 1914. godine u krajevima južne Dalmacije, Hercegovini, jugoistočnoj Bosni i Sandžaku. Viđeti: *Cetinjske novine*, br. 1 (17. 8. 1916), str. 5. Novac se prikupljao u intervalima između godišnjica od pobjede na Lovćenu. *Cetinjske novine* redovno su izvještavale o doprinosima za zakladu, obavještavajući javnost o tome koliko je novca i od kojih osoba donirano. Zaklada će imati svoju plaketu, izlivenu u Beču u bronzi ili srebru s predstavljenim Lovćenom, čija se cijena kretala između jedne i tri krune. Viđeti: *Cetinjske novine*, br. 41 (4. 1. 1917), str. 3. Neki historičari upoznavali su austrougarsko mnjenje sa značajem Lovćena. Tako je Konstatnin Jireček u *Osterreichische Illustrierte Zeitung* pisao o značenju geografske lokacije Lovćena u prošlosti a njegovo osvajanje svrstao „među važne događaje u ovom ratu“. Viđeti: *Cetinjske novine*, br. 210 (18. 8. 1918), str. 10.

189 Šistek, „Njegoševa grobnica na Lovćenu. Promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih političkih, ideoloških i nacionalnih projekata, 1845-2010.“, str. 111.

voslavne crkve i lokalnoga stanovništva, sredinom avgusta namjera je izvršena – Njegoš je vraćen u Cetinjski manastir. Iz okupacione štampe, preciznije *Cetinjskih novina*, doznajemo da su nove vlasti na Lovćenu (ne navodi se da je u pitanju Jezerski vrh, moguće je da se radi i o Štirovniku) spomenik „Gibralatar Arije“ (jadranski Gibraltar). Nacrt projekta umjetnika Marka Rašice predviđao je spomenik visine između 16 m i 32 m, kako bi sa prirodne visine od 1756 m nad morem, bio nadaleko vidljiv.¹⁹⁰ Na figuri „genija“ sa šljemom, lovorovim vijencem i mačem trebalo je uklesati inicijale Franca Jozefa i datum pada Lovćena 16. I 1916. Mač je po planu bio okrenut zapadu, što je bilo simboličko upozorenje Talijanima da su oni sljedeći na redu.¹⁹¹ Ipak, ljeta 1918. godine Austrougarske vlasti su objavile proglas u kojem se naglašava da će Njegoševa kapela na Lovćenu uskoro biti restaurirana, i da će joj stari izgled biti vraćen. Pukovnik Lec obećao je: „C. i kr. okružno zapovjedništvo na Cetinju namjerava temeljem odluke v. g. g. B. A. 2240, u kratkom vremenu kapelicu Jezerski vrh temeljito obnoviti.“¹⁹² Sve ove činjenice nijesu mnogo značile ujediniteljima koji su u javnosti stvarali sliku da su se i Njegoševe kosti „okretale u grobu“ dok su gledale kako crnogorske vlasti predaju u ruke neprijatelja najveću svetinju, a da je slavno crnogorsko oružje doživjelo najveću sramotu u svojoj slavnoj istoriji dozvolivši da se bez kapi krvi preda Njegošovo vječno boravište,¹⁹³ te da je nova vlast jedina kadra ispraviti te nepravde.

Narednih nekoliko godina proteći će u apelima zvaničnih državnih komentatora o potrebi obnove planinske kapele, a Njegošev lik nastaviće da

---

190 Petar Glendža, „Cetinje u okupacionoj štampi (1916–1918)“, *Matica*, br. 56–57, zima 2013/proljeće 2014, str. 246.

191 Šistek, str. 111.

192 *Cetinjske novine*, br. 212 (25. 8. 1918), str. 4.

193 *Slobodna misao*, br. 6 (23. 10. 1922), str. 1. Nove vlasti pokušale su da za poraz na Lovćenu u toku Prvoga svjetskog rata okrive Nikolu I Petrovića. Zbog koncentrisanja glavnine crnogorske vojske na Mojkovcu, Lovćen je faktički ostao nebranjen – austrougarska vojska je napadala s razmjerama 6:1 u pješadiji i 12:1 u artiljeriji te crnogorski vojnici nijesu imali nikakve šanse.

se interpretira u korist aktuelnih političkih dešavanja.¹⁹⁴ Od 1919. do 1925. godine kad će biti vraćen na Lovćen, Njegoš će biti tretiran u preko 220 bibliografskih jedinica u crnogorskim publikacijama i zbornicima. Interesantno je uočiti da je paralelno s medijskom sakralizacijom Petra II, koji je nazivan „apostolom jugoslovenstva“, tekla satanizacija dinastije Petrović.¹⁹⁵ Po F. Šisteku, potreba povratka Njegoševih ostataka na Lovćen ogleдалa se u signaliziranju definitivne inkorporacije nekadašnje crnogorske monarhije u novu državnu zajednicu i simboličkom isticanju kulturnoga i političkoga jedinstva troimene kraljevine. „Logično je da se pojavila potreba reinterpretacije Njegoševa lika i značaja u duhu vladajuće državno-političke ideologije nove i iznutra još nedovoljno srasle Kraljevine. Svečani prijenos Njegoševih ostataka imao je takođe izrazitu i ličnu porodičnu dimenziju s nezanemarljivim političkim konotacijama.“¹⁹⁶ Šistekove teze najbolje potvrđuje proglas „Pokretačkog odbora za prenos kostiju vladike Rada na Lovćen“. U tome dokumentu koji je lansiran u javnost ljeta 1921. godine izrečena su sva ideološka stanovišta novostvorene države: čitav proglas prožet je Njegoševim stihovima i stihovima najvažnijih južnoslovenskih književnika; posebno potcrtan Njegošev rad s njima na ujedinjenju Južnih Slovena; nedvosmisleno izraženo izvorno Njegoševo srpstvo, a srpstvo Crne Gore predstavljeno riječima Mušickog – „srce Srpstva“; ideološkom analogijom izvedeno da je vladika „na prvom mjestu pjesnik Srpstva-Jugoslovenstva“; pobrojani junaci na kojima se temeljio južnoslovenski roman-

194 O planovima, problemima, toku i načinu prijenosa Njegoševih kostiju, videti: Zvezdan Folić, „Vlada kraljevine SHS i podizanje kapele na Lovćenu 1925. godine“, *Njegoševi dani 3*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, 2011, str. 433–449.

195 Eklatantan primjer potpunog ruiniranja njezina imidža biće nebriga prema kulturnome nasljeđu – rodna kuća Petrovića na Njegušima služila je kao vojni objekat, a bilo je i prijedloga da se ona transformiše u kasarnu jugoslovenske žandarmerije. Videti: *Narodna riječ*, 20. oktobar 1923, br. 71, str. 1.

196 Šistek, str. 112–122. Češki historičar s više aspekata posmatra prijenos kostiju. U njegovu radu nalaze se izuzetne opservacije koje kristalno objašnjavaju političku dimenziju izgradnje nove Njegoševe kapele.

tizam te pobjedonosno istaknuto sahranjivanje okupatorskoga oružja.¹⁹⁷ Prenosjenje je za odbor značilo oduživanje vladici Petru II za to što se u toku okupacije „spustio“ da dijeli s narodom muke ropstva, a sada taj isti narod dijeli s njime „trijumf naše Slobode, našeg Ujedinjenja, trijumf one misli, za koju je on živio i radio. Oslobođeni i ujedinjeni, mi mu moramo odati dostojnu počast (...) kao našem duhovnom vođi, apostolu i proroku Slobode i Jedinstva“.¹⁹⁸ Proglas je zaključen patetičnom konstatacijom da Njegoš svojim „tjelesnim očima“ nije uspio da vidi ostvarivanje svojih ideala.

Do prijenosa ostataka i obnove kapele doći će nekoliko godina kasnije, što zbog nedostatka finansijskih sredstava koje je taj poduhvat iziskivao, što zbog nestabilne političke situacije u Crnoj Gori, đe je otvoreni ustanak protiv njezine aneksije usljed rigoroznoga odgovora vlasti KSHS i ogromnih represalija prema domicilnome stanovništvu, prerastao u gerilsko ratovanje. U štampi se pojavila vijest da je Aleksandar odlučio da iz svojih ličnih sredstava „podigne Njegošu spomenik – grobnicu na Lovćenu“, a štampa je to komentarisala kao veoma plemenitu odluku koja je izazvala „duboku zahvalnost sviju društvenih redova u Crnoj Gori“,¹⁹⁹ mada je sredstva za podizanje kapele na kraju ipak odobrila vlada KSHS.²⁰⁰ Dug prema vladici predstavljan je kao obaveza cijele „Nacije“ i svih kulturno-prosvjetnih institucija države. Kašnjenje s prijenosom Njegoševih kostiju i čekanje na odluku da Aleksandar Karađorđević podnese inicijativu da sam finansira taj projekat našao je refleksiju i u kritičarskome diskursu. *Narodna riječ*, glasilo ultraujediniteljske crnogorske demokratske omladine, u nekoliko tekstova prebacuje južnoslovenskim vlastima kako se prema Njegošu ne odnose s pijetetom i kako ta „srpsko-turska“ vlast (aludirajući na koaliciju s partijom Džemijeta) ima „30 miliona kruna“ za prijenos kostiju Vatroslava Jagića iz Beča u Beograd – „to je onaj književnik, koji pišaše i govoraše u svoje vrijeme: da postoji bosanski jezik i da su Bosanci poseban narod.

197 *Narodna riječ*, br. 60 (10. 8. 1921), str. 1–2.

198 Isto, str. 2.

199 *Narodna riječ*, br. 66 (3. 10. 1923), str. 1.

200 *Crna Gora*, br. 35 (18. 7. 1924), str. 3.

I njega predstavljaju Njegošu“.²⁰¹ Ovakvi „ovlaš“ antimuslimanski tonovi pokazuju da vlastima nije potpuno pošlo za rukom da smiri antagonizme u državi te da je političarski narativ u određenim momentima pribjegavao stereotipnosti koja je više odgovarala XIX vijeku no modernim procesima u kojima se KSHS našla, što je samo produbljivalo razlike u ionako krhkoj zajednici. Svjesna toga, zvanična glasila u Crnoj Gori ipak su se potrudila da uoči samoga prenošenja Petra II na Lovćen muslimani dobiju svoju verziju Njegoša. U tekstu „Vladika Rade i muslimani“ Lazar Tomanović pisao je o Njegoševim naporima da zajedno sa svojom muslimanskom braćom radi na oslobođenju i ujedinjenju.²⁰²

Izgradnju kapele na Lovćenu, prijenos Njegoševih kostiju i dolazak kralja Aleksandra u Crnu Goru na tu veliku svečanost neophodno je tumačiti u više zasebnih nivoa. Prvi i najvažniji bio je opštedržavni politički nivo. Kanonizujući Njegoša vlasti su kalkulisale na stvaranje privida dobrih odnosa u državi i međusobnoga poštovanja naroda konstituenata. To nam potvrđuju ovi fakti – Državni odbor za prijenos kostiju objavio je da je odlukom vlade KSHS „V. br. 2081 od 23. februara 1925.“ iskazana želja da Njegoševa druga sahrana na Lovćenu ne protekne u znaku lokalnoga karaktera, već da to bude manifestacija od „državno-nacionalnih i kulturnih“ važnosti te da se proglasi državnom svečanošću. Zbog toga je odlučeno da se za aranžman svečanosti posebno pobrine Ministarstvo vjera.²⁰³ Odbor je predložio da to bude jedna od „najvećih svetkovina našeg naroda“, jer oslobođeni i ujedinjeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca ima dužnost da „očuva Lovćen“. *Slobodna misao* pisala je da ovi svečani dani za jugoslovensku zajednicu predstavljaju najdivniju manifestaciju narodne sloge i bratstva.²⁰⁴ *Crna Gora*, radikalno glasilo u Crnoj Gori, komentarisalo je prijenos Njegoševih kostiju u duhu pogoršanih srpsko-hrvatskih odnosa kao najzgodniji momenat za

201 Sablijić, „Sa izleta na Lovćenu“, *Narodna riječ*, br. 72 (24. 10. 1923), str. 2.

202 Lazar Tomanović, „Vladika Rade i muslimani“, *Trgovačka riječ*, br. 3 (20. 9. 1925), str. 1–2.

203 Dušan Vuksan (ur.), *Spomenica Petra II Petrovića Njegoša, vladike Rada 1813–1851–1925*, Cetinje, 1926, str. XIV.

204 *Slobodna misao*, br. 158 (20. 9. 1925), str. 3.

proslavu „oslobođenja i ujedinjenja srpsko-hrvatsko-slovenačkog naroda i poslije postignutog sporazuma, sloge i ljubavi bratske između dva dijela našeg naroda, između Hrvata i Srba (...). Ovo će biti spontana manifestacija cjelokupnog našeg troimenog naroda i ostvarenje pjesnikovog zavjeta sloge i ljubavi narodne“.²⁰⁵ Marko Car je ispred Srpske književne zadruge izrazio želju da troimeni narod s jednakom ljubavlju prigrlji i u svoju imovinu uvrsti dragocjene tvorevine Njegoševa uma, a na prvom mjestu *Gorski vijenac*, i to onako kako romanski narodi prihvataju Dantea a „helenski“ Homera.²⁰⁶ Sami prijenos kostiju septembra 1925. na Lovćen imao je prvorazredni karakter u svim medijima širom južnoslovenske države, naročito crnogorskim i srpskim. Daleko slovenačko *Jutro* iz dana u dan prenosilo je utiske s te manifestacije govoreći o Njegošu kao velikome Iliru, velikome Jugoslovenu i proroku današnje slobode;²⁰⁷ Opština Sarajevo napisala je na vijencu koji je položen na Njegošev grob „Oslobođena Bosna neumrlom Njegošu“;²⁰⁸ dok su se u mnogim zagrebačkim i dubrovačkim glasilima pojavljivale pjesme koje slave Njegoša, ujedinjenje i jugoslovenstvo. Kralj Aleksandar predstavljao je Petra II Petrovića kao pjesnika čija je riječ „usađena u duše svih naših miliona, od njihala naraštaje, kao riječ narodne pjesme“.²⁰⁹ Sakralizovani Njegoš je u idejnom smislu trebao odigrati ulogu konca koji zašiva rupe na skrpljenoj državnoj zajednici. Zato jedan komentator ističe: „Slavimo Njegoša kao književnog genija, ali ga naročito slavimo kao Boga našeg nacionalizma“.²¹⁰

Iako je usko povezan s gorepomenutim opštedržavnim političkim nivoom proslave, u eksplikaciji valja izdvojiti nivo proslave koji je vlast zauzela prema Crnoj Gori i na same refleksije proslave u njoj. Aleksandrov dolazak na rodno Cetinje bio je prvi njegov boravak u Crnoj Gori otkad je stvorena nova država. Bila je to prilika da se u javnome mnjenju kreira slika dobrih

205 *Crna Gora*, br. 34 (14. 7. 1925), str. 1–2.

206 Vuksan (ur.), str. XXXVIII.

207 Citirano prema: Vahtel, str. 130.

208 Vuksan (ur.), str. XXXI.

209 Isto, str. XXXIX.

210 *Crna Gora*, br. 34 (14. 7. 1925), str. 1.

odnosa između kralja i Crnogoraca, njegova brižnog i očinskog odnosa prema „njegovim“ Crnogorcima, a ujedno i definitivno srastanje njezina pobunjenog teritorija u zajedničku državu. Predsjednik cetinjske opštine dočekao je Aleksandra riječima da Cetinje ponosno dočekuje svoje čedo, kralja, koji je umom Njegoševim predvodio svoj narod u krvavoj borbi za slobodu i jedinstvo svih Srba, Hrvata i Slovenaca te da je srećan što se Crnogorci više ne tiskaju u uskim granicama Crne Gore, već u moćnoj državi od Jadrana do Dunava i od Soluna do Triglava – „To je danas naša Crna Gora“.²¹¹ Pored političkih dimenzija, taj susret kralja i Crnogoraca imao je i mnoge porodične konotacije. Prvo je trebalo utvrditi genealoške veze između kralja Aleksandra i Njegoša, a potom potcrtati rodbinske odnose između dinastija Petrović i Karađorđević, što je ovome prvom davalo legitimitet vladara crnogorskom teritorijom s jedne i veliku popularnost među ostalim Južnim Slovenima, s druge strane. Srpski vladika Nikolaj Velimirović pokazao se kao vrlo vješt retorički falsifikator genealoških stabala, obrativši se kralju Aleksandru na dan sahrane sa: „Vaše Veličanstvo, praunuče (!) proslavljenog i besmrtnog vladike Njegoša“; budući da je kralj tako predstavljan kao direktni Njegošev potomak, iako se zna da vladika Rade nije imao priznate dece. Ministar vjera KSHS M. Trifunović nazvao je kralja potomkom velikih neimara Njegoša i Karađorđa,²¹² a kralj dodao: „duše Njegoša i Karađorđa bile su se srele, razumele i privile u velikom narodnom poslu. Nad grobom Njegoševim, danas je kamen sa Venčaca, na domaku Karađorđeve Topole i pod njime će lako ležati Vladika Rade.“ Zaštitnički kraljev odnos prema Crnogorcima promovisali su svi crnogorski mediji. Mitropolit crnogorsko-primorski Gavriilo Dožić smatrao je da su „kraljevi odani Crnogorci“ uvjereni da je Njegoševa proslava koju je organizovao zasnovana na toploj kraljevskoj ljubavi koju gaji prema njegovim Crnogorcima – „oni su uvjereni da je Vaše očinsko staranje za njihovu sudbinu tako veliko“.²¹³ Nedolazak u Crnu Goru kralj je morao opravdati pojašnjavanjima da je nakon ujedinjenja imao veliku že-

211 Vuksan (ur.), str. XXII.

212 Vuksan (ur.), str. XXXIII.

213 Vuksan (ur.), str. XL–XLIII.

lju da dođe, ali da mu prilike nijesu dopuštale, ni tada ni docnije, te da mu je uvijek teško padalo odlagati taj put – „najzad nas je današnja znamenita svečanost našla zajedno“.²¹⁴ Birane riječi pokazuju nam da je kralj bio više nego svjestan krize u Crnoj Gori. Dok on, na svečanom ručku u dvorskoj bašti nakon završene sahrane, bešedi o razlozima nedolaska, na dijelu crnogorske ruralne teritorije komituju omanje čete protivnika ujedinjenja. Zato se populistički obraća narodu:

„Crnogorci, braćo moja. Još sam došao, da se vidim i porazgovaram s vama. Među vama sam ugledao sveta, pa sam željan da iz vaših usta čujem kako je u ovim brdima. Ono zašto ste vojevali od kako je vaših starih i vas, izvojevali ste: danas u svome stenju niste više opkoljeni, bez oduške, krvnikom (...) U ujedinjenje vi nosite ljubav prema njemu kao roditelj prema detetu, žeženo zlato prekaljeno vaše vere kojim se blistaju ovi goli krševi, srce Obilića u sinja mučenika. Ono daleko pokoljenje o kom je snevao Njegoš, stiglo je, Crnogorci, a vi ste mu, – diko naša, spremili cveće iz svoje krvi. To je hrana koju daje Crna Gora a ravne je nema do majčina mleka. Dižem čašu za vašu sreću, braćo, Živeli.“²¹⁵

Taj govor štampan je na posebnim plakatima i objavljen širom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Njegoševa proslava odigrala je za kralja Aleksandra ulogu nečega što se u današnjoj političkoj terminologiji naziva „promotivna (predizborna) kampanja“, jer je tom prilikom pored Cetinja posetio veliki dio Crne Gore – Andrijevicu, Kolašin, Podgoricu, Katunsku nahiju, Crnogorsko primorje, a put je iskoristio i da vidi Kosovo i Dubrovnik.

Iako su se vlasti, mada i mediji, trudili da ne ostave prostora za bilo kakvo dovođenje aktuelne proslave s političkim konotacijama, taj se utisak

---

214 „Govor Nj. V. Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Aleksandra I. održan na Cetinju 22. septembra 1925. god. prilikom velikog ručka u Dvorskoj Bašti“. Dostupno na: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Plakati_i_dokumentacioni_materijal/Objave_i_proglasi_srpskih_kraljevskih_dinastija/Karadjordjevici/PL-153-010#page/o/mode/1up Pristupljeno: 18. 9. 2016. godine.

215 Isto.

nije mogao sakriti od savremenika. Da je čitav taj performans imao prevashodno politički karakter svjedoči nam i jedno reagovanje samih organizatora. Cetinjski odbor za prijenos kostiju, koji se brinuo o organizacionim djelovima proslave i njezinim kulturno-prosvjetnim dijelom na lokalnome nivou, na zamjerke upućene od strane nekih intelektualaca da je na procesiji prisustvovalo više političara i ministara no književnika te da kulturni sadržaj tako velikoga događaja nije dobio dostojan repertoar, odgovorio je da odbor nije za to kriv. „Izbor za počasnog predsjednika glavnog odbora za proslavu ministra finansija, najbolje svjedoči koliko je ovaj nesrećni odbor bio daleko od Njegoša“.²¹⁶ Odbor se proglasio nevinim i za prisustvo velikoga broja žandara na Cetinju, kriveći za takvu situaciju same ministre, naročito ministra vjera i ministra prosvjete, žaleći što sami oni nijesu popravili previd „da prosvetno-kulturne ustanove budu prvo zastupljene pa poslije Ministarstvo Unutrašnjih Djela“. Predsjednik Matice srpske Radivoj Vrhovac prilikom Njegoševa prijenosa rekao je: „Ovaki momenti odlično prepariraju, za jedan viši politički smisao koji lišen ličnih kalkala od danas do sutra, gleda pred sobom veliku cjelinu, državnu i narodnu, velike ciljeve Nacije sub specie aeternalis“.²¹⁷

S nivoa najfreškijih dnevnopolitičkih dešavanja zapažamo da je manifestacija imala recepciju i na unutarstranačke raspore koje su cijepale crnogorsko društvo. Nakon proslave za crnogorske radikale Aleksandrov dolazak i Njegoševo vraćanje na Lovćen značio je izmirenje zavađenih Crnogoraca.²¹⁸ Jedan od prvaka ujedinjenja i negdašnji potpredsjednik Podgoričke skupštine Lazar Damjanović vidio je u Njegoševoj proslavi pobjedu države i državnoga ponosa u Crnoj Gori nad „protivnicima ujedinjenja“, snagama koje su destabilizovale KSHS. Damjanović nije krio nezadovoljstvo zbog politike vlasti da aboliraju crnogorske „separatiste“²¹⁹ i dozvole im povratak iz egzila, ali je ipak, mada rezignirano, taj potez okarakterisao kao nastavak ujedi-

216 *Slobodna misao*, br. 160 (4. 10. 1925), str. 1.

217 *Crna Gora*, br. 51 (27. 11. 1925), str. 1.

218 *Crna Gora*, br. 44 (9. 10. 1925), str. 1.

219 Misli se na Crnogorce iz egzila – protivnike „ujedinjenja“ koji su se počeli vraćati u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

njenja iz 1918.²²⁰ Priliku da iznese mišljenje povodom Njegoša iskoristio je i da se osvrne na tekovine ujedinjenja – loše ekonomske prilike i kašnjenje demokratizacije. Svoj politički stav prema kralju Aleksandru predstavnici Crnogorske stranke (federalisti) iskazali su tako što njihovi poslanici Sekula Drljević i Mihailo Ivanović nijesu prisustvovali visokome događaju. Njihovi politički protivnici, u prvom redu radikali, optuživali su ih da su zbog svojih sitnostranačkih interesa, plemenske „tjesnogradosti“, bolesnih ambicija i političkoga kapitala ignorisali Njegoša i priznanje Crnoj Gori za sve što je uradila za zajedničku domovinu u prošlosti i sadašnjosti i da će to njihovi glasači kazniti na narednim parlamentarnim izborima što će, kako su naveli, „federaliste“ poslati u sigurnu političku smrt.²²¹ Bilo je i komentara koji su za Drljevića govorili da se ne smije pojaviti među svojim biračima jer ih je takvom odlukom iznevjerio.²²² Nešto otvorenija *Slobodna misao* videla je u državnoj svetkovini najveće priznanje crnogorskoj prošlosti od strane kralja i vlasti, ali i signal za promjenu „nesolidarne i neozbiljne“ politike prema Crnoj Gori.²²³ „Što se u opšte moralo trošiti ovolika akcija to je za svaku osudu vladajućih krugova. To je trebalo učiniti i bez delegacija i izaslanstava (...) Što se jednom ne stvoriše visoka izaslanstva za željeznicu u Crnoj Gori i druga važna ekonomska pitanja?“²²⁴ Čak je i Gavriilo Dožić, držeći govor u slavu Njegoša, upoznao Aleksandra Karađorđevića s aktuelnim problemima – siromaštvo, neplodni krajevi, slaba putna infrastruktura, ekonomski problemi – iskazavši najveću nadu da će oni u što skorijem vremenu biti riješeni.²²⁵

Zaseban osvrt zaslužuje kulturološko-identitetski nivo koji je druga Njegoševa sahrana na Lovćenu imala za Crnu Goru. Kad je krenula priča o neophodnosti sređivanja razrušene kapele, u crnogorskim medijima iz diskurzivnih konstrukcija zaključujemo da se govorilo isključivo o njenoj obnovi.

---

220 *Slobodna misao*, br. 159 (27. 9. 1925), str. 3.

221 *Crna Gora*, br. 45 (6. 10. 1925), str. 1.

222 *Slobodna misao*, br. 160 (4. 10. 1925), str. 4.

223 Isto, str. 1.

224 *Slobodna misao*, br. 149 (20. 7. 1925), str. 1.

225 Vuksan (ur.), str. XL–XLIII.

Nakon odluka državnih vlasti da podrže tu inicijativu počelo se govoriti o izgradnji nove, što će i u simboličkome i u kulturnome pogledu imati dalekosežnih posljedica budući da je crnogorsko „mjesto šećanja“ namjerno amnezirano. Kralj Aleksandar se 1924. godine obratio hrvatskome vajararu Ivanu Meštroviću, svjetski poznatome umjetniku, veoma do tada angažovanome na promovisanju ideja jugoslovenskoga jedinstva, da izradi projekat za Njegoševu kapelu. Meštrović je ponudio ambiciozno rješenje građevine koja je bila mješavina antičkih inspiracija i kasne secesije. Njezina izgradnja i popravljjanje puta do Lovćena da bi se transportovao materijal zahtijevali su ogromna sredstva i vrijeme te su se vlasti zahvalile Meštroviću i odlučile na lakši i brži korak. Umjesto restauriranja i konzerviranja kapelskih ostataka i doziđivanja srušenih djelova donešeno je radikalno rješenje – da se ostaci sruše do temelja i cijeli objekat ozida nanovo.²²⁶ Iako je spoljašnjim izgledom ličila na prvobitnu kapelu nova građevina imala je u sebi recepcija kulturnoga kolonijalizma. Ono što su južnoslovenski rodoljubi zamjerali Austrougarima u simboličkoj ravni sad je uradio njihov kralj – zaštitni znak crnogorske recentne arhitekture,²²⁷ kako je krstio Pavle Mijović, veoma mali prozori pravougaonog oblika koji su više ličili na puškarnice no na prozorske otvore, zamijenjeni su vizantijskim lukovima, tako tipičnim za srpsku sakralnu arhitekturu; građevini je pridodata i glomazna kamena ograda koju tradicionalno crnogorsko crkveno graditeljstvo nije poznavalo. Aprorijacija kulturnoga nasljeđa izvršena je i izmjenom kulta sveca kojemu je posvećena kapela; umjesto Sv. Petra Cetinjskoga kome je Njegoš posvetio prvobitnu kapelu Aleksandar Karađorđević je novu posvetio Sv. Đorđu, krsnoj slavi svoje dinastije.²²⁸ Pri podizanju kapele kralj se predstavio kao ktitor, a njegov ktitorski natpis koji se nalazio iznad glavne portenice glasio je ovako:

---

226 Šistek, str. 114.

227 Viđeti: Pavle Mijović, *Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore*, CANU, Podgorica, 1996.

228 Pavle Mijović, *Cetinje kao feniks*, CNB „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1997, str. 157.

„U ime Oca i Sina i Svetoga Duha – Amin. Mi Aleksandar I Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, praunuk Karađorđa Petrovića, vođe i početnika oslobođenja Srbije, unuk kneza Aleksandra Karađorđevića, a sin Kralja Petra I Velikog oslobodioca i Ujedinioca našega naroda i Knjeginje Zorke Petrović-Njegoš, obnovismo ovaj sveti hram, koji je na Lovćenu, blizu Cetinja, podigao i za vječnu kuću izabrao slavni Naš predak Petar Petrović-Njegoš, Vladika i Gospodar Crne Gore, poklonik heroju topolskom Karađorđu, besmrtni apostol i vjesnik jedinstva Našega naroda, a koji bi godine 1916. razoren u ratu za oslobođenje i ujedinjenje. Neka je mir pepelu Petra II Petrovića Njegoša i neka je slava Njegovom velikom imenu. Njegov sveti blagoslov neka se izlije na Naš dom i Naš narod kroz sve vijekove. Amin.“

– Na Lovćenu 21. septembra 1925. godine.²²⁹

Iako je u natpisu naveo da je obnovio hram, prihvatanjem uloge ktitora kralj je pokazao da kapelu vidi kao potpuno novu građevinu, a njenu je sagradnju, što je veoma interesantno, direktno povezao s rođenjem svojega sina, prijestolonasljednika Petra II Karađorđevića. Kraljevi inicijali našli su se i na lusteru koji je krasio enterijer kapele pored Njegoševa reljefa sa stihovima, freski crnogorskih svetaca: Sv. Vladimira (koji je ovđe predstavljen kao „Sv. Jovan Vladimir“ koji nema nikakve veze s izvornim kultom, iako SPC to ne priznaje)²³⁰, Sv. Vasilija Ostroškoga, Sv. Petra Cetinjskoga,

---

229 Šistek, str. 120.

230 Sveti Vladimir – „Najstariji istorijski izvori koji pominju ovoga dukljanskog vladara – Žitije Svetoga Vladimira iz XI vijeka, u odlomcima sačuvano kao 36. glava *Ljetopisa Popa Dukljanina* sredinom XII vijeka, vizantijski hroničar Jovan Skilica iz XI vijeka i *Sinodik cara Borila* iz 1211. – nazivaju ga isključivo Vladimirom. Pozivajući se na „knjigu o djelima“ Svetoga Vladimira, a riječ je sasvim izvjesno o njegovu žitiju nastalu za potrebe Dukljansko-barske nadbiskupije, Pop Dukljanin donosi niz dragocjenih istorijskih podataka o dukljanskom vladaru, pomiješanih doduše s tipiziranim elementima hagiografskoga žanra. Istorijsku osnovu Dukljaninove priče lapidarno potvrđuje vizantijski hroničar Jovan Skilica u svojoj *Kratkoj istoriji* podacima da je Vladimir bio zet makedonskoga cara Samuila, da je na prevaru pogubljen od Jovana Vladislava »

Sv. Stefana Piperskoga i grb negdašnje crnogorske države, koji u kapeli nije

te da je bio „čovjek pravedan, miroljubiv i pun vrlina“. U *Borilovu sinodiku* s početka XIII vijeka, pak, Vladimirovo ime nalazi se na spisku bugarskih vladara. Dakle, primarni historijski izvori ne poznaju dukljanskoga vladara pod imenom Jovan Vladimir. U kritičkoj, naučno zasnovanoj historiografiji njegovo ime može biti samo Vladimir. Ni prvi izvor u kojem se pominje kao svetac, *Ljetopis Popa Dukljanina*, ne pominje ga kao Svetoga Jovana Vladimira, već u dvije varijante – kao Svetoga Vladimira i kao Blaženoga Vladimira, što na svoj način potvrđuje i starinu izvornika, budući da je u vrijeme njegova nastanka Vladimir očito prošao tek početni nivo kanonizacije za koji je bila nadležna lokalna crkvena organizacija. Ne manje važno, ni jedan jedini element tradicije vezane za ovoga dukljanskog vladara nastao u Crnoj Gori, ne može se povezati s imenom Jovan Vladimir, već isključivo Vladimir ili, u nekim slučajevima i „Sveti kralj“. Pomenimo samo oronim Vladimir i istoimeni toponim, potom drevnu tradiciju iznošenja Vladimirova krsta, predanja o „Svetom kralju“ („Šin re“) zabilježena kod albanskoga stanovništva u Krajini, pomene crkava posvećenih „Svetom Vladimiru“ na tlu barske dijeceze od XV do XVIII vijeka i sl. Prvi poznati pomen „Svetog Jovana Vladimira“ javlja se na natpisu albanskoga velikaša Karla Topije iz 1381. godine daleko od Crne Gore, kod Elbasana. Naučno najuvjerljiviji odgovor na pitanje otkud u središnjoj Albaniji, a otud i dalje, u Makedoniji, Bugarskoj, pa sve do Svete Gore i Sinaja, taj kult nosi ime „Sveti Jovan Vladimir“ dao je glasoviti historičar književnosti Nikola Banašević. Polazeći od osnovane pretpostavke Konstantina Jirečeka da su Epirci u vrijeme posjedanja Skadra oko 1215. godine mošti Svetoga Vladimira prenijeli iz Krajine u Drač, u doba kad su „svetiteljske moći bile najodličniji plijen“, Banašević rekonstruiše dalji put svetačkih moštiju, konstatujući da su se nakon Drača obrele u Manastiru Svetoga Jovana kod Elbasana. Banašević veoma argumentovano, praveći i jasno uočljive paralele između svetačkih kultova Svetoga Jovana Krstitelja i Svetoga Vladimira zaključuje da je u novoj sredini došlo do kontaminacije kultova, pa je ranijem kultu Svetoga Jovana Preteče pridodat moštima osnaženi kult Sv. Vladimira, čime je vjerovatno baš od sredine XIV vijeka u okolini Elbasana stvoren novi kult – Svetoga Jovana Vladimira. Ne bez razloga Banašević primjećuje da je „prenos Vladimirovih ostataka u Albaniju morao dobro doći samim Nemanjićima“. U srednjovjekovnome je kontekstu posve razumljiva potreba jedne države i dinastije da istisne sve tradicije države koju je zapošela, a pogotovo kult lokalnoga vladara-sveca koji je mogao biti smetnja uspostavljanju novoga kulta i nove religijske prakse koju već 1219. nekanonskim osnivanjem Zetske episkopije ostvaruju Nemanjići. No postoji još jedan mogući izvor pojave imena Jovan Vladimir. Kako se zna da je ubistvo Svetoga Vladimira naručio Samuilov sinovac i uzurpator makedonskoga prijestola Jovan Vladislav, a u nekim poznijim »

imao tretman nit državnoga nit dinastičkoga amblema, već je doslovno označavan kao „grb porodice Petrović“. ²³¹ Prije samoga polaganja Njegoševa sarkofaga u raku kralj je učinio i nekoliko zanimljivih simboličkih gestova. Dok je škrinja bila otvorena, kraj Njegoševih ostataka Aleksandar je metnuo svoju albansku spomenicu skinuvši je s grudi, a nakon zatvaranja, škrinja je pečatana pečatom Mitropolije crnogorsko-primorske i Kraljevine SHS. ²³² Time je prva ujedinjena južnoslovenska kraljevina simbolično izvršila Njegoševu aporipriaciju.

Dobivši tako svoje grandiozno *lieux de memoire* u Crnoj Gori, vlast KSHS počela mu je davati praktičnu svrhu. Simbolički kapital Lovćena i Njegoša stavljen je u funkciju odgoja i formiranja omladine. Kao studiju slučaja uzećemo sokolska društva, koja su za cilj imala vaspitavanje mladića u duhu patriotizma, nacionalizma, jugoslovenstva/slovenstva, fizičke spremnosti i vojničke discipline. ²³³ Odmah nakon Prvoga svjetskog rata na teritoriji Crne

---

istorijskim spisima poput *Istorije slavenobugarske* Pajsija Hilandarca iz 1762. se te dvije istorijske ličnosti miješaju, nije isključeno da je Vladimir u mutnoj predaji koja je doprla do Elbasana zajedno s njegovim moštima, možda krajnje bizarno priskrbio i dio imena svojega ubice, Jovana Vladislava. Da se cijela priča o kultu ipak ne bi svela na malu razliku u imenovanju, pomenimo ovđe i to da je na osnovu grčkoga žitija i službe „Svetome Jovanu Vladimiru“ štampanim prvi put 1690. godine u Mlecima, a to su osnovni tekstovi elbasanskoga kulta, prerađivani docnije u brojnim drugim tekstovima, Svečevo ime zapravo Jovan te da je iz „nekog predjela iz oblasti Bugarske, koje se zove Vladimiro“, potom da je sin Nemanjin (premda je istorijski Vladimir pogubljen najmanje cijeli jedan vijek prije Nemanjina rođenja), da je u uroti protiv njega učestvovala njegova žena (nasuprot istorijskoj ulozi Kosare), da je bio zaštitnik pravoslavlja (premda je stradao gotovo četiri decenije prije podjele hrišćanstva) i borac protiv jeresi itd. Kao što se iz ovoga sumarnog pregleda vidi elbasanski kult Svetoga Jovana Vladimira, osim moštiju sveca, ne raspoláže gotovo ničim što bi se moglo dovesti u vezu s istorijskim likom i djelom dukljanskoga vladara. Time ne želimo negirati njegov značaj, već samo istaći neophodnost razdvajanja naučnog, istorijski potvrđenog, od mitskog.“ Izvor: Aleksandar Radoman, „U godini jubileja svetac prepušten politikanstvu“, *Pobjeda*, 26. 10. 2016, str. 17.

²³¹ Šistek, str. 121.

²³² Vuksan (ur.), str. XXX.

²³³ Iako je Soko kao državna institucija osnovan tek 1929. godine, u formi

Gore počela su se obnavljati sokolska udruženja, ali njihovo djelovanje nije imalo većega značaja, niti su bila pod ingerencijom nekoga domaćeg saveza. Njihov rad nadgledala je sokolska župa iz Mostara.²³⁴ Zbog jačajućih antagonizama u južnoslovenskoj zajednici vlasti su odlučile da ojačaju djelovanje sokolskih društava, pa i ovih u Crnoj Gori. Godine 1926, ili bolje reći osam mjeseci nakon podizanja Njegoševe kapele, sokoli župe „Aleksa Šantić“ iz Mostara došli su na Cetinje sa specijalnim zadatkom – da ožive cetinjsko sokolsko društvo, prenesu svoja iskustva, a potom učestvuju na okružnome sletu u Podgorici će bi pored njih i kolega s Cetinja učestvovali sokoli Podgorice, Nikšića i Danilovgrada. Time je trebao otpočeti novi proces promovisanja nacionalne misli i širenje ideja jugoslovenskoga promejetstva među omladinom u Crnoj Gori. Čitav program jačanja sokolskih društava i upoznavanje s duhom sokolstva stavljen je pod plašt posete Njegoševu grobu – načelnici su isticali da im je prevashodni cilj natapanje njihovih pitomaca njegoševskom mišlju. Sokoli su zato nekoliko dana boravili u Glavnome gradu ove pokrajine SHS, Cetinju, će im je održano nekoliko predavanja iz istorije, sokolske filozofije i vojničke discipline. Instruktori su posebnu pažnju posvetili interpretiranju Lovćena kao sokolskoga gnijezda od Kosova do Karađorđa, a crnogorske ratnike kroz istoriju i velikane poput Njegoša predstavili kao arhetipove sokolova.²³⁵ Pitomcima su usađivane predstave o Njegošu kao o Hristu jugoslovenstva, najvećoj etičkoj i estetskoj vrijednosti jugoslovenske „rase“, terminu koji je uopšte tih godina bio izuzetno popularan u Evropi. Propaganda koja je proklamovala određenu rasu uvijek je gradeći stereotip za neku vremenski blisku ličnost, koja je služila naciji za ideal, pandan tražila u nekoj srednjovjekovnoj mitskoj ili istorijskoj ličnosti. Tako se npr. Hitler na skupovima nacionalsocijalista predstavljao

---

društava širom KSHS postojao je i odmah nakon ujedinjenja, nastavljajući tradiciju sokolskih udruženja koja su se počela osnivati širom južnoslovenskoga prostora još u XIX vijeku, po ugledu na prvo društvo takvoga tipa nastalo na teritoriji današnje Češke.

234 Citirano prema: Saša Nedeljković, „Sokolsko društvo Podgorica“, dostupno na: www.cirilica-beograd.com Pristupljeno: 21. 9. 2016.

235 *Omladina*, br. 18 i 19 (27. 5. 1926), str. 1.

za nasljednika Fridriha Velikoga, koji je u Hitlerovoj verziji bio reinkarnacija legendarnoga Parsifala. Sokolske starješine su za idealni tip jugoslovenske rase uzimali Petra II, koji je, prema jednom sokolskome načelniku, bio nasljednik srpskoga župana Stefana Nemanje „prvog vladara jugoslovenske širine“ (!) i hrvatskoga kralja Tomislava „gospodara Jadrana“.²³⁶ U toku posete Njegoševu grobu jedan od mostarskih starješina održao je prigodan govor: „Veliki pjesniče (...) Mi sokolovi, nosioci živog jugoslovenskog nacionalizma, istinskog i bezkompromisnog narodnog i državnog jedinstva (...) stigismo evo k Tebi, naš geniju (...) da ti se kao zahvalna deca poklonimo i položimo ovaj lovor venac (...) koji neka bude znak večnog oda tvojim putevima (...) Dođosmo ovde (...) da čujemo Tvoj svetački glas koji glasno dovikuje; Vraćajte se braćo iz plićina mutne sadašnjice i pođite ovamo, svi zagrljeni u veliko i čisto more jugoslovenske ljubavi, nego tamo u onim malim plemenskim lokvicama koje će da isuši prva bura“.²³⁷ Potom je zamolio Njegoša da razbukta plamen ognja širom „otadžbine“ koji će spaliti nejedinstvenost narodnu, a pojačati ljubav za njeno jedinstvo nazvavši Petra II „velikim besmrtnikom“ i duhovnim vođom. Za sokole je bila organizovana svečana šednica povodom Njegoša kojoj su prisustvovali najviši zvaničnici SHS vlasti na teritoriji Crne Gore. Na šednici su sokolovi indoktrinirani o značaju sokolstva za društvo, njihovim zadacima i ciljevima. Vrhunac svojega rada videli su u spremi da u svakom času pođu u smrt za čast „Kralja i Otadžbine“.²³⁸ Kratka izlaganja o Njegošu imali su divizijski general Krupčević i Veliki župan Džaković obećavši da će naročito pomagati sokolski pokret u Crnoj Gori. Konstatovano je da su Njegoševa književna djela „oličenje uspješnog rada i kulturne propagande“ te da su ona recept za buduće generacije na koje će sokolski odgoj odigrati prvorazredan karakter, jer „naše sokolstvo stvara pretpostavke za što skoriju konsolidaciju i stvaranje novog Jugoslovenskog čovjeka (...) opet ćemo odgojiti naše osvetnike, koji će nas dovesti do konačnog trijumfa“. Konačan trijumf prema ideologiji so-

---

236 Isto, str. 7.

237 Isto, str. 6.

238 Isto, str. 8–9.

kola bilo je osvajanje Skadra, Zadra, Lastova, Rijeke, Trsta, Istre, a potom ujedinjenje svih Slovena od Ševernoga i Baltičkoga do Crnoga i Kaspijskoga mora i od Balkana i Jadrana do Japana. Na šednici posvećenoj Njegošu govorilo se i o odnosu sokolstva prema politici, vojsci i vjeri.

Preko Njegoša stvarani su poželjni stereotipi o prošlim događajima, a njegova djela služila su za kontekstualizaciju akutnih društvenih problema. Sokolsko čitanje Njegoša izgledalo je ovako – njegov stih „čašu meda još niko ne popi, što je čašom žuči ne zagriči“ tumačen je u polivalentnosti Podgoričke skupštine – med je simbolizovao ujedinitelje, a žuč protivnike prisajedinjenja. Glavni motiv *Gorskoga vijenca* našao je refleksiju u rekonstruisanju bliske prošlosti, jer je gušenje Božićnoga ustanka načelnik sokolskoga društva iz Mostara predstavio kao istragu poturica. „Dvadeset osam“ palih boraca za prisajedinjenje u toku prvoga dana ustanka bili su pandan Njegoševoj sedmorci koja je očistila Crnu Goru „od odrođene braće“, a načelnik je izjavio da oni zaluzuju spomenik-pirמידu veću od Lovćena na koju bi „sunce“ sa svake strane ispisivalo: „Jedan narod, jedna država, jedan kralj“. Na kraju govora osvrnuo se na budućnost rekavši palima: „Lezite ovde kao termopilski junaci i posle smrti vjerni ideji čekajte pokoljenje koje će dati novog Njegoša, koji će opjevati Badnji dan 1918 i vaša djela“.

Ako sokolski odgoj stavimo pod optiku teorije Pierrea Bourdieua o „kulturnoj reprodukciji“, proces pomoću kojeg elita zadržava svoj društveni položaj putem obrazovanja,²³⁹ dobijamo jasnu sliku o tome kako su sokolske programske prakse i improvizacije pomoću shema koje kultura podjednako usađuje u tijelo i um, duhovno i fizički obrazovale socijalnu grupu za promovisanje nacionalističke državne ideologije. To nam uostalom najbolje svjedoči izjava staroste mostarske sokolske župe:

„Sokolstvo je nacionalna mudrost (...) koja upućuje Slovenstvo na zajednicu, a naš troimeni narod preklinje, da putem kulture odgaja bezkompromisni tip Jugoslovenskog čovjeka (...) na čelo ove najveće Slovenske i silne organizacije, u dijelu vašeg sokolstva treba da stupe elitne

čete crnogorske omladine, koje će (...) poći u narod lečeći zapušteno čojstvo i junaštvo (...) Sokolstvo naše je živo Sokolstvo Njegoša, koje će se uhvatit u koštac sa svim neprijateljima narodnim (...) takne li nam u čast, Jedinstvo Državno, Narodno i Sokolsko.“²⁴⁰

Za samo dvije godine sokolstvo je zaživjelo u Crnoj Gori, pa će se od 1928. crnogorska sokolska udruženja objediniti pod domaćim savezom sokolskih društava. A ono je nazvano nikako drukčije do Sokolska župa „Njegoš“.

Sve češće isticanje jugoslovenstva u odnosu na troimenost naroda i težnja ka ideološko-identitetskoj unifikaciji bili su odgovori vlasti na cijepanje zajednice SHS, jer su se njene članice pored političkih neslaganja počele gubiti u „narcizmu razlika“. Bio je to uvod u ideologiju „integralnog jugoslovenstva“ koja će se ozvaničiti nakon 1929. godine. Kulminacija raspri između Hrvata i Srba pogotovo desiće se atentatom u Skupštini kad će hici radikala Puniše Račića označiti kraj KSHS i otvoriti novu stranicu jugoslovenske istorije. Višegodišnjom diktaturom, suspenzijom ustava i zabranom političkih partija i većine medija režim će pokušati da sanira antagonizme kako bi državnu zajednicu zadržao na okupu. Sve će se to odraziti na interpretaciju Njegoševa lika i djela. U duhu novoproklamovanoga integralnog jugoslovenstva narativ o Njegošu kao vjesniku ujedinjenja troimenoga naroda zamjenjuju narativne konstrukcije o Njegošu kao praroditelju Jugoslavije. Lazar Tomanović objavljuje serioznu studiju u *Slobodnoj misli* „Začće Jugoslavije“²⁴¹ u kojoj govori o susretima Petra II i Matije Bana 1848. godine i u njima vidi iskrnu njezina zečeca. U *Almanahu-šematizmu Zetske banovine* za 1931. godinu, nalazimo niz zapisa o odnosu Njegoša i Jugoslavije – u tekstu „Crna Gora i Jugoslavija“ kao primjer izvornoga jugoslovenstva navodi se Njegoševo pismo banu Jelačiću, u kojem vladika prenosi ljubav crnogorskog naroda prema svim plemenima južnog slovenstva;²⁴² u jednom apologetskom napisu u korist državnoga zaokreta k jugoslovenstvu tj. povodom

240 *Omladina*, br. 18 i 19 (27. 5. 1926), str. 2–3.

241 Viđeti: Lazar Tomanović, „Začće Jugoslavije“, *Slobodna misao*, brojevi 33, 34, 35 i 36 za 1930. godinu.

242 *Almanah-šematizam Zetske banovine*, 1931, str. 181–184.

Zakona od 3. oktobra 1929. „kojim počinje nova era u životu Jugoslavena“,²⁴³ ističu se „rasne“ karakteristike Crnogoraca, koji su kako zapisa autor tih redova „najčišći tip Slovena i Jugoslavena“ i kao takve, njih je najbolje „ocrtao Petar II Petrović Njegoš“ u *Gorskomе vijencu*. Zvanični medij jugoslovenskoga režima u Crnoj Gori, *Zetski glasnik*, pisao je otvoreno i bez rezervi o Njegošu kao o geniju koji je tokom cijelog svog života propovijedao „čisto i integralno jugoslovenstvo“, reprintujući članke koje su sredinom XIX vijeka objavljivale *Jugoslovenske novine* povodom Njegoševa istraživanja građe u Mletačkome arhivu, posebno ističući njegova interesovanja za jugoslovenstvo.²⁴⁴

Krunisanje lika Petra II za cara Jugoslavije biće izvršeno prijedlogom Zakona o proglašavanju Lovćena za Jugoslovenski nacionalni hram. Taj je prijedlog Skupštini Kraljevine Jugoslavije 4. juna 1933. podnešen od strane crnogorskoga poslanika iz sreza barskoga i cetinjskoga, Gavra Miloševića. Prijedlog je potpisalo 65 vladajućih poslanika, a predviđao je da Lovćen kao nacionalni hram Jugoslavije održavaju Ministarstvo prosvjete, saobraćaja, šuma i rudnika; plan izvođenja radova na izgradnji hrama vršio bi Odbor u kojemu bi se našli ban Zetske Banovine, mitropolit crnogorsko-primorski, predsjednik cetinjske opštine, poslanik varoši Cetinja, sreza cetinjskoga i barskoga i starješina sokolske župe na Cetinju.²⁴⁵ Nakon podnošenja prijedloga formirao se odbor koji ga je tumačio. U njihovim obrazlaganjima zašto taj zakon treba podržati nalazimo veoma zanimljive opservacije koje otkrivaju značenijske komponente Lovćena i Njegoša za jugoslovensku ideologiju, jer su smatrali da će se podizanjem hrama:

„1. (...) legendarnom kraju naše nacije Crnoj Gori dati moralno priznanje za sva viteška djela njenih sinova, koja su simbolizirana u Lovćenu-visu, koji je kroz vjekove bio slobodno nacionalno žarište;

2. Što će se tim manifestovati jugoslovenski osjećaj, jer u vrhu Lov-

243 Jošo F. Ivanišević, „Ujedinjenje“, *Almanah-šematizam Zetske banovine*, 1931, str. 27.

244 *Zetski glasnik*, br. 87 (18. 11. 1933), str. 2.

245 *Zetski glasnik*, br. 59 (12. 8. 1933), str. 2.

ćena počiva naš najveći genije Njegoš, koji je prije sto godina sanjao o onome što je praunuk Velikog Vožda Karađorđa, kojemu je Voždu posvetio biser čojstva i junaštva 'Gorski vijenac', naš veliki Vladar Aleksandar I izveo i ostvario;

3. Što je Lovćen ključ Jadrana, a kad taj ključ Jadrana dobije priznanje od današnjeg jugoslovenskog Parlamenta, onda je jasno cijelome svijetu sa kakvim mislima i osjećajima smo mi zadojeni prema našoj obali i našem moru.

4. Što će se ovim Zakonom dati materijalna mogućnost da sinovi Crne Gore kultiviraju to nacionalno žarište, i da na privrednom turističkom polju stvore od njega centar, te se pokažu dostojni potomci slavinih otaca, koji su svojim nadčovječanskim naporima zadivljivali svijet i bili opjevani od svih naših i stranih velikana²⁴⁶.

Sam predlagač zakona, G. Milošević, u svojim je intervjuima povodom inicijative, pored ideološkoga značaja izglasavanja zakona, govorio i o ekonomskome motivu za podizanje jugoslovenskoga nacionalnog hrama na Lovćenu, smatrajući da će Njegoševa legendarnost, lovćenski prelijepi pejzaži i njegovi resursi biti od velikoga značaja za privredno uzdizanje Crne Gore, razvoj turizma i saobraćajnoga uvezivanja koje je vidio kao najveći crnogorski problem.²⁴⁷ Time je Njegoš stavljen u nove interpretativne kalupe – jačanja kapitala i privrednoga razvoja zajednice. Izgleda da će samo zbog „kapitala“, Zakon ostati na papiru budući da nije bilo sredstava za takav megalomanski projekat. Jer kritičari nijesu iznosili njegove ideološke nedostatke, niti su osporavali Njegošev značaj za jugoslovenstvo, već su isticali nepogodan ekonomski momenat. Jugoslaviju je tih godina pogodila katastrofalna ekonomska kriza, uostalom kao i čitav svijet. Jedan kritičar

---

246 Isto. Zanimljivo je uočiti da su članovi odbora bili pripadnici tri najbrojnije konfesije u Jugoslaviji: Stijepo Knežević, Lovro Tetovar, Ante Kovač, Husein Kadić, Gavro Milošević, Hadži-Todor Dimitrijević, Jovan Dovezenski, Radivoje Brušija, Savo Radović, Kosta Aleksić, Mladen Lisavac i Milan Mravlje.

247 Gavro Milošević, „O proglašenju Lovćena za jugoslovenski nacionalni hram“, *Zetski glasnik*, br. 66 (6. 9. 1933), str. 2.

se pitao: „Zar danas, kad umire svijet od gladi; kad su milioni nezaposlenih kad se sve našlo u jednoj smrtnoj groznici, može se naći političar ili uopšte misaon čovjek da se ovim pitanjima zanosi“.²⁴⁸ Podizanje jugoslovenskoga nacionalnog hrama komentarisao je kritički Savić Marković Štedimlija. Iako veliki protivnik vlasti, nije se izjasnio protiv inicijative već je svoje tumačenje, kako bi isprovocirao Miloševića, usmjerio ka rehabilitovanju Crne Gore. U podizanju hrama Štedimlija je vidio ispravljanje grešaka iz 1918. i nepravde koja je nanijeta Crnogorcima.²⁴⁹

Zajedno s izdizanjem Njegoša u visine božanstva jugoslovenstva teklo je približavanje njegova lika među pukom putevima zabavne i popularne kulture – „običnome čovjeku, obični Njegoš“. Epizode iz pjesnikova života, njegov vanknjiževni govor i uzrečice iz svakodnevice, upućivanje na neke Njegoševe fizičke karakteristike veoma su kreativno stavljane u čitalački prostor. Najzanimljivije je to radio *Zetski glasnik*, zvanično glasilo jugoslovenskih vlasti na crnogorskom prostoru, koji je kontakt između Njegoša i čitalaca tražio u zabavnoj rubrici „Ko zna?“, tako što bi odgovor na postavljeno pitanje bio odgonetnut u narednome broju. Tako se određena socijalna grupa mogla dodatno poistovjetiti s Njegošem, preko npr. „jezika pjace“ – u jednom broju nalazilo se pitanje – „Čija je uzrečica bila ‘jami to čoče?’“²⁵⁰; ili je pak mogla doživljavati Njegoša u njegovoj svakodnevici – „Čime se Njegoš najradije bavljao u svojoj Biljardi?“²⁵¹, odnosno poblize obogatiti svoje predstave o njegovu fizičkom izgledu – „Koji je od naših pjesnika imao nesrazmjerno male šake prema uzrastu?“²⁵² U rubrikama je suptilno iznošeno i Njegoševo prijateljstvo s Hrvatima, što je svakako recepcija aktuelnih nastojanja vlasti da se smiri jaz između Srba i Hrvata i potakne jugosloven-

248 M. R., „O nacionalnom hramu: još potrebne dopune“, *Slobodna misao*, br. 33 (3. 9. 1933), str. 1.

249 Savić Marković Štedimlija, „Rehabilitacija Lovćena“, In: *Ogledi o Njegošu* (pr. Danilo Radojević), Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015, str. 55–59.

250 *Zetski glasnik*, br. 54 (16. 7. 1932), str. 3. Odgovor da se radi o Njegoševoj uzrečici: Isto, br. 56 (23. 7. 1932), str. 3.

251 *Zetski glasnik*, br. 84 (29. 10. 1932), str. 3. Odgovor je glasio bilijarom.

252 *Zetski glasnik*, br. 82 (22. 7. 1932), str. 3.

stvo – „Kako je Njegoš u svojim pismima nazivao znamenitog hrvatskog – ilirskog pisca Stanka Vraza?“²⁵³; odgovor je glasio: „Vrag mi nije nikad mio, a Vraz vazda“²⁵⁴. Ovu nam tezu potvrđuje pitanje „Koje su to tri naše najveće vrijednosti?“²⁵⁵ za koje *Zetski glasnik* proglašava usmenu književnost, Njegoša i Ivana Meštrovića.

Jugoslovenske vlasti trudile su se da utisnu Njegoša u sve sfere društveno-kulturnoga i političkoga života, naročito u Crnoj Gori. Time je kulturna memorija nacije uniformisana, jer je preko Njegoša postizan efekat jednodimenzionalne istorijske i identitetske svijesti. Širom Jugoslavije počeli su nicati Njegoševi kipovi i spomenici. Pokretane su velike inicijative oko toga da Beograd kao glavni grad dobije spomenik. Gotovo da se u čitavoj Crnoj Gori, pa i u seoskim sredinama, dobrovoljno prikupljao novac za njegovo finansiranje. Srpski književnik Jovan Dučić od svojih je sredstava podigao spomenik Petru II u rodnome Trebinju, a prilikom otkrivanja priređena je velika pompa uz prisustvo visokih vladinih zvaničnika. Dučić je toga dana svoj govor počeo riječima: „Od jutros Njegoš postaje na ovaj način počasnim građaninom Nemanjićskog Trebinja“, nastavljajući o crnogorskome pjesniku kao o „velikom proroku u našoj današnjoj istoriji i velikom protagonisti u današnjoj našoj jugoslovenskoj ideologiji“.²⁵⁶ Zatim je prisutnima pokazao faksimil rukopisa *Gorskoga vijenca* koji je s posvetom trebinjskoj opštini poklonio kralj Aleksandar. Zahvaljujući priređivanju tekstova iz *Američkoga Srbobrana* od strane Rista Dragičevića saznajemo da je čak i u dalekome Klivlendu 1936. godine podignut spomenik Petru II Petroviću Njegošu.²⁵⁷

U Crnoj Gori će proces ukalupljivanja prošlosti i kulture u njegoševski kontekst biti intenzivniji. Prva odigrana predstava u međuratnome renoviranome pozorištu *Zetski dom* biće *Gorski vijenac*.²⁵⁸ Za stilizaciju zavjese u

253 *Zetski glasnik*, br. 95 (16. 12. 1933), str. 4.

254 *Zetski glasnik*, br. 96 (20. 12. 1932), str. 4.

255 *Zetski glasnik*, br. 64 (20. 8. 1932), str. 4.

256 *Zetski glasnik*, br. 44 (2. 6. 1934), str. 1.

257 Risto Dragičević, „‘Amerikanski Srbobran’ o otkrivanju Njegoševog spomenika u Americi“, *Zapisi*, knj. XVI, sv. 4, 1936, str. 255–256.

258 *Slobodna misao*, br. 37 (13. 9. 1931), str. 3.

tome teatru bio je angažovan slikar Milo Milunović, kome je kao inspiracija za njenu izradu poslužio stih iz *Gorskoga vijenca*: „Sinu munja s Koma put Lovćena...“.²⁵⁹ Komentatori bliski vlastima apelovali su na sanaciju Njegoševe Biljarde, za čiju nebrigu optužuju kralja Nikolu iako je ta građevina izuzetno oštećena prilikom austroguarskoga boravka u njoj, a već je više od dvanaest godina bila pod ingerencijom jugoslovenske države Karađorđevića.²⁶⁰ Ispred Njegoševe Biljarde bio je podignut spomenik bjelašima, a na samo tridesetak metara od nje spomenik Aleksandru Karađorđeviću. Podnešena je i inicijativa za podizanje spomen-doma na Njegušima u slavu Petra II Petrovića.²⁶¹ Iako Petar II nije bio idealna slika monaškoga života, to neće smetati Nikolaju Velimiroviću da inicira osnivanje *Fonda vladike Rada*, koji je trebao prikupljati sredstva za školovanje sveštenika.²⁶² U vojsci Kraljevine Jugoslavije postojao je poseban puk koji je nosio Njegoševo ime.²⁶³ Jednom od simbola crnogorske državne tradicije iz vremena Petrovića, centralnoj cetinjskoj komunikaciji „Katunska ulica“, između dva svjetska rata promijenjeno je ime u „Ulica Njegoševa“.²⁶⁴ Prvo folklorno društvo u Crnoj Gori osnovano tada zvaće se „Njegoš“. Isti je slučaj s pjevačkim i muzičkim društvima. Njegoš je bio česta tema pismenih zadataka u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju.²⁶⁵ Interesantno je da će npr. novembra 1936. godine u „svim crnogorskim školama“ biti obilježeno šecanje na Njegoša.²⁶⁶ S obzirom na to da je Njegoš osnovao prvu osnovnu školu u tzv. Staroj Crnoj Gori, kompletan sistem obrazovanja promovisan je upravo kroz taj njegov čin. A kad se 1934. godine bude obilježavala njena stogodišnjica na Cetinju će se svečano proslaviti izgradnjom nove zgrade osnovne škole.

259 *Epoha*, br. 9 (2. 8. 1930), str. 4.

260 *Slobodna misao*, br. 14 (30. 3. 1930), str. 3.

261 *Epoha*, br. 12 (4. 4. 1931), str. 4.

262 *Slobodna misao*, br. 28 (12. 7. 1931), str. 5.

263 *Zetski glasnik*, br. 53, (13. 7. 1932), str. 3.

264 Vesko Pejović, Studija: Cetinje, imena ulica, spomenici, spomen-obilježja. Viđeti: <http://www.cetinje-mojgrad.org/?p=9288> Pristupljeno: 23. 9. 2016.

265 *Izvištaj za školsku 1932/33. godinu – Državna učiteljska škola na Cetinju*, knj. IV, 1933, str. 14.

266 *Slobodna misao*, br. 44 (8. 11. 1936), str. 5.

Ta ustanova nosiće ime Petra II, ali ne Petrovića, njezina osnivača, već Petra II Karađorđevića. Gradonačelnik Cetinja tom prilikom će istaći da se cetinjska osnovna škola kroz istoriju odužila zavjetu velikoga Njegoša da osveti Kosovo i stvori Jugoslaviju, a da sada, podizanjem nove zgrade nastavljaju djelo velikoga Njegoša „s tvrdom vjerom, da će Osnovna škola Prestolonasljednika Petra biti kolijevka znanja, čojstva i junaštva, koja će odnjegovati saradnike – snagu i tvrdi oslonac Kralju Gospodaru i Nasljedniku Prestola na sreću i napredak naše divne i moćne Jugoslavije“.²⁶⁷ Sredinom tridesetih godina XX vijeka govorilo se o osnivanju Njegoševa instituta na Cetinju, o čemu se pisalo i u hrvatskim časopisima. Po riječima komentatora institut „bi imao karakter jedne Akademije nauka i umjetnosti. U prvome redu imao bi izdavati i nagrađivati djela koja bi s uspjehom tretirala probleme iz oblasti u kojima je djelovao Njegoš; a zatim, to bi bila jedna ustvari Njegoševa škola, koja bi imala da njegove filozofske poglede i pjesničke vizije oživotvorava i popularizuje – da ih učini narodu bliskima i da tako doprinese ovjekovječenju Njegoša“.²⁶⁸ Prilikom planiranja reorganizacije državnoga muzeja na Cetinju, planirano je i formiranje posebnoga muzeološkog odjeljenja posvećenoga Petru II.²⁶⁹

Njegošev izgrađeni kult u međuratnoj Crnoj Gori služio je prije svega legitimizaciji sukcesivnih činova koji su sprovedeni nad njezinim kulturnim i državnim identitetom. Strategijama i praksama održavanja Njegoša u kulturnoj memoriji nacije vlast je vršila unifikaciju stereotipa, predstavljajući se kao neko ko ispunjava njegoševsko zavještanje. U stvari, to je bio samo „njen“ Njegoš – stvoreni Njegoš koji se uklapao u oficijelnu ideologiju. Zbog toga je zašenio sve crnogorske velikane iz njene istorije, jer su upravo on i njegovo djelo bili most u šematizovanoj predstavi kontinuiteta srpske državnosti i nemanjićkoga nasljeđa. Korist od unifikacije i linearizovane prošlosti bila je mnogostruka. Srbima, kao vodećem narodu Jugoslavije, garantovalo je suprematiju, dok je aneksija Crne Gore iz 1918. godine tretirana kao potpuno logičan slijed procesa ujedinjenja. Samim tim što je

267 *Zetski glasnik*, br. 71 (5. 9. 1934), str. 1.

268 *Slobodna misao*, br. 31 (26. 8. 1934), str. 5.

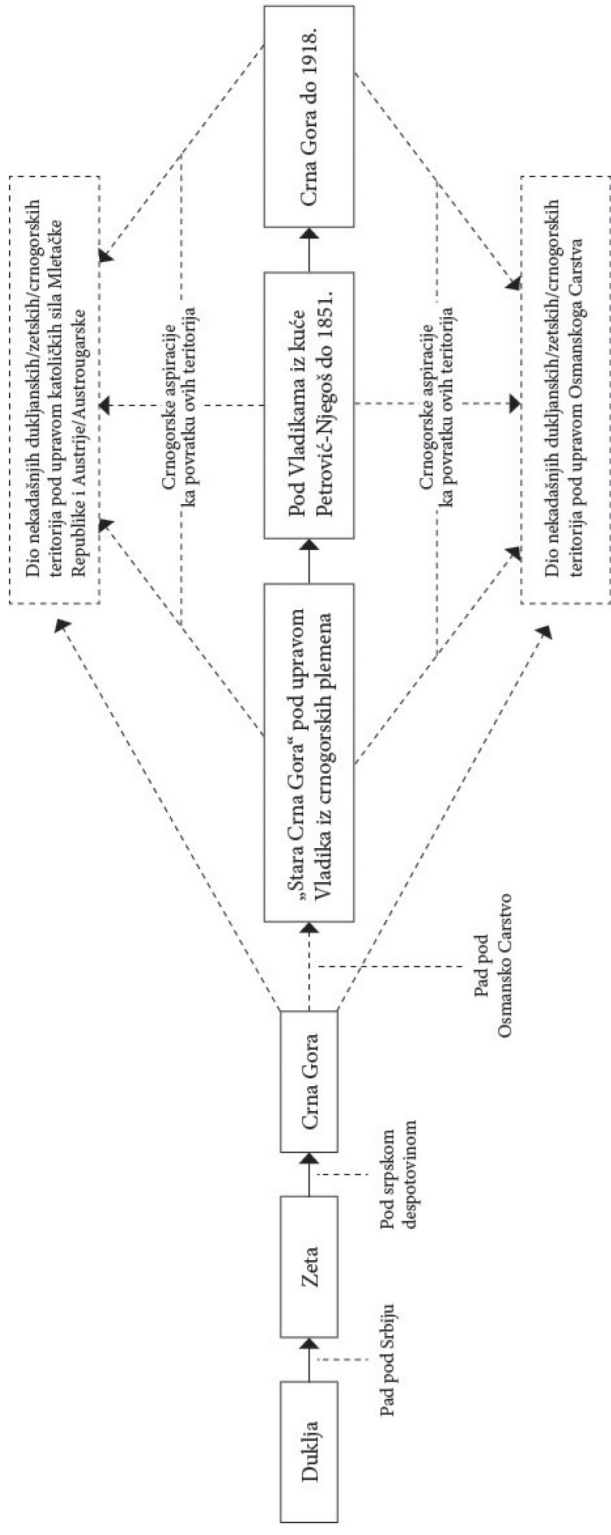
269 Vido Latković, „Njegošev muzej“, *Zeta*, br. 1 (7. 1. 1935), str. 7.

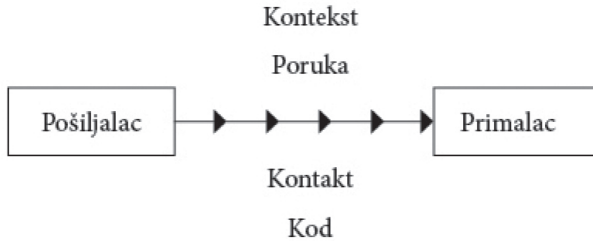
kad se kaže – „Njegoš“, gotovo nepotrebno bilo dodavati „Petrović“, jer se odmah znalo na koju se ličnost misli, to je vlastima dodatno olakšavalo da iz kulturnoga šecanja brišu preko dva vijeka vladarske kuće Petrović. O tome nam svjedoči veliki broj govora koje smo analizirali, đe se evidentno ocrta-va izbjegavanje pomena prezimena „Petrović“, već se pored standardnog „Njegoš“ koriste još „vladika Rade“, „Rade Tomov“, „lovćenski pjesnik“ itd. Budući da je Njegoš u Crnu Goru importovao kosovski mit, a kroz svoje djelo aktuelizovao arhetipove junaka tipa Obilić, to je u temporalnoj pred-stavi direktno značilo pretrčavanje nekoliko vjekova istorije i spajanje crno-gorske sudbine s Kosovom, pošto su Lovćen i Njegoš u asocijativnom nizu reprezentovali svoju državu. Njegoš je tako državnoj ideologiji poslužio kao malter kojim se prekriva mozaik. Jer u ovako forsiranoj svijesti nije bilo mje-sta za istoriju Crne Gore prije Nemanjića, nije bilo mjesta za crnogorske pri-morske gradove ili dio njene teritorije koji je bio islamiziran. Od predstave prepune diskontinuiteta, prožimanja i prelamanja različitih kulturnih obra-zaca, utisnuta je jednodimenzionalna, pravoslavna, namjenski naštelovana svijest. Šematski prikazano, to bi izgledalo ovako:

ŠEMA 1 – Poželjna predstava kontinuiteta koju je stvarala vlast u Crnoj Gori

Na slj. strani **ŠEMA 2** – Kontinuitet državnosti crnogorskoga prostora od prve slovenske države na njemu

ŠEMA 3 – Verbalna komunikacija po Romanu Jakobsonu

Šema verbalne komunikacije koju je u svom glasovitom tekstu „Lingvistika i poetika“²⁷⁰ načinio Roman Jakobson, a koja kao elemente verbalnoga niza prepoznaje pošiljaoca i primaoca između kojih se nalaze kontekst, poruka, kontakt i kod, mogla bi se primijeniti na političko-ideološki diskurs o Njegošu u KSHS/Jugoslaviji.

Naime, ukoliko bismo u „kontekstu“ kulturološke razgradnje koja se dešavala Crnoj Gori u međuratnom periodu kao „pošiljaoca“ imenovali – vlast ili ideologe KSHS/Jugoslavije, a kao „primaoca“ – crnogorsko stanovništvo, kome je poslata određena poruka – npr. da su Crnogorci srpski plemići čiji su preci došli s Kosova, jedini očuvali sećanje na Dušanovo carstvo, a to najbolje opisao Njegoš, koji je bio najveći srpski apostol ujedinjenja, videćemo da je Njegoš u stvari bio taj „kontakt“, čije je djelo poniklo iz narodnog „koda“. Tim je kanalima i konstrukcijama „Njegoš – Srbin – Kosovo“ veoma bio olakšan put srbizaciji crnogorskoga kulturnog nasljeđa. Interesantno je i da konstrukcija „Srbi u Crnoj Gori“ koja se naročito aktuelizovala 1918. nije postojala prije te godine. Crnogorci su o sebi često govorili kao o „srpskoj Sparti“, ali nikad nijesu koristili „Srbi u Crnoj Gori“ budući da Srbiju nijesu doživljavali svojom domovinom.

²⁷⁰ Roman Jakobson, „Lingvistika i poetika“, In: *Teorijska misao o književnosti* (priredio Petar Milosavljević), Novi Sad, 1991, str. 523–531. Šema se nalazi na str. 526.

Međutim, političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji, kako se bude primicala svome kraju, naročito nakon ubistva Aleksandra Karađorđevića u Marseju, odražavaće se na sumnju u dio njegoševske ideologije. Radikalne hrvatske struje, u svojem razračunavanju sa srpskim neistomišljenicima nijesu poštedjele ni Njegoša. U cilju ljuljanja doktrinirane Njegoševe etike koja je proglašavana za vrhovnu nacionalnu vrijednost, jedan zagrebački desničarski i klerikalni časopis objaviće prvi tekst na južnoslovenskim prostorima koji je kritikovao etičnost *Gorski vijenac*. *Hrvatska straža* pisala je 1937: „Neka dakle ko hoće hvali ‘Gorski vijenac’ sa estetične strane, etika ga mora osuditi! Zato bi trebalo ovo djelo odstraniti od školske lektire!“²⁷¹ Ovo je trebao biti signal muslimanima u Kraljevini Jugoslaviji da počnu sumnjati u principe koje im proklamuje država, što je dodatno trebalo destabilizovati ionako raspolućenu zajednicu. Javnost je osudila ovakve napise. Jedan beogradski list u komentaru napada na Njegoša obrušio se na hrvatske klerikalce ističući: „Kako su počeli i kako su pokušali da zakonski osiguraju sebi pravo, da miješaju u čitav kulturni život Jugoslavije, čudo je što, po uzoru Srebrnićevih napadaja na udžbenike i ove, da se najblaže izrazimo, nečuvane interpretacije prema jednoj od najviših vrednosti čitave naše nacionalne kulture, nisu već postavili zahtjev da naša školska omladina treba da se odgaja isključivo na ‘moralnim djelima’ sv. Alfonsa Marije da Liguori i na ‘Glasniku sv. Ignjacija Lojole’?“ U crnogorskoj štampi *Slobodna misao* vješto je komentarisala sporni tekst, ne pominjući muslimane niti činjenicu da su hrvatski desničari upravo taj tekst posvetili njima. Kontraargumente isključivo su usmjerili u pravcu kritike klerikalističke filozofije i hipokrizije samoga članka. Objektivnu kritiku članka uputio je Savić Marković Štedimlija u *Zeti*, tvrdeći da upravo klerici, „koji su poznati kao najnetolerantniji ultramonitanci“, tendenciozno napadaju Njegoševo djelo koje „nijesu osudili ni Muslimani ‘u ime vjerske tolerancije’.“²⁷² Da su uzavrele atmosfere u državi bili svjesni i neki zvanični komentatori i na eventualno njihovo pre-

271 M. R., „Hrvatski etičari“, *Slobodna misao*, br. 13 (4. 4. 1937), str. 1.

272 Štedimlija, „‘Gorski vijenac’ anatemisan“, In: *Ogledi o Njegošu* (pr. Danilo Radojević), str. 141.

nošenje na tumačenje Njegoša, svjedoče nam neki tekstovi objavljeni nekoliko mjeseci prije hrvatskoga teksta. Jedan intelektualac govoreći o Njegošu kao političkome učitelju, tvrdio je da koliko god neki književnik bio velik, on ne može uvijek zadovoljiti sve zahtjeve i gledišta novijih generacija. Bez obzira na dubinu njegova prodiranja „u istine o životu ne samo svoga doba nego života uopšte, nema slučaja da i takvog pisca neće nadjačati vrijeme, stalan i neprekidan razvoj životnih oblika. Takav je slučaj i s Njegošem.“²⁷³ Iako po njegovu shvatanju Njegoš ni nakon osam decenija nije izgubio ništa od veličine i opšteg značaja – „njegovo djelo ostaje veliko kao što je i bilo, ali ono postaje nedovoljno da duh naših dana u njemu za sve nađe svoju riječ“.

Dok su se tražili novi modaliteti ideološkoga približavanja suprotstavljenih strana, Kraljevina Jugoslavija osipala se i nespremna dočekala Drugi svjetski rat. Unutrašnji antagonizmi pospješeni intervencijom spolja urušiće tu prvu jugoslovensku vavilonsku kulu. Stvoreni Njegoš neće se srušiti s njom, jer će nastavljači ideologije iz jugoslovenske države Karađorđevića nastaviti utabanim stazama interpretiranja lika i djela Petra II u ratnim i novim programskim kontekstima. Ali neće to raditi samo oni, radiće to skoro sve suprotstavljene strane u najvećoj klanici koju je vidio ovaj prostor. Jedna od posljednjih interpretacija u zvaničnome organu vlasti u Crnoj Gori *Zet-skome glasniku* 1941, uoči rata, glasi: „Linija koju je Njegoš povukao ostala je presudna vododjelnica i za naše vrijeme koju ne treba smetnuti s uma kad god se postavlja pitanje o tome šta je uistinu presudno po sudbinu i po dušu jednoga naroda, šta ga zapravo čini narodom i šta iskupljuje život pred Bogom i pred istorijom?“²⁷⁴ Sudbina toga naroda bila je da se njegovi predstavnici međusobno pokolju.

---

273 Đuza Radović, „Njegoš kao politički učitelj“, *Slobodna misao*, br. 1 (6. 1. 1937), str. 6.

274 Dušan Stojanović, „Njegoš kao politički mislilac“, *Zetski glasnik*, br. 864–865 (1941), str. 3.

„ISTRAGA POTURICA“ U DRUGOME SVJETSKOM RATU – NJEGOŠ KOD KOLABORATORA I OKUPATORA

Nakon šestoaprilskoga napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju i jedanaest dana rata ona će kapitulirati. Crnogorski prostor najvećim dijelom potpao je pod protektorat Italije koja je imala plan da iskoristi nezadovoljstvo Crnogoraca Kraljevinom Jugoslavijom i Podgoričkom skupštinom te na osnovu toga rehabilituje Kraljevinu Crnu Goru s dinastijom Petrović na čelu. Svoje saveznike našli su u dijelu redova Crnogorske stranke, tzv. federalista koji su uz komuniste bili najjača opozicija režimu u Crnoj Gori do 1941. Talijani su svoju vlast organizovali preko Civilnoga komesarijata koji je trebao pripremiti skupštinu na kojoj bi se donijele odluke o restauraciji crnogorske države. Kao zemlja koja na svome dvoru ima odivu Petrovića, Italija će retorički držati do dinastičkih veza ističući prijateljstvo s Crnom Gorom. Preko svojih saveznika-satelita pokušaće da se Crnogorcima predstavi kao neko ko će paziti i njegovati narodnu tradiciju. Jedna od prvih manifestacija koja je organizovana nakon okupacije bilo je proslavljanje Đurđeva-dne, krsne slave dinastije Petrović-Njegoš, koja nije obilježavana 22 godine.²⁷⁵ Biće pokrenut i list s imenom staroga crnogorskog medija *Glas Crnogorca*, koji će s manjim prekidima izlaziti do kapitulacije Italije. Na Petrovdanskoj skupštini, 12. jula 1941. godine, predstavnici Crnogoraca u talijanskoj režiji donijeli su odluku o uspostavljanju crnogorske države.

---

275 *Glas Crnogorca*, 18. maj 1941, str. 3.

Već šutradan, po direktivama dobijenim iz Sovjetskoga Saveza, crnogorski komunisti predvođiće najmasovniji antifašistički ustanak u porobljenoj Evropi. Ustanci će polako nicati i u ostalim djelovima Jugoslavije. Nakon nekoliko sedmica uspješnih borbi i uspostavljenih slobodnih zona pod kontrolom ustanika, uslijediće jak odgovor Talijana koji će ubrzo povratiti vlast i umjesto Civilnoga komesarijata zavesti vojni režim. U novonastalim okolnostima, đe su komunisti postali glavna prijateljka fašističkim vlastima, Talijani će početi da okupljaju antikomunističke snage, u prvome redu novostvorene četničke jedinice – čuvare tekovina Kraljevine Jugoslavije, koje će u Crnoj Gori biti udarna igla fašističkih akcija. Snaga ionako podijeljenih crnogorskih federalista biće od manjega značaja za njih, ali će se i njihove jedinice snabdijevati talijanskom pomoći i učestvovati u gušenju antifašističkoga pokreta. U takvim uslovima u propagandi koju je finansirala Italija naći će se mjesta i za Petra II Petrovića-Njegoša. Iako se nije mogao uklopiti u korporativističku ideologiju fašizma, Njegoš će se iskoristiti u satanizaciji komunističkoga pokreta od strane talijanskih kolaboranata. *Glas Crnogorca*, prozeleniško glasilo u toku 1941. godine, postaće od januara naredne godine pročetnički medij s veoma izraženom antikomunističkom i fašističkom retorikom.

Jedan od prvih tekstova koji kontekstualizuju situaciju kroz korišćenje Njegoša pojavljuje se u prvome broju *Glasa Crnogorca* za 1942. godinu, naslovljen „Spasavajmo naciju“.²⁷⁶ Nakon što je osudio Trinaestojulski ustanak autor u svoje antikomunističke konstrukcije umeće poznate Njegoševih stihove:

Pružena nam je bila sjajna mogućnost da odigramo ulogu čuvara naše srpske rase, usred svjetske kasapnice, da mirno sačekamo kraj obračuna među velikanima i da po Njegošu ‘Sačuvamo sjeme u odive!’ – spasavajmo naciju od nas samih, od naših zabludenih sinova, od Njegoševih vještica koje kažu: ‘Zla mrznome činit ne možemo / a ko nam je mio ili svojta, / Trag po tragu njegov iskopamo!’

---

276 Argus, „Spasavajmo naciju“, *Glas Crnogorca*, 1./14. februar 1942, str. 1.

Dakle, karakteristična politika čekanja (ili čučavca, kako su je pogrdno nazivali komunisti) Ravnogorskoga pokreta Draža Mihailovića, da se rat riješi na inostranome frontu kako bi se sačuvala „biološka supstancija srpstva“, biće prenesena kroz stihove iz *Gorskoga vijenca*. Motivi iz Njegoševa djela koji sežu do srednjega vijeka, kao što su „vještice“ i „Kosovo“, ili pak novovjekovna „istraga“, postaće paradigma za tumačenje zbivanja u ratu koji je nagovijestio nuklearno doba. Kao pravi *montagemaker* u takvoj vrsti propagande pokazaće se pravoslavni prvak Joanikije Lipovac, mitropolit koji je dočekao i pozdravio fašiste nakon Aprilskoga sloma. Heuristička osnova profašističkoga djelovanja u Crnoj Gori biće izuzetno obogaćena njegovim radom. On će nastaviti tradiciju dobrih odnosa pravoslavnoga i katoličkoga sveštenstva s okupatorima, začetu tokom Prvoga svjetskog rata. Gotovo u svakom svom medijskom pojavljivanju Lipovac će posezati za Njegošem. Demagoške karakteristike Nikolaja Velimirovića poseđovao je i on. Njegovi govori biće šablonski – nekoliko citata iz Biblije, nešto Njegoševih najpoznatijih stihova, a onda poruke koje idu u korist okupatorskome režimu. U čestitki povodom srpskoga praznika Savindana, koju je uputio građanima, mitropolit kroz Njegoša pripovijeda o Savi Nemanjiću.²⁷⁷ Tako je Njegoš došao u dodir sa srpskim svetiteljem iako ga ni u jednom svom pismu ili književnom djelu nije pomenuo²⁷⁸, o kojemu je Velimirović izjavio: „Ipak se mora odati priznanje sadašnjem njemačkom vođi Adolfu Hitleru, koji je kao prost čovjek, shvatio da je nacionalizam bez vere jedna čista anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo u XX veku on je došao na ideju Svetog Save i poduzeo u svome narodu onaj posao koji priliči svetitelju, geniju, heroju. A nama je taj posao svršio sveti Sava. Otuda je nacionalizam srpski kao stvarnost, najstariji u Evropi.“²⁷⁹ U propovijedi povodom pravoslavnoga praznika Uskrsa Joanikije

277 *Glas Crnogorca*, 15./28. februar 1942, str. 1.

278 Danilo Radojević, „Njegoš nikad nije spomenuo Savu Nemanjića“, *Monitor*, 22. 2. 1991, str. 38;

279 Citirano po: Dragan Koprivica, „Antifašizam u Crnoj Gori – suštinska vrijednost ili predizborni trik?“ <http://gong.hr/hr/dobra-vladavina/europska-uni-ja/antifasizam-u-crnoj-gori-sustinska-vrijednost-ili-/> Pristupljeno: 2. 10. 2016.

najoštrije osuđuje 13. jul i govori u duhu četničkoga vojvode: „Posljednjih sedmica počeli su ubijati sve one koji neće da se učlane u komunističku stranku. I ubijali su i ubijaju ne samo ljude, već i žene, starce i djecu. Okrvavili su, dakle, ruke bratskom krvlju. U našim krajevima zavladała je tako strašna nesreća, narod je na takvim mukama, da će se na ovo doba kroz vjekove primjenjivati Njegoševe riječi: Bješe oblak sunce uhvatio / bješe goru tama pritislula / pred oltarom plakaše kandelo, / na gusle se strune pokidale, / sakrile se vile u peštere, / bojahu se sunca i mjeseca.“²⁸⁰ U istome broju *Glasa Crnogorca* đe je objavljena ova propovijed štampan je i tekst koji slavi hiljadugodišnje prijateljstvo između Crne Gore i Italije. U njemu se kaže da je Vladika Rade bio rado viđen gost u toj zemlji, da mu se jako dopadala njena kultura, gostoprimstvo i simpatije koje je gajila prema Crnoj Gori.²⁸¹

Sumrak ličnosti jednoga mitropolita ostvariće se prilikom posete glavnoga talijanskog zapovjednika u Crnoj Gori Pircija Birolija Manastiru Ostrog. Lipovac će ga u Gornjem manastiru pozdraviti riječima: „Mi smo maleni, siromašni i neznatni, po riječima Njegoševim ‘Jedna slamka među vihorove’ ali ljubitelji istine i pravde (...) Vaša Ekselencijo, u ime bratstva svete obitelji Ostroške, sveštenstva i naroda Bogom spasavane Mitropolije crnogorsko-primorske, pozdravljam vas sa pozdravom: Dobro nam došli.“²⁸² Lipovac je toplorječivost nastavio u Donjem manastiru, đe je bio priređen svečani ručak. Čak je, kako prenosi *Glas Crnogorca*, pozdravnu riječ uputio na talijanskome jeziku.²⁸³ Nakon panegirika talijanskome vojnom režimu i iskazivanja zahvalnosti što je opštenarodni ustanak ugašen, uz nekoliko negativnih atributa na račun partizana, mitropololit je nazdravio Biroliju i njegovim uvaženim saradnicima, a potom nastavio: „Pijem braćo u zdravlje našega dragoga brata đenerala Blaža Đukanovića, komandanta nacionalnih trupa u Crnoj Gori, junaka i viteza, koji nalazeći se na neodložnom

280 *Glas Crnogorca*, 22. mart/4. april 1942, str. 9.

281 M. M., „Hiljadugodišnje prijateljstvo Crne Gore i Italije“, *Glas Crnogorca*, 22. mart/4. april 1942, str. 5.

282 *Glas Crnogorca*, 7./20. oktobar 1942, str. 1.

283 Isto, str. 3.

službenom putovanju u Sandžaku, nije mogao danas posjetiti s nama Sveti Ostrog, već je odredio svoga izaslanika hrabrog pukovnika brata Baja Stanišića, u zdravlje junaka i vitezova njegovih saradnika, koji predvode junake; u zdravlje, braćo, svih vas i u zdravlje mučeničkoga, krstonosnoga našega naroda. *'Vozljubim drug druga'* Ljubavi nas uči Gospod Isus Hristos, ljubavi nas uči Sv. Sava, a oni su vođe... / Bože dragi, koji sve upravljaš... / Provedri mi više Gore Crne, / Uklon' od nje munje i gromove / i smučeni oblak gradonosni.“

U prookupatorskome diskursu i medijskoj kampanji najzanimljivije je umetanje teze, u stvari dovođenje u vezu „istrage poturica“ s borbom protiv komunizma. Mit iz *Gorskoga vijenca* predstavljan kao sveta istina, skoro vijek kasnije, ponovo je trebao odigrati istu ulogu – regrutovati masu. Između ostaloga, internacionalizam promovisan među komunistima i nepostojanje religijskih prepreka za inkluziju muslimana u partizanske redove mnogo je smetao uskonacionalističkoj i antimuslimanskoj ideologiji četničkoga pokreta. Zato je Njegoš trebao da opomene narod na pogrešnost komunizma, kako bi kolaboracija s okupatorima dobila istorijsku samopotvrdu. Prva paralela između „istrage“ i antikomunističke borbe načinjena je u tekstu „Zlu se svakom na put stati mora.“²⁸⁴ Nakon banalnih i vidno protivislamskih redova nakalemljenim na Njegoševe stihove, potpisnik teksta pravi pohvalu „istrazi“. Upoređujući širenje islama s komunizmom, dalje kaže: „Isti primjer imamo sada kada Crnogorski komunizam (bolje reći: 'Crnogorski glupizam') propovijedajući poslastice korišćenja tuđe imovine, kolhoza, slobodne ljubavi i 5 sati dnevnoga rada te propovijedajući rajski život dovodi u oprečnost ono što su zdravi razum i narodne potrebe stvorili. I tom načinu je skovan krvavi mač da se razmane i očisti sve nezdravo što uništava ponosno crnogorsko ime, da se odrežu te nezdrave i neizvodljive ideje u Crnoj Gori – isto kao što su istrijebljeni poturčenjaci.“²⁸⁵ Glavni štab komunističke vojske upoređen je s vješticama iz *Gorskoga vijenca* – on muti Crnogorce da se međusobno zavade. „Uzbunili“ su omladinu, podve-

284 P. M. Lazina, „Zlu se svakom na put stati mora“, *Glas Crnogorca*, 22. februar/7. mart 1942, str. 7.

285 Isto.

li je i odveli od autoriteta i zdrave svijesti. Zato, „napojmo se Njegoševim duhom, neka bi on vaskrsao kao slavan ovjenčani crnogorski duh naših pradjedova... (stihovi)... Okupite se Crnogorci i probudite iz mrtvila i učmalosti. Trijebite ‘poturčenjake’ modernog vijeka, ne umirite podtrbuške od šake manijaka. Na pomolu je novo doba, novi ‘Gorski vijenac’ – vežite se zakletvom serdara Vukote... (zakletva)“²⁸⁶ Kreator ovakvih formulacija zaista je cijenio Njegošev rad, ali ga izgleda nije razumio. Nekoliko brojeva nakon ovoga, on nastavlja *ponjogošenje* svojih proosovinskih stavova. U tekstu „Ođbranimo se“ komunisti se optužuju za širenje nemorala i gnusne zločine. Govori se o tobožnjem otvaranju javnih kuća na partizanskoj teritoriji, silovanjima koja čine komunisti i ubistvima đevojkaka i žena koje ne žele imati „druževski“ seks. Na kraju se potpisnik pita: „Pa jeli naša dužnost da gledamo to, i da čekamo da na nas dođe red jednog dana? Zar da trpimo tirjanstvo? Al tirjanstvu stati nogom za vrat / Dovedi ga k poznaniju prava / To je ljudska dužnost najsvetija. Valja ići i tirjaninu dokazati ‘poznanije’ prava pa bilo milom ili silom.“²⁸⁷ Interesantan je i jedan „istorijski“ napis u kom je dat pregled života vladike Danila Petrovića – samo par rečenica iz njegove biografije, a onda više od tri četvrtine posvećeno „istrazi“ i njezinu značaju. Na kraju teksta je konstatovano: „Istorija se zaista ponavlja. Eto, došlo je do toga da se i godine 1942, nakon punih 235 godina, Crnogorci podižu da pomeđu sebe istraže izrode.“²⁸⁸ Tako je u javnome mnjenju stvarana klima osmansko-crnogorskoga rata, koji je u narodnoj svijesti imao duboke korijene. Manipulisanje istorijom stavljeno je u službu ekspanzionističkih planova, dajući ratovanju povijesni legitimitet.

Kao i okupator iz prethodnoga svjetskoga rata, i Talijani su imali svoju epizodu s Njegoševom grobnicom. U jednoj salvi talijanske artiljerije oštećena je bila kapela na Lovćenu. Znajući koliko to može da škodi njihovoj stvari u Crnoj Gori i kako bi prenebregnuli kontrapropagandu, Talijani su odmah izdali saopštenje za javnost, štampano na naslovnici *Glasa Crnogorca*: „U varoši kruži glas da je artiljerija juče razorila grobnicu vladike Rada.

286 Isto.

287 P. M. Lazina, „Ođbranimo se“, *Glas Crnogorca*, 29. mart/11. april 1942, str. 5.

288 *Glas Crnogorca*, 1./14. mart 1942, str. 5.

Ovaj glas, međutim, odgovara istini samo u toliko, što je jedno zalutalo tane, prilikom ispitivanja jednoga oružja, palo u blizini grobnice vladike Rada. Grobnica nije razorena, te se može dobro vidjeti takođe i sa samoga Cetinja. Nije isključeno da je tane moglo prouzrokovati izvjesnu štetu. U svakome slučaju radi se tu samo o nesrećnome slučaju, koji je nemio ne samo Crnogorcima, nego i Italijanima, koji gaje kult herojskih uspomena i svetinja tradicije ma kojega naroda. Šteta, koja je slučajno i eventualno zadana grobnici, biće smjesta nakon što bude ustanovljena popravljena brigom italijanske vlasti.²⁸⁹ Znajući koliko crnogorski narod poštuje kult lovcenskoga pjesnika, Talijani su mnogo pažnje poklanjali njegovanju njegova lika. Ahil de Poalis držao je predavanja o kulturnim vezama između Crne Gore i Italije za vrijeme Njegoševe vladavine.²⁹⁰ U *Durmitoru* je objavljen veliki broj članaka o Petru II, njegovu stvaralaštvu i značaju. Poalis je upućivao i na opise Italijana u *Gorskome vijencu*, koji je, interesantno, još 1939. godine doživio svoj treći cjeloviti prijevod na talijanski jezik.²⁹¹

Do kraja talijanske okupacije u Crnoj Gori doći će jeseni 1943. godine, pošto je nekoliko mjeseci nakon savezničkog iskrcavanja kod Ancija, Italija primorana na kapitulaciju. Posljednji tekst u kojem će se koristiti Njegošev lik pod talijanskom okupacijom objavljen je avgusta te godine. „Pismo duhu Njegoševom“ koji potpisuje izvjesni Vojvoda A. najinteresantniji je vid zloupotrebe Njegoševa lika i djela u kontekstu aktuelnih dešavanja. Autor se tekstom direktno obraća pjesniku, žalosnim tonom konstatujući da je bio u pravu kad je rekao „o kukalo sprstvo ugašeno“. Nesloga narodna je u stvari kriva za takvu svakodnevicu đe brat brata ubija. Potom je antiislamske stereotipe iz prošlosti prenio na sadašnjicu, a Njegoševo djelo počeo interpretirati u ravni koja je ideologiji četničkog pokreta potpuno odgovarala:

Ti znaš da smo, za tvoje vrijeme i nešto prije tebe, napunili muslimanima naše krvi i naše kosti Podgoricu, Nikšić, Hercegovinu, Bosnu,

289 Isto, str. 1.

290 Ahil de Poalis, „Istorijski odnosi između Crne Gore i Italije“, *Durmitor*, 1943, br. 2, str. 1–6.

291 Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2014, str. 233.

Rašku i Metohiju. Ti si kroz svoj Gorski vijenac, Čardak Aleksića i druga tvoja djela teško zagrmio protiv izroda i otpadnika, ali uzaludno. Žigosane poturice, vođene novim Brankovićima, danas predaju ognju i maču žalosne ostatke srpskog naroda. Bije nas kusi i repati, nije nas svako ko do nas dođe, bez ikakve odgovornosti i kao po nekom krvavom pravilu. Ali najteže naše rane, najkrvavije, najdublje i najstrašnije jesu one, koje nam bestijalno zadaju naši propali sinovi, pljujući našu krv, naciju, vjeru, Boga i našeg čestitog cara Laza (...) Srpskog naroda svakim danom je sve manje i manje (...) a narod, nesretni narod, još uvijek ne vidi ono što si ti Sveti Vladiko vidio i kazao prije sto godina.²⁹²

Talijansku vojsku su septembra 1943. godine zamijenile njemačke trupe koje su odmah počele zavoditi oštre mjere. Jedna od prvih akcija svakako je bila okupljanje antikomunističkih snaga iz redova četničkoga i federalističkoga pokreta, dotad lojalnih Talijanima. Pokrenut je *Crnogorski vjesnik*, glasilo u kome će se promovisati otvoreni nacizam i glavni razglas za domaće kvislinge. Već u prvome broju Miomir Dubak u tekstu „Na okup za spas“ poziva narod na beskompromisnu borbu protiv komunista. Matrica pisanja ratnih tekstova biće prenešena iz protalijanskoga *Glasa Crnogorca*. „Na okup“, grmio je Dubak, „na okup narode Lovćenskog genija, protiv šumskih avanturista, koji su odgovorni, bez obzira dali nose petokraku ili grb, za veliku kosturnicu (...) Na okup vitezovi ‘mrijet naviknutih’“.²⁹³ Autor poziva narod da pronosi spasonosnu misao o radu, redu i miru, kako ga ne bi stigla Njegoševa kletva „A ko izda onoga te počne, / Svaka mu se stvar skamenila! / Bog veliki i njegova sila / U njivu mu sjeme skamenio...“. U nekoliko narednih brojeva Dubak će pisati o Njegošu kao o najvećem sinu Crne Gore koji je razumio sve narodne potrebe, pa i ove današnje.²⁹⁴ Ono oko čega su se sukobili nacistički partneri – velikosrpski promoteri i dio crnogorskih fe-

292 Vojvoda A., „Pismo duhu Njegoševom“, *Glas Crnogorca*, br. 142 (18. 8. 1943), str. 2.

293 Miomir Dubak, „Na okup za spas“, *Crnogorski vjesnik*, br. 1, str. 2.

294 Viđeti: Miomir Dubak, „Mi kroz prizmu Petrovića“, *Crnogorski vjesnik*, br. 5 (13. 11. 1943), str. 3; br. 7 (20. 11. 1943), str. 3.

deralista bilo je pak isticanje Njegoševa identiteta. Zato je zastupnik druge struje Milivoje Matović pisao o Njegoševu nacionalizmu, stavljajući ga u kalup promotera crnogorskoga nacionalizma. Matović tvrdi da je malo onih „koji su iskreno i bez tendencija prikazali Njegoša u njegovim idejnim stremljenjima“ i da su velikoga pjesnika uglavnom prikazivali kao velikoga Srbina, dok su njegovo crnogorstvo prećutkivali i time „ovog velikog sina Crne Gore“ neopravdano otuđili od svoga naroda i otadžbine.²⁹⁵ U svojim feljtonima pozivaće se na stihove iz *Gorskoga vijenca* u kojima Petar II pokazuje crnogorski identitet. Na osnovu toga Matović je utvrdio da Njegoš u svome djelu time Crnoj Gori i crnogorstvu plete najljepši nacionalni vijenac; dok je posveta Prahu Oca Srbije – Karađorđu, u stvari težnja da se izmire crnogorstvo i srpstvo, te ih je takve „kao nerazdvojne“ ostavio budućim generacijama.²⁹⁶

Iako može djelovati nevjerovatno, Njegoš je poslužio i za promovisanje nacionalsocijalizma. Mnogi velikosrpski, rasni propovjednici koji su promovisali nacizam ili ljotičevsko-nedićevske teze o srpskome narodu pokušavali su istoriju Srba interpretirati u duhu ideologije koja ih je finansirala. Jedan od takvih bio je političar M. Spalajković, bivši ministar u međuratnoj Kraljevini Karađorđevića, koji je Crnu Goru vidio kao srpsku Spartu i sveti alem-kamen srpstva, navodeći da ona kao takva ima i „izuzetnu nacističku vrijednost za Srpstvo“.²⁹⁷ Crna Gora je u njegovoj vizuri sačuvala onu moralnu čistinu i „rasne osobine srpskog roda, onakve kakve su bile još prije Nemanjića. Religija te Crne Gore je svetosavsko pravoslavlje, a arhetip takvog Crnogorca je, zaključuje Spalajković, Bajo Stanišić. Spalajković je tvrdio da je u kultu Kosova smisao postojanja Crne Gore, Crnogoraca i njihove vjekovne borbe, pa je u skladu sa tim tvrdio da bi ‘bez Crne Gore duša Srpstva bila nepotpuna. Samo se iza nacionalnog genija Crne Gore mogao roditi ispolonski rapsod srpski – Njegoš’“.²⁹⁸ Svoje nacističke teze ovaj

295 Milivoje Matović, „Njegošev nacionalizam – crnogorstvo i srpstvo“, *Crnogorski vjesnik*, br. 19 (4. 3. 1944), str. 2.

296 Viđeti još: *Crnogorski vjesnik*, br. 20 (7. 3. 1941), str. 2; br. 21 (9. 3. 1941), str. 2.

297 Dragutin Papović, „Nacizam u Crnoj Gori“, In: *Rani ratovi*, OKF, Cetinje, 2010, str. 99.

298 Isto, str. 99–100.

srpski političar završio je konstatacijom da se nacionalni duh Srbije i Crne Gore sintetisao u kralju Aleksandru, pošto su u njemu pomiješani Karađorđe i Njegoš. Nekoliko mjeseci pred kraj okupacije u Crnoj Gori, septembra 1944. godine, kvislinzi će pokrenuti novine *Lovćen*. Predstavnik kvislinške vlasti (predsjednik Narodne uprave), velikosrpski nacionalista Lj. Vuksanović, pozivao je Crnogorce preko toga medija da ne pomažu komunistima. Apelovao je na njih, kako bi se spasio srpski rod, da se okrenu put Lovćena i Vračara i slušaju kako dva „velika i besmrtna prvosveštenika u zlatnim odorama“, Sveti Sava i Njegoš, služe bogu i blagosiljaju Srbe koji su ostali vjerni njihovu učenju a proklinju izdajnike i „odrode Srbinove misli i čine pomen poginulim za Vjeru i Otačastvo.“²⁹⁹ U prvome broju *Lovćena* na naslovnoj stranici nalazimo Njegošev portret i svečani tekst koji proslavlja devetnaest godina od izgradnje Njegoševe kapele na Lovćenu. Ono što je zanimljivo o odnosu samih okupatora prema Njegošu, jeste podatak koji nam donosi Mirko Banjević o tome da je Njegoševa Biljarda, u kojoj je bila smještena Cetinjska bogoslovija, za vrijeme rata pretvorena u konjušarnicu hitlerovske soldateske.³⁰⁰ Od januara 1945. crnogorska teritorija bila je oslobođena, te time i završena epizoda Njegoševa korišćenja od strane okupatora i njegovih saradnika.

---

299 *Lovćen*, br. 1 (28. septembar 1944), str. 1.

300 Mirko Banjević, „Uništenje kulturnih tekovina na Cetinju – zločini okupatora i domaćih izdajnika“, *Pobjeda*, 24. decembar 1944, str. 6.

CRVENI NJEGOŠ – REINTERPRETACIJE LIKA I DJELA PETRA II KOD CRNOGORSKIH KOMUNISTA

Još u ranoj fazi Drugoga svjetskog rata komunisti su počeli koristiti NJEGOŠA u svojoj propagandi, mada je eksperimentisanje s Njegoševim „dijalektičkim materijalizmom“ u Crnoj Gori otpočelo još ranije. Naime, 1935. godine Milan Bandović je u svojim tekstovima dokazivao da je Petar II nedoktrinarni pjesnik dijalektike i materijalizma, tvrdeći da je crnogorska borba protiv Osmanskoga Carstva u stvari borba protiv sultanovskog imperijalizma.³⁰¹ Svijet slobode nakon pada imperijalističkih stega koji su vidjeli komunisti Bandović je nalazio kod Njegoša u nastojanju da čovječanstvo iz „carstva nužnosti uđe u carstvo slobode“.³⁰² No dalje razrađivanje Njegoševe filozofije kroz optiku *sukoba klasa* nije bilo moguće u okolnostima koje je sa sobom donio Drugi svjetski rat. U opštoj mobilizaciji narodnih masa za sukob s fašistima komunisti su bili svjesni značenjskih komponenti Njegoševa imena. U pozivu stanovnicima cetinjskog sreza od 11. avgusta 1941. godine da nastave borbu protiv Talijana navodi se da fašistički porobljivači „nesmetano šetaju“ Njegoševim Lovćenom, ponom Crne Gore, a potom se pobrojavaju značajni lokaliteti novovjekovne

---

301 Milan Bandović, „Njegoš i dijalektički materijalizam“, *Zeta*, 28. 4. 1935, str. 8–9.

302 Isto, str. 9.

crnogorske ratne istorije.³⁰³ U oktobru u prijedlogu za organizaciju narodne vojske koju je Glavni štab poslao svojim jedinicama nalazimo viziju da se u sklopu Lovćenske brigade formira „Njegošev bataljon“ u koji će ući stanovnici iz Cuca, Bjelica, Njeguša i Čeklića.³⁰⁴ Istoga mjeseca u svrhe terenske propagande štampana je u jednom komunističkom glasilu Njegoševa basna „Orao i svinja: ili naša braća podmićena od Turaka“³⁰⁵, kao aluzija na četničke i zelenaške jedinice koje su počele sarađivati s Talijanima.

„Istraga poturica“ zauzela je posebno mjesto kod komunista u Drugom svjetskom ratu. Jaka reakcija fašista kao odgovor na julske uspjehe ustanaka crnogorskoga naroda i početak likvidiranja *klasnih* neprijatelja od strane komunista stvorile su im veliki broj neprijatelja. Kako Šerbo Rastoder za paža, partizani su se s neistomišljenicima obračunavali pod geslom „istrage poturica“ ili „Nove Badnje večeri“.³⁰⁶ To nam pokazuju dostupni izvori. Najvažnije je pomenuti *Proglas Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 21. novembra 1941. crnogorskom narodu* budući da će ovaj dokument imati recepciju na mnoge kasnije komunističke objave. Proglas počinje Njegoševim stihovima „Kud su šćeće potrpezne kučke, / Branković i ližisihani / Što im oće društvo sa Turcima“, iskorišćenim u kontekstu kolaboracije četnika i jednog dijela zelenaša s okupatorom.³⁰⁷ Nakon osude njihove saradnje s fašistima komunisti se direktno obraćaju vođstvu Crnogorske federalističke stranke:

303 „Poziv cetinjskog vojnog komiteta od 11. avgusta 1941. god. za nastavljanje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika narodu sreza cetinjskog“, In: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda – borbe u Crnoj Gori*, tom III, knjiga 1, Beograd, 1950, str. 30.

304 „Uputstvo štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak od oktobra 1941. god. za organizaciju partizanske vojske“, *Isto*, str. 55.

305 Petar II Petrović Njegoš, „Orao i svinja: ili naša braća podmićena od Turaka“, *Sloboda*, br. 2 (13. 10. 1941), str. 4.

306 Andrijašević & Rastoder, str. 413.

307 „Proglas Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 21. novembra 1941. crnogorskom narodu“, In: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda – borbe u Crnoj Gori*, tom III, knjiga 1, Beograd, 1950, str. 179.

Uskoro će biti novo Badnje večje, i crnogorski narod će, kao i one slavne noći, očistiti svoju zemlju od modernih poturica. ‘Ne složi se bajram s Božićem / jel’ ovako braćo Crnogorci?’ A njihovom gospodaru, – krvavom psu, palikući Pirciu Biroliu – neka kao nekada poslanici Seli-ma vezira odnesu poruku Vuka Mandušića: ‘Drž, ridžale, uzmi ovaj fišek: / Ponesi ga na poklon veziru / i kaži mu da je to cijena / Koje drago glave crnogorske.’³⁰⁸

U velikom broju komunističkih objava i proglašenja narednih godina riječ „poturica“ sinonim je za „izdajnike“, „petokolonaše“ i sluge „okupatora“. Mnogi od tih dokumenta pozivaju na akciju uz riječi – „trijebimo gubu iz torine“³⁰⁹ ili „dolje poturice“. Koliko je Njegoš značio partizanima slikovito nam govori Milovan Đilas u svojim ratnim sećanjima. Do bitke na Sutjesci Đilas navodi da je sa sobom nosio samo jednu knjigu – *Gorski vijenac*, te da je u očekivanju teških okršaja bio prinuđen da svoju kožnu torbicu s bilješkama i tom jedinom knjigom skrrije u nekoj stijeni.³¹⁰

Zanimljiva je prisutnost Njegoša i u drugoj vrsti komunističke propagande. U njihovu zvaničnome glasilu na crnogorskoj teritoriji – *Pobjedi*, pokrenutom 24. oktobra 1944. godine, komunisti će od prvih šest štampanih brojeva u čak četiri pominjati Njegoša. Uzevši u obzir tu činjenicu, dolazimo do zaključka da su partizani njegov lik stavili u službu pripreme za konačno oslobođenje Crne Gore (4. januar 1945. godine) i organizovanja vlasti na slobodnoj teritoriji. Tako na naslovnici petoga broja, izašlog 14. decembra 1944. godine, nalazimo reprodukciju linoreza Antona Lukatelija „Njegoš i kolona partizana“ sa stihovima iz *Gorskoga vijenca*. Pošto Titov kult još nije bio zaživio van redova i simpatizera NOB-a, komunistima je trebao dobro poznati velikan kao zaleđe partizanskoj vojsci. I Lukateli je to odradio ingeniozno: prateći trendove najdjelotvornije svjetske propagande, autor je po uzoru na jedan od najpoznatijih plakata iz Drugoga svjetskog rata (korisćen prilikom odbrane Moskve), na kome Staljinov džin nadvisuje Kremlj

308 Isto, str. 182–183.

309 Isto, str. 98, 181, 294.

310 Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd, 1990, str. 285.

i izdaje naredbu da se krene na Njemce, napravio linorez đe je Njegošev lik, zauzevši polovinu crtačkog prostora (!), prikazan kao božanstvo koje gleda s neba na narodnooslobodilačku vojsku. Sama figura neodoljivo podseća na Karla Marksa. Partizani marširaju cetinjskim trgom ispred Dvora Nikole Petrovića; na njihovu čelu su barjaktari – jedan nosi trobojku s petokrakom, a drugi transparent na kojem je ispisano „TITO“. Tako je Lukate-li suptilno umetnuo vrhovnoga komandanta, kome je „nabildovani“ i soc-realistički vladika davao legitimitet da predvodi budućnost (jer partizani marširaju prema posmatraču). Vrhunac upotrebe Njegoševa lika na tome propagandnom momentu, dostignut je stavljanjem stihova iznad učesnika marša: „Blago meni moji sokolovi / Blago meni junačka slobodo / Jutros si mi divno voskresnula.“ Zasigurno, konzumer takvog marketinga sticao je utisak da je vladika Rade osnivač i zapovjednik proleterskih brigada koje su oslobodile Jugoslaviju. Jedna od proslavljenih partizanskih jedinica nosila je ime Lovćenski partizanski odred.

Njegoš je prije konačnoga oslobođenja poslužio komunistima i u popularizovanju Sovjetskoga Saveza. Istoričar N. S. Martinović objavio je jubilarni članak „Jedan kulturni dug Rusiji“ povodom 110 godina od nabavke Njegoševe štamparije. Na kraju teksta zaključio je da je napredna generacija koja istoriju i pjesmu ispisuje mitraljezom protiv okupatora svjesna značaja i tekovina koje je slovenska matica uvijek rado dijelila s Crnom Gorom te da je progresivno sve što otud dolazi.³¹¹ Prvo interpretiranje Njegoševa štiva u korist pojašnjavanja narodnooslobodilačke borbe nalazimo već krajem 1944. Književnik Čedo Vuković obilježio je tekstom 93 godine od pjesnikove smrti. U njegovoj analizi nalazimo odjek proleterske retorike jer Njegošev stih opisuje kao „metalno čvrst“, što je omogućilo Crnoj Gori da se izbori protiv zla.³¹² Aluzije na narodnooslobodilačku borbu vidimo po konstantnom Vukovićevu isticanju Njegoša kao pjesnika naroda, a *Gorskoga vijenca* kao narodnoga djela. Kao mnogi prije komunisti i oni će aktuelne događaji tu-

311 Niko S. Martinović, „Jedan kulturni dug Rusiji“, *Pobjeda*, br. 3 (18. 11. 1944), str. 6.

312 Čedo Vuković, „Naš Njegoš“, *Omladinski pokret*, br. 7 (5. 12. 1944), str. 7.

NJEGOŠ I KOLONA PARTIZANA, Anton Lukateli

ilustracija, *Pobjeda* 1944.

mačiti kroz „istragu poturica“. „Njegoš je naš. On nam je danas bliži nego ikad (...) ‘Trijebimo gubu iz torine’ – koliko su nam te riječi bliske danas, kada naši borci čiste zemlju od novih ‘poturica, ližisihana, prljavih dželata i palikuća!’“. Njegošev stih „Na groblju će iznići cvijeće za daleko neko pokoljenje“ protumačen je kao proročka vizija napredne omaidine, koja je pošla putem Njegoševim da se bori protiv okupatora – „to je naše mlado borbeno i radno pokoljenje“.³¹³ U jednom drugom tekstu, namijenjenom omladini, isti autor trudio se kroz komunističke fraze objasniti sve Njegoševe vrijednosti, posebno citirajući Blaža Jovanovića koji je, po njegovim riječima, crnogorske borce u toku rata nazvao „sinovima *Gorskoga vijenca*“.³¹⁴

U proklamovanju nove ideologije Njegoš će dakle, kao i ranijim vlastima, odigrati veliku ulogu, i na crnogorskoj i na opštejugoslovenskoj teritoriji. Nakon završetka rata komunisti su uspjeli da zadrže vlast i otklone svoju opoziciju. Stvorena je nova Jugoslavija na federalnoj osnovi, orijentisana prema „izgradnji socijalizma“. Šest republika dobile su svoje ustave i proklamovanu jednakost. Ustavom NR Crne Gore, koji je simbolizovao povratak njezina historijskog individualiteta, donijetim 31. decembra 1946. godine, između ostalih značajnih odredbi biće definisan i njen novi grb – Lovćen s Njegoševom kapelom okružen lovorovim vijencem, koji je pri dnu povezan crnogorskom zastavom.³¹⁵ Komunističke vlasti istinski su se trudile da Njegošev lik i njegovo djelo u potpunosti prilagode svojim ideološkim potrebama, iako je približavanje Njegoša i komunizma izgledalo nemoguće, budući da je Petar II bio predstavnik jedne dinastije, a ne radničke klase, pravoslavni vladika, pjesnik romantizma bez izraženih stremljenja ka socijalnoj misli, i prije svega arhetip oca nacije u velikodržavnim tumačenjima prethodnih vlasti. Uz izuzetnu interpretativnu akrobatiku nove vlasti će veoma brzo uspjeti da savladaju sve izazove ideologiziranja. Kako je odlično zapazio Andrew B. Wachtel, suštinsko pitanje koje se postavilo pred komunističke vlasti prilikom izgradnje nove Jugoslavije jeste pitanje koja se djela

313 Isto.

314 Čedo Vuković, „Njegoš i omladina“, *Omladinski pokret*, br. 17 (8. 8. 1945), str. 3.

315 Andrijašević & Rastoder, str. 437.

mogu upotrijebiti kako bi se kulturni fokus zemlje preusmjerio sa sintetičkoga multikulturalizma ka nadnacionalnom internacionalizmu propovijedanim od strane komunista.³¹⁶ On smatra da su jugoslovenski komunisti od sovjetskih učitelja naučili više od same taktike vladanja, odnosno kako se uz odgovarajući otklon u interpretaciji većina djela iz prošlosti može iskoristiti u socijalističkoj stvarnosti – kanon se nije trebao značajno mijenjati, već samo iznova protumačiti. „Neugodna međuratna tumačenja mogla su se pripisati ideološkim pogreškama tog vremena, a ne autoru i njegovom djelu“,³¹⁷ tvrdi američki slavista, što je zaobilazilo ranije postavljanje Njegoša u središte multikulturalne jugoslovenske kulture i omiljenost Petra II od strane kralja Aleksandra. Njegoš je u socijalističkoj realnosti Jugoslavije tumačen kao preteča jugoslovenstva, pa je posebno isticana njegova uloga u 1848. godini, koja je uzimana kao prekretnica u jugoslovenstvu. N. S. Martinović zapisuje 1946. godine da je još prije revolucije naroda Njegoš pripremao Jugoslovene za velike događaje, citirajući njegovu pjesmu „Pozdrav rodu iz Beča 1847“ u kojoj je pjesnik zabilježio da su „Lepo, lipo, lijepo i lijepo“ listovi jednoga cvijeta.³¹⁸ Njegoševo jugoslovenstvo tretirano je kao vrhunac oslobodilačko-ujediniteljske borbe, pošto je počivalo na težnji ustaničkih akcija protiv dva velika carstva, što se potpuno uklapalo u komunistički ekskluzivitet dogmatskoga antireakcionarizma u teoriji i ustaničkih akcija iz potonjega rata u praksi. „Vrijeme je“, kaže Martinović, da se ljudi koji su krčili puteve progressa „predadu u nasljedstvo onih koji su u velikom otadžbinskom ratu ostvarili san naših velikih predaka: bratstvo i jedinstvo slovenskih naroda i narodnu slobodu. Njegoševa ličnost je svijetli lik naše slavne prošlosti i nova istorija će mu dati dostojno mjesto.“³¹⁹

Prva prava prilika jugoslovenskih vlasti da proslave neki značajniji kulturni jubilej i na tom nivou ispromovišu nove vrijednosti na opštredržavnom nivou ukazala se 1947. godine kad je obilježeno 100 godina od prvoga izdanja *Gorskoga vijenca*, što je ujedno pružilo šansu težnjama ka stvaranju

316 Vahtel, str. 174.

317 Isto, str. 177.

318 Niko Simov Martinović, „Njegoš i 1848“, *Stvaranje*, br. 1, 1946, str. 43.

319 Isto.

centralizovane kulture jugoslovenskih naroda. U novim političkim i ideološkim koncepcijama kao srećna okolnost pogodio se Njegošev etnički korijen – svjesni činjenice da je glavni razdor u bivšoj Jugoslaviji bio na liniji između Srba i Hrvata, Njegoševo etničko porijeklo kao Crnogorca omogućilo je zaobilaznje eventualnih favorizacija nasljeđa jednih ili drugih.³²⁰ Budući da Crnogorci nijesu optuživani za hegemonističke aspiracije, Petra II mogao je svako prihvatiti.³²¹ Pošto je vlast nakon Drugoga svjetskog rata priznala Crnogorce kao samosvojan narod s pravom na samoopredjeljenje, to je omogućavalo tretiranje Njegoša kao crnogorskoga i jugoslovenskoga pisca, čime su izbjegnuta ranija prosrpska tumačenja. Zalažući se za centralizam i u politici i u kulturi, Njegoševa važnost i isprepletenost njegove ličnosti u obje oblasti pomagale su pribavljanju legitimnosti vladajućim tendencijama.

Proslava *Gorskoga vijenca* bila je po svim nivoima organizacije, porukama koje su poslate i uopšte diskursa koji je vladao tokom manifestacije ponovno kanonizovanje Njegoša u potpuno novome ruhu. Kao nekad izgradnja kapele 1925. i ovaj događaj imao je prvorazredni značaj u (dobro kontrolisanoj) državnoj propagandi. Hrvatski *Vjesnik* je na naslovnici objavio veliki Njegošev portret s porukom „Proslava stote godišnjice ‘Gorskog vijenca’ je praznik za sve narode Jugoslavije“, dok su nova izdanja toga djela štampana u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini, drugi prijevod objavljen je u Sloveniji, a prvi put *Gorski vijenac* je preveden i izdat u Makedoniji. U organu vladajuće partije *Borbi*, „četiri od šest kolumni bilo je posvećeno Njegošu, a njegova slika odštampana je pet puta veća nego slika Tita (...) Znajući za Titovu sklonost ka preuveličanim sopstvenim slikama, ovakvo grafičko rješenje zaista predstavlja rjetkost“.³²² Sami Titov telegram poslat Odboru za proslavu stogodišnjice *Gorskoga vijenca* koji glasi: „U ime Vlade FNRJ i u svoje ime pridružujem se proslavi stogodišnjice spjeva za slobodu

320 Ono što ide u prilog tezi da je Njegoš bio najpodesnija ličnost za prvu veću promociju jeste apstrahovanje na državnom nivou stogodišnjice Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*, 1946. godine.

321 Vahtel, str. 177.

322 Isto, str. 178.

du Južnih Slovena – Gorskog vijenca – velikog pjesnika Južnih Slovena, sina Crne Gore, Njegoša, koji je odigrao krupnu ulogu u podizanju svijesti Južnih Slovena u borbi za svoju nezavisnost, slobodu i napredak“,³²³ najbolje svjedoči u kakvom je duhu interpretiranja čitavo proslavljanje proteklo.

Centralna proslava organizovana je na Cetinju juna 1947. godine uz prisustvo najvažnijih ličnosti Crne Gore i visokih predstavnika ostalih jugoslovenskih republika iz političkoga i kulturnoga života. Glavne momente s proslave zabilježene u štampi sabrao je u svojoj studiji „Njegoš u socijalističkoj i nacionalnoj ideologiji Crne Gore 1945–1989“ Dragutin Papović, đe kaže: „Filozof Vuko Pavićević je narodnooslobodilačku borbu povezao s Njegoševim rodoljubljem i tvrdio je da su stihovi ‘Neka bude što biti ne može’ bili glavni motiv rukovodstva narodnooslobodilačke borbe. Publicista Nikola Lekić je naveo da je Njegoševo djelo bilo najbolji podstrekač narodnooslobodilačke borbe i najbolja zaloga bratstva i jedinstva. Lekić je tvrdio da istraga poturica nije ništa drugo nego otpor seljaštva turskom feudalizmu, da Njegoševo djelo nije idealističko već realno i dijalektičko, da je u njemu Njegoš progovorio snagom revolucionara i da je Njegoš, kao i Lenjin, pravio razliku između pravednog i nepravednog rata. Istoričar književnosti Vukoman Džaković je tvrdio da je Njegoš pjesnik socrealizma i da kod njega nema romantičarskih ideja. Džaković se trudio da Njegoševo djelo približi socrealističkim shvatanjima, i izjavio je da Njegošev realizam nema dodira s građanskim realizmom. Kako bi Njegoša i njegovo djelo što više približio socijalističkoj ideologiji Džaković je tvrdio da je Njegoš u ‘Gorskom vijencu’ prikazao turski feudalizam i dekadenciju feudalizma zapada u čijim se nje-drima razvijalo građansko društvo. Istoričar i pravnik Niko S. Martinović je smatrao da Njegoševo djelo treba tumačiti marksističkim metodom. Tvrdio je da se Njegoš u ‘Gorskom vijencu’ borio protiv turskog feudalizma i protiv civilizovanog mletačkog feudalizma. Martinović je dodao i da je Njegoš ‘Gorski vijenac’ napisao pod uticajem Francuske revolucije 1789. godine. Profesor Danilo Lekić je smatrao da je Njegoš kroz odnos prema Mlečanima napadao zapad i da je opisivao pojedinosti ove nazadne civilizacije.

Profesor i publicista Marko Kažić je naveo da je Njegoš kroz riječi vojvode Draška opisao dekadentnost mletačkog i zapadnog društva. Kažić je tvrdio da je Njegoš u NOB-u bio pokretač i vaspitač borbenih i naprednih narodnih masa. Sudeći po ovim stavovima, Njegoš je bio prvi marksistički pjesnik Crne Gore, jer su vodeći političari i intelektualci njegovo djelo tumačili kao proizvod klasne borbe.³²⁴

Na centralnoj proslavi stogodišnjice govorio je predsjednik NR Crne Gore Blažo Jovanović.³²⁵ On je rekao da se Njegoš borio protiv „bezdušnosti hrišćanske kapitalističke Evrope“ te da je bio veliki poštovatelj Rusije, jugoslovenstva i slobode Crne Gore i Crnogoraca, koji se borio protiv turskog okupatora i domaćih izdajnika.³²⁶ Jovanović je, kao i mnogi prije njega, jedan istorijski mit iz Njegoševa djela vratio u modu i utvrdio da je istraga poturica u *Gorskome vijencu* prikazana neobično živo i istinito. Istraga je po

---

324 Dragutin Papović, „Njegoš u socijalističkoj i nacionalnoj ideologiji 1945–1989“, *Matica*, jesen 2013, str. 233–234.

325 Blažo Jovanović (Podgorica, 1907 – Herceg Novi, 1976), bio je crnogorski komunista, političar, pravnik. Član KPJ od 1924. U međuratnome i u toku Drugoga svjetskog rata jedan je od najistaknutijih Crnogoraca u komunističkom pokretu. „Predsjednik Vlade Narodne Republike Crne Gore postao je aprila 1945. godine i na toj dužnosti ostao je do 1953. godine. Od decembra 1953. do jula 1962. godine bio je predsjednik Narodne skupštine NR Crne Gore. Dužnost sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru obavljao je od 1943. do 1963. godine, a kasnije Komunističke partije Crne Gore. Bio je prvi predsjednik Narodnog fronta, a kasnije Saveza socijalističkog radnog naroda Crne Gore i prvi predsjednik SUBNOR-a Crne Gore. Od 1940. do 1954. bio je član CK KPJ, a od 1954. do 1969. godine član Izvršnog komiteta CK SKJ. Za poslanika Savezne skupštine je biran od 1945. do 1963, a od 1963. do 1975. godine bio je predsjednik Ustavnog suda Jugoslavije. Učestvovao je na održavanju Prve konferencije evropskih ustavnih sudova i Pete međunarodne konferencije „Evropski mir putem prava“. Jula 1971. godine izabran je u Izvršni komitet Svjetske organizacije pravnika „Svetski mir putem prava“, a 1973. godine učestvovao je na konferenciji ove organizacije. Autor je više političkih tekstova, kao i monografije Aktuelna pitanja Ustavnog suda Jugoslavije. Imao je čin rezervnog general-majora JNA i bio član Savjeta federacije.“ Izvor: Srđa Martinović, „Crnogorska vojna elita JNA“, *Matica*, br. 70, Podgorica, 2017.

326 Papović, str. 236.

njemu bila uzor u toku NOB-a i naveo „da je u ratu više nego ikada ranije potvrđena istinitost i trajna pjesnička vrijednost ‘Gorskog vijenca’, da se Njegošev lik lepršao na zastavama Titove armije i da je Njegoš tokom rata bio suborac i učitelj partizana.“³²⁷

Glavno tumačenje Njegoševa djela na jubileju pripalo je književniku Radovanu Zogoviću. „On je promovisao ideje koje je vlast vidjela u Njegoševom djelu. Zogović je tvrdio da je Njegoš revolucionarnu 1848. godinu tumačio baš kao i Karl Marks, i da se u ‘Gorskom vijencu’ Njegoš borio protiv turskog feudalizma, odnosno turskih eksploatatora i venecijanskog kapitalističkog svijeta. Zogović je Njegoševo djelo tumačio kao klasnu borbu, i naveo je da je ispod glavnog konflikta u ‘Gorskom vijencu’ zastupljena borba klase feudalaca i klase porobljenog i eksploatisanog seljaštva. U ‘Gorskom vijencu’ je vidio dokaz da se novi pravedni društveni poredak može podići samo na razvalini starog i izvojevati samo revolucionarnom borbom. Zogović je izjavio da je čitav ‘Gorski vijenac’ himna revolucionarnoj borbi za uništenje nepravednih i nerazumnih društvenih odnosa i ustanova. Pomoću Njegoševog djela Zogović je opravdao ciljeve socijalističke revolucije u Crnoj Gori. I on je Njegoša smatrao, u osnovi realinom, i tvrdio je da je Njegoš veoma blizak socrealizmu. Zogović se osvrnuo i na Njegoševu nacionalnu pripadnost. Izjavio je da je Njegoš, prije svega, crnogorski pisac i da pripada istoriji crnogorske literature. Zogović je tvrdio da je Njegoš sebe smatrao i Crnogorcem i Srbinom, i da pripada i srpskoj i jugoslovenskoj književnosti, ali da je njegova crnogorska nacionalnost nesporna.“³²⁸

Ovakvi manevri u tumačenju Njegoša mogu se sabrati u nekoliko analitičkih sudova: partizani iz Drugoga svjetskog rata legitimisani su kao savremena verzija Njegoševih oslobodilaca iz *Gorskoga vijenca*; neprijatan motiv – pokolj muslimana, otklonjen je zaobilaženjem religijske potke i veoma popularnim komunističkim epitetom „domaćih izdajnika“; predstavljajući ga kao narodnoga pjesnika komunisti su se direktno obraćali radnicima i seljacima, koji su bili stanac novouređenoga društva, a Njegoševo djelo im je

327 Isto.

328 Isto, str. 236–237.

bilo veoma dobro poznato – tako je bio olakšan put prijemu komunističkih parola i proklamacija u narodu. Uz ovo treba dodati i izrazito popularisanje Njegoševa nesvetačkog života i nedržanja do sveštenečkih regula, što je potpuno odgovaralo komunističkom odnosu prema vjeri.

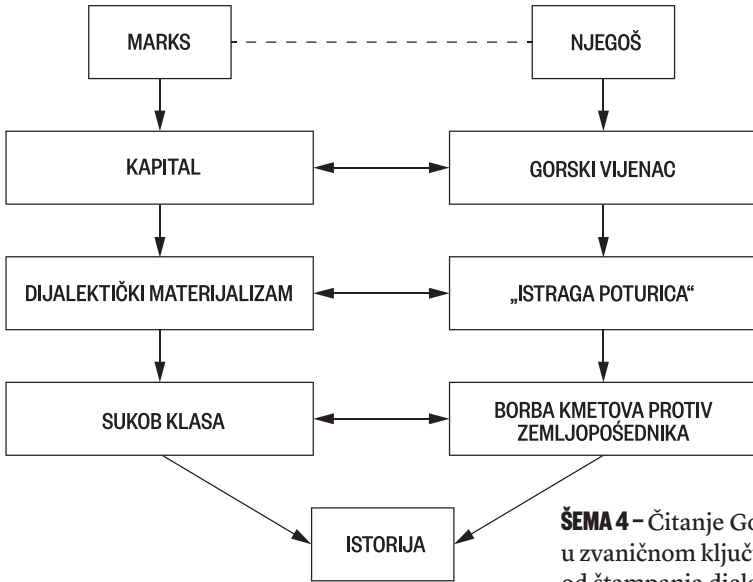
Zanimljivo je analizirati i ulogu koju je *Gorski vijenac* odigrao u popularizaciji marksističkih vrijednosti. Nesumnjivo da je većini Crnogoraca „dijalektički materijalizam“ bio komplikovan za objasniti. Za sliku istorije kako je vidi Karl Marks valjalo je naći crnogorski pandan, kako bi tehnološko-ekonomske fraze bile prijemčivije domaćoj publici. Kao što smo videli iz govora, komentatori su se potrudili da *Gorski vijenac* prikažu ni manje ni više nego kao djelo u kome se opisuje borba kmetova protiv feudalne vlaste; crnogorsko-turski rat i „istraga poturica“ pročitani su kao svojevrsan „sukob klasa“. Budući da Marks u sukobu klasa vidi nastanak istorije, neprijateljski čin Crnogoraca prema muslimanima iz Njegoševa djela bio je početak crnogorske istorije; a komunisti su nasljednici te Crne Gore, nastavljači i čuvari te tradicije.

Neprikosnoveni ideolog poslijeratne Jugoslavije Milovan Đilas podržavao je promovisanje izuzetne Njegoševe revolucionarne i slobodarske poezije, ali je u jednom tekstu predlagao obazriviju upotrebu njegovih štiva, budući da se neka djela, naročito *Luča mikrokozma* ne uklapaju u socparadigmu. Đilas je u *Luči* vidio primjese misticizma, eklektizma i religioznosti.³²⁹ *Omladinski pokret* štampao je iščupak iz ranijih njegovih članaka u kojem on *Gorski vijenac* vidi kao djelo koje izražava suštinu zbivanja jedne epohe u razvoju naroda Jugoslavije – sukob između „pravoslavne raje i turskih feudalaca i njihovih prirepaka“.³³⁰

Ni nova Njegoševa velika godišnjica, 100 godina od njegove smrti, neće proteći bez aktuelizacije najopipljivijih društvenih i političkih tema kroz njegov lik i djelo. Budući da je te godine sukob između Jugoslavije i SSSR-a bio na vrhuncu oko Informbiroa, jubilej će biti iskorišćen da se iskritikuju

329 Milovan Đilas, „O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu“, *Komunist*, br. 1, 1949, str. 61.

330 Milovan Đilas, „'Gorski vijenac' izražava suštinu zbivanja u jednom periodu naše istorije“, *Omladinski pokret*, br. 23 (12. 6. 1947), str. 5.

ŠEMA 4 – Čitanje Gorskoga vijenca u zvaničnom ključu na stogodišnjici od štampanja djela

Staljin i njegove pristalice u Jugoslaviji. Govoreći na proslavi o Njegoševu stavu prema Rusiji, Blažo Jovanović taj odnos slika u negativnom kontekstu – navodi da je stav ruske diplomatije uvijek bio utilitaran a pomoć Crnoj Gori uvijek odmjerena i u skladu s ruskim interesima.³³¹ Za svaki primljeni rubalj iz Rusije, kaže Jovanović, slijedio je veliki prijekor. „Njegoševo raspoloženje zbog svega toga najbolje se vidi, između ostaloga, iz izjave date Matiji Banu, gdje se on žesti na takve Ruske postupke. ‘Rusiju volim – kaže Njegoš – ali ne volim da mi se svakom prilikom daje osjećati cijena te pomoći. Ja gospodar Crne Gore pravi sam rob petrogradskih ćudi. To mi je već dodijalo, pa hoću taj jaram da zbacim’“.³³² Predsjedniku crnogorske vlade bilo je veoma stalo da slikovito prikaže Njegoševo razočaranje u Rusiju i iznese pred javnost svaki njegov buntovnički potez prema ruskoj diplomatiji. Citirao je Njegoševe riječi ruskome predstavniku u Beču kojemu je rekao da nije ni ruski, ni turski, ni austrijski, već samostalan i slobodan

³³¹ Jovanović Blažo, „Njegoš i njegovo vrijeme“, Pobjeda, br. 209 (6. 9. 1951), str. 2–3.

³³² Isto.

čovjek. Približavanje Jugoslavije SAD-u u toku raskola sa Staljinom i primanje vojne i materijalne pomoći sa zapada našlo je refleksije u izlaganju Blaža Jovanovića povodom Njegoša, nešto što je samo četiri godine ranije bilo nezamislivo – isticanje Njegoševе želje da poseti Ameriku – „Razočaran postupcima Rusije i sit njene ‘pomoći’, on se, kako je rekao drugom prilikom Matiji Banu, ozbiljno nosi mišlju ‘da se preveze preko Atlantika’ i da posjeti Ameriku, tada najnapredniju zemlju liberalne demokratije, jer ‘slobodnoj Crnoj Gori – kaže on Banu – priliči da samo od slobodne države kao što je Amerika prima pomoć, kad već ne može bez nje biti.’“³³³ Crnogorske prilike iz XIX vijeka predstavljane su kao trenutna stvarnost – što se može tumačiti u smislu – kad je veliki Njegoš mogao okrenuti leđa Rusiji, možemo i mi. Dakle, prošlost je ponovo prizivana do te mjere da će se raskol među komunistima upoređivati s događajem iz *Gorskoga vijenca*. Papović nam donosi nekoliko zanimljivih tumačenja koja su iznijeli tadašnji akteri sukoba: „Publicista Puniša Perović je u Njegošu vidio simbol otpora SSSR-u i Informbirou, i naveo je da, kao što su poturice i ližisahani iz ‘Gorskog vijenca’ bili šibani vatrom Njegoševе mržnje, tako i pristalice SSSR-a stoje na udaru Njegoševog slobodarskog genija. Predsjednik crnogorske vlade Blažo Jovanović je izjavio da je Njegoš bič za sve narodne izdajnike, i da je Njegoš uz KPJ dok ona vodi borbu za opstanak od agresivnih snaga velikoruskog šovinizma i sovjetske birokratije“³³⁴

Pomenuti Njegošev sintagmem „rob petrogradskih ćudi“ bio je neformalni moto čitave proslave. Vladimir Kolar je baš pod tim naslovom objavio tekst u *Pobjedi* u sklopu stogodišnjice. U njemu je dao istorijski osvrt na Njegoševu političku biografiju, s posebnim akcentom na odnosima Rusije i Crne Gore od vremena vladike Danila. Ispod teksta, na istoj stranici, nalazimo Staljinovu karikaturu koja stoji na carskome tronu pred pokleklim podanicima s porukom „Dosljedan tradiciji samodržaca“.³³⁵ Kolar je u svome tekstu čitavu istoriju rusko-crnogorskih odnosa predstavio kao duboko interesnu. Za njega Rusija nikada nije iskazivala iskrenu ljubav prema

333 Isto.

334 Papović, str. 238–239.

335 Vladimir Kolar, „Rob petrogradskih ćudi“, *Pobjeda*, br, 209 (5. 9. 1951), str. 9.

Crnogorcima, već je rubljama kupovala njihovu borbenu snagu kako bi ugrožavala Osmansko Carstvo. Nije propuštio da iznese sve negativne odnose Rusa prema Petru I i Petru II – podnaslov o Njegoševu stricu naslovljen je: „Petar Prvi policiski protjeran iz Petrograda“, što je zbilja istinita opservacija. Što se tiče Njegoša, njegov odnos prema Rusiji tumačen je kao razočaravajući, a autor citira stihove iz Šćepana Maloga koji govore o tome kako su Rusi ostavili Crnogorce da se sami bore s Turcima; zaključujući da se u *Gorskom vijencu* Rusija i ne pominje, pošto je Njegoš uvidio da je ne može smatrati sigurnim osloncem u borbi protiv Turaka.³³⁶ Slične teze na mnogo opširnijem prostoru iznio je jedan drugi autor u studiji „O tradicionalnim odnosima između Crne Gore i Rusije“.³³⁷ U hronološkoj retrospektivi zaključeno je da Crna Gora nikad nije priznavala nametano rusko tutorstvo te da je ruski imperijalizam crnogorsku državu konstantno ugrožavao svojim interesima. Osnovni motiv za pregled rusko-crnogorskih odnosa autor je naveo na početku rada, jer piše iz razloga što: „Današnji sovjetski imperijalisti u težnji za potčinjavanjem drugih naroda i za svjetskom dominacijom služe se, pored ostalog, jednim posebnim propagandnim sredstvom – pričom o izuzetno velikom značaju Rusije za oslobođenje slovenskih naroda (...) za stvaranje njihovih država i izgradnju njihovih nacionalnih kultura. Da bi dokazali tu svoju tezu, sovjetski hegemonisti ne prezaju ni od najgrubljih falsifikata i izvrtanja istorijskih činjenica.“³³⁸ Zato nastoji da objasni „suštinu jugoslovensko-ruskih odnosa na primjeru veza između Crne Gore i Rusije. To objašnjenje potrebno je dati ne samo zato da bi se raskrinkale laži“, već i da bi se spriječile težnje „birokratskih kasti“ koje pokušavaju Jugoslaviju približiti „sovjetskoj Rusiji“. U radu je najveći dio prostora posvećen grkim iskustvima Petra I i Petra II s carskom Rusijom i detaljno eksplicirana težnja ka nezavisnosti jugoslovenskih naroda od vladajućih krugova u Petrogradu.

I sukobi Italije s Jugoslavijom povodom grada Trsta i njegove okoline

336 Isto.

337 Radovan Lalić, „O tradicionalnim vezama između Crne Gore i Rusije“, *Istorijski zapisi*, knj. VII, sv. 7–9, 1951, str. 273–293.

338 Isto, str. 273–274.

našli su prostora na Njegoševoj proslavi. Blažo Jovanović napomenuo je da je veoma srećan što je Trst ostavio traga u obimnoj Njegoševoj zaostavštini te da su ga putovanja za učvršćivanje slobode sopstvenog naroda vodila preko toga grada. „Pjevao je Trstu i njegovoj budućnosti čvrsto ubijeden da će Trst uvijek služiti svome narodu, da će Trst uvijek biti usko povezan sa svojim zaleđem zbog kojega je i nastao i otuda trpio svoje blagostanje, a to je zaleđe pretežno slovensko. Nagovještanja velikog duha uvijek su se ostvarivala jer se oslanjaju na dubokom saznanju. Zato je italijanska okupacija Trsta bila samo privremeni prekid ‘naprednosti duge’, zato ni današnje stanje neće vječno trajati.“³³⁹ Na glavnu proslavu bili su pozvani delegati „slobodne Teritorije Trsta“ koji su u pozdravnome govoru naglasili da tršćanski Slovenci, uprkos prolivenoj krvi nijesu mogli ostvariti težnje koje su prije stotinu godina nagovještavali Petar II i Franc Prešeren – ujedinjenje sa svojim narodom i drugim jugoslovenskim narodima.³⁴⁰

Izolovanost Jugoslavije usljed sukoba s Istokom oko Informbiroa i neslaganja sa Zapadom zbog tzv. Tršćanske krize odrazila se na veliko ispoljavanje i promovisanje patriotizma, herojstva i borbenosti u Njegoševu duhu. Kasniji nobelovac Ivo Andrić rekao je na proslavi da su jugoslovenski umjetnici stigli u Crnu Goru avionima nove i slobodne Jugoslavije te da gaze putem ka boljoj budućnosti socijalističke Jugoslavije.³⁴¹ M. Zečević pisao je o *Gorskome vijencu* kao o patriotskome djelu predstavljajući Njegoša kao vrlo svjesnoga „narodnog oslobodioca“ čiji su epski junaci pravi predstavnici crnogorskoga naroda i patriotske vrijednosti.³⁴² Istoričar Dimitrije Dimo Vujović napisao je rad „Njegoševo djelo i naša Narodnooslobodilačka borba“ u kojemu je *Gorski vijenac* interpretirao kao osnovni pokretač antifašističke borbe, kontekstualizujući partizansku kampanju 1941–1945. s događajima i ličnostima iz Njegoševa spjeva. Vujović tvrdi da su samo komunisti u potpunosti shvatili velikoga pjesnika te na svaki mogući način u toku krva-

339 *Pobjeda*, br. 210 (6. 9. 1951), str. 2.

340 *Pobjeda*, br. 210 (6. 9. 1951), str. 1–2.

341 *Pobjeda*, br. 209 (5. 9. 1951), str. 2.

342 M. Zečević, „Patriotizam u Gorskom vijencu“, *Omladinski pokret*, br. 22 (1951), str. 6.

voga rata koristili njegovo nasljeđe kako bi vojsci podigli moral; on navodi niz primjera će je komunistima *Gorski vijenac* mnogo pomogao – u pisanju proglaša narodu Crne Gore, Boke i Sandžaka; prilikom podizanja Trinaestojulskog ustanka; dok su borci tamničeni od strane okupatora; u toku rijetkih trenutaka odmora u borbi za slobodu kad su izvođeni scenski komadi iz djela pred vojskom i mnogim drugim prilikama.³⁴³ Zato autor za Njegoševo djelo kaže da je udžbenik patriotizma te da su mladi borci 1941. organizovano čitali najznačajnije Njegoševe redove, a sebe nazivali novim Mićunovićima i Mandušićima. Slična viđenja imao je i književnik Janko Đonović koji je u sorealističkome ključu Njegoševo stvaralaštvo vidio kao materijalističko i realističko, svrstavajući ga u red „naprednih“ mislilaca koji su izvršili veliki uticaj na NOB i revoluciju. S druge strane, istoričar književnosti i Njegošev komentator Vido Latković smatrao je da se u pjesnikovu poimanju života nazire simpatisanje i posredna povezanost s revolucionarno-demokratskim pokretima u Evropi XIX vijeka i utopijskim socijalnim realizmom.³⁴⁴

Veoma zanimljivim za prezentovanje čini se pozdravni telegram koji su organizatori Njegoševe proslave poslali Josipu Brozu Titu, budući da taj dokument otkriva način na koji su komunisti vješto preplitali Njegoševu zaoštavštinu s Titovim djelovanjem.

„Veliko slavlje naše kulture, hvale i priznanja koje narod Crne Gore i Njegoševo Cetinje upućuju danas svome dičnom pretku, genijalnom pjesniku Petru Petroviću Njegošu, nije moglo proći a da se ne sjetimo Tebe, slavni naš Maršale i družo Tito, koji si kao iko od nas znao da ocijeniš vrijednost kulturnih i nacionalnih tekovina naše prošlosti i učiniš sve što je u ljudskoj moći da te tekovine dožive punu svoju pobjedu. Proslavljajući danas stogodišnjicu smrti velikog pjesnika našeg nacionalnog prepорода u mislima mučni put koji su za ovih sto godina prošli naši narodi, mi se s ponosom zaustavljamo na naše slavno doba, u kojemu je, pod Tvo-

343 Dimo Vujović, „Njegoševo djelo i naša Narodnooslobodilačka borba“, *Stvaranje*, br. 5–6 (1951), str. 303.

344 Vido Latković, „Njegoš i revolucionarno-demokratski pokret u Evropi njegova vremena“, *Pobjeda*, br. 209 (5. 9. 1951), str. 3.

jim rukovodstvom, družu Tito, ostvaren Njegošev san i san mnogih minulih generacija – puno nacionalno oslobođenje jugoslovenskih naroda i stvaranje njihove zajedničke države bratstva i ravnopravnosti.

U velikoj bici za izgradnju socijalizma i odbranu nezavisnosti i kulturnih tekovina naših naroda, Njegoševo besmrtno djelo je s nama; ono nemislosrdno šiba po svim malodušnicima i izdajnicima, po svim tiranima i zavojevačima. Zato se i ova veličanstvena proslava pretvara u moćnu manifestaciju naše nacionalne snage, uz spremnost svih naših naroda da pod Tvojim rukovodstvom, družu Tito, nastavimo naše veliko djelo, da odbranimo tekovine naše stoljetne borbe, i da dovedu do kraja punu pobjedu socijalističke revolucije i izgradnju socijalističkog društva.³⁴⁵

Godine 1951. Njegoš će u Biljardi dobiti svoj muzej, što je ujedno bio prvi put u Crnoj Gori da se jednoj ličnosti posveti muzej. Vlast nije propuštala priliku da na naslovnici svoga propagandnog glasila objavi da su maršal Tito, kao prvi čovjek Jugoslavije i Blažo Jovanović, kao prvi čovjek Crne Gore, Njegoševu muzeju darivali artefakte za postavku.³⁴⁶ Nekoliko godina kasnije bilo je prijedloga da se u u Njegoševu čast u Biljardi pored muzeja otvori i poseban naučni institut.³⁴⁷ U sklopu jubileja crnogorsko filmsko društvo „Lovćen film“ snimiće dokumentarac „Njegoš“ koji je kandidovan za međunarodne festivale u Kanu i Berlinu.³⁴⁸ Dimenzije proslave najbolje ilustruje podatak da je stogodišnjica Njegoševa u Crnoj Gori obilježena u skoro svim gradovima, čak i selima, a posebnu priredbu u tu čast organizovali su i učenici Poljoprivrednoga tehnikuma u Bijelome Polju.³⁴⁹

Od 1952. godine socrealističko sagledavanje Njegoša neće biti prioritetno pošto su komunisti na VI kongresu KPJ proklamovali slobodu forme u umjetničkome iskazu, pa se socrealizam više nije nametao kao unikat-

345 *Pobjeda*, br. 210 (6. 9. 1951), str. 1.

346 *Pobjeda*, br. 209 (5. 9. 1951), str. 1.

347 Marko Kažić, „Institut za proučavanje Njegoša“, *Stvaranje*, br. 10 (1960), str. 860–865.

348 Papović, str. 240.

349 Viđeti: *Omladinski pokret*, br. 18 (5. 5. 1951), str. 3.

ni pravac i metod u tumačenju književnih djela. Baš u čast toga kongresa koji je održan u Zagrebu crnogorski planinari istakli su zastave Jugoslavije na Lovćenu.³⁵⁰ Simbolički potencijal Lovćena korišćen je i u bizarne svrhe. Tako je npr. 1955. godine planinarsko-smučarsko društvo s Cetinja istaklo državnu zastavu na Jezerskom vrhu u čast povratka Josipa Broza iz azijskih zemalja.³⁵¹ Njegošev lik i djelo polako su oslobođani prilagođavanja socijalističkoj ideologiji, te su se otvarala nova interpretativna polja. U toku toga postepenog prelaska sa socijalističke na nacionalnu priču koja će se intenzivirati od šezdesetih godina XX vijeka Njegoš je uglavnom služio konstantnom popularizovanju međuratnoga komunističkog i NOB-ovskog nasljeđa. „Šećanja pobjednika“ osvježavana su umetanjem Njegoša u anegdote pripovijesti o slavi i borbi za bolje i naprednije društvo. Puniša Perović držao je predavanje na Kolarčevu univerzitetu o tome kako su komunisti „primali Njegoša“, prišćajući se značaja koji je Njegoš imao za „naprednu“ omladinu u Kraljevini Jugoslaviji. Tvrđio je da su na gimnazijskim manifestacijama pokušavali proturiti subverzivni komunistički aktivizam tako što su stihove iz *Gorskoga vijenca* koje vojvoda Draško izgovara o mletačkim tamnicama izvodili na predstavama s ciljem da naprave aluziju na monarhističku stvarnost i zatvaranje političkih neistomišljenika režima.³⁵² Književnik Milo Kralj napisao je kratku priču s istim motivom, samo što se ovaj put umjesto karađorđevičkih kazamata Draškovim riječima slikala cetinjska stvarnost zatvora iz Bogdanova kraja i zatočenih komunista pod talijanskom okupacijom.³⁵³

Krajem pedesetih registrujemo jedan veoma zanimljiv slučaj kad je u pitanju Njegoš. Iako više dođe kao digresija glavnoj priči, čini se neophodnim za prezentovanje. Nakon 1945. godine komunisti su Srpsku pravoslavnu crkvu direktno stavili pod svoju kontrolu i ona je u društvu „bez boga“, kako

350 *Pobjeda*, br 137 (9. 11. 1952), str. 3.

351 *Pobjeda*, br. 8 (20. 2. 1955), str. 7.

352 Puniša Perović, „Kako smo primali Njegoša“, *Stvaranje*, br. 5 (1952), str. 240–256.

353 Viđeti: Milo Kralj, „Gorski vijenac u zatvoru“, *Pobjeda*, br. 6 (5. 2. 1961), str. 16 i br. 7 (12. 2. 1961), str. 16.

ga obično nazivaju njeni današnji pripadnici, imala marginalnu društvenu ulogu. Međutim, ona se održala tokom četrdeset godina komunističke vladavine. Sigurno je da u tadašnjoj Jugoslaviji nije bilo popularno citirati *Bibliju*, ali Njegoša zaista jeste. U jednom veoma zanimljivom dokumentu crkvene provenijencije iz 1959. godine, koje pored ostalog daje sliku Crne Gore iz ugla jednoga popa, nalazimo podatak o tome kako jedan drugi sveštenik savjetuje kolegu da koristi Petra II – „da se više čuva desnice nego ljevice i da će kroz ljevicu govoriti desnica i kroz desnicu ljevica. Da manje upotrebljava Sv. pismo, a više Njegoša.“³⁵⁴ Sigurno je da nivo zloupotrebe Njegoša od strane SPC zaslužuje zasebnu monografsku obradu.

Kako se u diskursu o identitetima jugoslovenskih naroda šezdesetih godina XX vijeka sve češće počelo potezati pitanje primordijarnih nacionalnih identiteta, tako će komunističke vlasti Njegoša sve češće prilagođavati zvaničnoj nacionalnoj ideologiji. Crnogorske vlasti držale su do toga da je Njegoš kao crnogorski vladar i pjesnik dio crnogorskoga kulturnog nasljeđa, ali su smatrale da se o njemu može govoriti kao o jugoslovenskome književniku. Na prvom većem jubileju u novonastalim okolnostima, sto pedeset godina od Njegoševa rođenja, crnogorska vlast organizovala je veliku proslavu s novim interpretativnim praksama, đe se prije svega isticalo jugoslovenstvo. Proslavljanje stopedesetodogodišnjice Njegoševa rođenja 1963. godine, Blažo Jovanović je vidio kao povezivanje umjetničkih i kulturnih vrijednosti jugoslovenskih naroda u jedinstvenu socijalističku kulturu. Njegoš je protumačen kao integrativni faktor jugoslovenstva i vrijednost koja je uvijek težila napretku.³⁵⁵ *Pobjeda* je o proslavi pisala kao o najboljem načinu da se postigne „čvršće i sistematskije povezivanje svih naroda Jugoslavije, svih jezičkih područja, naročito trajnije i temeljitije zblježavanje kulturnih radnika i umjetničkih stvaralaca“.³⁵⁶ Jedan od centralnih momenata čitave

354 Državni arhiv Crne Gore, Fond: Vjerska komisija, fascikla 10, od 29. X 1959. (Dokument nam je ustupio Srđan Pejović koji je do njega prvi došao, te smo mu zbog toga veoma zahvalni)

355 Blažo Jovanović, „Njegoševa proslava – novi doprinos približavanju najvećih kulturnih tekovina naših naroda savremenom čovjeku“, *Pobjeda*, br. 37 (8. 9. 1963), str. 1–2.

356 *Pobjeda*, br. 36 (1. 9. 1963), str. 1.

manifestacije bila je odluka crnogorskih republičkih vlasti o ustanovljenju Njegoševe nagrade za književnost. U Zakonu koji reguliše nagradu, objavljenom u *Službenome listu* SR CG za 1963. godinu, nalazimo da se u prvo-me članu jasno konstatuje da se nagrada ustanovljava „u spomen velikog jugoslovenskog pisca Petra II Petrovića Njegoša“.³⁵⁷ *Pobjeda* je povodom te odluke napravila anketu s poznatim književnim kritičarima iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske, a jedno od pitanja glasilo je: što mislite o jugoslovenskome karakteru Njegoševe nagrade? Svi sagovornici iznijeli su veoma pozitivne ocjene, smatrajući da njezina snaga počiva upravo na jugoslovenskome karakteru. Jedan od kritičara je istakao: „Jugoslovenstvo je za nas nov materijalni, moralni, psihički i duhovni kvalitet. Ono je aktuelno, i mi to znamo, ali griješe oni, koji danas već, misle da se ono bez ostatka može svesti na aktuelnost trenutka. Što više budemo postajali Jugoslovenima, toliko ćemo više biti ljudi: slobodni proizvođači i upravljači – ma gdje bili, ma šta preduzimali“.³⁵⁸ Prvi dobitnik te najviše jugoslovenske književne nagrade toga doba bio je Crnogorac Mihailo Lalić, za roman *Lelejska gora*. Smatrao je da Njegoševa nagrada simbolizuje približavanje jugoslovenskih naroda, sjedinjavanje nacionalnih književnosti i da njezina jugoslovenska širina treba da bude uzor i za ostale nagrade.³⁵⁹ Prilikom uručivanja nagrade na centralnoj proslavi njezinu dobitniku predsjednik crnogorske Skupštine Andrija Mugoša kazao je da po duhu djela i po težnjama velikoga pjesnika nagrada ima jugoslovenski karakter te da je baš to učvršćuje i svrstava u vrhunske vrijednosti „naše socijalističke stvarnosti“.³⁶⁰ Čitav diskurs proslave pored isticanja integrativističkih težnji u pristupima jugoslovenskoj kulturi obilovao je naglašavanjem napora da se Njegoševo djelo stavi u službu progresa, prije svega promovisanjem njegova humanizma u borbi protiv tiranije. Govorilo se i o aktuelnosti Njegoša u savremenome dobu. Ponovivši neke svoje teze iz ranijih komentara o Njegošu, savezni poslanik Puniša Petrović tvrdio je da je Njegoš uvijek aktuelan. On je smatrao da u modernom

357 *Službeni list SR Crne Gore*, br. 29 (1963), str. 489.

358 *Pobjeda*, br. 29 (13. 7. 1963), str. 9.

359 *Pobjeda*, br. 36 (1. 9. 1963), str. 3.

360 *Pobjeda*, br. 37 (8. 9. 1963), str. 3.

dobu, „ispunjenom mnogim protivrječnostima djeluju sile koje se ne mire sa revolucionarnim ostvarenjima pojedinih naroda“ Njegoševe riječi mogu uzeti kao glavno oružje za očuvanje nacionalne nezavisnosti – „nacionalno pitanje, taj lajtmotiv Njegoševog poetskog djela, još živi“.³⁶¹ „Živu“ aktuelnost Njegoševa lika i djela vidio je i u jačanju bratstva i jedinstva, brisanju razlika i stabilnijoj izgradnji međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Jedan drugi autor pošao je toliko daleko da je aktuelnost Njegoša vidio jednako na Tankom rtu 1843. i na Sutjesci 1943. godine.³⁶²

Do kraja šezdesetih godina XX vijeka neće biti većih trzavica u tumačenju Njegoševa identiteta. I u leksikografskim i u enciklopedijskim izdanjima potcrtavana je univerzalna vrijednost njegova stiha, a nacionalna karakterizacija kretala se u pravcu – crnogorski/jugoslovenski pjesnik. Međutim, krajem te decenije doći će do rasplamsavanja nacionalizama unutar jugoslovenske zajednice, što će se posebno odraziti na tretiranje Njegoševe nacionalne i kulturne pripadnosti. Njegov višeslojni identitet opet je postao aktuelan. *Književne novine*, glasilo Udruženja književnika Srbije, otvorile su raspravu o pitanju da li je Petar II Petrović Crnogorac ili Srbin, odnosno kojoj kulturi pripada, čiji je pisac i kakva je priroda njegova crnogorstva ili srpstva.³⁶³ Time je otvoreno prvo veće polje mimoilaženja između srpskih i crnogorskih intelektualaca o pitanjima nacionalnih kultura i samim karakteristikama crnogorskoga identiteta.³⁶⁴ Crnogorske vlasti će januara 1968. održati jedan veliki simpozijum o putevima i razvoju crnogorske kulture.³⁶⁵

361 Puniša Perović, „Njegošovo djelo danas“, *Istoriski zapisi*, knj. XX, sv. 3, 1963, str. 346.

362 Dušan Nedeljković, „Njegošev borbeni humanizam: Njegoš na Tankom rtu 1843. i na Sutjesci 1943. godine“, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju*, knj. 3, 1963, str. 5–22.

363 Papović, str. 242.

364 O komunistima i crnogorskome nacionalnom pitanju videti: Branislav Marović, *Komunisti Crne Gore i crnogorsko nacionalno pitanje 1919–1989*, Centar za geopolitiku, Nikšić, 2017.

365 Upravu se o zasebnoj crnogorskoj kulturi u dugom trajanju i crnogorskoj kulturnoj istoriji više počelo govoriti 60-ih godina XX vijeka. Do tada je njezino tretiranje ostajalo na tradicionalnoj matrici koja ju je posmatrala kao dio ili »

Tu je u odbranu Njegoša stao sekretar Izvršnog komiteta CK Saveza komunističara u Crnoj Gori – Veselin Đuranović.³⁶⁶ Govoreći o razvitku nacija i nacionalnih kultura na jugoslovenskom tlu i njihovim specifičnostima, posebno na relaciji Crnogoraca i Srba, Đuranović se posebno osvrnuo na tretiranje Njegoša u novonastalim okolnostima. „Čiji je Njegoš? Da li je on srpski ili

produžetak srpske, odnosno hibrida srpsko-hrvatske kulturne baštine. Širok pojam „kultura“ omogućavao je srpskim i hrvatskim intelektualcima da u svojim sintezama, istorijama, antologijama, leksikonima, bibliografijama i sl. kulturna ostvarenja s crnogorskoga prostora umetnu u svoju kulturnu baštinu. Takvome stanju na ruku su išli mnogi faktori: tradicionalno siromaštvo crnogorskoga prostora institucijama; socijalno-ekonomski problemi; geografska raznolikost Crne Gore i slabe komunikacije; dosta kasna inkluzija određenih njezinih djelova u crnogorsko državno tkivo; političke prilike; nezaokružen nacionalni identitet. Ipak, jednoj generaciji crnogorskih intelektualaca predvođenoj Radojem Radojevićem, Radoslavom Rotkovićem, Vojislavom P. Nikčevićem, Pavlom Mijovićem, Miloradom Stojovićem pošlo je za rukom da naprave otklon od pansrpskoga i panhrvatskoga tradicionalizma i stvore novu konstrukciju i novi prilaz problemima crnogorske kulture, što će u narednim decenijama rezultirati i priznavanjem prava na crnogorski identitet, jezik i kulturu koji su vjekovima postojali. Kao graničnik za ovaj preokret možemo uzeti pomenuti simpozijum. Tada je istoričar književnosti Radoje Radojević iznio za to vrijeme revolucionarno stanovište „da kada postoji nacija postoji i nacionalna kultura kao osnovni elemenat nacionalnog bića, kao neotuđivo kulturno nasljeđe i bogatstvo nacije“. Taj prvi veći intelektualni nacionalni trzaj izazvao je veliku polemiku, koja će se nastaviti decenijama kasnije. Radojević je rušio koncept „marksističke“ definicije da je crnogorska nacija dio srpskog etničkog bića (Dimo Vujović), a njegove stavove ojačao je Pavle Mijović tvrdnjom da se „nijedna nacija ne stvara na bazi posebnosti nekog drugog naroda, nego valjda na bazi posebnosti svog naroda. Ne može se govoriti o postojanju crnogorske nacije, ako se ne priznaje postojanje crnogorskoga naroda...“ Izvor: Rastoder Šerbo, „Počeci detabuizacije crnogorske historiografije i raspad ideološke paradigme 1989. godine“, *Crnogorski anali*, br. 1, Cetinje, 2013, str. 18-19.

366 Veselin Đuranović (Martinići, Danilovgrad, 1926 – Podgorica, 1997), crnogorski političar bio je predsjednik Vlade Crne Gore i predsjednik Vlade Jugoslavije, učesnik NOR. Više godina bio je urednik Pobjede, potom predsjednik GO SSRN Crne Gore, predsjednik Izvršnoga vijeća Crne Gore od 1963. do 1966, zatim sekretar Izvršnoga komiteta CK SK Crne Gore, predsjednik SIV-a, član Predsjedništva SFRJ i predsjednik Predsjedništva. Nakon „AB revolucije“ povukao se iz javnog života.

crnogorski pjesnik, da li je i srpski i crnogorski? Da li njegovo tretiranje kao srpskog pjesnika znači manifestaciju velikosrpskog nacionalizma, da li opet njegov tretman kao crnogorskog pjesnika predstavlja izraz političkog, a ne naučnog prilaza? Pitanje se postavlja ne u apstraktnom, već u najkonkretnijem političkom i idejnom vidu. Jer ako ga neki antologičari svrstaju kao srpskog pjesnika – a što je uobičajeno – onda se na drugoj strani temperatura podiže do nivoa polemisanja kao da se radi o okorjelim šovinistima (...) Naša crnogorska historiografija i književna esejistika, ako treba da ostanu naučno dosljedne, Njegoša jedino mogu tretirati kao crnogorskog pjesnika. Imajući u vidu autentičnost sadržaja i stila književnog djela biću naroda iz kojega je pisac ponikao, njegovom etosu, mentalitetu i psihi, Njegoš je crnogorski nacionalni pjesnik (...) Svojtatanje Njegoša kao srpskog pjesnika ili isključivo srpskog pjesnika i njegovo srbiziranje u smislu negiranja njegovog crnogorskog tretmana, tačnije u smislu negiranja crnogorske nacionalne individualnosti, ima isključivo nacionalistička obilježja i opterećeno je duhom ideologije onih društvenih snaga koje su hegemonizam i supremaciju imale kao osnovne postulate svog pogleda na svijet i svoje praktične politike. Ako danas, dakle, tretiranje Njegoševog književnog opusa kao isključivo srpskog znači negiranje Njegoša kao crnogorskog pjesnika, kao što su to radile 'Književne novine', onda takav tretman znači negiranje nacionalne individualnosti crnogorskog naroda i individualnosti njegove kulture, a onda to ne može biti ništa drugo nego manifestacija velikosrpskog nacionalizma.³⁶⁷ Đuranović je predlagao da se Njegoš posmatra kroz epohu u kojoj je živio „kada na našem jugoslovenskom tlu nacije nijesu bile afirmisane ili je tek bio započeo proces stvaranja“, pa da se tek tada, na osnovu njegovih idejnih i političkih dostignuća može govoriti o pluralitetu njegova identiteta. Ipak, u kontekstu potonjih dešavanja Đuranović jasno ističe da crnogorsko ne može biti srpsko: „To što Njegoša nazivaju srpskim pjesnikom u smislu kako sam već rekao, što ga smatraju i jugoslovenskim pjesnikom govori o dubokom jedinstvu njegove stvaralačke individualno-

---

367 Veselin Đuranović, „Njegoševo djelo – izraz snažne stvaralačke individualnosti i nacionalne autentičnosti“, *Pobjeda*, br. 2690 (4. 2. 1968), str. 9.

sti, nacionalne autentičnosti i opštečovječanske vrijednosti“, te je kao takvo prema prvome čovjeku Crne Gore, Njegoševu djelo jedna od najsnažnijih poluga crnogorskoga nacionalnog sazrijevanja.

Dodatnu vrelinu sukobima koji su izbili oko Njegoša proizvešće intenziviranje priprema i radova na podizanju Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i uklanjanju kapele koju je podigao Aleksandar Karađorđević. Iako se na tome projektu radilo više od deceniju i po i uveliko najavljiivala njegova realizacija za 1963. godinu, priprema planinskoga terena i probijanje pristupnog puta kasnili su zbog teških geografskih uslova i velikih finansijskih izdataka. Za nacrt mauzoleja i njegov umjetničko-idejni iskaz bio je zadužen Ivan Meštrović, koji je taj posao uglavnom dovršio prije svoje smrti 1962. Radovi su neko vrijeme bili potpuno obustavljeni, ali se nakon proglasa cetinjskih vlasti iz januara 1968. godine nastavilo s radom. Predstavnici Cetinja napomenuli su opštejugoslovensku orijentaciju Njegoševa djela i pozvali na državnu solidarnost u prikupljanju novca za konačnu realizaciju izgradnje mauzoleja.³⁶⁸ Od toga trena sva zvanična crnogorska propaganda biće upregnuta u promovisanje opravdanosti toga čina, ali će mediji dati prostora i protivnicima uklanjanja kapele. Protivnici su takođe imali dobro organizovanu propagandnu akciju, mahom iznoseći stavove u liberalnijoj štampi u Srbiji. Tako je poslije višegodišnjih čarki u polemikama pro et contra nove Njegoševe grobnice izbio pravi *polemos* (grč. rat), koji je otkrio dubinski društveni konflikt i polarizovanje crnogorskoga društva oko pitanja etničkoga identiteta Crnogoraca.³⁶⁹

368 Blažo Kilibarda (ur.), *Lovćen, Njegoš, Meštrović, Projekt Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i njegova realizacija (1952-1974)*, Zagreb, 2004, str. 48.

369 Najbolju analizu višegodišnje polemike koja je vođena oko mauzoleja dao je češki historičar František Šitek. On je diskurs i sukobljavanja sublimirao ovako: „Protivnici mauzoleja smatrali su kapelu u prvom redu istorijskim spomenikom, grobnicom čiji izgled su odredili sam Njegoš, tradicija i tehničke mogućnosti njegovog vremena. Izgradnja mauzoleja je u tom svijetlu izgledala kao potpuno neosnovana, suvišna investicija, koja je Njegoševe ostatke premještala u različit, aistorijski kontekst. Štoviše, kapela je odavno postala sastavni dio lokalnog pejzaža. (...) Postepeno su na težini dobijali argumenti koji su upozoravali na religioznu funkciju kapele. Njeno zamjenjivanje sekularnim spomenikom su protivnici mauzoleja videli kao napad na pravoslavnu crkvu, njeno istorijsko »

Najtvrdokrniji protivnik ove ideje bila je Srpska pravoslavna crkva, koja

i kulturno nasljeđe, čiji je bitan dio predstavljao i sam Njegoš. Taj argument se naravno nije mogao poreći: pokušaji da se Njegošev lik 'odvoji od crkve' i 'približi narodu' bili su veoma izraženi u redovima pristalica izgradnje mauzoleja i relativno otvoreno proklamovani. Diskurs pristalica kapele ni u kom slučaju nije bio oprezan i defanzivan. U šezdesetim godinama se, za razliku od prethodne decenije, pod paljbom kritičara povremeno nalazio i planirani projekt. Protivnici su mauzolej, u poređenju sa skromnom kapelom, videli kao masivan i megalomanski, kao grobnicu koja priliči orijentalnim despotima i faraonima, ali ne Njegoševoj ličnosti. S umjetničkog gledišta protivnici su ga videli kao arhitektonski anahronizam, koji ni na koji način ne reflektuje ne samo Njegoševu doba, već ni savremenost, kao relikv prevaziđenih koncepcija s početka dvadesetih godina, kad je Meštrović stvarao svoje prve prijedloge. Kritikovana je i veza koju je umjetnik imao s demonizovanim režimom kralja Aleksandra. 'Meštrovićev mauzolej veliča ideju religioznog misticizma i snagu monarhije', nacionalizam i mit između svjetskih ratova o urođenoj genijalnosti i nadređenosti 'našeg ravnog genija', dokazivao je jedan od najagilnijih protivnika mauzoleja, beogradski istoričar Lazar Trifunović. Tako je mauzolej u cjelini bio dovođen u pitanje kao građevina koja nema ništa zajedničko ni s pravoslavnom tradicijom, ni sa socijalističkom savremenošću. Zajedljivoj kritici bili su kontinuirano izlagani i pojedinačni detalji projekta: uz 'nenarodnu', istorijski prevaziđenu 'bečku' secesiju, to su bili prije svega na ulazu planirane karijatide (kao 'germanski arhitektonski elemenat') i statua orla iznad Njegoša u sedećem položaju od crnog granita ('bizmarkovski, njemački orao' – naime orao iz tradicionalnog crnogorskog grba koji reflektira vizantijsko-pravoslavnu tradiciju morao bi biti dvoglav). Iz donekle fundamentalističkih razloga karijatide nijesu mogli da 'svare' ni crkveni velikodostojnici. Njegoš je ipak bio vladika koji je živio u celibatu i kipovi ženskih figura iznad njegova groba za njih su bili skandalozni. Pristalice mauzoleja su naprotiv u odbranu iznosili mnoštvo citata iz pjesnikovog djela i stručne literature o Njegošu, koji su prema njima dokazivali da je njegov odnos prema ženama bio u potpunosti pozitivan. Smiješni, ali u svoje vrijeme ozbiljni spor o Njegoševom odnosu prema suprotnom polu samo potvrđuje intenzitet diskusija. Obje strane su tokom višegodišnjeg spora iznijele i izanalizirale valjda i najsitnije istorijske i umjetničke detalje, da bi dokazali da su u pravu. Na ličnom nivou kontroverze su se često vodile oko dvije značajne osobe povezane s Lovćenom u 20. vijeku: Ivana Meštrovića i kralja Aleksandra. (...) Pristalice izgradnje mauzoleja obično su ga opravdavale kao dostojanstvenije mjesto posljednjeg prebivališta za ostatke narodnog velikana. (...) Nastojanja da se Njegoš sekularizuje, i da se predstavlja kao pjesnik, a ne kao crkveni poglavar i vladar, te da se tako približi građanima savremenog jugoslovenskog društva predstavljala su često spomi-

se u raspravu direktno uključila tek u najnapetijoj fazi polemike, a njen stav svodio se na tumačenje da izgradnja mauzoleja znači potiranje pravoslavne tradicije i srpskoga identiteta Crne Gore. Njen „Sveti arhijerejski sinod“ osudio je 1969. podizanje mauzoleja, a već 1970. Mitropolija crnogorsko-primorska SPC pod čijom se ingerencijom nalazila kapela na Lovćenu podnijela je Ustavnome sudu jugoslovenske države žalbu protiv SR CG zbog, kako su smatrali, nemanja prava vlasti na uklanjanje postojećega objekta. Njegoševu grobnicu crkva je smatrala svojim vlasništvom što je nastojala dokazati iznošenjem istorijskih izvora.³⁷⁰ Ustavni sud federacije, na čijem se čelu tada nalazio Blažo Jovanović, negdašnji predsjednik Crne Gore i inicijator izgradnje mauzoleja 1952. godine, donio je odluku da spor ne spada u nadležnost federalnoga suda već da je to posao za crnogorski Ustavni sud. Predstavnici Cetinja predali su crnogorskome sudu ozbiljan elaborat s velikim brojem argumenata, koji su između ostaloga osporavali i sam položaj SPC u Crnoj Gori. Pišući o tome, F. Šistek navodi da je „jurisdikcija nad crnogorskom eparhijom od strane SPC po njima bila nelegalna, jer je SPC nelegalno prisvojila cjelokupnu pravoslavnu imovinu 1920. godine na osnovu jednostrane i nekanonske odluke o ukidanju domaće, autoke-

njan motiv. U tekstovima iz tog vremena povremeno bi zaiskrilo nastojanje da se vrh Lovćena učini pristupačnijim i atraktivnijim za posete od školskih ekskurzija do stranih turista, što je pak od strane protivnika bilo osuđivano kao nedopustiva komercijalizacija Njegoševe grobnice. Naravno, crnogorski komunisti u vezi s lovćenskim slučajem nijesu osjećali potrebu da se prepuštaju istorijskom sentimentu i umjesto toga otvoreno su priznavali da prošlost namjeravaju prilagoditi potrebama sadašnjosti. Wahtel objašnjava da su njihove motivacije bile da se Njegoš *odsrbji*, mjesto njegovog posljednjeg prebivališta *odvizantini* i da se tako njegovo tijelo dovede u sklad s interpretativnim paradigmama, koje su već prije toga bile ustanovljene za njegovo djelo (...) Dakle, diskurs o Njegošu je na nov način odražavao novo shvatanje crnogorskog identiteta kao u potpunosti samostalnog, koji se s tim srpskim na prijateljskom i bratskom nivou dodirivao u opštejugoslovenskom okviru na ravnopravnom nivou. Osim što je Njegošev lik ponovo postao crnogorski i što je maksimalno udaljen od crkve, primjećuje se i njegova dosljedna depolitizacija.“ Šistek, str. 126–132.

³⁷⁰ Lazar Trifunović (ur.), *Sumrak Lovćena. Dokumenti i prilozi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu 1845–1971*, Beograd, 1989, str. 64–71.

falne Crnogorske pravoslavne crkve, koje je uslijedilo nakon prisajedinjenja samostalne crnogorske države Kraljevini SHS 1918. godine. Argument koji je negirao legitimnost SPC na teritoriji SR CG bio je u tome obliku iznešen prvi put u komunističkoj Jugoslaviji. Nakon formiranja samostalne Make-donske pravoslavne crkve 1966. godine koju su podržali federalni i republički organi najjužnije jugoslovenske republike bez obzira na otpor SPC, slični argumenti crnogorskih komunista morali su u ušima predstavnika SPC zazvučati prijeteće.³⁷¹ Ustavni sud Crne Gore donio je odluku o proglašavanju žalbe Mitropolije neligitimnom, a svi su federalni i republički organi stali na stranu pristalica izgradnje mauzoleja. Podršku Crnogorcima pružilo je političko rukovodstvo Srbije, dok je najveću davalo hrvatsko političko rukovodstvo.

Skupština Opštine Cetinje odgovarajući na optužbe „Svetog arhijerejskog sinoda“ istakla je da je izgradnja mauzoleja izraz želje radnih ljudi Jugoslavije, optužujući pritom SPC da je 1925. godine ćutala kad je kralj Aleksandar rušio Njegoševu kapelu i podizao novu.³⁷² Komisija za vjerska pitanja Izvršnoga vijeća SR Crne Gore odgovorila je Sinodu da je odluka o podizanju mauzoleja suvereno pravo crnogorskoga naroda i njegovih političkih i samoupravnih organa i akata. U njihovome odgovoru doslovno je iznešena konstrukcija o Njegošu kao jednom od najvećih pjesnika jugoslovenskih naroda, „poglavaru crnogorske države i crnogorske pravoslavne crkve“ (!).³⁷³

U Odbor koji je trebao da rukovodi podizanjem Njegoševa mauzoleja ušli su gotovo svi najvažniji crnogorski funkcioneri na federalnome i republičkome nivou, između ostalih Veljko Milatović, Veselin Đuranović, Svetozar Vukmanović Tempo, Peko Dapčević, Jovo Kapa i dr. Predsjednik Odbora bio je predsjednik predsjedništva Crne Gore Veljko Milatović; za potpredsjednika je izabran predsjednik Cetinja Petar Tomanović.³⁷⁴ Članovi odbora bili su i neki najznačajniji jugoslovenski naučnici i umjetnici: oskarovac Dušan Vukotić,

371 Šistek, str. 138.

372 *Pobjeda*, br. 2807 (20. 3. 1969), str. 8.

373 *Pobjeda*, br. 2809 (27. 3. 1969), str. 3.

374 *Informacije o mauzoleju Petra II Petrovića na Lovćenu*, Cetinje, 1974, str. 1–3.

Veljko Bulajić, Oskar Davičo, Branko Ćopić, Branislav Đurđev, Vladimir De-dijer, Ćamil Sijarić, Esad Mekuli i mnogi drugi. Interesantno je da su protiv projekta javno istupali mnogi značajani stvaraoci poput Mihaila Lalića, Pe-tra Lubarde, Rista Stijovića, Gligora Stanojevića, Miroslava Krleže.

Mauzolej je svečano otvoren 28. jula 1974. godine. Zvanična propaganda isticala je da novo vrijeme zahtijeva moderniji prilaz Njegošu te da novi spo-menik dijelu crnogorskoga društva treba biti „otriježnjenje od pravoslavnih i političkih zabluda, romantizma i sentimentalizma“.³⁷⁵ Glavno lice na ce-remoniji nije bio predstavnik jugoslovenskih vlasti, već zapravo prvi čovjek Crne Gore, Veljko Milatović,³⁷⁶ personifikacija aktivnije crnogorske identi-tetske emancipacije koji je dao veliki doprinos jačanju kulturnih i obrazov-nih institucija u tome pogledu. Interesantno je uočiti da je iste te godine donešen novi federalni Ustav koji je garantovao veći stepen nezavisnosti jugoslovenskim republikama. Sve se to kad je crnogorski slučaj u pitanju odrazilo na sami diskurs o Njegošu. Milatović je u svečanome govoru isti-cao da Mauzolej „crnogorske borbe i slobode, nije hododarje i zadužbina u slavu trona i oltara, dekor moći i prilog što veliča ulagača“ niti „hladni mer-merni kovčeg na vrhu opjevane gore, niti svetište izmaknuto od smrtnika da bi izazvalo strahopoštovanje“, već je za njega nerazdvojni dio Lovćena i znamen koji povezuje „Njegoša-pjesnika“ sa sadašnjim i budućim genera-cijama.³⁷⁷ Ekskluzivitet Njegoša s modernim vremenom Milatović je vidio u Njegoševu borbenom humanizmu, herojstvu, etici stiha, slobodarstvu, nužnosti neprestane borbe za ljudskost i dostojanstvo, borbe protiv iskopa, mraka i neslobode. Poseban tretman dobilo je isticanje Njegoševa crnogor-stva – Njegoševo djelo predstavljeno je kao „vrhunski izraz nastao na crno-gorskom prostoru“ i osuda tradicionalističkih gledišta –

375 Kilibarda (ur.), str. 107.

376 Veljko Milatović (Nikšić, 1921 – Herceg Novi, 2004) bio je crnogorski po-litičar, predsjednik Skupštine Crne Gore, predsjednik Predsjedništva Crne Gore od 1974. do 1978. godine. Član je KPJ od 1940. i učesnik NOR. Nosilac je Par-tizanske spomenice iz 1941, dok je za Narodnoga heroja proglašen 1953. godine.

377 Veljko Milatović, „Njegošev borbeni humanizam dio života i sudbine Crnogoraca“, Pobjeda, br. 3324 (1. 8. 1974), str. 1.

„Da bismo Njegoša voljeli, živjeli s njim i primali njegove poetske i moralne poruke o životu i slobodi, da bismo dograđivali i produžavali život njegovih istina, neophodno ga je vraćati autentičnosti i izvornosti; dužni smo da tumačenje njegovog djela, pjesničkog i državničkog, oslobodimo balasta romantičarske i folklorne naivnosti, pravoslavne i građanske mitomanije i dekora za jednu efemernu nacionalnu dramu i patetiku.“³⁷⁸

Time je jasno stavljeno do znanja da crnogorske vlasti odlučno odbijaju bilo kakvo svojatanje Njegoša te da ga vide isključivo kao odraz crnogorskoga duha u sklopu jugoslovenske zajednice. Milatović je zaključio da je lovcenski mauzolej simbol kolektivne jugoslovenske solidarnosti, a da je najveći spomenik Njegošu „slobodna Crna Gora u slobodnoj zajednici“ ravnopravnih jugoslovenskih naroda i narodnosti Jugoslavije. Crnogorski Njegoš ponovo je bio spojnica, o čemu nam govore naslovi iz dnevne štampe povodom otvaranja mauzoleja: „Manifestacija bratstva i jedinstva“, „Spomenik solidarnosti svih ljudi Jugoslavije“, „Doprinos međusobnom upoznavanju i zbližavanju“. Propaganda je bila toliko jaka u promociji grandioznosti Njegoševa groba, da je u simboličkom smislu igrao sličnu ulogu kao Lenjinov mauzolej u Moskvi.³⁷⁹ Zasebni listovi namijenjeni radnicima crnogorskih industrijskih giganata poput *Obodina* i *Košute* kontinuirano su i u velikom tiražu prenosili vijesti o mauzoleju. U njima nalazimo veliki broj kolaža, sastavljenih od izjava poznatih ličnosti Jugoslavije povodom nove građevine. Jedan takav izgleda ovako: Marko Orlandić predsjednik Republičkoga Izvršnog vijeća Crne Gore je rekao: „Izvanredno! Vrijednost ovog mauzoleja biće sve veća, jer će ova svojevrsna kulturna znamenitost postati mjesto na kome će se okupljati ljudi cijelog svijeta“. Momčilo Cemović, savezni sekretar za finansije: „Monumentalno! Izvanredno!“. Slikar Aco Prijčić: „Ovo svet nema“. Dušan Vukotić, režiser: „Nadmašilo je sva moja očekivanja. Velik po dimenziji, spomenik je ipak topao, intiman. Taj spomenik

378 Isto, str. 1–2.

379 O simboličkim horizontima izgradnje Lenjinova mauzoleja, vidjeti: Mihail Riklin, *Komunizam kao religija*, Fraktura, Zagreb, 2010.

slobodarskoj ideji je nadmašio ovo vrijeme i ove prostore. Mlade generacije mogu da se inspirišu i zbližavaju“. Veljko Bulajić: „Kao član odbora imao sam uvid u sva rješenja spomenika. Danas sam prijatno i neočekivano iznenađen. Mauzolej se divno uklapa u pejzaž. Postaje sa njim jedna cjelina, daje Lovćenu nove dimenzije. Doista veličanstveno. Ovo je najljepši Meštrovićev spomenik“. Glumac Mišo Janketić citirao je Njegoša: „Čovjek izgnat za vrata čudstva, on sam sobom čudo sačinjava“. Poznati književnik Miloš Crnjanski rekao je da ga je mnogo obradovao Njegošev mauzolej: „Da jedan narod digne svoga pesnika na najvišu stenu i da mu napravi jedan takav mauzolej, toga nema u svetu. To je vanredno lepo za Crnu Goru i sve nas. To mi se jako dopalo“. Tome Momirovski, predsjednik Udruženja pjesnika Makedonije: „Spomenik dostojan najvećeg jugoslovenskog pjesnika. Vjerujem da će to biti ne samo mjesto pjesničkom hodočašću nego i pravo mjesto za još potpunije upoznavanje Njegoša“.³⁸⁰ Kako bi čitava ceremonija oko otvaranja mauzoleja protekla u duhu titoističke propagande, organizatori su se potrudili da nakon završetka svečanosti „druga Tita“ okite zlatnom medaljom s Njegoševim likom.³⁸¹

U maniru konzumerističkoga marketinga koji potrošača uvjerava da dođe i sam se uvjeri u kvalitet proizvoda, tako je zvanična propaganda pisala o novootvorenome spomeniku. Posebna ciljna grupa bili su i najmlađi. Književnik Zuvdija Hodžić pozivao je čak da nagovore svoje roditelje i učitelje da vide mauzolej, „dođite, vidite, čujte (...) ne želimo da vam prepričamo cijelu knjigu. Otkrićemo vam samo one najsitnije zanimljivosti: da Mauzolej ima radioaktivne gromobrane koji, pored sigurne zaštite, bilježe i uvode u zapisnik svaki udar groma; da se snopovi specijalnih reflektora, skrivenih u stijenama, ukrštaju iznad Mauzoleja i prave živu buktinju koja se vidi iz velike daljine; da je jačina rasvjete Mauzoleja ravna jačini rasvjete Cetinja, sa stambenim zgradama, fabrikama, preduzećima, ustanovama; da je svod iznad Njegoševe figure, veličine 125 kvadratnih

---

380 *Obodin*, br. 127 (1974), str. 9.

381 *Pobjeda*, br. 3324, (1. 8. 1974), str. 1.

metara, pokriven mozaikom od 400.000 zlatnih kockica“.³⁸² Jer to je za Hodžića đaćka, nastavnika i roditeljska obaveza prema Njegošu, u što će se uvjeriti pošetom, koja je po njemu „izuzetan i nezaboravan događaj“. O mauzoleju je pohvalnu riječ izrekla i prva dama Jugoslavije, Jovanka Broz, koja ga je doživjela kao veličanstven prizor kakav se rijetko može doživjeti u svijetu – na kome treba držati časove istorije.³⁸³ Njegošev mauzolej naći će široku primjenu kao simbol korišćen na mnogim logotipima. U skladu s već pomenutim novim kursom u pravcu jačanja nacionalne emancipacije Crnogoraca, osnovaće se brojne kulturne i naučne institucije, od kojih naročito treba istaći Univerzitet Crne Gore i Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti koje su u svom amblemu sadržale Njegošev mauzolej.

Od sredine sedamdesetih godina XX vijeka pa do početka krize jugoslovenske zajednice krajem naredne decenije interpretiranje Njegoša neće se bitnije mijenjati. Njegova crnogorska narodnost i pripadnost crnogorskoj kulturi te opštejugoslovenski karakter bili su glavni okviri tumačenja. Isticanje crnogorstva i jugoslovenstva bilo je važno zbog afirmacije aktuelne državne politike. No ipak, poplava tekstova u toku polemike oko mauzoleja proizvela je određeni broj tekstova koji su Njegoša i dobar dio crnogorsko-ga nasljeđa posmatrali iz beogradske perpektive pa su se sve češće isticali Njegoševo „srpstvo“ i srpski prefiks dijela crnogorske baštine, naročito kad su u pitanju antologije i udžbenici štampani u Srbiji. O tome je na sednici predsjedništva CK SK Crne Gore od 4. marta 1977. godine posebno raspravljano. Vidoje Žarković je tom prilikom ukazivao na nacionalističke tvrdnje da Njegoš nije crnogorski pjesnik i da svaku takvu izjavu treba javno osuditi napominjući da „u diskusijama o Njegošu treba naglašavati da je Njegoš glavni Crnogorac.“³⁸⁴ Veselin Đuranović je smatrao da srpka književ-

382 Zuvdija Hodžić, „Dođite, vidite, čujte“, *Titov pionir*, br. 1 (1974), str. 3.

383 *Cetinjski list*, br. 6 (10. 6. 1976), str. 1.

384 Citirano prema: Jadranka Selhanović, *Njegoš u socijalističkoj Crnoj Gori 1945-1990*, katalog izložbe, Državni arhiv Crne Gore, Podgorica, 2013, 47. Viđi još: Selhanović, *Crnogorska vlast i crnogorsko nacionalno pitanje (dokumenta 1970-1985)*, Državni arhiv Crne Gore, Regionalni centar za društveno-ekonomska istraživanja, Podgorica, 2015, str. 153-229.

nost i umjetnost iz crnogorskoga stvaralaštva prisvajaju ono što je najbolje, najznačajnija imena „crnogorske nacionalne kulture poput Njegoša, Ljubiše, Miljanova, Lalića“. Za člana predsjedništva Gojka Dapčevića srbiziranje Njegoša značilo je buđenje mita o Kosovu i „pokušaj nametanja ideologije poraženih snaga u NOB-u“. ³⁸⁵ Crnogorska vlast nije dozvoljavala Njegoševo „srpstvo“ u smislu njegova otuđenja od nacionalnog crnogorskog nasljeđa, već ga je svodila na dio poruka koje je promovisao u svojoj književnosti. Književna tumačenja na tome polju igrala su veoma bitnu ulogu, budući da su interpretatori Njegoševa djela pribavljali argumente koji su bili na istoj liniji koju je proklamovala jugoslovenska vlast ali i crnogorska komunistička partija. Tu opštu klimu potvrđuje nam Njegoševa nagrada – 1978. godine ona je dodijeljena srpskome piscu Oskaru Daviču koji je u svojoj besedi prilikom primanja govorio o snazi Njegoševa iskaza, koji nikako ne može biti iskaz mržnje, već iskaz slobode. ³⁸⁶ Davičo se osvrnuo i na akciju Srpske pravoslavne crkve i njezinih istomišljenika protiv podizanja mauzoleja, istakavši da je ta „buka“ potekla od patrijaršije – „u civilu ili mantiji“ – koji su kao zarobljenici prošlosti „vadili iz frižidera istorijskog nepamćenja“ štetne konstrukcije o tome da jedan Hrvat i katolik ne može podizati spomenik jednom pravoslavnom vladaru i vladici i time stvorili neprijatnu atmosferu. ³⁸⁷ Još precizniji od Daviča u određivanju Njegoševe suštine bio je dobitnik te književne nagrade za 1981. godinu, slovenački pisac Josip Vidmar. On je smatrao da je „Njegoš Crna Gora i da je Crna Gora Njegoš“ te da se to skoro ne može kazati za ostale pjesnike. *Gorski vijenac* s njegovim „mudrim i slobodnim instinktom“ Vidmar je uporedio s narodnooslobodilačkom borbom, a kolebanja vladike Danila iz toga epa uporedio je s izazovima koje su oni imali u toku rata. ³⁸⁸ Na manifestaciji dodjele nagrade govorio je i predsjednik Skupštine Crne Gore Radivoje Brajović, koji je svojim govorom potvrdio odraz Njegoševe nagrade u očima crnogorskih vlasti: „Njegoševa

385 Isto.

386 Oskar Davičo, „O Njegošu, o pesništvu“, *Ovdje*, br. 14 (1978), str. 12.

387 Isto.

388 Josip Vidmar, „Njegoš je Crna Gora“, *Cetinjski list*, br. 136, (25. 10. 1981), str. 9.

nagrada izraz je želje naroda Crne Gore da se i na ovaj način oda priznanje stvaraocima koji naročito značajnim djelima obogaćuju riznicu književnih vrijednosti kod nas“, napominjući da je nagrada utemeljena u znak poštovanja prema velikanu „crnogorske i jugoslovenske kulture“,³⁸⁹ koja po svojoj koncepciji izražava potrebu da jača državno jedinstvo u kulturnome i svim drugim poljima. Samoupravna, socijalistička Crna Gora na taj način prema Brajoviću razvija „svoju nacionalnu kulturu i kulturu naroda i narodnosti koji u njoj žive“, razvijajući sopstveni izraz u kulturi s težnjom ka prožimanju crnogorske s kulturama svih jugoslovenskih naroda i narodnosti u Jugoslaviji, kako bi zajedništvo bilo obogaćeno.

Dodjela Njegoševe nagrade 1981. godina veoma je važna i iz jedne druge ravni – zbog određenih društveno-nacionalnih fenomena u posttitovskoj Jugoslaviji (umro 1980) koji su najavljivali unutrašnju krizu. Od početka osamdesetih u redovima srpskih književnika i intelektualaca sve se češće isticala teza o Njegoševu srpstvu i Njegošu kao dijelu srpske kulture. Juna 1980. u Marksističkom centru CK SK Crne Gore održan je skup o valorizovanju crnogorskoga kulturnog nasljeđa na marksističkim osnovama đe je predsjednik Predsjedništva Crne Gore Veljko Milatović tvrdio da su Crnogorci posebna nacija i da se prisvajanje i tretiranje crnogorske kulture kao dvonacionalne ne može dozvoliti te da Njegoš može pripadati samo crnogorskom narodu.³⁹⁰ Za njega su sporenja oko Njegoša „najčešće izraz političko-nacionalističkih nastojanja (...) Njegoševo djelo moglo je vršiti uticaj na formiranje svijesti drugih naroda, ali ne može biti ničiji“ sem crnogorski.³⁹¹ Problemi oko nacionalnih književnosti potresali su i ostale republike po raznim pitanjima, pa je Komisija Saveza književnika Jugoslavije 1981. godine napravila „Predlog zajedničkog minimuma programskih osnova za nastavu književnosti u srednjim školama Jugoslavije“.³⁹² U osnovi taj su prijedlog prihvatila sva književna udruženja u državi osim Udruženja književ-

---

389 *Pobjeda*, br. 5701 (17. 10. 1981), str. 9.

390 Stenogram rasprave s toga skupa čuva se u Državnome arhivu Crne Gore, OSIO-PG, CKSK Crne Gore. Izvor: Papović, str. 247.

391 Selhanović, str. 49.

392 Papović, str. 248.

nika Srbije. Oni su smatrali da je tim dokumentom najviše oštećena srpska književnost i u svome prijedlogu, pored ostalog, istakli da Njegoš pripada srpskoj tradiciji i da je s narodnom poezijom najviše uticao na formiranje srpske nacionalne svijesti.³⁹³ Reakcija iz Crne Gore došla je brzo – u faktički zvaničnom glasilu crnogorske vlasti – *Pobjedi* – pojavljuje se anonimni tekst u kojem se ponavlja gledište Veljka Milatovića: da je teza o dvojnoj nacionalnosti Njegoševoj neodrživa: da on pripada crnogorskoj kulturi i crnogorskoj naciji.³⁹⁴ Nepotpisani autor saopštenja nije imao ništa protiv srpskog zaključka da je Njegoš uticao na formiranje nacionalne svijesti kod njih, ali da po marksističkome postulat u pravu naroda na jezik, književnost i kulturu Petar II pripada Crnogorcima. O istome problemu oglasilo se i Predsjedništvo Udruženja književnika Crne Gore, koje je na sednici srpske teze okarakterisalo kao „neprihvatljive“ i da zbog njih nema potrebe za polemikom jer se dvojnost Njegoša ne prihvata –

Njegoš je bez ikakvog dvojstva, crnogorski pisac, a stanovište po kojem je i ‘ideolog srpstva’ može biti opravdano u onoj mjeri u kojoj je ideolog univerzalnog humanizma.³⁹⁵

Rečeno je i da se ne može prihvatiti poziv „ni od jednog tabora ‘da se vidi na kome je carstvo’, jer nijesu u pitanju nikakve diobe već poštovanje kriterijuma vrijednosti u svakom pojedinačnom slučaju“, a da teritorijalni i drugi principi ne bi smjeli remetiti jugoslovensko zajedništvo, jer bi se u slučaju postavljanja Njegoševe pripadnosti kao problema prevazišli okviri istorije književnosti i književnosti uopšte. Sva ova dešavanja zbila su se nekoliko mjeseci prije dodjele Njegoševe nagrade 1981. te Vidmarove i Brajovićeve riječi s manifestacije njezine dodjele postaju mnogo jasnije, jer je vlast stavljala do znanja da o skretanju sa zvaničnog tumačenja Njegoša ne može biti

393 Isto.

394 Viđeti: *Pobjeda*, 20. 6. 1981, str. 11.

395 *Pobjeda*, br. 5610 (18. 7. 1981), str. 9.

riječi.³⁹⁶ To nam potvrđuje i tekst Branka Pavićevića, predsjednika CANU i člana Predsjedništva CKSK Crne Gore, objavljen koncem oktobra iste godine povodom 130 godina od Njegoševe smrti. Razmatrajući značaj 'istrage poturica' koju je smatrao istorijskom činjenicom potkrijepivši taj stav pozivanjem na jedini dokument o tome događaju – zapis vladike Danila,³⁹⁷ Pavićević je utvrdio da događaj o kojemu je riječ ne predstavlja čin konfesionalne netrpeljivosti, već akt oslobođenja od Osmanskoga Carstva. Za njega je „istraga“ – crnogorska nacionalna revolucija, a Njegoševo srpstvo samo politički program oplođen mitovima i legendama u funkciji oslobodilačke borbe.³⁹⁸

Rasprave oko Njegoševe nacionalnosti i pripadnosti nacionalnoj kulturi prenijete su u enciklopedistiku. Prilikom pisanja drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* crnogorska i srpska redakcija imale su nesporazum, pa je urednik za književnost Crne Gore za tu enciklopediju – pisac Sreten Asanović, isticao kako je crnogorska Redakcija na sastanku 3. novembra 1981. odbila prijedlog svrstavanja Njegoša u srpske pisce, dok je u duhu međusobnih veza i prožimanja odobravala obrađivanje nekih crnogorskih pisaca u srpskoj književnosti, ali uz uslov da njihova imena nose crnogorsku nacionalnu odrednicu.³⁹⁹ Crnogorska redakcija za *Enciklopediju Jugoslavije* sastala se aprila 1982. godine i zvanično odbacila dualna svojstva nacionalne kulture i usvojila gledište da sve ono što je nastalo u nacionalnoj istoriji crnogorskoga naroda pripada crnogorskom narodu, a samim tim

396 Interesantno je navesti da je istog ljeta 1981. godine crnogorsku intelektualnu scenu potresala i rasprava oko knjige Špira Kulišića *O etnogenezi Crnogoraca* (objavljena 1980), u kojoj je autor razvoj crnogorske nacije odvojio od razvoja srpske. Zbog velike polemike koje je izazvalo to djelo Marksistički centar CK SK organizovao je skup koji je trebao smiriti duhove.

397 Za taj dokument lingvističkom analizom utvrđeno je da ne pripada crnogorskom jeziku XVII vijeka, već da se radi o falsifikatu koji je najvjerovatnije nastao u XIX vijeku. Viđeti: Vojislav P. Nikčević, „Istraga poturica – mit ili stvarnost“, Almanah, Podgorica, 2000.

398 Viđeti: Branko Pavićević, „Pjesnički pogled na crnogorsku nacionalnu revoluciju“, *Pobjeda*, br. 5708 (24. 10. 1981), str. 9–10.

399 Papović, str. 250.

i Njegoš, Stefan Mitrov Ljubiša i Marko Miljanov, što mora biti uvaženo u enciklopediji. Narednoga mjeseca izdato je i zvanično saopštenje u kojemu je proklamovano da je iz bića crnogorskoga naroda potekao jugoslovenski i svjetski pisac. Objašnjavajući zašto se Petar II ne može dvonacionalno kulturno dijeliti, Redakcija je istakla da Njegoševo stvaralaštvo svojim predmetom, etikom, pogledom na svijet i leksičkim osobenostima i njihovim estetsko-umjetničkim iskazom izražava istorijsku stvarnost crnogorskoga naroda te da je ono snažno uticalo na nacionalno i kulturno konstituisanje Crnogoraca.⁴⁰⁰ Po književnim vrijednostima Njegoševo djelo okarakterisano je kao baština svjetske i jugoslovenske kulture pa se o njemu može pisati i u okvirima drugih literatura, a posebno onih sa srpskohrvatskoga jezičkog područja. Takav pristup je po shvatanjima članova Redakcije omogućavao politiku bratstva i jedinstva i dalje učvršćivanje jugoslovenskog zajedništva. Budući da je ovu komisiju formirala Skupština SR Crne Gore, možemo reći da je ovo bio i stav crnogorske vlasti prema Njegošu.⁴⁰¹ U trećem tomu *Enciklopedije Jugoslavije* publikovanom 1984. pod odrednicom „Crnogorci“ nalazimo tekst o crnogorskoj književnosti u kojoj je Njegoš tumačen u ključu predloženom od strane crnogorske Redakcije.

Dalja produblјivanja krize u jugoslovenskoj zajednici osamdesetih odražavaće se i na tumačenja Njegoševa značaja. Srpski intelektualci sve će žešće prisvajati crnogorskoga pisca, a u aktuelne polemike pojaviće se i za komunističku stvarnost jedno netipično gledište. Na sastanku aktiva Saveza komunista književnika u Sarajevu jedna od učesnica rasprave Mubera Mujagić iznijela je viđenje koje je djelove *Gorskoga vijenca* i Mažuranićeva spjeva *Smrt Smail-age Čengića* karakterisalo kao uvredljivo te predložila da se u nastavnim programima za osnovne i srednje škole umjesto toga Njegoševa djela izučava *Luča mikrokozma*. To je otvorilo novo poglavlje u situiranju Njegoševe poezije unutar jugoslovenskoga konteksta i konceptualizovalo pitanja percepcije *Gorskoga vijenca* kod muslimana. Titogradska *Pobjeda* će januara 1985. povodom slučaja Mubere Mujagić

400 *Pobjeda*, br. 5919 (29. 5. 1981), str. 9.

401 Papović, str. 251.

prenijeti saopštenje Mata Andrića, predsjednika CK SR BiH u kojemu se ograđuje od njenih shvatanja, nazvavši ih neprihvatljivim i tendencioznim, pošto su nastali na metodologiji koju je nazvao „istrigavanjem“ iz konteksta određenih citata.⁴⁰² Dalekosežnije će posljedice po pitanju tumačenja Njegoša za blisku budućnost ipak imati Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986. godine. Pored srpskih nacionalnih problema potpisnici su naveli i problem razvodnjavanja i rasparčavanje srpske kulture i književnosti – „od srpske književnosti otkidaju se njeni najbolji pisci i najznačajnija dela da bi se veštački ustanovile nove regionalne književnosti. Prisivajanje i rasparčavanje srpskog kulturnog nasleđa ide tako daleko pa se u školama uči kako Njegoš nije srpski pisac, da su Laza Kostić i Veljko Petrović vojvođanski, a Petar Kočić i Jovan Dučić bosanskohercegovački pisci“.⁴⁰³ Takvi navodi nijesu imali jačega uticaja na aktuelnu crnogorsku vlast koja se držala svojih etabliranih stavova, ali će nakon njezine smjene 1989. godine viđenja iznešena u Memorandumu biti izuzetno aktuelna u Crnoj Gori. Tvrđi nacionalistički tonovi prema crnogorskome kulturnom nasljeđu dolaziće iz Srbije i preko nekih Crnogoraca koji su živjeli i radili u Beogradu. Godine 1986. u Beogradu će istoričar Batrić Jovanović objaviti knjigu *Crnogorci o sebi (od vladike Danila do 1941) – prilog istoriji crnogorske nacije*, u kojoj kao osnovnu motivaciju za njezin nastanak navodi iznošenje dokaza o tome da su se svi preci Crnogoraca ošćali Srbima i Crnogorcima i da knjiga afirmiše tezu da su Crnogorci srpskog etničkog porijekla.⁴⁰⁴ „Dvojnost“ crnogorske nacije u takvoj postavci nesmetano Njegoša svrstava u srpsku književnost, za koga Jovano-

402 *Pobjeda*, br. 6857 (7. 1. 1985), str. 9. *Nikšićke novine* su istim povodom objavile tekst Milorada Vučelića u kojemu autor kritikuje svodenje Njegoševe poezije na uvredljive tonove, smatrajući da se na taj način unižava njegova pjesnička veličina. Viđeti: Milorad Vučelić, „Zar samo krst i polumjesec“, *Nikšićke novine*, br. 795 (25. 1. 1985), str. 5.

403 Memorandum SANU dostupan na: <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf> Pristupljeno: 5. 12. 2016.

404 Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, Matica crnogorska, 2016, str. 381.

vić direktno kaže da se može smatrati i srpskim književnikom. Predsjedništvo CKSK Crne Gore osudilo je Jovanovićevo pisanje i navelo da član SK i učesnik revolucije takvim svojim zaključcima nanosi štetu političkim prilikama u Crnoj Gori i unosi konfuziju među članstvom u SK.⁴⁰⁵ I ta konfuzija (naravno ne potaknuta Jovanovićevim pisanjem, no novom klimom u Jugoslaviji) sve će više narastati narednih godina, budući da crnogorski komunisti nijesu imali monolitne nacionalne nazore. Kako je uočio D. Papović određenje Njegoša kao dominantno crnogorskoga pisca i vladara, a onda i književnika koji po porukama iz svog djela pripada jugoslovenstvu i srpstvu, bilo je zvanično u Crnoj Gori od 1945. do 1989. godine; kada će doći do smjene sveukupne proklamovane paradigme, koje će iz temelja promijeniti odnos prema Njegošu i staviti ga u nove ideološke kalupe. Ono što treba priznati komunističkoj vlasti toga perioda jeste to što je u zvaničnome određenju Petra II napravila otklon od nacionalističko-religiozne simbolike njegova lika i djela te nije mogao postati arhetip srpskoga i crnogorskoga nacionalizma, već naprotiv, Njegoš je, ukoliko otklonimo ideološke nanose komunističkih fraza, postao simbol borbenoga humanizma i zajedništva. Moglo bi se reći da je filozofija tih pogleda najbolje stala u nekoliko redova o „Njegošu kao našem savremeniku“ povodom 175. godina od njegova rođenja (1988): „Danas aktuelizovati neprocjenjivo stvaralaštvo Njegoša, njegov filozofsko-literarni, odnosno, umjetnički opus, tj. veliko humanističko jezgro u tom opusu, koje je ovaploćeno u licu: slobode, istine, pravde, sloge i sveukupne ljudske sreće, je naša civilizacijska obaveza, u kojoj moralna zrelost i savjest, zaostaju za ciljevima koje je Njegoš, prema čovjeku i društvu, postavio i sam lično postizavao i to veličinom svoga uma i srca, znanja i morala, intelekta i čovječnosti, neprestano se boreći da bi Crnogorcima olakšavao ovozemaljsku, sa kosmičkom dramom“.⁴⁰⁶ Nažalost, ono što će Njegoš doživjeti od 1989. pa nadalje bilo je suprotno svemu što nalazimo u pomenutim redovima.

---

405 Isto, str. 382.

406 Bogić Knežević, „Njegoševa poetika u duhovnoj emancipaciji crnogorskog bića“, *Mostovi*, br. 106, 1988, str. 27.

POSTKOMUNISTIČKI NJEGOŠ – OD SIMBOLA SRPSTVA DO EVROPSKOG PUTOKAZA MULTIKULTURALNE CRNE GORE

Društvena i ekonomska kriza koja je zahvatila Jugoslaviju osamdesetih godina XX vijeka produbila se krajem te decenije. Inflacija, nezadovoljstva, nacionalistički izlivi i sve veće nesuglasice među republikama otkrivale su velika oboljenja jugoslovenskoga sistema. Stvoreno je pogodno tlo za narastanje populističkih pokreta i nacionalnih emocija što je dodatno ubrzalo raspad te balkanske države. Jedan od faktora koji su bitnije uticali na taj proces svakako je dolazak Slobodana Miloševića na čelo Srbije. Nakon posete Kosovu i njegova promovisanja za „vođu naroda“ te „antibirokratskih revolucija“ koje je njegova vlast potpomogla u dvjema autonomnim pokrajinama (Kosovo i Vojvodina) i u Crnoj Gori, Milošević je otpočeo s procesom proklamovanja centralističkije Jugoslavije u kojoj bi vodeću riječ imala Srbija. Sve se to odrazilo na preostale republike koje nije mogao da kontroliše, pa će Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija kroz nekoliko godina istupiti iz zajednice i proglasiti nezavisnost. Vođeni velikodržavnim idejama, zaogrnuti crkvenim mantijama i hartijama nacionalističkih intelektualaca, vodeći srpski političari krenuće u rat s načelom „Svi Srbi u jednoj državi“. Rat će se kratko voditi na teritoriji Slovenije, dok se znatno duže krvarenje i stradanje dešavalo u Hrvatskoj i naročito Bosni i Hercegovini. Rat je do 1995. godine vođen između ostataka Jugoslovenske narodne armije (koju je kontrolisala Srbija) i nacionalnih vojski koje su obrazovane tokom

ratnih dešavanja. U toku cijepanja Jugoslavije Crna Gora je ostala uz Srbiju s kojom je 1992. godine obrazovala „malu“ ili „krnju“ Saveznu Republiku Jugoslaviju. U toku tih dešavanja lik Petra II Petrovića-Njegoša i njegovo djelo naći će široku primjenu u javnome diskursu i propagandnome materijalu.

Topljenje *avnojevskih* ideala u Crnoj Gori počelo je ljeta 1988. godine. Jak uticaj nacionalne romantike probuđene Slobodanom Miloševićem zapljusnuće i njezino stanovništvo. Toga ljeta počela su masovna okupljanja po Crnoj Gori na kojima su isticani problemi iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova, koja će vremenom prerasti u zahtjeve za smjenu „starog“ komunističkog rukovodstva, optuživanoga za antisrpsstvo, hedonizam i rasipništvo.⁴⁰⁷ „Mlađe“ komunističko rukovodstvo pod neposrednom kontrolom vlasti iz Srbije predstavljalo se kao generacija „lijepih, mladih i pametnih“ koja će u Crnoj Gori raskinuti s birokratizacijom i trošenjem narodnoga novca te modernizovati republiku. Na njihovim skupovima demonstranti će isticati postere s Njegoševim likom, što je trebalo da znači da se vraćaju pravim crnogorskim i srpskim vrijednostima.⁴⁰⁸ Njegoševu ime i stihovi nalazili su se i na mnogim transparentima, naročito oni koji proklinju „velikaše“ koji su „srpsko pleme‘ otrovali ‘gorkim sjeme-

407 Andrijašević & Rastoder, str. 487.

408 Videti: Video klip na kanalu You tube – Prevrat 1989, početak kraja (dokumentarni film). Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PYaWqNfgzTs> (17:20–17:35). Pristupljeno: 12. januar 2017. godine. Interesantna je i anegdota koju nam o tim događajima donosi Stanko Cerović: „U jeku srpskog nacionalnog pokreta s kraja osamdesetih godina, kad se na nacionalnim mitinzima izrazio onaj ostatak nacionalne duše koji se nije uspio doreći na titoističkim sletovima, svuda je bila istaknuta Njegoševa slika. Ne znajući ko je Njegoš i ne znajući ko je Slobodan Milošević, jedan francuski list je prenio fotografiju sa jednog od mitinga na kojoj se u prvom planu nalazi brkati klovn koji drži Njegoševu sliku. Njegoš je tako ispao priljezan aktivista u revoluciji srpske policije (...) Pošto se klicalo političkom vođi, francuski novinari su dopisali legendu: srpski manifestanti nose sliku Slobodana Miloševića (...) I zaista je Njegoš, u glavama ljudi njegovog jezika, ma šta oni mislili da misle o njemu, zauzeo Miloševićevo mjesto, postao paranoidni folklorno-birokratski vođa i demagog.“ Izvor: Stanko Cerović, *Njegoševe tajne staze*, str. 5–6.

nom podjele’“. ⁴⁰⁹ Istoričar Šerbo Rastoder zapazio je da se kroz retoriku mitingaša probudila epska, konzervativna i autoritarna Crna Gora koja je u Miloševiću vidjela svoga vođu. Kosovski mit ponovo je ušao u političko rezonovanje, a čitavome pokretu pridružili su se mnogi intelektualci (naročito Udruženje književnika) i strukovne organizacije. Pod pritiskom demonstracija Predsjedništvo CKSK Crne Gore januara 1989. godine podniće neopozivu ostavku, a na vlast će doći nova garnitura političara, od kojih će mnogi i danas biti ključne figure na crnogorskoj političkoj sceni. Nova vlast nije imala odbrambenog mehanizma prema srpskom nacionalizmu, a njihovo faktičko glasilo *Pobjeda* počće veliku kampanju protiv neistomišljenika i protivnika puta kojim je krenula Crna Gora. Zvanično tumačenje Njegoša u tome periodu, uz prećutnu podršku crnogorskih vlasti, iz temelja će se promijeniti u odnosu na ono što je bio kurs prethodne četiri i po decenije. Za razliku od Njegoša koji je interpretiran u duhu borbenoga humanizma, ideja slobode, areligioznosti, sloge, zajedništva i približavanja jugoslovenskih naroda, nove postavke svodile su crnogorskoga pjesnika na pjesnika srpstva, pjesnika pravoslavlja, borca protiv islama i katoličanstva. Iste godine kad je došlo do smjene vlasti simbolično se poklopilo proslavljanje 600 godina od bitke na Kosovu. Za neke crnogorske institucije to je bila prava prilika da isprobaju performanse svoje nove interpretativne paradigme u kojima će Njegoš zauzeti jedno od centralnih mjesta. U tome je prednjačila Crnogorska akademija nauka i umjetnosti koja je oktobra te godine organizovala naučni skup „Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore“ kako bi promovisala srpstvo i kosovski mit. ⁴¹⁰ Persona Petra II Petrovića na ovome skupu poslužila je kao pokrivalica za modele koji su usisavali crnogorski identitet i njegovu tradiciju svodile na pravoslavno nasljeđe od bitke na Kosovu; odvojiti Njegoša od izvornoga crnogorskoga prefiksa i svrstati ga u dualni identitet crnogor-

409 Mark Tompson, *Izvod iz knjige rođenih – priča o Danilu Kišu*, Beograd, 2014, str. 314. Govoreći o biografiji Danila Kiša, Tompson pravi odlične paralele o nekim crnogorskim piscima, a u svojoj studiji osvrnuo se i na zloupotrebe Njegoševa lika i djela u sukcesivnim političkim platformama.

410 Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, str. 440.

skoga srpstva značilo je vratiti crnogorski prostor na period između dva rata. Akademik CANU i urednik zbornika sa skupa, istoričar književnosti Milosav Babović, iznio je na simpozijumu neistinu koju je predstavio kao naučnu činjenicu da je Njegoš napravio crnogorsku kapu opšivši je kosovskom tragedijom, kako bi svakodnevni život Crnogoraca bio prožet njome.⁴¹¹ Po njemu je crvena čoja na crnogorskoj kapi simbol prolivene krvi na srpskoj zemlji, a crna svila-omotnica u stvari korota za Kosovom. Iako se na crnogorskoj kapi nosio crnogorski grb ili inicijali vladara, to ovom akademiku nije smetalo da kaže da je zlatni vez u njenome uglu – grb Nemanjića – koji je predvodio Crnu Goru u njezinoj borbi za slobodu. Akademik Čedo Vuković u svom govoru na otvaranju skupa govorio je o prisustvu Kosova u crnogorskoj istoriji i umjetnosti. U njegovom shvatanju Kosovo je njihova suština i ono se nalazi u svim značajnijim djelima crnogorskih pisaca, naročito kod Petra II Petrovića-Njegoša.⁴¹² Za akademika Petra Vlahovića Kosovo je okosnica crnogorske istorije za što je uporišta našao u djelu *Religija Njegoševa* negdašnjeg nosioca Hitlerova Gvozdenoga krsta, vladike Nikolaja Velimirovaća.⁴¹³ On je bez navođenja istorijskih izvora utvrdio da su Crnogorci u Crnu Goru došli nakon Kosovske bitke. Intelektualac i političar koji je tih godina posebno aktuelizovao Njegoševo srpstvo i kosovski mit u Crnoj Gori bio je Novak Kilibarda, koji je tvrdio da je još crnogorski vladika Vasilije pominjao Miloša Obilića, što je značilo početak boračko-slobodarske misli u Crnoj Gori za kosovsku hrišćansko-žrtveničku ideju.⁴¹⁴ Komentarišući Posvetu *Gorskoga vijeca* za jedan časopis, Kilibarda „istragu poturica“ vidi kao istorijski događaj i predstavlja je ovako: „Zar istraga poturica u Crnoj Gori kao izviisikra oslobodilačke borbe za sav

411 Milosav Babović, „Kosovski mit u Njegoševom ‘Gorskom vijencu’“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*, CANU, Odljeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 111.

412 Govor akademika Čeda Vukovića na otvaranju skupa, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*, str. 11.

413 Petar Vlahović, „Kosovska legenda u svetlu usmene crnogorske tradicije“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*, CANU, Odljeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 443.

414 Papović, str. 445.

srpski narod, i stopedesetogodišnja stalna odbrana onoga što se postiglo istragom nema nikakve šanse na istorijskom planu osim nastavljanja borbe neprestane kao opravdanje ideje s kojom se počelo?⁴¹⁵ Zato je Njegoš, kao neko ko je spjevao taj događaj – veliki poeta i državnik, za kojeg po Kilibardi nema sumnje da je bio antiislamski i antikatolički nastrojen.⁴¹⁶ Prethodna tumačenja Njegoša koja nijesu dozvoljavala njegovo svrstavanje među srpske pjesnike odbacio je kao *etnogenetičarske* i štedimlijske ispade crnogorskih nacionalista, dok je za Crnogorce tvrdio da pripadaju srpskom narodu kritikujući „sve turske, vaticanske i kominternovske tvrdnje“ da kosovski mit u Crnoj Gori propada.⁴¹⁷ Jedan drugi intelektualac, Perko Vojinović, za Njegoševu osnovnu misao proglašava „da su Crnogorci Srbi, da su dio srpskog naroda, da je Crna Gora dio srpskih zemalja. Pozivajući se na Srpstvo Njegoš je jasno precizirao svoju narodnu političku misao“.⁴¹⁸ Njegoš je u tumačenjima sve češće predstavljan kao narodni pisac, kao glas naroda, što je išlo u skladu s „narodnom retorikom“ nove „komunističke“ elite koja je termine „radništvo“ i „radnička klasa“ sve češće zamjenjivala riječju „narod“. Njegošev dualni identitet nije mogao smetati liderima nove vlasti, Milu Đukanoviću i Momiru Bulatoviću, budući da su obojica tih godina isticali da crnogorska i srpska nacija imaju zajedničko porijeklo – Bulatović je izjavio i da je Crna Gora vezana za kosovski mit i simbole i da svaka politička elita mora računati s tim, a Đukanović je smatrao da je Kosovo bedem srpskog i crnogorskog naroda.⁴¹⁹ Kosovo i Njegoš su te godine bili toliko popularni da je Crnogorsko narodno pozorište organizovalo turneju po Kosovu đe je u nekoliko gradova igrana predstava „Potonja ura Njegoševa“.⁴²⁰ Iako Petar II nikad nije kročio na njegovu teritoriju, pjesnik Dragan Lakićević objavio

415 Novak Kilibarda, „O posveti Gorskog vijenca“, *Ovdje*, br. 238 (1989), str. 23.

416 Isto, str. 23–24.

417 Papović, str. 445.

418 Perko Vojinović, „‘Komentari’ filozofa Slobodana Tomovića ili savremene zablude o Njegošu i Crnogorcima“, *Ovdje*, br. 238 (1989), str. 25.

419 O pitanjima nacionalne pripadnosti Crnogoraca tih godina u izjavama Momira Bulatovića i Mila Đukanovića videti: Papović, str. 402–407.

420 *Pobjeda*, br. 8580 (18. 10. 1989), str. 11.

je pjesmu „Njegoš na Kosovu“, koja glasi: „Na belom konju Vladika leti / na crnom nebu Bože sveti / Sa blagoslovom Kosovskog Boga / Proleće vrh polja kosovskoga“. ⁴²¹ Stapanje Njegoša i Kosova značilo je stapanje crnogorskoga naroda sa srpskim, brisanje postignuća komunističke vlasti iz perioda od 1970. do 1988. godine i uobličenje ideja srpskih nacionalista o Crnoj Gori iz redova SANU i Srpske pravoslavne crkve koja tih godina doživljava preporod. Oni su našli plodno tlo među brojnim crnogorskim političarima i intelektualcima, medijima i institucijama, što je samo ugrožavalo crnogorski identitet. Njegoševa popularnost u narodu poslužila je njihovim glasnogovornicima da pravdaju novi ideološki put Crne Gore – njezin povratak na srpska „izvorišta“.

U duhu novoga vremena i zaokreta u nacionalnoj politici crnogorskih vlasti treba posmatrati i dodjelu Njegoševe nagrade 1990. godine. Ne samo da je njezino uručivanje Dobrici Ćosiću, jednome od glavnih ideologa novovremenoga srpskog nacionalizma, izazvalo polemike u crnogorskom društvu, već je i dodatno promovisalo zahtjev koji će početkom devedesetih biti goruća društvena debata – rušenje Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i povratak kapele podignute 1925. godine. Nekolike godine koliko je trajala ta rasprava ostaće upamćene kao najagresivniji napad i degradiranje crnogorskog identiteta u novijoj istoriji i ona će pokazati koliko su crnogorske institucije bile slabe, a crnogorska vlast nezainteresovana da se odupre atakovanju od strane srpskih i srpski orijentisanih crnogorskih intelektualaca, koji su u sklopu srbizacije Njegoša sprovodili i srbiziranje čitavoga crnogorskog kulturnog nasljeđa.

Predšednik Skupštine Crne Gore Dragan Radonjić, dajući nagradu Ćosiću, rekao je da se društvo umjetničkim djelima odupire kao istini o sebi, a tek kad je zrelo da se s istinom suoči društvo takvim djelima odaje priznanje. ⁴²² Iako je sistem formalno bio komunistički i jugoslovenski, Radonjić je iskoristio ovu priliku da „prethodni“ sistem nazove totalitaristič-

421 Dragan Lakićević, „Njegoš na Kosovu“ (pjesma), *Ovdje*, br. 241–242 (1989), str. 13.

422 *Pobjeda*, br. 8948 (29. 10. 1990), str. 8.

kim, glorifikujući Ćosićevo djelo kao vrhunski uradak srpske književnosti. Govoreći o njegovoj trilogiji on je zapazio da je u *Vremenu smrti* „sudbina srpske građanske kulture u sučeljavanju s boljševičkim mitom“ ispitana u velikome i složenome zahvatu, a da se *Vreme zla* „predstavlja kao izuzetno angažovano i aktuelno djelo u savremenim previranjima jugoslovenskog društva“ te da je odlična kritika nedavne prošlosti. Trilogija je po Radonjiću sijala i uzvratila njegoševskim sjajem, a veliki duh Petra II više nego uzvišeno pokroviteljstvo najvišeg društvenog priznanja za književnost.⁴²³ Predsjednik Predsjedništva Crne Gore Branko Kostić, u svojoj je čestitki Ćosiću naveo je da je svojim djelom zadužio srpsku i jugoslovensku književnost.⁴²⁴ Za Matiju Bečkovića dodjela nagrade Ćosiću značila je oslobođenje Crne Gore od komunizma.⁴²⁵

Dobrica Ćosić je prilikom primanja nagrade na Cetinju, đe se po njegovim riječima „pravo mora zborit“, zborio u duhu tadašnjih aktuelnih dešavanja, predstavljajući Njegoša kao najvećeg srpskog pjesnika. Njegov govor predstavlja pravi program za buduće srpske ciljeve a iznad svega nagovještava rat koji će zadesiti Jugoslaviju. Ćosićev diskurs bio je protkan vjerskom terminologijom, što je bio prvi put da se na dodjeli Njegoševe nagrade govori u tim kategorijama.⁴²⁶ Nazvavši srpski rod (pod kojim je smatrao i Srbe i Crnogorce) Njegoševim vjernicima, pisac je Njegoša proglasio suštinom „našeg“ nacionalnog bića i moralnim ideologom čitavoga srpstva koji je Kosovom označio tragiku istorijskog bivstvovanja. Nemiri u Jugoslaviji za Ćosića su imali isto značenje kao borbe koje su u XIX vijeku vodili Njegoševi Crnogorci: „A nama je danas ‘tesno odasvud’ kao i Njegošu kad je stvarao Gorski vijenac, i kao njemu sramno nam je od ‘turskog podmićivanja’ i ‘gore nego kuga’“. U patetičnoj rekapitulaciji srpske istorije XX vijeka dobitnik Njegoševe nagrade isticao je da je srpski, pored ruskog, jevrejskog i jermenskog „danas“ u najtežem položaju: „(...) opkoljen je mržnjom koja

423 Isto.

424 *Pobjeda*, br. 8897 (8. 9. 1990), str. 9.

425 Papović, str. 407.

426 Dobrica Ćosić, „Njegošev rod na raskršću“, *Pobjeda*, br. 8948 (29. 10. 1990), str. 8.

mu je mir učinila mučnijim od rata“ (!), a da mu je tokom komunističke vladavine oduzimano šećanje koje drugi Njegoš „naš savremenik“ treba da razjasni da bi zaslužili pamćenje i bili nauk potomcima.⁴²⁷ Aludirajući na Hrvate i Slovence koji su nekad vojevali u austrougarskoj vojsci Ćosić je o Jugoslaviji rekao da je srpski narod odvela u bespuće pošto je ratna pobjeda pripala i onima „koji su u drugom rovu ratovali“. Sedam decenija u Jugoslaviji on je vidio kao tamničenje srpskoga roda, a onda samo što svojim govorom nije pozvao u rat – „istorijsko vreme isteklo nam je nepovratno, jer kako kaže Njegoš, Srbi ‘za pravilo ludost izabraše’, ‘raspre sjeme posijaše gorko, te s njim pleme srpsko otrovaše’, a onda nam ‘poče demonski mesija, lažne vjere pružat poslastice’. Zato ‘Srpskoj kapi svud ime pogibe’, ‘isturči se plahi i lakomi’, pa ‘ujedno su ovce i kurjaci’ (...)‘ Nadživeli smo zla svakolika, vakat nam je da se s najgorijem borimo... Ište svijet neko dejstvije, dužnost rađa neko popećenje, obrana je s životom skopčana’, piše nam Njegoš baš za ove dane. Jer neminovne su velike promene postojećeg poretka i nas u njemu.“(!)⁴²⁸ Pred kraj govora Ćosić je analizirao značaj igumana Stefana iz *Gorskoga vijenca*, s jasnom konotacijom poistovjećivanja „istrage poturica“ s aktuelnim problemima srpstva –

„Kako sa što manje žrtava da izađemo na pravi put i okončamo našu današnjicu?“ Stihove „neka bude borba neprestana“ vidio je kao putokaz: „u Njegoša, za ovo doba i naše zadaće, biram njegovo saznanje: naša zla su u nama, najveći neprijatelji su nam među našima. Zato nam je i neodložna borba sa sobom i svojima, ali ne mačem nego duhom (...)“

Petar II Petrović Njegoš zvao je svoje Crnogorce da ispune kosovski zavet i slede Miloša Obilića. Pripadajući Njegoševom rodu, usuđujem se da današnjim naraštajima Crne Gore predložim da ‘prezirući ljudsko ništavilo’ slede Njegoša i tako ‘Crna Gora izgub da namiri’.⁴²⁹

---

427 Isto.

428 Isto.

429 Isto.

Govor je završio riječima da novčani dio nagrade poklanja Fondu za povratak Njegoševe kapele na Lovćen, nazvavši taj svoj čin ispunjenjem Njegoševa zavještanja.

Tim gestom s najvišeg mjesta predviđenog za književnost dao je krila inicijativi koja je od početka te godine preplavljivala javno mnjenje. Naime, Predsjedništvo Udruženja književnika Crne Gore je u skladu s aktuelnom politikom vlasti – „vraćanja“ srpstvu i rušenju simbola prethodne nacionalne politike, otišlo korak dalje – iniciralo je rušenje Njegoševa mauzoleja i vraćanje kapele. Iako UKCG nije imao direktnu podršku vlasti, njegovo nezvanično glasilo, *Pobjeda*, ustupilo je sve svoje resurse promociji te ideje. Najvatrenije pristalice rušenja mauzoleja pored UKCG dolazile su iz redova SPC (naročito od Amfilohija Radovića), SANU i nacionalistički nastrojenih intelektualaca i političara. Pošto ta polemika, kako svojim značajem tako i brojem izvora, zaslužuje zaseban osvrt a o njoj je pisano i u nekoliko studija,⁴³⁰ valjalo bi umjesto navođenja učesnika i citiranja njihovih miš-

---

430 D. Papović o zahtjevu za vraćanje kapele između ostalog piše: „Književnik Ilija Lakušić je izgradnju Mauzoleja nazvao kulturnim i civilizacijskim grijehom, nepromišljenom grandomanijom, jurišanjem na Lovćen i najekstremnijim oblikom kulturne revolucije. Rušenje Mauzoleja i povratak Kapele na Lovćen podržao je istoričar dr Aleksandar Drašković i izjavio da je rušenjem Kapele na Lovćenu nanešeno poniženje narodu od koga će se stidjeti njegova buduća istorija. Istoričar i teolog dr Ljubomir Durković-Jakšić je pozvao da se učini sve da se kapela vrati na Lovćen i da se Meštrovićev mauzolej ukloni sa Jezerskog vrha. Durković-Jakšić je naveo da je Kapela simbol svekolikoga srpstva. Književnici i novinari: Komnen Bećirović, Momir Vojvodić, Budimir Dubak, Jovan Dujović, Miodrag Tripković, Ranko Jovović, Aćim Višnjijć, Jovan Plamenac, Božidar Filipović, Radomir Uljarević, Bećir Vuković i Petar Četković, uputili su 3. jula 1990. godine pismo javnosti u kojem su tražili da se Kapela vrati a Mauzolej ukloni s Lovćena. U Titogradu je 24. oktobra 1990. formiran Pokretački odbor za povratak Njegoševe kapele na Lovćen. Članovi odbora su bili: Komnen Bećirović, Budimir Dubak, Momir Vojvodić, episkop Nikanor Bogunović, proto Momčilo Krivokapić, dr Novak Kilibarda, dr Vlado Strugar, dr Jovan Striković, dr Aleksandar Drašković, Miodrag Tripković, Ranko Jovović, Radomir Uljarević, Ratko Vulcanović, Jovan Plamenac, Bećir Vuković i Momir Čabarkapa. Odbor je izdao proglas u kojem je naveo da Mauzolej na Lovćenu pritiska srpsku dušu, da je boljševička vlast razrušila najveću srpsku svetinju i da tom leleku »

ljenja iznijeti jedan kolaž naslova članaka ili komentara ispod fotografija iz štampe, koji su sabrani za potrebe ove studije, a nastali su 1990. i 1991. godine kad je kampanja uklanjanje mauzoleja bila najintenzivnija.⁴³¹ Prenoseći tekstove koji su afirmativno govorili o povratku kapele ili komentare podržavalaca te ideje, novinari su ovako naslovljavali članke: *Kapela, pravo lice Crne Gore, Čekajući pravdu, Prvo oslobodimo Lovćen, Poštovati Njegošev amanet, Kamenje je krenulo, Kapela na Jezerski vrh, Kapelu vratiti na Lovćen, Civilizacijski čin, Vratiti kapelu, Mi smo protiv mauzoleja, Korak prema Lovćenu, Na Lovćenu je bila crkva!, Sa čime pred Njegoša, Šta je Lovćen bez kape nebeske, Vraćanje kosmičke pravde, Vratiti 'razbijenu ikonu', To treba dosanjati, Najviša mjera, Breme našeg pokoljenja, Temelj i krov, Planina se mora uzvisiti, Vraćanje krova otadžbini, Poštovati potonju volju, Da se grijeh ne ponovi, Volja pjesnika pjesništva, Kada će od ovog svetog kamena biti ponovo sagrađena kapela?, Smognimo snage, Kapeli je mjesto na Lovćenu, Pribiranje narodne snage, Sveto mjesto, Ukloniti mauzolej, Budimo umni, Ako Bog dâ, Krov srpstva: Lovćen s kapelom, Povratak pamćenju, Dug pokoljenjima, Svetilište, Trijumf kulture, Iskra srpske nezavisnosti, Amanet, Na vječnoj straži, Oltar pravi, Oprati sramotu, Naš Olimp, Dodir neba i zemlje, Spasimo dušu, Zavješćanije, Pravda, Poštujmo svetinju, Povratak suncu, Obnova sebe, Obraz i dostojanstvo, Narodna staza, Zeleno svijetlo za prosvetitelje, Za Njegoševu kapelu, 'Ja hoću da me saranite na onu crkvu*

nema kraja. Odbor je izjavio da je Njegoševa kapela buktinja srpstva i pravoslavlja. Ipak, vlast nije podržala ovu inicijativu, jer je bila sumanutu i dio četničke ideologije.“ Izvor: Dragutin Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, str. 445–447. Viđeti još: František Šitek, „Njegoševa grobnica na Lovćenu: Promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih političkih, ideoloških i nacionalnih projekata 1845–2010“, In: *Narativi o identitetu – izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica, Podgorica, 2015, str. 140–143.

431 Najviše naslova preuzeto je iz *Pobjede*. Ostala glasila su: *Barske novine, Ogledalo, Univerzitetska riječ, Ovdje*, te monografija *Vapaj Lovćena* koju je aranžirao Pokretački odbor za povratak Njegoševe kapele na Lovćen, a priredili Momčilo Popović i Vera Gavrilović. Knjiga je štampane 1991. godine u izdanju (naravno) *Pobjede*.

na Lovćenu'.⁴³² S druge strane, dok su izvještavali o mauzoleju i negdašnjoj njegovoj izgradnji i simbolici za Crnu Goru, birali su ovakve naslove: *Protiv Njegoševe volje, Mauzolej vrijeđa čulo estetike, Daleko ispod Njegoša, I nebo opominjalo rušitelje, Zaboravlja se Njegošev amanet, Veći grob za novu smrt, Planina se buni, Greška neobuzdane vlasti, Mauzolej – germansko proročanstvo, Mauzolej – oltar novom bogu, Kako je obezglavljen Lovćen, Sumrak Lovćena, Umjesto svetišta – čudilište, Počinstva zavjere protiv srpstva, Usjekovanje Lovćena, Otpori uklanjanju kapele s Lovćena, Meštrović fon Lovćen, Londža na Lovćenu, Odbačeno čudilište, Lele nama, Crnogorac bez kape, Kri-lati Njegoš, pernati starci i ostalo, Nasrnuli na zavjet, Crkva je hrišćanska, mauzolej je paganski, Grijeh nad grehovima, Ko je završio ono što je započeo austrougarski okupator?, Nije hrišćanski, Zemaljska nepromišljenost, Varvarizam, Jednoumlje, Jednoumlje u kulturi, Otkinuta dojka majčina, Posrtanja, Pijucima na kapelu, Kamenje se otimalo, Presuda na stogodišnjicu smrti, Pokoravanje Lovćena, Razorne rane, Džilit, Samo zlo prebrzo, Bezumlje, Zašto je papa ćutao?, Ugašena srpska svijeća: kako je obezglavljen Lovćen?, Razorena planina, Lovćen krcat grijehom, Zatočen sveti prah, Zaslužjen u tamnici, Druga smrt Njegoševa, Pravoslavlje je uništavano, Istraga srpstva, Podlovćenska gomila plača, Da se pridići Njegošu..., Posmrtno mučeništvo, Utamničeni pjesnik, Njegoševe slutnje, Zatočen.*⁴³³ Da stvar bude još gora, u prenošenju izjava koje kvalifikuju kritičare ideje o rušenju mauzoleja, birani su ovi naslovi: *Antisrpstvo kao prokletstvo, Zloupotreba Lovćena, Sramne vojske na Lovćenu, Majstori (samo)poniženja, Nezavisni od istine, Sveci ateističkog vrha, Zaljubljeni u mržnju, Crnogorske ustaše, Lovćenu su glavu srubili titići, Bratomrzija razjeda istinu, Osuđeni, Odbrana grijeha, Mnogo je dušmana, Šovinizam sopstvene nacije...*⁴³⁴

No od naslova iz medija i komentara ispod fotografija u njima još slikovitije govore crteži i karikature objavljivani povodom zahtjeva da se vrati ka-

432 Viđeti: Lidija Kaluđerović, *Njegoš u crnogorskim periodičnim publikacijama i zbornicima: 1835–2012*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013, str. 341–367.

433 Isto.

434 Isto.

pela.⁴³⁵ Među njima posebno treba izdvojiti one koji su svojim asocijacijama i kompozicijom pozivali na akciju ili degradirale ljepotu mauzoleja. Jedan od takvih svakako je crtež Mira Glavurtića – Lament nad Lovćenom, koji je kao umjetnički uspješna ilustracija propratio tekst Miodraga Tripkovića u kojemu se zalaže za povratak kapele.⁴³⁶

Suptilnim linearnim potezima i preciznom šrafurom horizontala i vertikala Glavurtić plastički uobličava kompozicionu strukturu na kojoj se u prvom planu nalazi Njogoš koji u rukama drži odlomljeni vrh Lovćena s kapelom i pokušava da ga vrati na „staro“ mjesto. Iza Njogoša vidimo Sunce, koje se može posmatrati i kao svetački oreol dok s njegove lijeve strane nalazimo rukom ispisane redove iz Biblije koji su autoru poslužili kao aluzija na mauzolej: „Dakle, kad vidite grozu pustoši o kojoj govori prorok Danijel, gdje stoji na svetom mjestu – tko čita neka shvati... (Matej 24/15)“. Znatno gora ilustracija od Glavurtićeve s umjetničkoga aspekta, ali direktnija po poruci jeste ilustracija Radomira Reljića – Veći grob za novu smrt.⁴³⁷

U toj složenoj kompoziciji preklapaju se dvije priče o novom i starom – o kapeli i mauzoleju. Istaknuta u prvi plan demonizovana pjesnikova fizionomija uokvirena je dominantnom širokom, crnom bordurom, koja simbolizuje stilizovanu formu mauzoleja, naspram krhke strukture kapele u drugom planu koja se pred metaforičkim silama obrušava u bezdan istorije. Ilustracija pokazuje „presvlačenje“ istorije – prekrivanje kapele Njogoševim kovčegom. S desne strane staroga spomenika nalazimo muzičke instrumente, violinu i trube koji vjerovatno simbolizuju đavolji orkestar od čijih se tonova kapela urušava – aludirajući na biblijske jerihonske trube; dok s lijeve u formi oburdanog kamena vidimo štit na kojem su insignirana 4 očila. Ilustracija je praćena Njogoševim stihovima: „Da, viteza sustopice tragičeski konac prati“. Kritika komunizma i prethodne nacionalne politike preko Njogoša najvidljivija je u crtežima Mladena Đurovića i Petra Om-

435 Za stručno opisivanje crteža i njihovo iščitavanje veliku zahvalnost dugujem kustoskinjama Umjetničkog muzeja Narodnog muzeja Crne Gore na Cetinju, Snežani Ivović i Ljiljani Karadžić.

436 *Pobjeda*, br. 8974 (24. 11. 1990), str. 11.

437 *Pobjeda*, br. 8722 (14. 3. 1990), str. 12.

čikusa. Đurović je karikirao komunistički grb Crne Gore za potrebe eseja Dragana Lakićevića – „Lovćenski Bog“ u kojem autor Njegoša proglašava božanstvom, a o prethodnom sistemu govori kao o đavolskom – sistemu bez boga u kojem je jedini bog za prave vjernike koji nijesu prihvatili komunizam bio Njegoš.⁴³⁸

Na samoj ilustraciji u prvome planu dominira Njegoševa glava čije lice rasparčava antropozoomorfna figura (moguća asocijacija na Moriju), dok se iza glave nalazi demonizovani prikaz „ateističkog grba Crne Gore“ (kako ga je i nazvao Lakićević u eseju) s lovorovim vijencem na čijem se vrhu umjesto petokrake nalazi još jedna antropozoomorfna figura s lautom u rukama, čiji se donji dio tijela metaforički transformiše u figuru koja nalikuje satanističkim figurinama iz Staroga svijeta. Omčikusova ilustracija objavljena je u sklopu intervjua s protojerejom M. Krivokapićem u kojem ističe da kapelu treba vratiti i da više neće zidati male crkve, nego mnogo veće.⁴³⁹

Sumarnim potezima Omčikus je predstavio socrealističko poprse Njegoša u poluprofilu obučenog u generalsku uniformu s naglašenim epoletama. Epoleta na lijevom ramenu ima stilizovani oblik mauzoleja (i neodoljivo podseća na četku za wc šolju), koji se umjesto kape našao i na Njegoševoj glavi. Vidna je motivacija autora da u skladu sa svojim shvatanjima karikaturno prikaže uklanjanje „osnovnog“ Njegoševa simbola – 4 ocila – koje je ovaj komunistički Njegoš uklonio s glave i počeo da trpa u svoju kapu koju drži u rukama. U lijevom gornjem uglu ilustracije, kao kontrast, sitnim potezima i tačkama prikazan je Njegošev lik u nestajanju koji s tugom gleda na „novog sebe“. On izvire iz stijene na kojoj se nalazi kapela (srastao sa stijenom) koja se polako gubi u dimu. A da je novo viđenje komunizma predstavljano kao direktno uništavanje svega srpskog u Crnoj Gori i Jugoslaviji, svjedoči nam ilustracija za vijest o tome da je studentski klub „FF1“ Filozofskoga fakulteta u Nikšiću organizovao tribinu „Vjera, pjesnička istina i nacija u Njegoševom djelu“, s koje je poručeno da je Njegoš „naš“ najbolji vodič kroz stradanje, putovođa „iz haosa u kojem se i ovog trenutka nala-

438 *Pobjeda*, br. 8924 (5. 10. 1990), str. 9.

439 *Barske novine*, br. 140 (1990), str. 7–8.

zimo“ pošto Crna Gora od Njegoša nema boljeg antropologa, historičara i etnopsihologa. Na tribini su bešedili Slobodan Tomović i Amfilohije Radović kritikujući Agitprop i bezbožnički sistem, a pored stupca s njihovim govorima nalazimo crtež na kojem u tamnom fonu dominira forma svijeće koja simbolizuje srpstvo, a koja je zašćena pri dnu poput drveta spremnog za obaranje. Pored svijeće leži srp s čekićem s jasnom aluzijom da je oštećena simbolima komunizma.⁴⁴⁰

Takvi forsirani stereotipi odnijeli su prevagu u korist srpskoga nacionalizma – jasno se vidi da su oni koji su govorili o Njegošu vrlo često isticali „Njegoša našeg savremenika“ i vrijeme u kojemu žive poredili s njegovim – upravo iz razloga što se u Jugoslaviji spremala velika klanica. Ta „teška vremena u kojima smo se našli“, a o kojima su govorili i Dobrica Ćosić i svi zagovornici kapele, bili su paravan iza kojeg su se krile osvajačke namjere prema jugoslovenskim republikama koje nijesu bile na liniji Beograda. Dok je u Crnu Goru uveliko uvoženo srpstvo, vlast je slijepo slijedila instrukcije Slobodana Miloševića uzevši aktivnog učešća u raspadu Jugoslavije „ratom za mir“. Ljeta 1991. godine sprovedena je mobilizacija rezervnoga sastava JNA u Crnoj Gori, koja je septembra mjeseca raspoređena po istočnoj Hercegovini i okolini Dubrovnika.⁴⁴¹ Bizarno zvuči, ali će Njegošev lik biti prisutan i u toj najvećoj sramoti crnogorskoga oružja. O tome nam je zapis

440 *Pobjeda*, br. 9684 (14. 11. 1992), str. 11. Crtež potpisuje V. Janjić.

441 Njegoš je bio motiv jedne pjesme koja aludira na rat. Časopis *Ovdje* objavio je pjesmu „Njegoš 1991“ Dragoljuba Jeknića. Ona glasi: Izlazi Njegoš iz Biljarde, / izvija rukom ukočenom od pisanja, / i gleda u nebo / gde preko zvezda / preleću tanki oblaci. / U Njegoševu bradu se upliće / samo njemu čujan / šum prostranstva, / i niko u tom trenutku u Vaseljenu, / osim Gospoda, ne zna / koliko Vladika pati. / Kako je ovaj svijet bespomoćan, / i pun zla, promišlja Njegoš, / hvatajući se oko Biljarde / za ogradu / od pušaka (izgleda da se pjesnička inspiracija malo više zaniijela, budući da se oграда od pušaka ne nalazi oko Biljarde, već oko Vlaške crkve – B. B.) / Plemena spavaju u daljini / spremna za borbu, / čupava kao lavlje / krzno. / Njegoš se okreće Lovćenu, / na kome će kasnije ležati, / i krsti sa tri prsta / moleći Peruna, Vesnu, Dabiživu (ponovo licencija pjesnika, jer je Dabžbog božanstvo, a Dabiživ srpsko ime – B. B.), / i ostale slovenske bogove / da ne bude / izdaja. Izvor: Dragoljub Jeknić, „Njegoš 1991“ (pjesma), *Ovdje*, br. 279 (1992), str. 38.

ostavio Marc Thompson, koji kaže: „Kad su crnogorske trupe upale na jug Dalmacije u jesen 1991. godine, paleći i uništavajući dok su napredovali ka Dubrovniku, jedan britanski novinar je video neobrijanog vojnika kako deli besprekorne Njegoševe portrete u četiri boje. Njegovi saborci su ih lepili na svaki saobraćajni znak, stablo ili kuću na koje bi naišli. Kad se srpski hercegovački ratni lider, kamiondžija Božidar Vučurović, izrugivao korumpiranosti i truleži Dubrovnika, što je voleo da radi pred novinarima, prizivao je čuvenu scenu iz *Gorskog vijenca* gde jedan od Danilovih vojvoda (komično) kontrastira Veneciju – iskvarenu, perfidnu – sa prirodnom snagom i zdravljem Crne Gore.“⁴⁴² Thompsonove navode o lijepljenju Njegoševih portreta potvrđuje nam i sačuvani video materijal s dubrovačkoga ratišta.⁴⁴³ O tome da je u štampi govoreno o lukavstvu negdašnje Dubrovačke Republike što je trebalo da bude aktuelno u toku ratnih previranja 1991. potvrđuje nam vrlo vješto spakovana stranica jednoga crnogorskog medija o Njegošu iz decembra te godine. Naime, jedna kolumna posvećena je Njegoševim stihovima Dubrovniku „Dubrovniče, prelijepi grade! / Dubrovniče, svači podložniče“ s komentarom njegova sekretara Milorada Medakovića koji kazuje da se Dubrovačka Republika udvaraše svakom, „pa i mitijaše silne, da joj ostave i poštede život...“⁴⁴⁴ Kad je rat u Bosni i Hercegovini u pitanju, možemo istaći da je malo đe Njegošev lik bio zlouprijebljen kao onđe, o čemu bi se mogla napisati posebna monografija. Iako crnogorska vojska u Bosni nije imala aktivnog učešća, neki dobrovoljački odredi iz Crne Gore išli su da ratuju na strani ratnih zločinaca Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Kad je svršen rat, Karadžić se hvalio da je tokom njegova početka (1992) stalno mislio na Njegoša pošto su se stvari odvijale baš kako ih je on predskazao – „znao sam *Gorski vijenac*, njegov veliki ep, napamet“.⁴⁴⁵ U toku sukoba u Bosni bio je uspostavljen i „Orden Njegoš“ koji je Karadžić dodjeljivao svojim vojnicima

442 Tompson, str. 315.

443 Viđeti: Video klip na kanalu You tube – „Sa Lovcena vila klice oprosti nam Dubrovniče“. Link: https://www.youtube.com/watch?v=oyMn99_nD2o (0:18–0:21). Pristupljeno: 20. januara 2017. godine.

444 *Cetinjski list*, br. 354 (19. 12. 1991), str. 9.

445 Tompson, str. 315.

koji bi se istakli u borbi protiv muslimana.⁴⁴⁶ Crnogorski mediji prenosili su 1992. u sklopu izvještaja s ratišta kako Trebinjci dobro čuvaju Njegošev spomenik – a da se i dobro „tuku koliko ih ima ovdje“.⁴⁴⁷ A kad se stara Jugoslavija u konačnici raspala i za prvog predsjednika „krnje“ Jugoslavije izabran Dobrica Ćosić, doći će do preimenovanja vojske u Vojsku Jugoslavije. U njezinu časopisu *Vojska*, koji je favorizovao militarizam, slavio „pobjede“ s ratišta širom bivše države i otkrivao svjetske zavjere protiv srpstva, pisano je o Njegošu i *Gorskome vijencu*. Oglas objavljen u tome mediju u pozivu vojnicima i čitaocima da se pretplate na Njegošev spjev, karakteriše ga kao srpsku Bibliju kojoj se nijedna druga srpska knjiga po svojoj slavi ne može pramaći – „zato je Srbi i smatraju svojom najvećom knjigom (...)“.⁴⁴⁸ Tu je navedeno da je Njegoševo djelo zasnovano na istorijskom događaju s kraja XVII vijeka, kad se srpski narod u Crnoj Gori našao pred biti ili ne biti. (!)

U tome medijskom mraku i neviđenoj ofanzivi na neistomišljenike bilo je teško doći do prostora u štampi. Protiv dodjele Njegoševe nagrade Ćosiću, pansrpskog hegemonizma i rušenja mauzoleja, ratne hysterije i nacionalizma, ustao je dio crnogorskih intelektualaca i političara koji nije bio na trasama politike nove vlasti. Oni su za razliku od ljudi s kojima su sukobili svoja mišljenja bili u nemogućnosti da svoje stavove štampaju na dnevnom nivou, budući da im je *Pobjeda* rijetko otvarala prostor, već su to uglavnom radili u novoosnovanome neđeljniku *Monitor* ili nekim stranačkim glasilima (tih godina u Crnoj Gori će se pojaviti prve političke stranke poslije Drugoga svjetskog rata).⁴⁴⁹ Okupljali su se oko nekoliko novoosnovanih

446 Damjan Pavlica, „Političko čitanje *Gorskog vijenca*“, portal Peščanik. <http://pescanik.net/politicko-citanje-gorskog-vijenca-ii/> Pristupljeno: 20. januara 2017. godine.

447 Rajko Petrov Nogo, „Dobro čuvaju Njegoša“, *Sjutra*, 14. 10. 1992, str. 25.

448 Aleksandar Bakočević, „Satanisti i Njegoš“, *Liberal*, 2. 11. 1993, str. 4.

449 Godine 1989. osnovano je udruženje građana *Demokratska alternativa*; januara 1990. *Liberalni savez Crne Gore* (koji se zalagao za njegovanje tradicije crnogorskoga naroda, multikonfesionalnosti, načela liberalizma, očuvanje Jugoslavije i nešto kasnije za nezavisnu Crnu Goru); zatim su osnovane *Nezavisna organizacija komunista*, *Ekološki pokret*, *Stranka nacionalne ravnopravnosti* (koja je okupljala muslimane), *Narodna stranka* (desni konzervativni centar »

crnogorskih organizacija poput Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika (CDNK) – koji su nastali istupanjem određenoga broja članova iz UKCG koje je iniciralo rušenje mauzoleja, potom Matice crnogorske (1993) i nekih procrnogorskih političkih partija poput Liberalnog saveza Crne Gore i nešto kasnije – Socijaldemokratske partije Crne Gore. U svojim tekstovima branili su crnogorski nacionalni identitet, branili muslimane i katolike, kritikovali povampirene velikodržavne ideologe i borili se protiv koraka vlasti koja je uzela učešća u srpskoj ratnoj agresiji.⁴⁵⁰ Tokom napada na Dubrovnik pristalice i simpatizeri LSCG pjevali su

naslonjen na srpski nacionalizam), *Partija socijalista, Socijalistička partija, Demokratski savez* (partija Albanaca), dok će 1991. godine *Savez komunista Crne Gore* promijeniti ime u *Demokratsku partiju socijalista* te do danas vršiti vlast u Crnoj Gori. Izvor: Andrijašević & Rastoder, str. 490.

450 Za odbranu Njegoša od srpskog nacionalizma, odbranu mauzoleja i istupanje protiv dodjele nagrade Dobrici Ćosiću, u toku 1990. i 1991. godine, vidjeti: Stanko Cerović, „Za granicom prosveštenoga svijeta“, *Monitor*, 26. 10. 1990, str. 38–39; Željko Ivanović, „Šovnistička farsa“, *Krug*, 3. 11. 1990, str. 42–43; Goran Eraković, „Ja sam za mauzolej“, *Pobjeda*, 12. 12. 1990, str. 2; „Falsifikatom do cilja: Saopštenje za javnost Liberalnog saveza Crne Gore“, *Pobjeda*, 17. 03. 1990, str. 2; Vidosava Jablan, „Čiji su to ‘Koreni’?“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 8; Veseljko Koprivica, „Nema razlaza Jugoslavije“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 36–37; Krsto Mijanović, „Vrijeme zla traje“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 4–5; Pavle Mijović, „Ćosić hoće na Lovćen kapelu“, *Monitor*, 16. 11. 1990, str. 41–43; Đorđije Mirković, „Ne otvarati pitanje“, *Pobjeda*, 8. 3. 1990, str. 10; „Njegoš kao maskota“, *Liberal*, br. 4 (1990), str. 24–25; „Od ‘sumraka Lovćena’ do sumraka razuma“, *Liberal*, br. 2 (1990), str. 15–16; „Rušenje spomenika nedopustiv čin“, *Pobjeda*, 17. 11. 1990, str. 11; „Saopštenje odbora za odbranu Njegoševog mauzoleja“, *Pobjeda*, 13. 12. 1990, str. 2; „Uvreda Njegoša“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 8; „Uvreda Njegoša i crnogorskog naroda“, *Pobjeda*, 1. 11. 1990, str. 10; Milanka Vujović, „Suluda ideja o rušenju mauzoleja“, *Cetinjski list*, 1. 3. 1990, str. 6; Pavle Mijović, „Antisrpstvo kao etiketa“, *Monitor*, 18. 1. 1991, str. 42–43; Pavle Mijović, „Gdje na Lovćen, Ćosić će kapelu“, *Monitor*, 11. 1. 1991, str. 42–43; Pavle Mijović, „Politička, a ne crkvena odluka“, *Pobjeda*, 13. 1. 1991, str. 9; Branko Nikač, „Izmišljotine i podvale“, *Monitor*, 1. 2. 1991, str. 4; Vojislav P. Nikčević, „Srpstvo u Crnoj Gori“, *Monitor*, 28. 6. 1991, str. 36–38; Sreten Perović, „Grb bez kapele“, *Monitor*, 1. 2. 1991, str. 39; Danilo Radojević, „Njegoš nikad nije spomenuo Savu Nemanjića“, *Monitor*, 22. 2. 1991, str. 38; Danilo Radojević, „Prijetnje Njegoševom mauzoleju“, *Liberal*, br. 16–17 (1991), str. 25–27; Ognjen Radulović, „Lovćene kućo moja“, *Monitor*, 21. 6. 1991, str. 51–54; 5. 7, str. 52–54; 19. 7, str. 52–54.

na glavnome cetinjskom trgu ispred Dvorca kralja Nikole antiratne pjesme i klicali: „Sa Lovčena vila kliče, oprostite nam Dubrovniče, to su bili sve četnici, Momirovi plaćenici“ te tako pominjući mjesto đe Njegoš počiva ispisali slavnu istoriju pacifistički orijentisane Crne Gore. I neke druge partije su na svojim promocijama pominjale Njegoševo ime ili Lovćen ali u drugom kontekstu – Narodna stranka npr. – jedan od njezinih prvaka govorio je da je njihov program napisao narod, rukom Njegoševom i rukom Svetoga Save.⁴⁵¹ Vladajuća partija, još je prije svog preimenovanja u DPS u jednom od prvih promotivnih video spotova iskoristila Njegošev lik, pored koga su prikazani pejzaži Crne Gore i neki kulturni spomenici.⁴⁵²

Promjena i primjena Njegoša u javnome tumačenju crnogorskih vlasti ogleda se i u redefinisanoj najviše književne nagrade u Jugoslaviji. Vlada SR Crne Gore donijela je 1992. godine odluku da se Njegoševa nagrada dodjeljuje autorima najvrednijih literarnih ostvarenja koja predstavljaju značajan doprinos književnome stvaralaštvu na srpskom jeziku, kao i jezicima „nacionalnih i etničkih grupa“ koje žive u SR Jugoslaviji.⁴⁵³ Propisano je da se priznanje dodjeljuje svake treće godine, a za njega nijesu mogla konku-

451 Viđeti: Video klip na kanalu You tube – Онамо, ’намо – Народна странка, предизборни скуп 1992. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=etWZQ8be1M> (1:10–1:17). Pristupljeno: 20. januara 2017. godine. Vidno nezadovoljan koliko se Njegoševo ime troši na političkim skupovima jedan se autor odlučio na reakciju napisavši sljedeće: „Sve stranke i partije u Srbiji i Crnoj Gori u svojim izbornim promocijama koristili su stihove iz ‘Gorskog vijenca’. Birači sada imaju priliku da nauče ‘Gorski vijenac’ i evo kako to izgleda po strankama i ličnostima: Demokratska partija socijalista – Od dobra se još bježalo nije, Demokratska stranka Crne Gore – Kad je dobro, neka je i bolje, Socijalistička partija Crne Gore – Čvor ne treba na pravu mladiku, Socijaldemokratska partija reformista – Pregaocu bog daje mahove, Liberalni savez Crne Gore – Provedri mi više Crne Gore, Demokratska narodna partija Crne Gore – Bog sa nama i anđeli boži (...) Stranka demokratske akcije – Čabo sveta, nema u nas hile, Ekološki pokret Crne Gore – Lađa nam je od kora jajeta, Srpska radikalna stranka – Što će đavo u kršćenu zemlju...“ Izvor: Radovan Pejović, „Vladika i njegova riječ“, *Pobjeda*, 22. 12. 1992, str. 14.

452 Radenko Šćekić, „Sredstva političke propagande u Crnoj Gori“, *Matica*, br. 48, zima 2011, str. 129.

453 *Pobjeda*, br. 9714 (16. 12. 1992), str. 16.

risati djela napisana na hrvatskome, slovenačkome i makedonskome jeziku.⁴⁵⁴ Ono što pada u oči kad je u pitanju jezik jeste jedno od obrazloženja zakona, formulirano da je otvorena „potreba preciznijeg definisanja jezičkog područja“, koje u tački tri kontradiktorno kaže da se nastojao „očuvati njen opšti karakter dajući primat jezičkoj komponenti“.⁴⁵⁵ Suštinsko je pitanje – na koji se način ovakvim rješenjem mogao održati opšti karakter koji je imala Njegoševa nagrada? Da su stvarne namjere bile drugačije motivacije kazuje nam i jedna od potpuno nepotrebnih konstrukcija u samome zakonu da će ime dobitnika biti uklesano u Njegoševoj Biljardi – ćirilicom.⁴⁵⁶ Interesantno je uočiti da se tada na čelu Ministarstva kulture i sporta nalazio Ilija Lakušić, jedan od najvatrenijih pobornika Njegoševa srpstva i rušenja ma uzoleja (inače 2013. godine dobitnik najviše državne nagrade u Crnoj Gori – Trinaestojulske nagrade).

Naredne godine, prilikom obilježavanja 180 godina od rođenja Petra II Petrovića, došlo je na Cetinju do incidenta kad je grupa građana, nezadovoljna odnosom vlasti i institucija prema Njegošu i crnogorskome identitetu, prekinula naučni skup koji su organizovale SANU i CANU. Skup „Petar II Petrović Njegoš – ličnost, djelo i vrijeme“ otvoren je u Beogradu 27. septembra 1993. godine, a dva dana kasnije se preselio na Cetinje. Otvaranje skupa u srpskoj a ne crnogorskoj prijestonici najbolje pokazuje odnos prema Njegošu, koji je živio, vladao i umro na Cetinju. U jednoj od najava za skup *Pobjeda* je okačila fotografiju Njegoševe kapele ispod koje stoji legenda: „Lovćen, simbol Crne Gore“ – i uz tekst da će se održati simpozijum donijela tumačenje koje *Gorski vijenac* proglašava „Svetom srpskom knjigom“ a tadašnji trenutak poređuje s Njegoševim i vremenom vladike Danila.⁴⁵⁷ Za skup je prijavljeno preko trideset pet referata, od kojih je većina uglavnom potirala crnogorski identitet, promovisala srpstvo Crne Gore i kosovski mit. Uz izlaganje referata na Cetinju je bila upriličena izložba „Njegoš – lik i dje-

454 *Pobjeda*, br. 9703 (5. 12. 1992), str. 12.

455 Citirano prema: Ksenija Sekulić, „Zla sudba pustinjaka cetinjskog“, *Monitor*, 9. 10. 1992, str. 40–41.

456 Isto.

457 *Pobjeda*, 25. 9. 1993, str. 9.

lo“. Skup je otvorio ministar kulture Crne Gore Gojko Čelebić, koji je rekao da je literatura dijalog izabranih s izabranima te da će skup zacijelo „što bi rekli postmodernisti ‘baciti novi snop svijetla‘“ na našu tradiciju, koja je stub pamćenja i oslonac u tuđini.⁴⁵⁸ U ime Cetinja učesnicima i prisutnima se obratio predsjednik SO Cetinje Đorđije Vušurović konstatujući da se Njegoševo djelo često interpretira u funkciji dnevno-političkih interesa i da zbog toga zaslužuje cjelovitu naučnu ocjenu – „nema veće inspiracije kada je riječ o Njegošu nego govoriti o ovom velikanu blizu Cetinjskog manastira“. ⁴⁵⁹ Ispred CANU, skup je pozdravio Milosav Babović⁴⁶⁰ rekavši da je u pokosovskoj tami Crna Gora očuvala ime i slobodu. Među gostima simpozijumu su prisustvovali predsjednik Crne Gore Momir Bulatović, predsjednik Skupštine Crne Gore Risto Vukčević, prvi čovjek SPC u Crnoj Gori Amfilohije Radović i još neki visoki funkcioneri vlasti. Skup je prekinut u toku izlaganja Milosava Babovića kad je kulturni i sportski radnik Božidar Bobo Bogdanović ustao sa stolice i optužio CANU da radi na izdaji Crne Gore.⁴⁶¹ Nakon kratkih prepirki više od pola prisutnih pridružilo se Bogdanoviću te u glas zapjevalo „Nije ovo Srbija“, a potom „Oj svijetla majska zoro, majko naša Crna Goro“. Dok su pjevali, Amfilohije (Risto) Radović je digao štap i u duhu dirigenta pokušao da im se pridruži, na što su mu oni uzvratili skandiranjem „Risto, satano“ i „Nikad neće Crna Gora bit obala srpskog mora“. Tenzije je pokušao da smiri predsjednik CANU Dragutin Vukotić koji je nezadovoljnima govorio kako to nije politički već naučni skup, a potom ušao u polemiku s Bogdanovićem koji je istakao da se na skupu Njegoš posrbljuje, da se na skupu ne govori Njegoševim jezikom već da se ekavizira (prisutni su nekoliko puta upadali u riječ Milosavu Baboviću ispravljajući ga dok go-

---

458 *Pobjeda*, 30. 9. 1993, str. 9.

459 Isto.

460 Babović je početkom 1993. godine u Beogradu držao uvodno predavanje „Njegoševo srpstvo“ na skupu Srpstvo Crne Gore. Viđeti: *Pobjeda*, 14. 1. 1993, str. 10.

461 Dešavanja i rasprava sa skupa dostupna na kanalu You tube – klip „Cetinje 1993.“ Link: <https://www.youtube.com/watch?v=TFJHJv5mqFk> Pristupljeno 23. januara 2017. godine.

vori „Njegošev spev“ povicima „spjev!“ te konstatovao da se skup o Njegošu ne može otvarati u Beogradu nego na Cetinju. Bogdanović je optužio Vukotića i CANU da Crnu Goru vode u srpsku državu, da na skupu učestvuje veliki broj potpisnika Memoranduma SANU, da je CANU zajedno s Mominom Bulatovićem eksponent i zarobljenik politike Slobodana Miloševića i da „danas“ od Crne Gore rade isto što je uradila Srbija 1918. godine s njenim kraljem Nikolom, njenom vojskom i državom. Nakon salve aplauza od strane podržavalaca riječi Boba Bogdanovića, salom Crnojevića u Vladinu domu zaorilo se „Kralj Nikola na umoru blagosilja Crnu Goru“ a učesnici i organizatori skupa počeli su da napuštaju salu. Zbog toga i incidenta prije početka skupa kada su protivnici politike crnogorskih vlasti prozivali Momira Bulatovića i zaustavljali njegov službeni automobil uhapšeno je nekoliko lica.⁴⁶² Ministar unutrašnjih poslova Crne Gore Nikola Pejaković i Sekretarijat OO DPS Cetinja optužili su za incidente Liberalni savez Crne Gore. DPS je pozvao nadležne organe da hitno preduzmu sve zakonske mjere kako bi počinioci toga „prljavog i neljudskog čina“ bili adekvatno kažnjeni.⁴⁶³ Akademici su s druge strane cinično pozivali na oslobađanje „zalutale“ omladine jer se „zbog Njegoša ne hapsi“, napominjući da nije potrebno od njih praviti mučenike.⁴⁶⁴ Simpozijum o Njegošu preseljen je u Podgoricu, đe je bez problema održan.

Takve tenzije nijesu bile samo posljedica nacionalnoga karaktera, Crna Gora je u toku ratnih sukoba bila u velikoj ekonomskoj krizi. Hiperinflacija, rast nezapošljenih na 40%, pad životnog standarda sa 2.300 USD (1989) na 300 i 200 USD (1994), ekonomska blokada i sankcije uvedene SRJ otežavale su život stanovništvu. Tokom 1993. zabilježena je najveća inflacija ikada zabilježena u Jugoslaviji – 120 biliona godišnje.⁴⁶⁵ Nagli prijelaz iz politički monolitnog u parlamentarni sistem i pojava političkih partija dodatno su podijelili osiromašeno društvo koje je hranila militantna i huškačka retorika strogo kontrolisanih medija. Narodna banka SR Jugoslavije štam-

---

462 *Pobjeda*, 30. 9. 1993, str. 1.

463 Isto.

464 *Pobjeda*, 2. 10. 1993, str. 9.

465 Andrijašević & Rastoder, str. 487.

pala je novčanice s „mnogo nula“, a na jednoj od njih pojavio se i Njegošev lik.⁴⁶⁶ Kako je satirično primijetio jedan kritičar – za „Njegoša“, nekad jake novčanice, sada se nijesu mogla kupiti ni dva jaja, budući da je inflacija rasla iz dana u dan.⁴⁶⁷ Iako se vlast nikada javno nije izjasnila protiv ideje podizanja Njegoševe kapele na Lovćenu, u novonastaloj ekonomskoj situaciji nije mogla izaći u susret tako ambicioznom projektu. Zato je 1994. godine donesena odluka da mauzolej dobije status javne ustanove o čijem će se održavanju brinuti država pošto je nekoliko godina taj spomenik bio potpuno zapušten.⁴⁶⁸ Dvije godine kasnije, oni koji nijesu odustajali od rušenja mauzoleja optuživali su predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića da je u toku predsjedničkih izbora (1993) koristio Njegošev lik i „svetu“ kapelu u populističke svrhe, izjavivši da je bolje napraviti dječiji vrtić nego novac trošiti na podizanje crkve na Lovćenu.⁴⁶⁹

Pored ratova na zapadu, SRJ je potresalo još jedno neriješeno srpsko pitanje – Kosovo. Albanska većina nije se mirila s ukidanjem autonomije već je organizovala paralelne institucije, odbijajući srpsku vlast, što je nakon Dejtonskoga sporazuma postao novi faktor nestabilnosti na Balkanu. U simboličnoj ravni Njegošev lik ponovo je našao mjesto. Opština Priština raspisala je konkurs za izradu spomenika Petru II Petroviću, a pobjednik toga nadmetanja bio je crnogorski vajar Pavle Pejović, profesor Akademije likovnih umjetnosti na Cetinju. U svojem obrazloženju umjetničkoga djela Pejović je naveo:

Figura je predstavljena kao stojeća, što je prvi put kad je Njegoš u pitanju. Tu aktivnu stojeću pozu, sa diskretnim poluiskorakom u stranu, što figuru dodatno ‘pokreće’ u prostor, odredila je na neki način činjenica da se spomenik postavlja upravo na Kosovu. Kosovo je, naime i za Njegoša bilo mitsko mjesto, ishodište naše duhovnosti, središnje mnogostruko uporište, oslonac našeg pamćenja, tačka po kojoj se mjeri i suštinsko

466 Radulović Zoran, „Poniženje“, *Monitor*, 22. 10. 1993, str. 21.

467 Mihailo Radojičić, „Otpozdrav rodu“, *Monitor*, 17. 12. 1993, str. 42–43.

468 *Cetinjski list*, 31. 7. 1994, str. 1.

469 *Istok*, br. 19 (1996), str. 26.

vrijeme našeg postojanja. Stojeća aktivna figura je, dakle, figura Njegoša koji 'dolazi na Kosovo'. Gestovi ruku, uz činjenicu da formalno definišu prostorne poente i energetske putanje volumena tijela slijede ovu osnovnu 'kosovsku' misao: desna je položena na grudi ('na srce'), a lijeva je spuštена i sa ispruženim kažiprstom koji pokazuje na zemlju: to je moja voljena zemlja.⁴⁷⁰

Spomenik visok 4,20 metra postavljen je na postament visine 1 m i svečano otvoren na Vidovdan 1996. godine. Rektor Prištinskoga Univerziteta Radivoje Papović je prilikom svečanosti pozvao Njegoša da „ponovi zavjetnu poruku“ – „Obrana je sa životom skopčana“.⁴⁷¹ Prema riječima Sretena Perovića, rektor je prilikom obraćanja statui izjavio da Kosovo vaskrsava s vladikom i kreće u svoj daljinar budućnosti, a da je prenoseći vijest o otkrivanju spomenika u Prištini Radio Crne Gore izvijestio da je podignut spomenik „velikom srpskom pjesniku i državniku“.⁴⁷² Prilikom nemira na Kosovu 1999. spomenik će biti uklonjen i uništen od strane albanskih nacionalista.⁴⁷³

Od sredine devedesetih jedan dio najsnažnije crnogorske partije DPS počće polako da pravi otklon od politike Slobodana Miloševića. Predvodnik novoga kursa bio je Milo Đukanović, višegodišnji premijer Crne Gore, nasuprot zagovornika nastavka dotadašnje politike, predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića.⁴⁷⁴ Na predsjedničkim izborima 1997. godine Đukanović će odnijeti pobjedu u drugom krugu zahvaljujući podršci koju mu je pružio poziv lidera LSCG Slavka Perovića svojim simpatizerima da ga podrže, kao i platformi koju je potpisao s još nekim crnogorskim, srpskim, albanskim i muslimanskim partijama, kako bi se Crna Gora otrgla od Miloševića. Oba

470 *Pobjeda*, 18. 3. 1996, str. 13.

471 Sreten Perović, „Vojskovođa kosovske budućnosti“, *Monitor*, 5. 7. 1996, str. 6.

472 Isto.

473 *Dan*, 5. 7. 1999, str. 11.

474 O prekompoziciji crnogorske političke scene u periodu 1996–1998. Viđeti: Radenko Šćekić, „Politička previranja u Crnoj Gori 1996–1998. godine“, *Matica*, br. 49, proljeće 2012, str. 121–166.

aktera su u toku izborne groznice u svome propagandom arsenalu upotrebljavali Njegoša. Momir Bulatović imao je spot u kojemu se pored Njegoša pojavljuju još Danilo Kiš i serdar Janko Vukotić, dok je Đukanovićev marketing bio suptilniji i simboličniji – na jednom od njegovih plakata bio je prikazan „orah“ što je bila jasna aluzija na Njegošev stih „Tvrđ je orah voćka čudnovata, ne slomi ga al’ zube polomi.“⁴⁷⁵ Bulatovićeve pristalice nosile su u toku predizbornih mitinga transparente na kojima su bile nalijepljene slike, jedna pored druge – Slobodana Miloševića, Njegoša i Radovana Karadžića.⁴⁷⁶ Prilikom inauguracije koja se početkom 1998. godine održala u Vladinu domu na Cetinju, iza govornice s koje je Đukanović slao poruku naciji, bio je okačen veliki portret Petra II Petrovića.⁴⁷⁷ O tome je mnogo godina kasnije pisao Slavko Perović na svom blogu. Gest s portretom okarakterisao je kao zloupotrebu Njegoševa lika – „Neću nikada zaboraviti kako je napravljena promocija Mila Đukanovića, za predsjednika RCG, na Cetinju, u svečanoj Sali ‘Ivan Crnojević’ pa su tada, svi portreti Petrovića, iz Biljarde i Dvora, okačeni u svečanu salu Đukanoviću u čast, a između njih i Njegošev, što je sve strašan kulturni zločin. Ali, upravo ispod Njegoševog portreta postavljen je prijesto Mila Đukanovića dok je davao izjavu, čitao neko obraćanje javnosti, a kamera ga je hvatala iz donjeg rakursa: dakle, glava diktatora i zločinca, a iznad nje: sveti Njegoš! Poruka najveće monstruoznosti glasila je: Crna Goro, dobila si i imaš novog Njegoša!“⁴⁷⁸

No predsjednička izborna godina bila je zanimljiva i zbog afere oko dodjele Njegoševe nagrade. Prema poslovniku i zakonskim odredbama koje su propisivale način izbora Njegoševe nagrade ona se trebala uručiti s je-

475 Radenko Šćekić, „Sredstva političke propagande u Crnoj Gori“, *Matica*, br. 48, zima 2011, str. 115 i 117.

476 Milorad Popović, „Njegoš u raljama politike“, *Monitor*, 19. 6. 1998, str. 55.

477 Dio inauguracije dostupan na kanalu You tube – klip „RTCG: Od referenduma do referenduma – 3. epizoda“ Link: <https://www.youtube.com/watch?v=TFJHJv5mqFk> (26:20–26:34). Pristupljeno 23. januar 2017. godine.

478 Slavko Perović, „O Njegošu“. Izvor: Blog Slavka Perovića. <https://blogslavkaperovica.wordpress.com/2012/12/03/o-njegosu/> Pristupljeno: 23. januara 2017. godine.

seni te 1997. godine. Ipak, u tom prelomnom društvenom periodu kad je Crna Gora bila upućena na raskol između „Mila i Momira“ kultura je počela trpjeti. Žiri za dodjelu nagrade predložio je za glavne kandidate Matiju Bečkovića i Boška Petrovića na što su neki crnogorski intelektualci protestovali, kvalifikujući žiri kao negatorski prema Crnoj Gori, budući da su oba pisca dolazila iz krugova srpskih nacionalista.⁴⁷⁹ Šednica na kojoj je glavna odluka trebala biti donešena bila je planirana za oktobar, ali se njeno organizovanje prolongiralo do decembra. U isto vrijeme desili su se i predsjednički izbori, prvi krug petog, drugi krug devetnaestog oktobra. U jednom dijelu javnosti sticao se utisak da žiri namjerno odlaže šednicu zbog aktuelne političke situacije, dok su pristalice Momira Bulatovića optuživale žiri da daje tihu podršku Đukanoviću, jer bi poštovanjem zakonskih rokova Bulatoviću pripala čast da kao predsjednik Crne Gore govori prilikom uručivanja nagrade književniku.⁴⁸⁰ Probijajući sve rokove žiri je odluku donio tek 15. decembra i za laureata proglasio Matiju Bečkovića. U Crnoj Gori postizborna situacija bila je više nego napeta pošto Momir Bulatović nije želio priznati poraz pa je sa svojim pristalicama počeo organizovati protestna okupljanja, koja će kulminirati u januaru 1998. godine, uoči inauguracije Đukanovića, kad će doći do velikih nereda u Podgorici. Nakon smirivanja situacije Njegoševa nagrada biće uručena Bečkoviću u aprilu. To je bila prava prilika da Đukanović pokaže nove interpretativne konstrukcije kad je Njegoš

479 Viđeti: „Obrana Njegoševe nagrade“, *Monitor*, 26. 9. 1997; Rajko Cerović, „Protiv sopstevene književnosti“, *Vijesti*, 23. 10. 1997, str. 9; Balša Brković, „(Ne) sporni dobici“, *Vijesti*, 1. 9. 1997, str. 9; „Bečkoviću nije mjesto u Biljardi“, *Vijesti*, 24. 9. 1997, str. 3; Husein Bašić, „Memorandumski mozgovi“, *Vijesti*, 23. 10. 1997, str. 3; Branko Banjević, „To više nije Njegoševa nagrada“, *Vijesti*, 14. 10. 1997, str. 9.

480 Član žirija Želidrag Nikčević bio je portparol jedne političke stranke koja je podržala Bulatovića. On je kao član žirija napisao otvoreno pismo predsjedniku Skupštine Crne Gore Svetozaru Maroviću u kojem ga je zamolio da uloži svoj „autoritet“ i utiče na ostale članove žirija da rade svoj posao, kako bi nagrada bila dodijeljena u godini kojoj to propisuju zakonske norme. U pismu Nikčević otvoreno iznosi optužbe na račun nekih članova žirija, kako su rad prolongirali kako bi Bulatoviću bilo onemogućeno da je preda dobitniku. Viđeti: *Vijesti*, 2. 12. 1997, str. 9.

u pitanju. Od raskola u DPS-u Đukanovićeva struja očvršćivala je procrnogorsku i proevropsku politiku i retoriku praveći na taj način otklon od dotadašnje. Prelazak iz jednog ideološkog miljea u drugi pravdan je otklonom od politike Slobodana Miloševića, a diskurs novog talasa u crnogorskoj politici naginjao je proklamovanju slobode i „oslobođenja Crne Gore“. U vidno kurtoaznim osvrtima na značaj pjesničkoga iskaza Matije Bečkovića Đukanović je na toj svečanosti više pažnje posvetio Crnoj Gori i Njegošu. Za Cetinje je na početku bešede istakao da su na njemu zavješteni „svi razlozi crnogorskog postojanja“.⁴⁸¹ Prema Đukanoviću je Njegoš tragajući za smislom svijeta opjevao slobodni narod i slobodnog pojedinca, i to je „sveta tradicija njegoševska, Crne Gore. I Njegoševog crnogorstva.“ (!) Predsjednik Crne Gore smatrao je da je Njegoš među nama dok god njegov pjesnički i filozofski amanet odjekuje, a potom naglasio da današnja Crna Gora kao u svim svojim istorijskim prelomima presudno treba Njegoša, kako se ne bi izgubila u smutnom i zlom vremenu.⁴⁸² Svoj govor završio je riječima:

Oslonjeni na tradiciju, zagledani u budućnost. Pred zlom i iskušenjima Crna Gora nije nikada ustuknula. Neće ni ustuknuti ni u danima koji nas prijeteći iščekuju. ‘Šta je čovjek a mora bit čovjek’. ‘Nove nužde rađu nove sile’. Crne Gore nema bez slobode (...) u ime takve, slobodne i evropski emancipovane Crne Gore, kojoj ostajemo do kraja predani, i u svoje ime, čestitam Njegoševu nagradu Matiji Bečkoviću.⁴⁸³

Ono što je bitno iz ovog govora, jeste signaliziranje novoga tumačenja Njegoša, ovog puta Njegoša koji je crnogorski i evropski – dakle Njegoša koji odgovara novome trendu DPS-a. Od tada do danas u Crnoj Gori će se iskristalisati dva pogleda na Njegoša – Njegoš kao nosilac crnogorskoga i Njegoš kao nosilac srpskoga identiteta. S tim što je zahvaljujući pragmatičnoj promjeni državne politike ovaj prvi ostao dominantan. Sva naredna tumačenja,

---

481 *Vijesti*, 15. 4. 1998, str. 10.

482 Isto.

483 Isto.

proslave, naučni skupovi i uopšte rasprave o Njegošu biće dualizovane, a jedna će strana drugu ignorisati. Isticanje evropskoga i crnogorskoga bio je signal međunarodnoj zajednici da je Crna Gora spremna na reformu beogradskih „džada“ i srpskog nacionalizma. I ona će na međunarodnom planu zaista postići velike uspjehe, dok će unutrašnje reforme i demokratizacija društva uveliko kasniti. Proklamovane nove vrijednosti tražile su „novo čitanje“ Njegoša. I dobile su ga – pozorišnu predstavu *Gorski vijenac* u režiji Branislava Mićunovića, ministra kulture u nekoliko kasnijih Đukanovićevih vlada.⁴⁸⁴ Za malo koje umjetničko djelo u novijoj historiji Crne Gore možemo reći da je više korespondiralo s aktuelnom politikom vremena u kojemu je nastalo. A ako uzmemo u obzir opservaciju Janelle Reinelt da se pozorišni događaj nikada ne odvija u vakuumu i da on postaje katalizator budućnosti za buduće događaje, te se povezuje s drugim političkim i naučnim događajima, onda još više shvatamo značaj pojavljivanja pomenute predstave.⁴⁸⁵ To je ujedno i prva pozorišna izvedba u novoj zgradi Crnogorskog narodnog pozorišta (25. maj 1997), čije je podizanje označilo novu fazu nacionalne kulture u Crnoj Gori. Komentarišući Mićunovićev *Gorski vijenac*, Crnogorski producent i kulturolog Janko Ljumović je zaključio da je novo čitanje baštine zapravo snažan antiratni čin, koji je govorio o tragizmu međusobnog istrebljenja.⁴⁸⁶ Za njega je obnova CNP-a bila označitelj nove društvene stvarnosti i otklon od ranih devedesetih, bez koje bi nova misija crnogorskoga pozorišta bila nemoguća – CNP je na taj način uspio u misiji izgradnje vlastitoga nasljeđa i reprezentovao nacionalnu kulturu i identitet kroz kontekst savremenoga, savremenog u umjetnosti i politici. Interesantno je da je prva replika koja se čula sa scene nove zgrade bila rečenica kne-

484 Valja pomenuti da je Mićunović 1988. godine režirao predstavu „Kosovo“ po tekstu Miladina Ševarlića. Izvor: <http://latinica.bdp.rs/index.php/1980-1990> Pristupljeno: 27. januar 2017. godine.

485 Džanel Rajnelt, *Politika i izvođačke umetnosti: zbirka eseja*, Univerzitet u Beogradu & Fakultet dramskih umetnosti & Studio – Laboratorija izvođačkih umetnosti, Beograd, 2012, str. 41.

486 Janko Ljumović, „Crnogorsko narodno pozorište u traganju za redefinicijom crnogorskog kulturnog identiteta: Estetski i emancipacijski aspekti savremene repertoarske politike“, In: *Crnogorske studije kulture i identiteta*, zbornik radova, Podgorica, 2016, str. 25.

za Bajka iz *Gorskoga vijenca* u izvedbi glumca Ljuba Tadića: „Vidite li čudo Crnogorci!“⁴⁸⁷ Sam umjetnik o predstavi je rekao: „Otpretali smo neke od, već gotovo vijek i po, nacional-romantizmom zapretene ideje u ‘Gorskom vijencu’, kao što su ideje o tragičnosti unifikacije, toleranciji kao principu suživota među ljudima i narodima, među vjerama i kulturama. Ako sam od ‘Gorskog vijenca’ napravio antiratnu predstavu uradio sam to upravo zbog toga što to u ‘Gorskom vijencu’ i piše. Htio sam da pokažem kako su u ovom Njegoševom djelu Crnogorci i pravoslavni i oni muslimanske vjeroispovijesti, da je zlo unutra, u bratoubistvu, i mišljenja sam da čovjek zapravo ne bi obračun, ne bi bratoubistvo, već ga na to tjera fanatizam kao manifestacija opšte nesvijesti. U tom kontekstu stih ‘Što činite, jeste li pri sebi?’ esencijalno je pitanje. Siguran sam da ovakvo čitanje ‘Gorskog vijenca’ danas, takođe znači opomenu“.⁴⁸⁸ Novopokrenuta dnevna novina *Vijesti* koja je podržavala promjenu politike DPS-a i njezina lidera komentarisala je ovu predstavu kao djelo „za probuđenu Crnu Goru“,⁴⁸⁹ dok je zbog međunarodnih nagrada i priznanja koju je dobila predsjednik Crne Gore Milo Đukanović glumcima i režiseru uputio čestitku.⁴⁹⁰

Vlast je između ostalih promjena oficijelnoga diskursa počela voditi računa o crnogorskim manjinama, pokušavajući da ispravi greške iz ratne prošlosti. Postavilo se pitanje interpretiranja Njegoša u osnovnim i srednjim školama pošto su dotadašnji udžbenici, naročito oni štampani u toku miloševićevske ere uglavnom pucali iz vizure pravoslavnoga kulturnog obrasca – treba reći i da je većina udžbenika štampana u Srbiji.⁴⁹¹ U organi-

---

487 Isto.

488 *Pobjeda*, 30. 5. 1998, str. 11.

489 *Vijesti*, 4. 6. 1998, str. 10. Veoma pozitivnu kritiku predstave napisao je urednik redakcije za kulturu te novine Balša Brković. Viđeti: Balša Brković, „U limenom sanduku istorije“, *Vijesti*, 8. 11. 2001, str. 16.

490 *Vijesti*, 6. 6. 1988, str. 10.

491 Istorijski problem crnogorskoga školstva bio je taj što su se sve do XXI vjeka udžbenici istorije štampani u Srbiji i što su pisani od strane srpskih istoričara. Pa čak i u toku komunističkog perioda. O tome viđeti: Petar Glendža, „Nacionalna istorija u udžbenicima za istoriju 1945–1989“, In: *Prosvjetne prilike u Crnoj Gori 1834–2014. godine*, zbornik radova, Cetinje, 2015, str. 185–202.

zaciji za očuvanje kulturno-istorijske baštine *Almanah*, a pod pokroviteljstvom Instituta za otvoreno društvo Crne Gore, 2000. godine održan je okrugli sto na temu „Multietničko ogledalo Crne Gore – Muslimani-Bošnjaci, kako ih drugi vide, a kako oni sebe i druge“ će je više crnogorskih intelektualaca istaklo da su neophodne reforme.⁴⁹² Istoričar Šerbo Rastoder saopštio je da crnogorski udžbenici istorije pripremaju ratnike da nastave da su im preci stali, dok je Novak Kilibarda, napravivši u međuvremenu poznati obrt – odricanja od velikosrpskih stajališta, konstatovao da tumačenje *Gorskog vijenca* u osnovnim i srednjim školama treba primjeriti multietničkoj strukturi školskih odjeljenja. Kilibarda je istakao da Petar II „nije kriv ni dužan“ što zlonamjerni tumači njegova djela sistemom izvlačenja detalja iz cjeline mogu sijati netolerantnost i vjersku mržnju.⁴⁹³ I Matica crnogorska dala je doprinos debati o udžbenicima. U saradnji s pomenutim Institutom u martu 2000. godine organizovan je okrugli sto koji se bavio implementacijom evropskih standarda u crnogorsko obrazovanje, naročito za predmete Istorija i Maternji jezik i književnost. Na njemu je učestvovao veliki broj crnogorskih intelektualaca i prosvjetnih radnika, a Matica je njihova izlaganja objavila u svom časopisu.⁴⁹⁴ Govorilo se o tome kakve udžbenike treba Crna Gora, što su sve deca u školama do sad učila, istakli problemi neštampanja udžbenika u Crnoj Gori. Bilo je riječi o položaju Roma i generalno o glavnim problemima školstva.

Sve veće udaljavanje od Srbije odražavalo se i na oficijelnu retoriku povodom statusa Crne Gore u SRJ. U narativu o Crnoj Gori iz ugla vlasti počelo se govoriti o njezinoj državnosti, državotvornoj tradiciji i identitetu Crnogoraca. Vlast je poslije deset godina pauze krenula u nastavak jačanja crnogorskoga identiteta i crnogorskoga nasljeđa, onoga što je krasilo crnogorsku politiku sedamdesetih i dobrog dijela osamdesetih godina XX vijeka. Počinju se osnivati nove institucije i udruženja koja su nastojala sanirati nanešenu štetu. Sličan je slučaj s medijima. *Pobjeda*, u kojoj je prije samo

492 *Vijesti*, 24. 6. 2000, str. 14.

493 Isto.

494 Viđeti: *Matica*, br. 4/5, Podgorica, 2000.

nekoliko godina bilo nezamislivo propagirati bilo koju vrstu crnogorskog ekskluziviteta, sada je bila otvoreni forum za kolumniste, komentatore i intelektualce koji su pored sve glasnijeg suverenizma počeli govoriti o pravu na crnogorski jezik, Crnogorsku pravoslavnu crkvu i uopšte pravu na zasebnu crnogorsku kulturu. Paradoksalno je bilo i to što su neki isti ljudi koji su krajem osamdesetih popularizovali velikosrpske mitove među Crnogorcima krajem devedesetih te mitove dekonstruisali. Ipak, da su protivnici nove crnogorske politike bili dobro organizovani govori činjenica da su oni imali svoje medije, a od 1998. godine i svoje dnevno glasilo te veliku podršku SPC i dobro etabliranih intelektualaca u najvišim crnogorskim institucijama kulture i nauke. Podijeljenost društva ošetila se na naučnom skupu posvećenom dinastiji Petrović povodom 150 godina od smrti Petra II Petrovića i 80 godina od smrti kralja Nikole I.⁴⁹⁵ Skup je organizovan u Podgorici pod pokroviteljstvom CANU i Univerziteta Crne Gore. Prilikom otvaranja skupa predsjednik Đukanović uglavnom je govorio o crnogorskoj državnosti, ističući da su Petrovići znali da slobode nema bez svoje države, odnosno da sloboda jednog naroda i nije i ne može biti osigurana bez državne organizacije toga naroda.⁴⁹⁶ Po njemu su ka tom „gigantskome“ cilju krupne pripreme izvršili Petar I i Petar II Petrović Njegoš. Đukanović je naglasio da su Petrovići-Njegoši uvijek težili napretku, kulturi i civilizovanom svijetu kako bi mu što više približili „svoju ‘slamku među vihorove’, svoju Crnu Goru“.⁴⁹⁷ Princ Nikola Petrović obrativši se skupu podšetio je da je više generacija Petrovića patilo zbog prinudnoga izgnanstva i odvojenosti od svojega zavičaja, ali istakao da s „dječijom naivnošću“ sanja o dobu kad su i Crnogorci i Srbi gradili svoje države u duhu bratstva i međusobnog poštovanja. Ovo je bio prvi veći naučni skup poslije duže vremena na kojem se otvoreno govorilo o težnjama crnogorskoga naroda da stvori državu. Akademik Mijat Šuković tvrdio je da je novovjekovna crnogorska država plod državotvor-

---

495 Viđeti: *Međunarodni naučni skup dinastija Petrović-Njegoš*, zbornik radova, CANU, Podgorica, 2001.

496 *Vijesti*, 30. 10. 2001, str. 16.

497 Isto.

noga djelovanja dinastije Petrović, a da je ona institucionalni oblik i organizaciona snaga pomoću koje su Crnogorci učvrstili kulturni i nacionalni identitet i subjektivitet.⁴⁹⁸ Istoričar Novak Adžić govorio je o autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve i to potkrijepio brojnim dokumentima, a potom i o „ujedinjenju“ Crne Gore i Srbije iz 1918. godine, koje je okvalifikovao kao „prisajedinjenje“.⁴⁹⁹ I mnogi drugi crnogorski intelektualci promovisali su nacionalno svjesni subjektivitet dinastije Petrović, međutim, pored njih na skupu se nalazio veliki broj opovrgatora takvih stanovišta, u prvome redu nekoliko akademika CANU, zatim Amfilohije Radović, Radmilo Marojević, Andrija Markuš, Novak Ražnatović, Milutin Popović i dr. koji su tvrdokorno insistirali na srpstvu dinastije Petrović i Petra II Petrovića-Njegoša. Jedan od njih je u toku izlaganja referata klicao Radovanu Karadžiću i Rusiji, završivši svoje izlaganje riječima: „Mi idemo u svetu borbu, sve dalje, da odbranimo srpstvo i pravoslavlje“.⁵⁰⁰ Ono što je važnije od tih sporečkanja oko identiteta jeste jasna poruka „odozgo“ da Crna Gora ne odustaje od svoje državnosti.

DPS će se te godine potruditi da svoje mlađe kadrove pobliže upozna s Njegošem. Istaknuti crnogorski slavista i poslanik DPS-a Vuk Minić održao je na tribini mladih vladajuće stranke predavanje o Njegošu i njegovu stvaralaštvu.⁵⁰¹ Minić je inače poznat po tome što je Njegoša posmatrao kao crnogorskog pjesnika i tretirao ga kao nasljeđe crnogorske kulture. Međutim, to što je bio poslanik DPS-a i što je tumačio Njegoša u crnogorskome ključu zasmetalo je srpski orijentisanim medijima u Crnoj Gori koji su na njega digli harangu, optužujući ga lažno da je Njegoša nazvao plagijatorom.⁵⁰² U toj polemici, ukoliko zapostavimo odnos prema Njegošu, vidimo da je kritiča-

498 Isto.

499 *Vijesti*, 31. 10. 2001, str. 16.

500 *Vijesti*, 30. 10. 2001, str. 16.

501 Citirano prema: Andrija Markuš, „Minić nišanio u Njegoša“, *Glas Crnogoraca*, 23. 11. 2001, str. 13.

502 Rajka Raičević, „Da je Njegoš živ tužio bi Minića“, *Dan*, 27. 11. 2001, str. 32. Zbog neopravdanih napada na Minića novinarka dnevnoga lista *Dan* je kažnjena zbog klevete. Ipak, najžešći napadi i uvrede na račun Minića štampane su u *Glasi Crnogoraca*.

rima najviše zasmetao sve jači crnogorski suverenizam. Govoreći o Minićevu viđenju Petra II jedan od komentatora je rekao: „Niti je tema – tema, a šta bi bolje za njega bilo nego zajedništvo Srbije i Crne Gore, protiv čega je – po svaku cijenu (pa i Njegoš da je plati) čije mu učenje sada ne odgovara“.⁵⁰³ Pogledi na državni status Crne Gore opredjeljivali su dakle i pogled na Njegoša.

Vladajuća stranka sve je više okupljala procrnogorske i manjinske stranke zahtijevajući viši stepen subjektiviteta, što će kroz naredni period prouzrokovati redefinisane SRJ. Pad Slobodana Miloševića ubrzaće taj proces. Godine 2002. dvije republike SRJ stvorile novu državnu zajednicu nazvanu Srbija i Crna Gora, a četiri godine kasnije na Referendumu 21. maja 2006. godine, 55,5% crnogorskih građana izjasniće se za nezavisnost čime će se povratiti državnost nakon 1918. godine. U novoj Crnoj Gori koja se opredijelila za evroatlantske integracije i koja je postavljena na temelje viševjerskoga i višenacionalnoga koncepta interpretiranje Njegoša u obrazovnome sistemu i javnoj književnoj i vanknjiževnoj upotrebi zahtijevalo je određene promjene u odnosu na „Njegoša iz 1997. godine“. Mogao se on do 2006. upotrebljavati na različite načine, i korišćen je kao simbol crnogorstva i srpstva jednako, ali je povratkom državnog subjektiviteta u novoj stvarnosti zvanični diskurs iziskivao jasnije definisanje najvećega nacionalnog pjesnika. Mlada država s velikom državotvornom tradicijom morala se opredijeliti koji joj Njegoš odgovara. Kako je uočio Andrew B. Wachtel, elite u svakoj državi veoma često mobilišu društvo koristeći najpopularniju pjesničku ličnost i njeno djelo, tumačeći je kao izvor nacionalnoga ponosa i ključne tačke za kulturnu i političku nadgradnju u budućnosti.⁵⁰⁴ Pošto je na tome putu Petar II već više puta upotrijebljen (i zloupotrijebljen) pred crnogorskim intelektualcima i ideolozima nametalo se pitanje – što u XXI vijeku možemo uzeti od Njegoša? Već navođeni problemi o Njegoševim

---

503 Andrija Markuš, „Minić nišanio u Njegoša“, *Glas Crnogoraca*, 23. 11. 2001, str. 13.

504 Andrew B. Wachtel, „How to use a classic: Petar Petrović in Twentieth Century“, In: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, Ed. John Lampe, Mark Mazower, 2004, p. 131.

stihovima kao uvredljivim za muslimane te Njegoševoj otvorenosti prema srpstvu bili su glavna prepreka opštenacionalnoga konsenzusa. Imajući iskustvo prethodnika vlast će se truditi da Njegoša reprezentuje u kontekstu evropske kulture, zatim širine Njegoševa djelovanja na južnoslovenskome prostoru, humanizma i veličine njegovih stihova, izbjegavajući konfesionalne konotacije. Dodjela Njegoševe nagrade za književnost 2009. godine, prve u nezavisnoj Crnoj Gori, Mirku Kovaču pokazala je da su preboljene „bolesti“ iz devedesetih. Inače, od Bečkovića do Kovača nagrada nije dođeljivana jer se njen zakonski okvir definisan u SRJ morao redefinisati zbog svoje uskogrudosti. Od sada su pravo na nagradu imali južnoslovenski pisci uključujući i Bugare te autore iz Crne Gore koji pišu albanskim jezikom. Milo Đukanović, tada premijer Crne Gore, u čestitki Kovaču napisao je da je uvjeren da je njegov stvaralački opus u skladu s potrebom države Crne Gore da priznanju da najveći značaj koji u svom smislu nadilazi granice nacionalne kulture.⁵⁰⁵ No Njegoš je išao u duhu vremena i na drugim poljima. Prelazak sa socijalističkog načina proizvodnje, nagla privatizacija i ulazak u vode tržišne ekonomije i kapitalističkih odnosa odraziće se na „brendiranje Njegoša“, koji će pored načelnih konstrukcija poslužiti i kao reklama za jačanje crnogorske turističke ponude. Nacionalni park Lovćen sa svim svojim potencijalima iz sezone u sezonu bilježi ogroman broj poseta, a mnoge brošure i promotivni materijal turističkih agencija opremljene su repertoarom Njegoševih slika i stihova. Jedan od glavnih promotera crnogorskoga neoliberalizma, negdašnji istaknuti predvodnik „AB“ reformi, Veselin Vukotić, veoma je vješto shvatio Njegošev značaj za promovisanje novih ekonomskih vrijednosti. Naime, 2008. godine Vukotić je s još nekoliko istaknutih profesora, privrednika i Milom Đukanovićem osnovao Univerzitet Donja Gorica, koji će biti glavni rasadnik neoliberalne ekonomske vrijednosti u Crnoj Gori. On će, kako sam reče u jednom napisu biti idejni tvorac „Olimpijade – Lovćenijade“. Naime, svi studenti upisani na UDG 4. jula trče do Lovćena, tačnije Njegoševa groba, đe imaju prvi čas, na kojem im Vukotić govori o slobodi. Za Vukotića je sloboda nešto što razbija inerciju

„kao što je inercija hobotnica za slobodu s druge strane... Već na početku studija: ključna vrijednost jeste SLOBODA... Slobode nema bez poštovanja pravila – trka po pravilima... Od Ivanovih korita do vrha Lovćena – skoro 7 kilometara i 462 stepenice... Sa 1300 na skoro 1800 metara nadmorske visine... Uspion... Sunce jako grije... Treba stići na prvi čas – tačno u 13h! Ispred Njegoša!... Prvi dobijaju stipendiju za školarinu – besplatno školovanje, 1500 eura... Najhrabriji kreću trkom... Oni drugi laganije uplašeni da ne mogu stići na vrh... Ali nema više odustajanja... Narandžaste majice izvirkuju iz sočnog zelenila Lovćenske gore... Začudeni turisti... Umor i radost pobjednika... Imam osjećaj da je zadovoljstvo onih koji su stigli posljednji ne manje od zadovoljstva pobjednika. Pobjednik je prvi u trci sa drugima – ovi posljednji su se borili sa sobom i pobijedili sebe – MOGU I JA!... Svi su pobjednici – to sebi priznaju na krovu Crne Gore... Važan trenutak u životu – shvaćen tek nakon možda 30-te godine života. Zašto Lovćen? Njegoš?... Zar to nije simbol slobode i plemenitosti duha? Zar mlad čovjek ne treba da makar za trenutak zaviri u korijene sopstvenog duha? A još više da počne da ga u sebi otkriva i razbuktava!“⁵⁰⁶

506 Veselin Vukotić, „Lovćen“, portal *Vijesti*. Link: <http://www.vijesti.me/forum/lovcen-32924> Pristupljeno: 2. februar 2017. godine. Zaista je grijeh prekidati Vukotićev žar u promociji individualizma i zapadnjačke konkurencije, koje u njegovoj interpretaciji podsećaju na darvinistički odabir „jakih i slabih“, jer fizička snaga donosi prevagu nad intelektualnom, budući da najspremniji dobija stipendiju, stoga nastavljamo sa citiranjem: „Na koje životne lekcije upućuje ova trka – jeste prvo predavanje... ‘Oro gnjezdo vrh timora vije, jer slobode u ravnici nije!’ (Mažuranić)... Navikavati se na visinu – odnosno imati ambiciju: Lovćen, Mont Blan, Mont Everest... I kako kaže Njegoš – osvajati kosmos! Za visinu treba hrabrost – petlja!... Da li je neko umjesto Vas istrčao na vrh Lovćena? Mama, tata, prijatelji sa Facebooka?... Nije! Poruka: oslanjaj se na sebe i svoju snagu – ne očekuj da ti drugi rješava probleme... Da li je teško istrčati do vrha Lovćena? Uh, uh... U životu nema crvenih ćilima do vrha! Borba, napor, znoj, suze... Da li je lakše osvojiti vrh ili ostati na vrhu?... Na vrhu je malo mjesta, a pretendencija mnogo... Duvaju vjetrovi sa svih strana! Grmi, sijeva... Tako je i u životu. Zato vam je potreban stalan rad, rad, rad... Zar se sa vrha ne vidi dalje? Danas vidite Boku, čak i Durmitor! Da li uvijek? Samo kad je vrijeme vedro! A kad je čovjeku vedro u glavi?... Znanje, osvajanje neznanja je sljedeća životna poruka... I nekoliko turista sluša predavanje, fotografiše, kasnije razgovaraju sa »

Njegošev status u obnovljenoj Crnoj Gori najbolje se može vidjeti na osnovu najveće do sada od Referenduma organizovane državne proslave – 200 godina od Njegoševa rođenja, obilježene 2013. godine. Proslava je zanimljiva i s fenomenološkoga aspekta budući da je pokazala limite nacionalnoga okupljanja svih naroda koji žive u Crnoj Gori. Crnogorska vlast učinila je maksimalan napor da na svim nivoima proslavi Njegošev rođendan; ministarstva, institucije nauke, umjetnosti i kulture te mnoge esnafske organizacije, svaka na svoj način uzele su učešća u realizaciji. Vlada je iskazala jasnu intenciju da Njegoša kanonizuje kao crnogorskog nacionalnog pjesnika. Kako je uočio slovenački antropolog Bojan Baskar, vlast i tadašnji premijer Đukanović nijesu toliko isticali Njegoševu nacionalnost i vjeroispovijest, već ga posmatrali kao modernoga državnika, velikoga i modernoga pjesnika, tolerantnog i multikulturnog vladara i mislioca.⁵⁰⁷ Centralni dio proslave upriličen je 13. oktobra na lovcenskom mauzoleju. I kao u Pekićevoj *Atlantidi* će se sudaraju i prepliću prošlost i sadašnjost, sad je cijela državna elita kao ona iz doba knjaza Danila I Petrovića, kralja Aleksandra ili Veljka Milatovića posetila Njegošev grob i uz najveće državne počasti proklamovala svoju ideologiju. Pjevao je muzički hor, svirao Vojni orkestar, položeni su vijenci, otpucana svečana paljba.

Prvi čovjek Crne Gore, premijer Milo Đukanović, govoreći ispred mauzoleja, rekao je da su Lovćen i Njegoš sinonimi crnogorske slobode. Za njega nema sumnje „da i danas ima onih koji nastavljaju zlonamjerno tumačenje Njegoša (...) Neki mitomani, propovjednici mržnje, htjeli bi da u Njegošu nađu duhovnog oca i predvodnika. Njegoš nije bio pjesnik genocida, niti inspirator zločina. On nije pozivao u borbu protiv bilo kojeg naroda, već

---

studentima...: Neobičnost koju pozdravljaju...“ Vukotić je naglasio da je trka do Njegoša i do Lovćena predviđena za 4. jul jer je to „Dan borca“, Dan nezavisnosti Amerike i datum kada je Mojsije oslobodio Jevreje od egipatskog ropstva (!). Interesantno je zapaziti da je zaboravio da se 4. jul obilježava kao dan smrti crnogorskoga Gospodara Ivana Crnojevića, koji je 2004. kanonizovan. Crnogorska pravoslavna crkva 4. jul obilježava kao Dan Svetoga Ivana Pravednog.

507 Bojan Baskar, „Njegoš med dvema svetništvoma: slavljenje nacionalnoga pesnika in vladarja ob dvestoti obletnici njegovoga rojstva“, In: *Kulturni svetniki in kanonizacija*, Ed. by Marijan Dovič, Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 189.

u borbu za slobodu“.⁵⁰⁸ Crnogorci su za crnogorskoga premijera pokazali zrelost kao narod razumjeviši Njegoša, opredijelivši se za suživot s muslimanima nakon međunarodnoga priznanja 1878. godine. One koji su ubijali u XX vijeku, a sebe predstavljali Njegoševim sljedbenicima, Đukanović je nazvao „neljudima“ i „zločincima“. Za crnogorski XX vijek kazao je da je za Crnu Goru to bio „vijek iskušenja, klouća i katarzi, ali da je ona opstajala u neugasloj Njegoševoj iskri slobode“.⁵⁰⁹ Obnova nezavisnosti 2006. godine postignuta je, prema Đukanoviću, mudrom politikom i demokratski izraženom voljom građana – „njegoševski rečeno: Provedrilo je više Crne Gore“, a evropski put Crne Gore okarakterisao je kao njegoševski put. Premijer je istakao da ne sumnja da bi Njegoš bio ponosan na današnju Crnu Goru.⁵¹⁰ U sklopu svečanosti crnogorski glumci čitali su odlomke iz Njegoševa djela. Vidno je da se tom prilikom promovisala *Luča mikrokozma*, a ne *Gorski vijenac* na kojem su se temeljile prva i druga Njegoševa kanonizacija.⁵¹¹ Bio je to način da se zaobiđu unutrašnje trzavice budući da se dio Bošnjačke stranke, koalicionog partnera DPS-a na vlasti, ograđivao od Njegoša i otvoreno svrstavao Petra II u „genocidno“ štivo, a da je s druge strane srpska struja u Crnoj Gori Njegoša i *Gorski vijenac* tumačila kao stubove srpstva. Svečanost je isti dan nastavljena u Zetskome domu na Cetinju. Predsjednik Skupštine Crne Gore i predsjednik tada vladajuće Socijaldemokratske partije Crne Gore Ranko Krivokapić u svojoj bešedi na svečanoj sednici crnogorskoga parlamenta naglasio je da „današnja Crna Gora nije ona iz Njegoševog vremena, već građanska država, multikulturno društvo svih crnogorskih građana, u kojem su sve religije jednake, u kojem krst i luna kao dva strašna, suprotstavljena simbola, stoje u slozi“.⁵¹² Svečana sednica odr-

508 *Portal Vijesti*, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/djukanovic-njegosi-bio-ponosan-na-danasnju-crnu-goru-155670> (pristupljeno 9. 2. 2017)

509 Isto.

510 Isto.

511 Baskar, str. 192.

512 *Portal Vijesti*, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-njegosevo-nasljedje-izloženo-manipulacijama-160241> (pristupljeno 9. 2. 2017)

žana je povodom dana crnogorskog parlamentarizma (31. oktobar)⁵¹³ ali je zbog Njegoševe dvjestogodišnjice ona održana 13. oktobra.⁵¹⁴ Lider SDP-a smatrao je da bez Njegoša i njegova nasljeđa Crna Gora ne bi postojala. Kritički se osvrnuo na manipulisanje i zloupotrebu njegova djela i nastojanjima da se njime pokušava osporiti istorijski kontinuitet crnogorskoga naroda. Za njega je Njegoš južnoslovenski pjesnik slobode, a Njegoševi Crnogorci – pravi Jugosloveni, koji nikad nijesu bili pripadnici velikodržavnih projekata: „Zato je Njegoš hrvatski koliko je u ilirskom preporodu podržavao svoju hrvatsku braću, bošnjački u mjeri u kojoj piše ‘što je Bosna, i pola Albanije, vaša braća od oca i majke’ i u kojoj je kumovao sa Ali-pašom Rizvanbegovićem. Srpski u mjeri u kojoj je svojoj pravoslavnoj srpskoj braći pokušavao pomoći pjevanjem o slobodi, a ne koliko je nacionalističkoj eliti potreban da bi srpska istorija koju su izmaštali bila uvjerljivija“.⁵¹⁵ Njegošev mauzolej na Lovćenu Krivokapić je nazvao remek djelom jugoslovenske umjetnosti i spomenikom jugoslovenskome zajedništvu. Inače, Krivokapić je uveo svojevršno savremeno hodočašće na Lovćen budući da 21. maja (dan obnove nezavisnosti) okuplja svoje pristalice na gumnu iza Njegoševa mauzoleja će pred prisutnim novinarima drži bešede o političkoj situaciji u Crnoj Gori, njenoj istoriji i budućnosti.

No za politički kontekst Njegoša i budućnosti Crne Gore kao države najviše nam otkriva izjava premijera Đukanovića koji je nekoliko dana kasnije govorio u Beranama, na svečanoj akademiji koja je upriličena povodom Njegoševa jubileja. Centralna poruka koju je poslao glasila je da je današnji zadatak Crne Gore jačanje svijesti o kompaktnosti njezina državnog pro-

513 U znak šećanja na Lučindanski proglas knjaza Nikole I Petrovića iz 1905. godine, 31. oktobar se slavi kao dan crnogorskoga parlamentarizma.

514 To je bio povod vladajućoj Bošnjačkoj stranci i opozicionome Demokratskome frontu da bojkotuju šednicu, jer su isticali da je ona zakazana u predizborne svrhe – pošto su se 16. oktobra na Cetinju održavali lokalni izbori. Međutim, činjenica je da su poslanci BS i DF (Nova srpska demokratija, desničarska i nacionalno opredijeljena najjači je konstituent DF-a) otkazali dolazak zbog Njegoševe proslave.

515 Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-njegosevo-nasljedje-izloženo-manipulacijama-160241> (pristupljeno 9. 2. 2017)

stora, a da je to bio i Njegošev, i zadatak njegovih nasljednika, knjaza Danila i knjaza Nikole.⁵¹⁶

„Razloge što taj proces nije davno okončan svakako treba tražiti u burnim dešavanjima dvadesetog vijeka. Tek na njegovom početku, nakon Balkanskih ratova, neke oblasti na sjeveru našle su se u sastavu Crne Gore. A taj period je trajao vrlo kratko, nastupilo je vrijeme jugoslovenske države. Praktično nije bilo vremena da na ovim prostorima zaživi crnogorska državna ideja u njenim državnim granicama. Kada pričamo danas o državnoj koheziji i integrisanju cijelog državnog prostora Crne Gore, ne smijemo zaboravljati da ni jedan naš grad, osim stare prijestonice Cetinja, nije bio duže od pola vijeka u sastavu nezavisne crnogorske države. Utoliko više moramo biti ponosni na 21. maj 2006. i na očuvanu ideju crnogorske državotvornosti (...) Naša je dužnost da prepoznamo zahtjeve ovoga vremena i da na izazove koje nam ono nameće pružimo valjane odgovore. Za traženje tih odgovora biće nam od velike koristi i sve što znamo o Njegoševom vremenu i Njegoševom djelu. Istorija i Njegoš učinili su Crnu Goru slavnom, ali tendenciozna i dnevnopolitička i politikantska tumačenja njegovog djela, sa raznih strana i sa različitim predznakom, često su kao i danas bila veliko opterećenje.“⁵¹⁷

Prilikom govora Đukanović se osvrnuo i na fenomene koji su se pojavili u toku Njegoševa jubileja, a koji su podsticali tendenciozne i neargumentovane optužbe na adresu Petra II Petrovića i tobožnje genocidnosti njegova djela. „Mi ne slavimo Njegoša da bismo bilo koga provocirali i vrijeđali. Mi slavimo njegovo djelo kao vrhunac pjesničko-filozofske misli i duha jednog naroda i jedne epohe, ponosni na multietnički sklad savremene Crne Gore. Njegoševo djelo je najveći trijumf genijalnog uma koji je postignut na prostoru Crne Gore. Takvim pristupom i odnosom prema Njegošu Crna Gora obilježava početak trećeg vijeka njegove besmrtnosti“⁵¹⁸

---

516 Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/ne-slavimo-njegosa-da-bismo-provocirali-i-vrijeđali-158988> (pristupljeno 9. 2. 2017)

517 Isto.

518 Isto.

EPILOG

Uvijek se kad razmišljam o Njegošu šetim odličnoga američkog historičara Howarda Zinna koji je u jednoj svojoj pozorišnoj drami opisivao dolazak Karla Marxa među marksiste. Kad je nekoliko decenija nakon svoje smrti vidio ko se sve predstavlja marksistom, otac dijalektičkoga materijalizma izjavio je da on lično to nije, jer je bio razočaran interpretiranjem svoga štiva. I zbilja, isti je slučaj s Njegošem. On se citira na svakom ćošku. Ako za Srbe važi da je „Kosovo, najskuplja srpska reč“, onda sam ubijeden da je „Njegoš“ najjeftinija crnogorska.

Od 2013. godine do danas Njegoš nije nestao iz javnoga diskursa vlasti, ali ni iz javnoga diskursa uopšte. Treća Njegoševa kanonizacija kao nacionalnoga pjesnika trebala je biti krunisana proglašenjem datuma Njegoševa rođenja za Dan crnogorske kulture. Najsnažnija politička partija u Crnoj Gori – Demokratska partija socijalista koja je u današnjem crnogorskom javnom mnjenju uglavnom prva asocijacija za vlast i dobar dio procrnogorski orijentisanih intelektualaca pozitivno je reagovao na tu inicijativu. Međutim, prijedlog toga zakona stavljen je u škaf pošto nije imao skupštinsku većinu i to pitanje nije otvarano do 2016. godine.⁵¹⁹ Dvjestogodišnjica Njegoševa rođenja pokazala je sve rane unutaridentitetskih pitanja u

---

519 Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/bez-podrske-predlog-o-prazniku-njegosevog-rodjenja-164370>

državi o kojima se generalno demagoški raspravlja. Ni sama tadašnja vladajuća koalicija nije bila jedinstvena po pitanju odnosa prema Njegošu. Iako je vlast većinski zagovarala onaj proklamovani odnos prema Petru II Petroviću, manji njen konstituent Bošnjačka stranka, ne samo što nije uzela učešća u proslavi, nego su se nešto kasnije iz redova njenih visokih funkcionera mogli čuti veoma suprotstavljeni tonovi. Najviše je u tome prednjačio Adnan Muhović, nekadašnji predsjednik parlamenta opštine Petnjica koji je otvoreno i u više navrata karakterisao Njegoša kao genocidnoga pjesnika. Interesantno je navesti još jedan fenomen. Pored zvanične proslave, nezvaničnu je organizovala SPC i ostale srpske institucije u Crnoj Gori. Uvod u njihovu viziju Njegoša otpočeo je Amfilohije Radović već 2012. godine kad je pred premijerom Igorom Lukšićem i predsjednikom Crne Gore Filipom Vujanovićem pokušao aktuelizovati ideju s početka devedesetih u nešto uvijenijoj formi. Ovaj put nije zahtijevao rušenje mauzoleja, ali je tražio da se nasuprot njega na Lovćenu podigne kapela. Ta inicijativa koju su pomogli svi mediji srpske profilacije, a u skupštinsku proceduru pokušao kao poseban „Zakon o obnovi kapele Petra II Petrovića Njegoša“ staviti na glasanje jedan poslanik Nove srpske demokratije, ipak nije prošla.⁵²⁰ Ono što čudi jeste što su na Odboru za ustavna pitanja i zakonodavstvo za ovu inicijativu kao „u skaldu s Ustavom“ glasali poslanici tadašnje vlasti – Luidž Škrelja iz DPS-a i Džavid Šabović i Hidajeta Bajramspahić u ime SDP-a,⁵²¹ mada su mnogi čelnici obje te partije javno isticali da je Amfilohijeva inicijativa odraz mračne ideologije.⁵²²

---

520 *Pobjeda*, 19. 6. 2012, str. 3.

521 *Pobjeda*, 20. 6. 2012, str. 3.

522 Tadašnji predsjednik Parlamenta Crne Gore i predsjednik SDP-a Ranko Krivokapić rekao je da je Amfilohijev zahtjev atak na temeljne vrijednosti. Viđeti: *Pobjeda*, 21. 6. 2012, str. 6. Visoki funkcioner te partije u tome trenutku i poslanik Mićo Orlandić iznio je slične kvalifikacije upoređujući ovu inicijativu s odnosom koji su prema Crnoj Gori imali Ilija Garašanin i Dobrica Ćosić. Viđeti: *Pobjeda*, 20. 6. 2012, str. 3. I iz redova DPS-a, naročito od strane poslanika DPS-a i člana Odbora za ustavna pitanja i zakonodavstvo, Miodraga Vukovića stigle su osude ove inicijative koju je Vuković vidio kao perfidni po-

No, pošto mu inicijativa nije prošla Radović je 2013. godine krenuo u proces proglašavanja Njegoša za sveca. Taj postupak izazvao je burnu polemiku u Crnoj Gori i Srbiji, o njemu su pisali i regionalni mediji. Mitropolija cetinjsko-primorska Srpske pravoslavne crkve na čelu s Amfilohijem mimo je dozvole Srpske pravoslavne i prije crkvenog Sabora SPC koji je te godine zasijedao, 19. maja 2013. godine proglasila Njegoša za sveca.⁵²³ Napravljena je ikona na kojoj je Njegoš obučen u arhijerejske odežde, sa svitkom Luče mikrokozma u lijevoj i Crkvom Sv. Petra Cetinjskoj u desnoj ruci, koja neodoljivo liči na kapelu koju je podigao Aleksandar Karađorđević, a ne na crkvu koju je podigao Njegoš. Na ikoni je zapisano Njegoševo svetačko ime „Sv. Mitropolit Petar II, Lovćenski Tajnovidač“, a ona je svečanom liturđijom unešena u Cetinjski manastir kad je iz Mitropolije saopšteno da će se na predstojećem Saboru SPC podnijeti prijedlog da Njegoš bude kanonizovan na svepravoslavnom nivou.⁵²⁴ Vjerski analitičar iz Srbije Mirko Đorđević ocijenio je Amfilohijev čin kao nekakonski budući da Njegoš ne ispunjava uslove da se proglasi svetim.

„Ovo što Amfilohije čini je politički motivisano i imam utisak da je to pokušaj da se Njegoš prisvoji samo za Srbe. Zato s pravom postoji veliki otpor i u crkvenoj i građanskoj javnosti (...) Njegoš je veliki pesnik i mislilac i te zasluge niko ne spori. Takođe, on ne pripada samo Srbima ili samo Crnogorcima, već evropskoj kulturi. Utiska sam da je mitropolit Amfilohije sam smislio celu ovu priču“ – kazao je Đorđević srpskim medijima.⁵²⁵

---

kušaj da se Mitropolija crnogorsko-primorska legitimise kao pravni subjekat u Crnoj Gori. On je pritom izrazio čuđenje prema potezu poslanika i poslanice SDP-a i poslanika DPS-a koji su na odboru glasali za ovu inicijativu kao pravno validnu. Viđeti: *Pobjeda*, 19. 6. 2012, str. 3.

523 Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/amfilohije-vec-proglasio-njegosa-za-sveca-129437>

524 Isto.

525 Portal Blic, link: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/samo-sabor-spc-moze-da-proglasi-njegosa-za-sveca/t9ss6rs>

Nekoliko dana kasnije Sabor SPC nije prihvatio inicijativu jer oko tog pitanja nije postojao jedinstven stav.⁵²⁶ Prema pisanju beogradskog *Blica*, patrijarh SPC Irinej i dio vladika bili su protiv inicijative, pa se o njoj nije ni razmatralo jer je ona u međuvremenu povučena, iako je prijedlog na početku Sabora već bio predat komisiji na razmatranje.⁵²⁷ Tako su te 2013. godine i inicijativa vlasti o proglašenju Njegoševa rođendana Danom crnogorske kulture i Amfilohijeva o proglašenju Njegoša za sveca ostale nerealizovane. Ali ni vlast ni Amfilohije ne odustaju od svojih namjera. Krajem 2016. ponovo će datum Njegoševa rođenja biti predložen kao državni praznik, ali je zbog protivljenja Bošnjačke stranke Vlada povukla prijedlog.⁵²⁸ Ponovna aktuelizacija toga pitanja izazvala je veliku polemiku u crnogorskoj javnosti koja se nastavila u 2017. godini kad se slavilo 170 godina od izdavanja *Gorskoga vijenca*. Atmosferu u javnome prostoru najviše je zapalila izjava pomenutog člana Bošnjačke stranke koji je izjavio da je „Njegoš najveći krvnik Bošnjaka i islama“.⁵²⁹ Zbog te nimalo izvijene i nacionalističke izjave Muhović je dospio u žižu javnosti i bio izložen osudi mnogih komentatora, na što je u jednoj televizijskoj emisiji istakao da u tuzlanskom

---

526 Portal Blic, link: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/njegos-ipak-nije-sve-tac-povucena-inicijativa-patrijarh-i-deo-vladika-bili-protiv/996hhtd>

527 Pored toga što ga SPC nije priznala za sveca, Amfilohije je odlučio da ga kao takvoga slavi u svojem dvorištu. Godine 2015. odlikovao je predsjednika Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja „Zlatnim likom Svetog Petra II Lovčenskog Tajnovidca“ za „kosovsko rvanje i služenje zakonu svetom božije pravde u odbrani od pravde haškog suda kojem tragovi smrde nečovještvom“. Viđeti: Portal Blic, <https://www.blic.rs/vesti/politika/amfilohije-odlikovao-vojislava-seselja-za-kosovsko-rvanje/7w31wcv>. Godine 2016. podigao mu je crkvicu u Baru koja podseća na međuratnu kapelu. Viđeti: Portal Bar info, link: <http://barinfo.me/text.php?kategorija=1&id=9332>

528 Portal Dan, link: <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Politika&datum=2016-12-29&clanak=579655>

529 Portal Slobodna Evropa, link: <https://www.slobodnaevropa.org/a/njegos-crna-gora/28275344.html>

kantonu živi više Bošnjaka no u svijetu Crnogoraca.⁵³⁰ Muhović je još ranije zbog Njegoša znao kritikovati svoje sunarodnike iz redova SDP-a koji su posetili Njegošev grob.⁵³¹ Bošnjačka stranka je zbog ovakvih izjava bila primorana da se deklarativno ogradi, a Muhović je glasovima većine odbornika smijenjen s mjesta predsjednika petnjičkog parlamenta.

Polemike oko pjesnika dođu tako s vremena na vrijeme i pogode nas poput vremenske nepogode. Neki mu advokatišu, neki ga šalju pred vojni sud. Crnogorski filolog Adnan Čirgić odlično je zapazio da napadi na Njegoša u smislu njegove genocidnosti u stvari aboliraju primitivne i neobrazovane horde koje su počinile genocid recitujući njegove stihove – izvađene iz konteksta. „Te genocidne horde dale su tim stihovima nov kontekst“.⁵³² Jednako štetne poput tih napada jesu i neke odbrane Njegoševa djela koje često nemaju dodirnih tačaka s izvornim Njegošem. Velike su razlike između Njegoša koji je živio na Cetinju, vladao Crnom Gorom i pisao spomenike naše književnosti i Njegoša koji je građen nakon njegove smrti. Lijepo je Stanko Cerović prije više od dvadeset godina primijetio da je „Prvi i najveći nesporazum (je) ime Njegoševo. Umrnjano crnogorskim i srpskim velikim idejama, nemaštovitim čitanjem ‘tupoga pogleda’ koje je uvijek išlo za tim da iscijedi sok i uguši dah života u stihovima, slavopojkama i napumpanim osjećanjima koja se vuku oko Njegoša kao presude njegovoj nedarovitosti, umjetničkoj beznačajnosti, socijalnoj i političkoj štetnosti. Pomislite li na njega, već ste odvojeni od zemlje, u bezvazdušnom prostoru crnogorske retorike; izgovorite li njegovo ime, ugazili ste usred najgoreg nacionalnog i folklornog kiča; ako ga citirate, a ne pocrvenite od sramote, nema boljeg dokaza da ste sa sobom u društvu tvrdokorne budale.“⁵³³

530 U pitanju je gostovanje u emisiji „Bez granica“ koju uređuje novinar Vijesti Sead Sadiković.

531 Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/muhovic-sdp-vodio-bihorce-da-se-poklone-krvniku-islama-866464>

532 Čirgić, „Je li Njegoš genocidni pjesnik“, *Matica*, jesen 2013, str. 556.

533 Cerović, str. 5.

U konzumerističkoj filozofiji savremenoga društva, Njegoš je postao neka vrsta aplikacije Če Gevare na majicama, citat za ambalažu Coca-Cole, brend za tržište – ekonomsko, političko ili vjersko. Na kraju ove epopeje, nekad bizarne i komične, nekad zastrašujuće, volio bih reći da je s Njegoševom zloupotrebom završeno, ali nažalost ne umijem za to naći argumenata.

Pjesnik je mrtav, mada ga još drže na aparatima.

ZAKLJUČAK

U dugom vremenskom intervalu od preko vijek i po, Njegoš je postao *perpetuum mobile* ideološkoga programiranja, neiscrpan izvor za građenje identiteta. Viđeli smo kako je i kada koja politička ideologija u Crnoj Gori čitala i stvarala NJEGOŠA, heklajući njegovim štivom svoja programska načela. Danilo I Petrović (1851–1860), pozivao se na Njegošev testament – jer je potonja pjesnikova volja uticala na to da Danilo I preuzme crnogorski prijesto. Time otpočinja duga istorija upotrebe Njegoša od strane vlasti u Crnoj Gori. Njegoš je Danilu I poslužio i u propagande svrhe. Novac koji je Petar II zavještao u evropskim bankama Danilo je proglasio državnim novcem i od tih sredstava obećao izgradnju državnih institucija, škola, opravku puteva, što mu je u narodu donijelo veliku popularnost. Danilo I je 1855. godine sahranio Petra II na Lovčenu i tom prilikom organizovao veliku državnu svetkovinu na kojoj je prisustvovao veliki broj crnogorskih građana, a ta procesija početak je svojevrsnog političkog hodočašća na Lovćen budući da će vlasti koje budu upravljale crnogorskom teritorijom u XX vijeku više puta organizovati Njegoševu sahranu ili pošećivati njegov grob uz državni protokol. Njegoševa praksa davala je legitimitet Danilovoj i on je to otvoreno promovisao u pismima koja je razmjenjivao s predstavnicima osmanskih vlasti, pravdao je svoje akcije gušenja plemenske anarhije tako što se pozivao na svog rođaka. Međutim, dimenzije korišćenja Petra II za vrijeme

njegova nasljednika bile su skromnih dimenzija u odnosu na ono što će se zbivati kasnije.

Od vremena Nikole I Petrovića (1860–1916) upotreba lika i djela Njegoševa počće da se usložnjava. Ne samo da je Njegoševo pjesništvo imalo velikoga uticaja na neka politička rezonovanja knjaza Nikole, već se u zvaničnoj propagandi njegovo štivo počelo stavljati u funkciju rata s Osmanskim Carstvom. Kako se okolnosti na Balkanu budu mijenjale krajem XIX i početkom XX vijeka, tako će se Njegoševo nasljeđe reinterpretirati. Njegoš je sagledavan u tri koncentrična kruga, onog koji se tiče Crne Gore, zatim „srpstva“ pa jugoslovenstva. Nikola I i crnogorska elita njegova doba znaće da aktuelna politička dešavanja tumače kroz Njegoševu optiku. Njih je i zapala proslava prve trocifrene godišnjice vezane za Petra II koja će proteći u duhu aktuelnih političkih zbivanja.

Nakon nestanka Crne Gore 1918. godine neće nestati korišćenje Njegoša, već će se usavršiti. Vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije shvatale su značaj Njegoša kao kohezionoga faktora među Južnim Slovenima. Kao jedan od ključnih promotera ideje jugoslovenstva i objedinjavanja Južnih Slovena, u novim političkim kretanjima Petar II morao je biti tumačen u ključu koji se razlikovao od onih devetnaestovjekovnih. Zvanična vlast u Beogradu i srpska dinastija na čelu južnoslovenske tvorevine, postajale su svjesne različitosti unutar svoje države, te je koncept Njegoša kao protosrbina – ono na čemu se između ostaloga temeljio srpski nacionalizam prije Prvoga svjetskog rata, morao biti rastakan na širem prostoru. Godine 1925. izgradnjom kapele na Lovćenu, na mjestu stare kapele koju je podigao Njegoš, uz najveće državne počasti Petar II biće kanonizovan za nacionalnoga pjesnika troimenoga naroda. Međutim, kada se od 1929. godine ideologija „troimenosti“ zamijeni ideologijom integralnoga jugoslovenstva, Njegoš će biti tumačen u ključu protojugoslovena. U toku Drugoga svjetskog rata Njegošev lik koristiće svi – i okupatorska i kolaboracionistička i komunistička propaganda. Svaka se trudila ukalupiti ga u svoj ideološki korpus i to je radila veoma maštovitom interpretativnom akrobatikom.

Poslije Drugoga svjetskog rata komunisti će od Njegoša, slično kao Karađorđevići u međuratnome periodu, načiniti nacionalnoga pjesnika Jugoslavije, ali na drugačijim osnovama. Komunističke vlasti istinski su se trudile da Njegošov lik i njegovo djelo u potpunosti prilagode svojim ideološkim potrebama, iako je približavanje Njegoša i komunizma izgledalo nemoguće, budući da je Petar II bio predstavnik jedne dinastije, a ne radničke klase, pravoslavni vladika, pjesnik romantizma bez izraženih stremljena ka socijalnoj misli, i prije svega arhetip oca nacije u velikodržavnim tumačenjima prethodnih vlasti. Crnogorski komunisti posebno će isticati Njegoševu crnogorstvo i jugoslovenstvo braneći njegovo nasljeđe od velikosrpskih nasrtaja. Ali nakon 1989. godine stvari će se promijeniti. U postkomunističkom dobu Njegoš će se mijenjati kako se budu mijenjale političke prilike. Od „oca“ velikosrpskog nacionalizma kako je predstavljan tokom raspada Jugoslavije i ere Slobodana Miloševića, Njegoš će od promjene političke platforme crnogorskih vlasti 1997. godine biti tumačen u potpuno suprotnom smjeru – kao crnogorski nacionalni pjesnik evropskih horizonata. Sve ove transformacije vršene su na različite načine, nekad pravdane ozbiljnim argumentima, nekad bizarnostima, ali ono što ostaje kao „vječna“ konstanta jeste galvanizacija pjesnika.

Citirana literatura

- Andrijašević, Živko & Rastoder, Šerbo, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006.
- Andrijašević, Živko, „Istoriografija o istrazi poturica“, In: Vojislav P. Nikčević, *Istraga poturica, mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001.
- Andrijašević, Živko, „Njegoševa vladavina i politička misao“, *Njegoševi dani 2*, zbornik radova sa naučnog skupa, 2009.
- Andrijašević, Živko, „Političko djelovanje i vladarska ličnost knjaza Danila Petrovića“, In: Knjaz Danilo Petrović Njegoš, *Politički spisi* (priredio Živko Andrijašević), Podgorica, 2016.
- Andrijašević, Živko, „Sedam Petrovića“, *Matica*, br. 51-52, jesen/zima 2012.
- Andrijašević, Živko, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Narodna knjiga, Podgorica, 2016.
- Anonim, „Bečkoviću nije mjesto u Biljardi“, *Vijesti*, 24. 9. 1997.
- Anonim, „Falsifikatom do cilja: Saopštenje za javnost Liberalnog saveza Crne Gore“, *Pobjeda*, 17. 3. 1990.
- Anonim, „Njegoš kao maskota“, *Liberal*, br. 4, 1990.
- Anonim, „Njegošev mauzolej“, *Matica*, ljetno 2012, br. 50, str. 649.
- Anonim, „Od ‘sumraka Lovčena’ do sumraka razuma“, *Liberal*, br. 2, 1990.
- Anonim, „Odbrana Njegoševe nagrade“, *Monitor*, 26. 9. 1997.
- Anonim, „Rušenje spomenika nedopustiv čin“, *Pobjeda*, 17. 11. 1990.
- Anonim, „Saopštenje odbora za odbranu Njegoševog mauzoleja“, *Pobjeda*, 13. 12. 1990.
- Anonim, „Uvreda Njegoša i crnogorskog naroda“, *Pobjeda*, 1. 11. 1990.

- Anonim, „Uvreda Njegoša“, *Monitor*, 2. 11. 1990.
- Argus, „Spasavajmo naciju“, *Glas Crnogorca*, 1./14. februar 1942.
- Babović, Milosav, „Kosovski mit u Njegoševom ‘Gorskom vijencu’“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.
- Bakočević, Aleksandar, „Satanisti i Njegoš“, *Liberal*, 2. 11. 1993.
- Banašević, Nikola, „Vladar u Njegošu pesniku“, *Letopis MCCCCXXIII*, Novi Sad, 1930.
- Bandović, Milan, „Njegoš i dijalektički materijalizam“, *Zeta*, 28. 4. 1935.
- Banjević, Branko, „To više nije Njegoševa nagrada“, *Vijesti*, 14. 10. 1997.
- Banjević, Mirko, „Uništenje kulturnih tekovina na Cetinju – zločini okupatora i domaćih izdajnika“, *Pobjeda*, 24. decembar 1944.
- Baskar, Bojan, „Njegoš med dvema svetništvoma: slavljenje nacionalnega pesnika in vladarja ob dvestoti obletnici njegovega rojstva“, In: Marijana Dović (ur.), *Kulturni svetniki in kanonizacija*, Založba ZRC, Ljubljana, 2016.
- Bašić, Husein, „Memorandumski mozgovi“, *Vijesti*, 23. 10. 1997.
- Ben-Amos, Avner, *Funerals, Politics, and Memory in Modern France, 1789–1996*, Oxford, 2000.
- Bojović, Jovan, *Zakonik knjaza Danila*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1982.
- Brković, Balša, „(Ne)sporni dobici“, *Vijesti*, 1. 9. 1997.
- Brković, Balša, „U limenom sanduku istorije“, *Vijesti*, 8. 11. 2001.
- Cerović, Rajko, „Protiv sopstevne književnosti“, *Vijesti*, 23. 10. 1997.
- Cerović, Stanko, „Za granicom prosvještenoga svijeta“, *Monitor*, 26. 10. 1990.
- Cerović, Stanko, *Njegoševe tajne staze*, Montenegropublic, Podgorica, 1996.
- Čirgić, Adnan, „Đuro Milutinović“, In: Đuro Milutinović (Adnan Čirgić, pr.), *Pjesme*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016.
- Čirgić, Adnan, „Je li Njegoš genocidni pjesnik“, *Matica*, br. 55, jesen 2013, str. 556.
- Ćorović, Vladimir, *Istorija Srba*, Beograd, 1993.
- Ćosić, Dobrica, „Njegošev rod na raskršću“, *Pobjeda*, br. 8948, 29. 10. 1990.
- Davičo, Oskar, „O Njegošu, o pesništvu“, *Ovdje*, br. 14, 1978.
- Dragičević, Risto, „‘Amerikanski Srbobran’ o otkrivanju Njegoševog spomenika u Americi“, *Zapisi*, knj. XVI, sv. 4, 1936.
- Dragičević, Risto, Članci o Njegošu, Narodna knjiga, Cetinje, 1949.
- Dragović, Marko, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3, 20. 1. 1875.

- Dubak, Miomir, „Mi kroz prizmu Petrovića“, *Crnogorski vjesnik*, br. 5, 13. 11. 1943, str. 3; br. 7, 20. 11. 1943, str. 3.
- Dubak, Miomir, „Na okup za spas“, *Crnogorski vjesnik*, br. 1.
- Dučić, Nićifor, „Krštenje poturčenjakah u Vasojevićima od 1825. do 1857. godine“, *Orlić*, Cetinje, 1866.
- Dulović, Vladimir, „Mount Lovćen and Njegoš between ‘Aleksandar’s chapel’ and ‘Meštrović’s Mausoleum’: Symbolic Orientation and Re-Orientation of Montenegro in Socialist Era“, In: Ulf Brunnbauer & Hans Hannes Grandits (ed.), *New and Ambiguous Nation - Building in Southeastern Europe*, Munchen: Oldenbourg, 2013.
- Đilas, Milovan, „O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu“, *Komunist*, br. 1, 1949.
- Đilas, Milovan, *Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd, 1990.
- Đorđević, Ljiljana, *Njegoš u južnoslovenskim kulturama: Njegoševa djela i djela o Njegošu*, (Bibliografija „Njegoš“, tom I), ICJK, Podgorica, 2013.
- Đuranović, Veselin, „Njegoševo djelo - izraz snažne stvaralačke individualnosti i nacionalne autentičnosti“, *Pobjeda*, br. 2690, 4. 2. 1968.
- Đurović, Ratko, „Vladimir Popović, prvi crnogorski sineast“, *Stvaranje*, 12, Titograd, 1973.
- Eraković, Goran, „Ja sam za mauzolej“, *Pobjeda*, 12. 12. 1990.
- Folić, Zvezdan, „Kosovski mit u političkim projekcijama XX vijeka“, *Njegoševi dani 2*, zbornik radova sa naučnog skupa, 2009.
- Folić, Zvezdan, „Vlada kraljevine SHS i podizanje kapele na Lovćenu 1925. godine“, *Njegoševi dani 3*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, 2011.
- Glendža, Petar, „Cetinje u okupacionoj štampi (1916–1918)“, *Matica*, br. 56–57, zima 2013/proljeće 2014.
- Glendža, Petar, „Nacionalna istorija u udžbenicima za istoriju 1945–1989“, In: *Prosvjetne prilike u Crnoj Gori 1834–2014. godine*, zbornik radova, Cetinje, 2015.
- Govor akademika Čeda Vukovića na otvaranju skupa, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.
- Harris, Ruth, *Lourdes: Body and spirit in a Secular age*, Penguin compass, New York, 1999.
- Hobsbaum, Erik & Rejndžer, Terens (ur.), *Izmišljanje tradicije, XX vek*, Beograd, 2011.

- Hodžić, Zuvdija, „Dođite, vidite, čujte“, *Titov pionir*, br. 1, 1974.
- *Informacije o mauzoleju Petra II Petrovića na Lovčenu*, Cetinje, 1974.
- Ivanišević, Jošo F., „Ujedinjenje“, *Almanah-šematizam Zetske banovine*, 1931.
- Ivanović, Željko, „Šovinistička farsa“, *Krug*, 3. 11. 1990.
- *Izveštaj za školsku 1932/33. godinu – Državna učiteljska škola na Cetinju*, knj. IV, 1933.
- Jablan, Vidosava, „Čiji su to ‘Koreni’?“, *Monitor*, 2. 11. 1990.
- Jakobson, Roman, „Lingvistika i poetika“, In: *Teorijska misao o književnosti* (priredio Petar Milosavljević), Novi Sad, 1991.
- Jeknić, Dragoljub, „Njegoš 1991“ (pjesma), *Ovdje*, br. 279, 1992.
- Jovanović, Blažo, „Njegoš i njegovo vrijeme“, *Pobjeda*, br. 209, 6. 9. 1951.
- Jovanović, Blažo, „Njegoševa proslava – novi doprinos približavanju najvećih kulturnih tekovina naših naroda savremenom čovjeku“, *Pobjeda*, br. 37, 8. 9. 1963.
- Jovanović, Vladimir, *Petar II Petrović Njegoš, arhimandrit i mitropolit Crnogorske pravoslavne crkve (1830–1831)*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2016.
- Jovičević, Andrija, „Značaj Badnje večeri 1702. godine u povjesnici Crne Gore“, *Luča*, sv. VII i VIII, 1895.
- Kalezić, Vasilije, „Memoarski spisi Milovana Đilasa“, In: *Milovan Đilas, Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd, 1990.
- Kaluđerović, Lidija, *Njegoš u crnogorskim periodičnim publikacijama i zbornicima: 1835–2012*, (Bibliografija „Njegoš“, tom II), Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013.
- Kaluđerović, Lidija, *Njegoš u godini jubileja: 2013*, (Bibliografija „Njegoš“, tom V), ICJK, Podgorica, 2013.
- Kažić, Marko, „Institut za proučavanje Njegoša“, *Stvaranje*, br. 10, 1960.
- Kilibarda, Blažo (ur.), *Lovćen, Njegoš, Meštovići. Projekt Njegoševa mauzoleja na Lovčenu i njegova realizacija (1952–1974)*, Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Matica crnogorska 2004.
- Kilibarda, Novak, „O posveti Gorskog vijenca“, *Ovdje*, br. 238, 1989.
- Kilibarda, Novak, „Odnos Njegoša – državnika i političara prema crnogorskoj usmenoj epici“, In: *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj epici*, Podgorica, ICJK, 2012.
- Kilibarda, Novak, *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*, ICJK, Podgorica, 2012.
- Kilibarda, Vesna, *Njegoš i Italija*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2014.

- Klančić, Ljubica, „Drugi Njegošev pogreb“, *Istorijski zapisi*, Godina XV, knjiga XIX, sv. 2, Titograd, 1962.
- Knežević, Bogić, „Njegoševa poetika u duhovnoj emancipaciji crnogorskog bića“, *Mostovi*, br. 106, 1988.
- Koka, Jirgen, *O istorijskoj nauci*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994.
- Koković, Dragan, „Kulturni kapital i nadoknađujuće obrazovanje“, In: *Nasleđe Pjera Burdijea*, zbornik radova, Beograd, 2006.
- Kolar, Vladimir, „Rob petrogradskih čudi“, *Pobjeda*, br. 209, 5. 9. 1951.
- Koprivica, Veljko, „Nema razlaza Jugoslavije“, *Monitor*, 2. 11. 1990.
- Kralj, Milo, „Gorski vijenac u zatvoru“, — *Pobjeda*, br. 6, 5. 2. 1961, str. 16 i br. 7, 12. 2. 1961, str. 16.
- Krivokapić, Petar & Drašković, Nada, *Njegoš u južnoslovenskim periodični publikacijama i zbornicima 1833–2012*, (Bibliografija „Njegoš“, tom III), ICJK, Podgorica, 2013.
- Lakićević, Dragan, „Njegoš na Kosovu“ (pjesma), *Ovdje*, br. 241–242, 1989.
- Lalić, Radovan, „O tradicionalnim vezama između Crne Gore i Rusije“, *Istorijski zapisi*, knj. VII, sv. 7–9, 1951.
- Lampe, John & Mazower, Mark (Ed.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Europe*, Budapest – New York, CEU, Press, 2004.
- Latković, Vido, „Njegoš i revolucionarno-demokratski pokret u Evropi njegova vremena“, *Pobjeda*, br. 209, 5. 9. 1951.
- Latković, Vido, „Njegošev muzej“, *Zeta*, br. 1, 7. 1. 1935.
- Lavrov, Petar Aleksejevič, *Petar II Petrović Njegoš*, ICJK, Podgorica, 2013.
- Lazina, P. M, „Odbranimo se“, *Glas Crnogorca*, 29. mart/11. april.
- Lazina, P. M, „Zlu se svakom na put stati mora“, *Glas Crnogorca*, 22. februar/7. mart 1942.
- Leerssen, Joep & Rigney, Ann (ed.), *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centerary Fever*, Palgrave Macmillan, 2014.
- Leerssen, Joep, „When was romantic nationalism? The onset, the long tail, the banal“, *Nise essays 2*, Antwerp, 2014.
- Ljumović, Janko, „Crnogorsko narodno pozorište u traganju za redefinicijom crnogorskog kulturnog identiteta: Estetski i emancipacijski aspekti savremene repertoarske politike“, In: Janko Ljumović, Radmila Vojvodić (ur.), *Crnogorske studije kulture i identiteta*, zbornik radova, Podgorica, 2016.

- M. M., „Hiljadugodišnje prijateljstvo Crne Gore i Italije“, *Glas Crnogorca*, 22. mart/4. april 1942.
- M. R., „Hrvatski etičari“, *Slobodna misao*, br. 13, 4. 4. 1937.
- M. R., „O nacionalnom hramu: još potrebne dopune“, *Slobodna misao*, br. 33, 3. 9. 1933.
- Malbaša, Predrag, „Spomenici Petru II Petroviću Njegošu“, *Matica*, br. 55, jesen 2013.
- Marković Štedimlija, Savić, „‘Gorski vijenac’ anatemisan“, In: *Ogledi o Njegošu* (pr. Danilo Radojević), Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015.
- Marković Štedimlija, Savić, „Degradiranje Njegoša“, *Zeta*, 8. mart 1936.
- Marković Štedimlija, Savić, „Ko kleveta Njegoša“, *Zeta*, 15. nov. 1936.
- Marković Štedimlija, Savić, „Rehabilitacija Lovčena“, *Zeta*, 10. decembar 1933.
- Markuš, Andrija, „Minić nišanio u Njegoša“, *Glas Crnogoraca*, 23. 11. 2001.
- Marović, Branislav, *Komunisti Crne Gore i crnogorsko nacionalno pitanje 1919-1989*, Centar za geopolitiku, Nikšić, 2017.
- Martinović, Anđelka, *Njegoš na stranim jezicima*, (Bibliografija „Njegoš“, tom IV), ICJK, Podgorica, 2013.
- Martinović, Niko S, „Jedan kulturni dug Rusiji“, *Pobjeda*, br. 3, 18. 11. 1944.
- Martinović, Niko Simov, „Njegoš i 1848“, *Stvaranje*, br. 1, 1946.
- Martinović, Srđa, „Crnogorska vojna elita JNA“, *Matica*, br. 70, Podgorica, 2017.
- *Matica*, br. 4/5, Podgorica, 2000.
- Matović, Milivoje, „Njegošev nacionalizam – crnogorstvo i srpstvo“, *Crnogorski vjesnik*, br. 19, 4. 3. 1944, str. 2; br. 20, 7.3. 1941, str. 2; br. 21, 9. 3. 1941, str. 2.
- Medaković, Milorad, *P. P. Njegoš, posljednji vladika crnogorski*, Knjigopečatnja A. Pavića, Novi Sad, 1882.
- *Međunarodni naučni skup dinastija Petrović-Njegoš*, zbornik radova, CANU, Podgorica, 2001.
- Mijanović, Krsto, „Vrijeme zla traje“, *Monitor*, 2. 11. 1990.
- Mijović, Pavle, „Antisrpstvo kao etiketa“, *Monitor*, 18. 1. 1991.
- Mijović, Pavle, „Ćosić hoće na Lovćen kapelu“, *Monitor*, 16. 11. 1990.
- Mijović, Pavle, „Etnička pripadnost kroz metričku versifikaciju“, In: *Njegoševe „tužne armonije“*, Crnogorski centar P.E.N., Cetinje, 1992.
- Mijović, Pavle, „Gdje na Lovćen, Ćosić će kapelu“, *Monitor*, 11. 1. 1991.

- Mijović, Pavle, „Politička, a ne crkvena odluka“, *Pobjeda*, 13. 1. 1991.
- Mijović, Pavle, *Cetinje kao feniks*, CNB „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1997.
- Mijović, Pavle, *Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore*, CANU, Podgorica, 1996.
- Milatović, Veljko, „Njegošev borbeni humanizam dio života i sudbine Crnogoraca“, *Pobjeda*, br. 3324, 1. 8. 1974.
- Milošević, Gavro, „O proglašenju Lovćena za jugoslovenski nacionalni hram“, *Zetski glasnik*, br. 66, 6. 9. 1933.
- Milović, Jevto, *Njegoš u slici i riječi*, Grafički zavod, Titograd, 1974.
- Milović, Jevto, *Petar II u svom vremenu*, CANU, Univerzitetska riječ, Titograd, 1984.
- Mirković, Đorđije, „Ne otvarati pitanje“, *Pobjeda*, 8. 3. 1990.
- Nedeljković, Dušan, „Njegošev borbeni humanizam: Njegoš na Tankom rtu 1843. i na Sutjesci 1943. godine“, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju*, knj. 3, 1963.
- Nikač, Branko, „Izmišljotine i podvale“, *Monitor*, 1. 2. 1991.
- Nikčević, Vojislav P., „Srpstvo u Crnoj Gori“, *Monitor*, 28. 6. 1991.
- Nikčević, Vojislav P., *Crnogorski jezik*, tom II, Matica crnogorska, Podgorica, 1997.
- Nikčević, Vojislav P., *Mladi Njegoš*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011.
- Nikčević, Vojislav, *Istraga poturica, mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001.
- Nikolić, Jovan, „Petar II (Rade) Petrović Njegoš, vladika crnogorski“, *Glas Crnogorca*, br. 15, 7. 4. 1890.
- Nogo, Rajko Petrov, „Dobro čuvaju Njegoša“, *Sjutra*, 14. 10. 1992.
- Oben, Mišel, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, Beograd, 1989.
- Papović, Dragutin, „Nacizam u Crnoj Gori“, In: *Rani ratovi*, OKF, Cetinje, 2010.
- Papović, Dragutin, „Njegoš u socijalističkoj i nacionalnoj ideologiji 1945–1989“, *Matica*, jesen 2013.
- Papović, Dragutin, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, Matica crnogorska, 2016.
- Pavićević, Branko, „Pjesnički pogled na crnogorsku nacionalnu revoluciju“, *Pobjeda*, br. 5708, 24. 10. 1981.
- Pavićević, Branko, *Knjaz Danilo*, Književne novine, Beograd, 1990, str. 36–37.
- Pavlović, Aleksandar, *Epika i politika. Nacionalizovanje crnogorske usmene tradicije u prvoj polovini XIX veka*, Beograd, XX vek, 2014.

- *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860–1910*, Cetinje, 1910.
- Pejović, Đoko, *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*, Narodna knjiga, Beograd, 1981.
- Pejović, Radovan, „Vladika i njegova riječ“, *Pobjeda*, 22. 12. 1992.
- Perović, Puniša, „Kako smo primali Njegoša“, *Stvaranje*, br. 5, 1952.
- Perović, Puniša, „Njegoševo djelo danas“, *Istorijski zapisi*, knj. XX, sv. 3, 1963.
- Perović, Sreten, „Grb bez kapele“, *Monitor*, 1. 2. 1991.
- Perović, Sreten, „Vojskovođa kosovske budućnosti“, *Monitor*, 5. 7. 1996.
- Petrović Njegoš, Nikola I, „Crnogorci“, *Glas Crnogorca*, br. 62, 2. 1. 1919.
- Petrović Njegoš, Nikola I, *Autobiografija, Memoari, Putopisi*, Obod, Cetinje, 1969.
- Petrović Njegoš, Petar II, „Orao i svinja: ili naša braća podmićena od Turaka“, *Sloboda*, br. 2, 13. 10. 1941.
- Petrović Njegoš, Petar II, „Srbin Srbina na čast zahvaljuje (s komentarom Jovana Sudečića)“, *Crnogorka*, br. 26, 9. 8. 1884.
- Piter, Berk, *Osnovi kulturne istorije*, Clio, Beograd, 2011.
- Plamenac, Rade Turov, *Memoari*, Podgorica, 1997.
- Poalis, Ahil de, „Istorijski odnosi između Crne Gore i Italije“, *Durmitor*, 1943, br. 2.
- Popov, Čedomir, *Građanska Evropa I-II*, Matica srpska, Novi Sad, 1989.
- Popović, Milorad, „Njegoš u raljama politike“, *Monitor*, 19. 6. 1998.
- Popović, Milorad, *Njegoš i crnogorska nacija*, OKF, Cetinje, 2011.
- Popović, Momčilo, Vera Gavrilović (ur.), *Vapaj Lovćena*, Pobjeda, Titograd, 1991.
- R, „Kratki pregled na zdravlje kod naših naroda“, *Učiteljski list*, br. 4, 1905.
- Radojević, Danilo, „Njegoš nikad nije spomenuo Savu Nemanjića“, *Monitor*, 22. 2. 1991.
- Radojević, Danilo, „Prijetnje Njegoševom mauzoleju“, *Liberal*, br. 16–17, 1991.
- Radojević, Danilo, „Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole“, *Njegoševi dani 1*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, Nikšić, 2009.
- Radojičić, Mihailo, „Otpozdrav rodu“, *Monitor*, 17. 12. 1993.
- Radoman, Aleksandar, „U godini jubileja svetac prepušten politikanstvu“, *Pobjeda*, 26. 10. 2016.
- Radović, Đuza, „Njegoš kao politički učitelj“, *Slobodna misao*, br. 1, 6. 1. 1937.
- Radulović, Ognjen, „Lovćene, kućo moja“, *Monitor*, 21. 6. 1991, str. 51–54;

5. 7, str. 52–54; 19. 7, str. 52–54.

- Radulović, Zoran, „Poniženje“, *Monitor*, 22. 10. 1993.
- Raičević, Rajka, „Da je Njegoš živ tužio bi Minića“, *Dan*, 27. 11. 2001.
- Rajnelt, Džanel, *Politika i izvođačke umetnosti: zbirka eseja*, Univerzitet u Beogradu & Fakultet dramskih umetnosti & Studio – Laboratorija izvođačkih umetnosti, Beograd, 2012.
- Rastoder, Šerbo, „Počeci detabuizacije crnogorske historiografije i raspad ideološke paradigme 1989. godine“, *Crnogorski anali*, br. 1, Cetinje, 2013.
- Rastoder, Šerbo, *Buduća prošlost*, CID & Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica – Nikšić, 2011.
- Rešetar, Milan, „Život i rad Petra Petrovića Njegoša“, In: Petar Petrović Njegoš, „*Gorski vijenac*“, Obod, Cetinje, 1962.
- Riklin, Mihail, *Komunizam kao religija*, Fraktura, Zagreb, 2010.
- Rossolinski-Liebe, Grzegorz, *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide*, Verlag Stuttgart, 2014.
- Rovinski, Pavle, *Crna Gora*, III, 1994.
- Rovinski, Pavle, *Petar II (Rade) Petrović Njegoš – vladika crnogorski*, Obod, Cetinje, 1967.
- Sabljčić, „Sa izleta na Lovćenu“, *Narodna riječ*, br. 72, 24. 10. 1923.
- Said, Edvard, *Orijentalizam*, XX vek, Beograd, 2008.
- Sekulić, Ksenija, „Zla sudba pustinjaka cetinjskog“, *Monitor*, 9. 10. 1992.
- Selhanović, Jadranka, *Crnogorska vlast i crnogorsko nacionalno pitanje (dokumenta 1970–1985)*, Državni arhiv Crne Gore, Regionalni centar za društveno-ekonomska istraživanja, Podgorica, 2015.
- Selhanović, Jadranka, *Njegoš u socijalističkoj Crnoj Gori 1945–1990*, katalog izložbe, Državni arhiv Crne Gore, Podgorica, 2013.
- Slijepčević, Pero, „Odraslog života u ‘Luči Mikrokozma’“, *Zbornik radova SAN X, IPK I*, Beograd, 1951.
- *Službeni list SR Crne Gore*, br. 29, 1963, str. 489.
- Smith, Anthony D., *Chosen peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford and New York Press, 2003.
- Stojanović, Dubravka, „Istorija uzvraća udarac – Nova istorija savremene Evrope“, In: Grupa autora, *Domesti srpske i evropske historiografije u poslednje dve decenije (1990–2009)*, Udruženje nastavnika „Dositej Obradović“, Beograd, 2010.
- Stojanović, Dušan, „Njegoš kao politički mislilac“, *Zetski glasnik*, br. 864–865, 1941.

- Šaletić, Momčilo, *Ubiše knjaza*, Matica crnogorska, Podgorica, 2007.
- Šćekić, Radenko, „Politička previranja u Crnoj Gori 1996–1998. godine“, *Matica*, br. 49, proljeće 2012.
- Šćekić, Radenko, „Sredstva političke propagande u Crnoj Gori“, *Matica*, br. 48, zima 2011.
- Šistek, František, „Narativi o istoriji, temporalnosti i identitetu u Crnoj Gori 1905–1945“, In: *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015.
- Šistek, František, „Njegoševa grobnica na Lovćenu. Promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih političkih, ideoloških i nacionalnih projekata, 1845–2010.“, In: *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015.
- Šistek, František, *Narativi o identitetu, izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015.
- Šistek, František, *Naša braća na jugu: češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2009.
- Škerović, Nikola, „Njegoš i jugoslovenstvo“, *Nova Evropa* 11, broj 1, 1925.
- Špadijer, Marko, „Na margini Njegoševih jubileja“, *Matica*, br. 55, jesen 2013.
- Todorova, Maria, *Bones of contention: the living archive of Vasil Levski and the making Bulagria's national hero*, Budapest, CEU, 2009.
- Tomanović, Lazar, „Dan na Lovćenu“, *Nova Zeta*, sv. VII, 1889.
- Tomanović, Lazar, „Do četrdeset osme godine: Petar II Petrović Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore i Pjesnik srpski“, *Nova Zeta*, br. 2, 1891, str. 43–52; br. 3, str. 65–75; br. 4, str. 114–120.
- Tomanović, Lazar, „Petar II Petrović-Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore“, *Grlica*, br. 8, 1893.
- Tomanović, Lazar, „Vladika Rade i muslimani“, *Trgovačka riječ*, br. 3, 20. 9. 1925.
- Tomanović, Lazar, „Začće Jugoslavije“, *Slobodna misao*, brojevi 33, 34, 35 i 36 za 1930. godinu.
- Tomanović, Lazar, *Petar Drugi Petrović-Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896.
- Tomović, Slobodan, *Komentar Gorskoga vijenca*, Univerzitetska riječ & Partizanska knjiga & Izdavačko-publicistička djelatnost, Nikšić – Beograd, 1986.
- Tomović, Slobodan, *Komentari*, Kultura „Veljko Vlahović“ & Narodni muzej Crne Gore, Beograd – Cetinje, 1990.
- Tompson, Mark, *Izvod iz knjige rođenih – priča o Danilu Kišu*, Beograd, 2014.

- Trifunović, Lazar (ur.), *Sumrak Lovćena. Dokumenti i prilozi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu 1845–1971*, Beograd: Zadužbina Kosova, Glas Crkve, 1989.
- Vahtel, Endru Baruh, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Stubovi kulture, Beograd, 2001.
- Vidmar, Josip, „Njegoš je Crna Gora“, *Cetinjski list*, br. 136, 25. 10. 1981.
- Vlahović, Petar, „Kosovska legenda u svetlu usmene crnogorske tradicije“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.
- Vojinović, Perko, „‘Komentari’ filozofa Slobodana Tomovića ili savremene zablude o Njegošu i Crnogorcima“, *Ovdje*, br. 238, 1989.
- Vojvoda A., „Pismo duhu Njegoševom“, *Glas Crnogorca*, br. 142, 18. 8. 1943.
- Vučelić, Milorad, „Zar samo krst i polumjesec“, *Niškičke novine*, br. 795, 25. 1. 1985.
- Vujović, Dimo, „Njegoševo djelo i naša Narodnooslobodilačka borba“, *Stvaranje*, br. 5–6, 1951.
- Vujović, Milanka, „Suluda ideja o rušenju mauzoleja“, *Cetinjski list*, 1. 3. 1990.
- Vukčević, Milo, *Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874–1876*, Obod, Narodna knjiga, Cetinje, 1950.
- Vuković, Čedo, „Naš Njegoš“, *Omladinski pokret*, br. 7, 5. 12. 1944.
- Vuković, Čedo, „Njegoš i omladina“, *Omladinski pokret*, br. 17, 8. 8. 1945.
- Vuksan, Dušan (ur.), *Spomenica Petra II Petrovića Njegoša, vladike Rada 1813–1851–1925*, Cetinje, 1926.
- Vuksan, Dušan, „Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Stupanje na presto i prva godina vlade“, *Zapisi*, Cetinje, 1931.
- Wachtel, Andrew B., „How to use a classic: Petar Petrović in Twentieth Century“, In: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, Ed. John Lampe, Mark Mazower, 2004.
- *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda – borbe u Crnoj Gori*, tom III, knjiga 1, Beograd, 1950.
- Zečević, M., „Patriotizam u Gorskom vijencu“, *Omladinski pokret*, br. 22, 1951.
- Živković, Dragoje, *Istorija crnogorskoga naroda*, tom III, Matica crnogorska, 1998.
- Živković, Dragoje, *Istorija crnogorskoga naroda*, tom II, DP „Montex“, Cetinje, 1992.
- Žižek, Slavoj, „Notes on a poetic military complex“, *Third text, Volume 23, Issue 5*, september 2009.

- Njegoševe kapele na Lovćenu 1845–1971*,
Beograd: Zadužbina Kosova, Glas Crkve, 1989.
- Vahtel, Endru Baruh, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Stubovi kulture, Beograd, 2001.
- Vidmar, Josip, „Njegoš je Crna Gora“, *Cetinjski list*, br. 136, 25. 10. 1981.
- Vlahović, Petar, „Kosovska legenda u svetlu usmene crnogorske tradicije“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.
- Vojinović, Perko, „‘Komentari’ filozofa Slobodana Tomovića ili savremene zablude o Njegošu i Crnogorcima“, *Ovdje*, br. 238, 1989.
- Vojvoda A., „Pismo duhu Njegoševom“, *Glas Crnogorca*, br. 142, 18. 8. 1943.
- Vučelić, Milorad, „Zar samo krst i polumjesec“, *Niškičke novine*, br. 795, 25. 1. 1985.
- Vujović, Dimo, „Njegoševo djelo i naša Narodnooslobodilačka borba“, *Stvaranje*, br. 5–6, 1951.
- Vujović, Milanka, „Suluda ideja o rušenju mauzoleja“, *Cetinjski list*, 1. 3. 1990.
- Vukčević, Milo, *Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874–1876*, Obod, Narodna knjiga, Cetinje, 1950.
- Vuković, Čedo, „Naš Njegoš“, *Omladinski pokret*, br. 7, 5. 12. 1944.
- Vuković, Čedo, „Njegoš i omladina“, *Omladinski pokret*, br. 17, 8. 8. 1945.
- Vuksan, Dušan (ur.), *Spomenica Petra II Petrovića Njegoša, vladike Rada 1813–1851–1925*, Cetinje, 1926.
- Vuksan, Dušan, „Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Stupanje na presto i prva godina vlade“, *Zapisi*, Cetinje, 1931.
- Wachtel, Andrew B., „How to use a classic: Petar Petrović in Twentieth Century“, In: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, Ed. John Lampe, Mark Mazower, 2004.
- *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda – borbe u Crnoj Gori*, tom III, knjiga 1, Beograd, 1950.
- Zečević, M., „Patriotizam u Gorskom vijencu“, *Omladinski pokret*, br. 22, 1951.
- Živković, Dragoje, *Istorija crnogorskoga naroda*, tom III, Matica crnogorska, 1998.
- Živković, Dragoje, *Istorija crnogorskoga naroda*, tom II, DP „Montex“, Cetinje, 1992.
- Žižek, Slavoj, „Notes on a poetic military complex“, *Third text, Volume 23, Issue 5*, september 2009.

Internet izvori

- „Cetinje 1993.“ Link: <https://www.youtube.com/watch?v=TFJHJv5mqFk>
- „Govor Nj. V. Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Aleksandra I. održan na Cetinju 22. septembra 1925. god. prilikom velikog ručka u Dvorskoj Bašti“. Dostupno na: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Plakati_i_dokumentacioni_materijal/Objave_i_proglasi_srpskih_kraljevskih_dinastija/Karadjordjevici/PL-153-010#page/0/mode/1up
- Damjan Pavlica, „Političko čitanje Gorskog vijenca“, portal Peščanik. Link: <http://pescanik.net/politicko-citanje-gorskog-vijenca-ii/>
- Dragan Koprivica, „Antifašizam u Crnoj Gori – suštinska vrijednost ili predizborni trik?“ Link: <http://gong.hr/hr/dobra-vladavina/europska-unija/antifasizam-u-crnoj-gori-sustinska-vrijednost-ili/>
- <http://latinica.bdp.rs/index.php/1980-1990>
- Memorandum SANU, dostupan na: <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>
- Novica Rakočević, „O jugoslovenskoj misli u Crnoj Gori do Prvog svjetskog rata“. Link: http://www.historiografija.hr/hz/1976/HZ_29-30_40_RAKOCEVIC.pdf
- Od referenduma do referenduma – 3. epizoda“ Link: <https://www.youtube.com/watch?v=TFJHJv5mqFk>
- Portal Bar info, link: <http://barinfo.me/text.php?kategorija=1&id=9332>
- Portal Blic, <https://www.blic.rs/vesti/politika/amfiflohije-odlikovao-vojislava-selja-za-kosovsko-rvanje/7w31wcw>
- Portal Blic, link: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/njegosa-ipak-nije-svetac-povu-cena-inicijativa-patrijarh-i-deo-vladika-bili-protiv/996hhtd>
- Portal Blic, link: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/samo-sabor-spc-moze-da-proglasi-njegosa-za-sveca/t9ss6rs>

- Portal Dan, link: <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Politika&datum=2016-12-29&clanak=579655>
- Portal Slobodna Evropa, link: <https://www.slobodnaevropa.org/a/njegos-crna-gora/28275344.html>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/amfilohije-vec-proglasio-njegosa-za-sveca-129437>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/bez-podrske-predlog-o-prazniku-njegosevog-rodjenja-164370>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/djukanovic-njegos-bi-bio-ponosan-na-danasnju-crnu-goru-155670>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-njegosevo-nasljedje-izloženo-manipulacijama-160241>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-njegosevo-nasljedje-izloženo-manipulacijama-160241>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/muhovic-sdp-vodio-bihorce-da-se-poklone-krvniku-islama-866464>
- Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/ne-slavimo-njegosa-da-bismo-provocirali-i-vrijedjali-158988>
- Saša Nedeljković, „Sokolsko društvo Podgorica“, dostupno na: <http://www.cirilica-beograd.com/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2>
- Slavko Perović, „O Njegošu“, Blog Slavka Perovića, link: <https://blogslavkaperovica.wordpress.com/2012/12/03/o-njegosu/>
- Veselin Vukotić, „Lovćen“, portal Vijesti. Link: <http://www.vijesti.me/forum/lov-cen-32924>
- Vesko Pejović, Studija: Cetinje, imena ulica, spomenici, spomen-obilježja. Vide ti: <http://www.cetinje-mojgrad.org/?p=9288>
- Video klip na kanalu You tube – „Sa Lovcena vila klice oprostí nam Dubrovnicę“. Link: https://www.youtube.com/watch?v=oyMn99_nD2o
- Video klip na kanalu You tube – Онамо, ’намо – Народна странка, предизборни скуп 1992. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=etWZQ8-be1M>
- Video klip na kanalu You tube – Prevrat 1989, početak kraja (dokumentarni film). Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PYaWqNfgzTs>
- Živko Andrijašević, „Srpstvo u Crnoj Gori“, digitalna biblioteka Montenegrina, dostupno na: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpstvo_u_cg.htm

Indeks imena

A

Adžić, Novak 201
Aleksić, Kosta 110, 208
Andrić, Ivo 146
Andrić, Mato 168
Andrijašević, Živko 18, 20, 28, 48, 51,
52, 55, 60, 61, 65, 66, 69, 71, 78,
132, 136, 172, 178, 191
Argus 122
Asanović, Sreten 166
Aubin, Michel 18, 19, 21, 22, 23, 26

B

Babović, Milosav 174, 190
Bajramspahić, Hidajeta 210
Bakočević, Aleksandar 186
Balšići, dinastija 19
Ban, Matija 88, 108, 143, 144
Ban, Mitrofan 79, 91
Banašević, Nikola 18, 103

Bandović, Milan 131
Banjević, Branko 195
Banjević, Mirko 130
Baskar, Bojan 47, 205, 206
Bašić, Husein 195
Beard, Charles 41
Bećirović, Komnen 179
Bečković, Matija 177, 195, 196, 203
Beethoven, Ludwig van 18
Ben-Amos, Avner 43
Berk, Piter 40, 107
Biroli, Pirci 124, 133
Bloch, Ernst 41
Bogdanović, Božidar Bobo 190, 191
Bogunović, Nikanor 179
Bojović, Jovan 55
Bošković, Petar 26
Bourdieu, Pierre 41, 107
Brajović, Radivoje 163–165
Branković, Vuk 20, 128, 132
Broz, Josip Tito 147, 149
Broz, Jovanka 162
Brušija, Radivoje 110
Bulajić, Veljko 159, 161
Bulatović, Momir 175, 190–195
Burke, Peter 40
Byron, Lord 18, 33

C

Car, Marko 96
Cemović, Momčilo 160
Cerović, Stanko 7, 27, 29, 172,
187, 213
Cerović, Rajko 195
Chateaubriand, François-René 18
Chopin, Frederic 18
Crnojević, Đurđe 68, 101
Crnojević, Ivan 75, 83, 194, 205
Crnojević, Staniša 68
Crnjanski, Miloš 161

Č

Čabarkapa, Momir 179
Če Gevara, Ernesto 214
Čelebić, Gojko 190
Černiševski, Nikolaj Gavrilovič 55
Čirgić, Adnan 25, 26, 48, 213

Ć

Ćetković, Petar 179
Ćopić, Branko 159
Ćorović, Vladimir 28
Ćosić, Dobrica 176–178, 184, 186,
187, 210

D

Daković, Marko 90
Damjanović, Lazar 99
Dante, Aligijeri 96

Dapčević, Gojko 163
Dapčević, Peko 158
Davičo, Oskar 159, 163
Dedijer, Vladimir 159
Delacroix, Eugene 18
Dimitrijević, Hadži-Todor 110
Dobrovský, Josef 24
Dovezenski, Jovan 110
Dožić, Gavriilo 97, 100
Dragičević, Risto 58, 112
Dragović, Drago 66
Dragović, Marko 67–70
Drašković, Aleksandar 84, 179
Drašković, Nada 45
Drljević, Sekula 100
Dubak, Budimir 179
Dubak, Miomir 128
Dučić, Jovan 112, 168
Dučić, Nićifor 67
Dujović, Jovan 179
Dukljanin, Pop 102, 103
Dulović, Vladimir 47
Durković-Jakšić, Ljubomir 179

DŽ

Džaković, Vukoman 139
Džaković, župan 106

Đ

Đilas, Milovan 29, 30, 38, 133, 142
Đonović, Janko 147
Đorđević, Ljiljana 45

Dorđević, Mirko 211
 Đukanović, Blažo, general 124
 Đukanović, Milo 175, 193–198, 200,
 203, 205–208
 Đuranović, Veselin 153, 154, 158, 162
 Đurđev, Branislav 159
 Đurović, Mladen 182, 183
 Đurović, Ratko 86

E

Ecco, Umberto 44
 Eraković, Goran 187

F

Filipović, Božidar 179
 Folić, Zvezdan 20, 48, 67, 93
 Foucault, Michel 59
 Fridrih Veliki 106

G

Gagić, Jeremija 50
 Garašanin, Ilija 55, 210
 Gavrilović, Vera 180
 Geertz, Clifford 42, 53
 Gete, Johan Volfgang fon 18
 Glavurčić, Milo 182
 Glendža, Petar 92, 198
 Goya, Francisco 18
 Gradašević, Husein–paša 88

H

Habermas, Jürgen 78
 Harris, Ruth 42, 59
 Herder, Johann Gottfried 35
 Herkul 74
 Hilandarac, Pajsija 104
 Hitler, Adolf 37, 105, 106, 123,
 130, 174
 Hobsbawm, Eric 70
 Hodžić, Zuvdija 161, 162
 Homer 96
 Hugo, Victor 18

I

Iguman Stefan 178
 Irinej, patrijarh SPC 212
 Ivanišević, Jošo F. 109
 Ivanović, Mihailo 100
 Ivanović, Željko 187
 Ivović, Snežana 182

J

Jablan, Vidosava 187
 Jagić, Vatroslav 94
 Jakobson, Roman 42, 117
 Janketić, Mihailo Miša 161
 Janjić, V. 184
 Jeknić, Dragoljub 184
 Jelačić, Josip, hrvatski ban 108
 Jireček, Konstantin 91, 103
 Jovanović, Batrić 168, 169

Jovanović, Blažo 136, 140, 143, 144,
146, 148, 150, 157
Jovanović, Vladimir 17, 48
Jovanović, Anastas 16
Jovičević, Andrija 76
Jovović, Ranko 179
Jozef, Franc 92

K

Kadić, Husein 110
Kalezić, Vasilije 30
Kaluderović, Lidija 45, 181
Kapa, Jovo 158
Karadžić, Ljiljana 182
Karadžić, Radovan 13, 14, 185,
194, 201
Karadžić, Vuk Stefanović 24–26, 76
Karađorđe 19, 28, 30, 89, 97, 102,
105, 110, 129, 130
Karađorđević, Aleksandar 9, 89, 94,
97, 100–102, 113, 118, 155, 211
Karađorđević, Petar I 102
Karađorđević, Petar II 102, 114
Kažić, Marko 140, 148
Kilibarda, Blažo 46, 155
Kilibarda, Novak 21, 25, 63, 159, 174,
175, 179, 199
Kilibarda, Vesna 127
Kiš, Danilo 173, 194
Klančić, Ljubica 45, 58, 59
Knežević, Bogić 169
Knežević, Stijepo 110

Kočić, Petar 168
Koka, Jirgen 67
Koković, Dragan 41
Kolar, Vladimir 144, 149
Koprivica, Dragan 123
Koprivica, Veseljko 187
Kostić, Branko 177
Kostić, Laza 168
Kovač, Ante 110
Kovač, Mirko 203
Krivokapić, Momčilo 179, 183
Krivokapić, Petar 45
Krivokapić, Ranko 206, 207, 210
Krlježa, Miroslav 45, 159
Krnjić, Juso Mučin 69
Krupežević, general 106
Kulišić, Špiro 166
Kuljić, Todor 79
Kutuzov, Mikhail 30

L

Lakičević, Dragan 175, 176, 183
Lakušić, Ilija 179, 189
Lalić, Mihailo 151, 159, 163
Lalić, Radovan 145
Lamartin, Alponse de 18
Latas, Omer-paša 53
Latković, Vido 114, 147
Lavrov, Petar Aleksejevič 17
Lazar, car 80
Lazina, P. M 125, 126
Lec, pukovnik 92

Leerssen, Joep 43
 Lekić, Danilo 139
 Lekić, Nikola 139
 Lenjin, Vladimir Iljič 139, 160
 Levski, Vasil 42, 43
 Lipovac, Joanikije 123, 124
 Lisavac, Mladen 110
 Lubarda, Petar 159
 Lučić, Konstantin 79, 81, 82
 Lukateli, Anton 133, 134, 135
 Lukšić, Igor 210

LJ

Ljotić, Dimitrije 37
 Ljubiša, Stefan Mitrov 167
 Ljumović, Janko 197

M

M. M 124
 M. R. 111, 118
 Mahmutbegović, Safedin-beg 83
 Malbaša, Predrag 14
 Mamula, konzul 61
 Marković Štedimlija, Savić v.
 Klančić, Ljubica 45, 46, 57, 58, 111, 118, 175
 Marković, Tomaš 45
 Marks, Karl 134, 141, 142, 164, 209
 Markuš, Andrija 201, 202
 Marojević, Radmilo 201
 Marović, Branislav 152
 Marović, Svetozar 195
 Martinović, Anđelka 45

Martinović, Niko Simov 134, 137, 139
 Martinović, Srđa 140
 Matović, Milivoje 129
 Mažuranić, Ivan 35, 36, 88,
 138, 167, 204
 Medaković, Milorad 17, 185
 Mejendorf 50, 51, 54
 Mekuli, Esad 159
 Meštrović, Ivan 46, 47, 101, 112, 155,
 156, 161, 179, 181
 Metternich, Klemens 18
 Mickiewicz, Adam 35
 Mićunović, Branislav 197
 Mihailović, Draža 123
 Mijanović, Krsto 187
 Mijović, Pavle 24, 48, 101, 153, 187
 Milatović, Veljko 158–160, 164,
 165, 205
 Milosavljević, Petar 117
 Milošević, Gavro 109, 110
 Milošević, Slobodan 38, 39, 111,
 171–173, 184, 191, 193, 194, 196,
 198, 202, 217
 Milović, Jevto 17
 Milunović, Luka 83
 Milunović, Milo 113
 Milutinović, Đuro 24, 25, 26
 Milutinović, Simo 21
 Miljanov, Marko 69, 163, 167
 Minić, Vuk 201, 202
 Mirković, Đorđije 187
 Mladić, Ratko 185

Mojsije, prorok 205
Momirovski, Tome 161
Mravlje, Milan 110
Mugoša, Andrija 151
Muhović, Adnan 210, 212, 213
Mujagić, Mubera 167
Mušicki, Lukijan 93

N

Nedeljković, Dušan 152
Nedeljković, Saša 105
Nemanjić, Dušan 66, 85
Nemanjić, Sava 123, 187
Nenadović, Ljubo 73
Neseljrode, Karl 54
Ngaze, Hasan 13
Nietzsche, Friedrich 46
Nikač, Branko 187
Nikčević, Vojislav 17, 23, 24, 28, 48,
153, 166, 187
Nikčević, Želidrag 195
Nikolić, Jovan 76
Nogo, Rajko Petrov 186
Nora, Pierr 42, 56

O

Oben, Mišel 19, 22, 23, 26, 29, 30
Obilić, Miloš 20, 66, 81, 98,
115, 174, 178
Omčikus, Petar 183
Oraovac, Tomo 90

Orlandić, Marko 160
Orlandić, Mićo 210

P

Palmrih, Adolf 91
Papović, Dragutin 47, 129, 139, 140,
144, 148, 152, 164, 166–169,
173–175, 177, 179, 180
Papović, Radivoje 193
Pavelić, Ante 45
Pavićević, Branko 50, 52, 54, 55, 60,
61, 166
Pavićević, Vuko 139
Pavlica, Damjan 186
Pavlović, Aleksandar 24
Pejaković, Nikola 191
Pejović, Đoko 17
Pejović, Pavle 192
Pejović, Radovan 188
Pejović, Srđan 150
Pejović, Vesko 113
Pekić, Borislav 205
Perić, Ž. 84
Perović, Batrić 25
Perović, Puniša 144, 149, 151, 152
Perović, Slavko 193, 194
Perović, Sreten 187, 193
Petković, Konstantin 61, 62
Petőfi, Sándor 35
Petrović, Boško 195
Petrović, Mirko 77

- Petrović, Nikola, princ 54
 Petrović, Pero Tomov 49
 Petrović, Veljko 168
 Petrović-Njegoš, Danilo 49–51, 53,
 62, 68, 70, 126
 Petrović-Njegoš, Danilo I 36, 40,
 205, 215
 Petrović-Njegoš, Nikola I 36, 37, 51,
 52, 62, 65, 66, 85, 92, 134, 207, 216
 Petrović-Njegoš, Petar I 24, 28, 56
 Petrović-Njegoš, Petar II 1–217
 Petrović-Njegoš, Zorka 121
 Plamenac, Ilija 77
 Plamenac, Jovan 179
 Plamenac, Rade Turov 51
 Poalis, Ahil de 127
 Popov, Čedomir 18
 Popović, Draško 26
 Popović, Lazo 83
 Popović, Milorad 38, 48, 194
 Popović, Milutin 201
 Popović, Momčilo 180
 Popović, Pero 69
 Popović, Risto 90
 Popović, Vladimir 86
 Popović, Vuk 25, 26
 Prešeren, Franc 35, 146
 Prijjić, Aco 160
 Puškin, Aleksandar 18, 33, 35
- R**
- Račić, Puniša 108
 Radojević, Danilo 48, 66, 75, 111,
 118, 123, 187
 Radojević, Radoje 153
 Radojičić, Mihailo 192
 Radoman, Aleksandar 48, 104
 Radonjić, Dragan 176, 177
 Radović, Amfilohije (Risto) 179, 184,
 190, 201, 210, 211
 Radović, Đuza 119
 Radović, Savo 110
 Radulović, Ognjen 187
 Radulović, Zoran 192
 Raičević, Rajka 201
 Rakočević, Novica 32, 84
 Rastoder, Šerbo 42, 47, 61, 78, 84,
 132, 136, 153, 172, 173, 187, 191, 199
 Rašica, Marko 92
 Ražnatović, Novak 201
 Reinelt, Janelle 197
 Rejndžer, Terens 70
 Reljić, Radomir 182
 Rešetar, Milan 29
 Rigney, Ann 43
 Riklin, Mihail 160
 Rizvanbegović, Ali-paša 207
 Rossolinski-Liebe, Grzegorz 43
 Rotković, Radoslav 7, 48, 84, 153
 Rovinski, Pavle 17, 51
 Ruvarac, Ilarion 28, 71

S

Sabljić 95
 Sadiković, Sead 213
 Said, Edvard 42
 Samuilo, car 102
 Sekulić, Ksenija 189
 Selhanović, Jadranka 162, 164
 Sijarić, Ćamil 159
 Skilica, Jovan 102
 Skopljak, Osman–paša 23, 88
 Slijepčević, Pero 32, 33
 Smith, Anthony D. 42, 56
 Spaljšković, Miroslav 129
 Srebrnić 118
 Staljin, Josif Visarionovič 133, 134, 144
 Stanišić, Bajo 125, 129
 Stanojević, Gligor 159
 Stefan Nemanja 104, 106
 Stijović, Risto 159
 Stočević, Ali-paša 23
 Stojanović, Dubravka 41, 56
 Stojanović, Dušan 119
 Stojović, Milorad 153
 Striković, Jovan 179
 Strugar, Vlado 179
 Sundečić, Jovan 76
 Suvorov, Alexander 30
 Sveti Đorđe (krsna slava Petrovića) 121
 Sveti Jovan Krstitelj 103
 Sveti Sava 123, 125, 130
 Sveti Stefan Piperski 103
 Sveti Vasilije Ostroški 102

Sveti Vladimir Dukljanski
 v. Vladimir, Jovan 102, 103, 104

Š

Šabović, Džavid 210
 Šaletić, Momčilo 63
 Šćekić, Radenko 188, 193, 194
 Šešelj, Vojislav 212
 Ševarlić, Miladin 197
 Šistek, František 12, 33, 46, 47, 56, 57,
 66, 87, 88, 91–93, 101, 102, 104,
 155, 157, 158, 180
 Škerović, Nikola 88
 Škrelja, Luid 210
 Šobajić, Maksim 67
 Špadijer, Marko 79, 84
 Šuković, Mijat 84, 200

T

Tadić, Ljubomir Ljuba 198
 Tennyson, Alfred Lord 33
 Tetovar, Lovro 110
 Todorova, Maria 42, 43
 Tomanović, Lazar 37, 49, 71, 73, 76,
 77, 95, 108
 Tomanović, Petar 158
 Tomislav, kralj 106
 Tomović, Slobodan 23, 24,
 32, 175, 184
 Tompson, Mark 173, 185
 Topija, Karlo 103
 Trifunović, Lazar 46, 156, 157

Trifunović, M. 97
 Tripković, Miodrag 179, 182

U

Uljarević, Radomir 179

V

Wachtel, Andrew B. 35, 47, 88, 96,
 136–138, 202
 Vasilije, vladika 61, 174
 Veber, guverner 91
 Velimirović, Nikolaj 37, 79, 87, 97,
 113, 123
 Verdi, Giuseppe 18
 Vidmar, Josip 163, 165
 Višnjić, Aćim 179
 Vlahović, Petar 174
 Vlahović, Veljko 32
 Vojinović, Lujo 82
 Vojinović, Perko 175
 Vojvoda A. 127, 128
 Vojvodić, Momir 179
 Voltaire 33
 Vraz, Stanko 112
 Vrbica, Milo 77
 Vrhovac, Radivoj 99
 Vučelić, Milorad 168
 Vučković, V. 84
 Vučurović, Božidar 185
 Vujanović, Filip 210
 Vujović, Dimitrije Dimo 84, 146,
 147, 153

Vujović, Milanka 187
 Vukčević, Milo 69
 Vukčević, Risto 190
 Vukmanović, Svetozar Tempo 158
 Vukotić, Dragutin 190, 191
 Vukotić, Dušan 158, 160
 Vukotić, Janko 194
 Vukotić, Veselin 203, 204, 205
 Vuković, Bećir 179
 Vuković, Čedo 134, 136, 174
 Vuković, Miodrag 210
 Vuksan, Dušan 51, 95–97, 100, 104
 Vuksanović, Lj. 130
 Vulcanović, Ratko 179
 Vušurović, Đorđije 190

W

Williams, Raymond 41

Z

Zečević, M. 146
 Zinn, Howard 209
 Zogović, Radovan 38, 141

Ž

Žarković, Vidoje 162
 Živković, Dragoje 23, 50, 52
 Žižek, Slavoj 13

Boban Batrićević

BOG NAŠEG NACIONALIZMA

Recepcija, reinterpretiranje i korišćenje Njegoševa lika
i djela u političkoj propagandi i diskursu vlasti
u Crnoj Gori od 1851. do 2013. godine

Izdavač

Fakultet za crnogorski jezik
i književnost – Cetinje

Za izdavača

Adnan Čirgić

Ilustracija na korici i prijelom

Dejan Batrićević

Lektura

Katarina Milonjić

Sanja Orlandić

Štampa

Golbi – Podgorica

Tiraž

300

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-9940-40-073-6

COBISS.CG-ID 22445060

ISBN 978-9940-40-073-6

9 789940 400736 >